STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 08472

ERINERUNGEN FUN MAYN LEBN

Joseph Margoshes

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

ערינערונגען
פון מיין לעבען

פון

יוסף מאַרגאָשעס

פערלאַג
מאַקס נ. מייזעל
ניו יאָרק

MEMOIRS OF MY LIFE

by

JOSEPH MARGOSHES

Copyright, New York, N. Y., 1936
by JOSEPH MARGOSHES

POSY-SHOULSON PRESS
19 - 27 West 21st Street
New York City
234

צו לייטשי׳ן —

מיין לעבנס־באַגלייטערין,
די מוטער פון אונזערע קינדער —
אין אייביגער ליבע
און דאנקבארקייט.

פאָרוואָרט

ניט ווייל איך האַלט זיך פאר א גרויסער און וויכטיגער פערזאָן און טראַכט, אַז איך האָב אויף מיין לעבען אויפגעטאָן מי־יודע־וואָס — נאָר ווייל עס ליגט שוין אין דער נאַטור פון יעדען מענשען, ווען ער קומט אין די עלטערע יאָהרען, צו וועלען א קוק טאָן „אויף צוריק״ און זיך אָפּגעבען א שטיקעל חשבון הנפש — האָב איך אויפגעצייכענט דידאָזיגע בלעטער.

איך האָב געלעבט אין אַן אנדערען דור און אונטער גאַנץ אַנדערע אומשטענדען, ווי עס לעבען היינט מיינע אייגענע קינדער און א סך פון מיינע פריינד און באקאנטע. האָף איך, דערפאַר, אז עס וועט זיי, אפשר, אינטערעסירען צו לייענען די זכרונות פון מיינע פאַרגאַנגענע יאָהרען.

ערינערונגען פון מיין לעבען

1—פאַמיליען-זכרונות

דער טייטש פון מיין פאַמיליען-נאָמען „מאַרגאָשעס" (אָדער ווי מ'פלעגט איהם פריער אויסלעגען: מאַרגאָשיש), איז מיר ניט אינגאַנצען קלאָר.

אָבער לויט ווי איך האָב געהערט פון מיין עלטערען ברודער מענדעל, דאַרף דאָס וואָרט זיין אַ שפּאַניש. לויט זיין באַהויפּטונג איז אין דער משפּחה פאַראַנען אַן אַלטע מסורה, אַז מיר שטאַמען אָפּ פון אַ אידיש-שפּאַנישער פאַמיליע, וואָס איז נאָכ'ן גירוש שפּאַניע, אינ'ם יאָהר 1492, פאַרוואָרפען געוואָרען אַזש קיין פּוילען.

די פאַמיליע אונזערע האָט אין משך פון עטליכע הונדערט יאָהר געוואוינט אין דער שטאָדט אַפּט (אָפּאַטאָוו) אין גרויס-פּוילען. אָבער דערנאָך האָט זי פון דאָרטען אויסגעוואַנדערט און זיך באַזעצט אין בראָד, אין לעמבערג, אין די שפּעטערע דורות אויך אין נאַדווערנע, מזרח-גאַליציע, און אויך אין יאַסי, רומעניע.

לויט ווי מיין קרוב, הרב ר' אליעזר ליפּע גאַרטענהויז, „דער מיקאָלאַיעווער רב", (איצט אין ניו יאָרק) האָט מיר דערצעהלט, שטאַמען מיר אָפּ פון גרויסע גאונים. ער איז אימשטאַנד אויסצורעכענען אונזער גאַנצען סדר היחוס, אַזש ביז צום מהרש"ל, (רבי שלמה לוריא, דער מחבר פון אַ סך תלמודישע ספרים), וואָס האָט געלעבט מיט אַ דריי הונדערט און פופציג יאָהר צוריק אלס רב אין לובלין, און וואָס ווערט פאַררעכענט פאַר איינעם פון די ערשטע און וויכטיגסטע גאונים אינ'ם אַלטען פּוילען.

מיין עלטער-זיידע ר' אליעזר מאַרגאָשיש איז (לויט זיין גרויסער מצבה אויפ'ן אַלטען לעמבערגער בית החיים) געשטאָרבען בשנת תקס"ז (1807). אין זיינע יונגע יאָהרען איז ער געווען אַ באַוואוסטער כלל-טוער. ער איז געווען דער „סופר ונאמן" פונ'ם לעצטען ועד ארבע הארצות (אַ מין אידישער „פּאַרלאַמענט", וואָס האָט אין די פּוילישע פּראָווינצען עקזיסטירט אַן ערך פון אַ דריי הונדערט יאָהר, און איז בטל געוואָרען אין יאָהר 1764). דאָס איז געווען אַ זעהר וויכטיגער און אָנגעזעהענער אַמט, ווייל דער „סופר ונאמן" האָט געפירט די ביכער און די פּראָטאָ־

קאַלען פונ׳ם ועד, און אויך אויסגעפירט אַלע זייערע באַשלוסען, וואָס זיינען אָנגענומען געוואָרען אויף די אסיפות צוויי מאָל א יאָהר, בשעת די גרויסע ירידים.

זיין זוהן, מיין זיידע ר׳ יוסף מארגאָשעס (געשטאָרבען אין יאָהר 1840), איז געוועז א איד א מושלם בכל המעלות, ובפרט איז ער געווען א גרויסער קענער אין דער לאַטיינישער שפראַך (אויף וועלכער מען האָט דאַמאָלס געשריבען אַלע וויכטיגע געריכטס־דאָקומענטען). ער פלעגט אַליין שרייבען לאַטיינישע אַקטען אין די געריכטען. דערצו איז ער אויך געווען א גרויסער עושר. ער איז אויך געווען איינער פון די לעמבערגער ראשי הקהל.

פונ׳ם עסטרייכישען קייזער פערדינאַנד דעם ערשטען האָט ער באַקומען א פריווילעגיע, אויפצובויען אין גאַליציע די „ערשטע קייזער־קעניגליכע פריווילעגירטע ראָזאָליע פאַבריק״, אין וועלכער מען האָט פאַבריצירט פאַרשידענע זיסע שנאַפּסען.

די פאַבריק האָט עקזיסטירט א היבש ביסעל יאָהרען. ביי אונז אויפ׳ן בוידעם פלעגען זיך נאָך אַרומוואַלגערען א סך ליידיגע פלעשער מיט דער אויפשריפט פון דער פירמע. צוליב די שעהנע און פיל־פאַרביגע צעטעלאַך אויף דידאָזיגע פלעשער, פלעג איך מיך, אַלס קינד, אַרומ־שפּילען מיט זיי.

אויף זיינע עלטערע יאָהרען האָט דער זיידע צו זיך צוגענומען אַלס שותף זיין איידעם ר׳ מרדכי דובש, א באַוואוסטער משכיל און גע־לעהרטער (ער פלעגט מיטאַרבייטען אין די העברעאישע זשורנאַלען פון יענער צייט און האָט אָפט קאָרעספּאָנדירט מיט שד״ל׳ן און די אַנדערע גרויסע אידישע געלעהרטע).

דער דאָזיגער ר׳ מרדכי איז גאָר נתעשר געוואָרען פון דער פאַבריק און ביי זיין אָפּשטאַרבען (אין יאָהר 1874), האָט ער איבערגעלאָזט א פאַרמעגען פון אנדערטהאַלבען מיליאָן גולדען. א גאָר גרויסע סומע געלד, מיט איבער זעכציג יאָהר צוריק.

די פאַמיליע מארגאָשעס איז פון שטענדיג אָן געווען א געלערנטע און משכילישע דערצו. אזוי, למשל, געפינען מיר אין דער ליסט פון „האנשים הנכבדים קריאי מועד אנשי שם אשר באו על החתום לקחת את הספר ״למודי הטבע״, במחיר ב׳ רייניש כסף מאתי המחבר״ (ספר „למודי הטבע״, מאת משה מרדכי יאָוועל, טשערנאָוויץ, 1836), א העברעאישע נאַטור־געשיכטע אין דריי טייל, געווידמעט לכבוד דעם אידישען פילאָזאָף ר׳ נחמן קראָכמאַל — פאָלגענדע חתומים פון מיין משפחה:

ר׳ יהושע פלעקער (מיין מוטער׳ס פאָטער), ר׳ יוסף מרגאָשיש, ר׳ מרדכי דובש און זיין פאָטער ר׳ פישל דובש, ר׳ ניסן מרגאָשיש און מיין פאָטער ר׳ שמואל מרגאָשיש.

מיין פעטער ר׳ ניסן מארגאָשיש, וועמען איך האָב, אלס קליינער אינגעל, נאָך געקענט, איז געווען א גרויסער תלמיד־חכם און שטארק אָנגעזעהען אין דער לעמבערגער קהלה. ער איז געווען א זעהר רייכער מאַן, און איז שטענדיג געזעסען על התורה ועל העבודה. אויף זיינע עלטערע יאָהרען איז ער שטארק טויב געוואָרען און, דערפאר, זיך געמוזט צוריקציען פון אלע קהל׳שע געשעפטען.

צוזאמען מיט זיינע צוויי איידעמס, די באוואוסטע גבירים, ר׳ שלמה שפרעכער און ר׳ אברהם־יצחק מענקיש, האָט ער זיך באשעפטיגט מיט ארויסגעבען ספרים אויפ׳ן גאָר גרויסען שטייגער. קודם כל האָבען זיי ארויסגעגעבען גאנץ ש״ס מיט די אלפס׳ן, אין אזא פראכטפולער אויסגאבע, וואָס ווערט נאָך היינט שטארק ארומגעזוכט און גוט בא־צאָלט פון אלע, וואָס האָבען ליב א שעהנעם ספר.

אז ר׳ ניסן האָט זיך שפעטער צוריקגעצויגען פון אלע מסחרים, האָבען ביידע איידעמס, שפרעכער און מענקיש, געדרוקט א סך ספרים, אויך עטליכע אויפלאגעס פונ׳ם ש״ס. שפרעכער איז דערנאָך אריין מיט זיינעם א ברודער יעקב, (אַן איידעם פונ׳ם וועלט־בארימטען גאון רבי צבי הירש חיות) אין א גרוים הורטאָוונע אייזען־געשעפט און דער־פון גאָר שטארק נתעשר געוואָרען. דיזאָזיגע פירמע עקזיסטירט נאָך היינט, מיט ר׳ יונה שפרעכער, דעם גרעסטען גביר פון לעמבערג אלס באלעבאָס. מענקיש, ווידער, האָט דערנאָך אויף זיין אייגענעם חשבון, ארויסגעגעבען א סך ספרים. איבערהויפט איז „מענקיש׳עס ש״ס" נאָך היינט א שם־דבר און שטארק געשעצט צווישען אלע לומדים.

מענקיש איז א חוץ זיין גרויסער לומדות, אויך געווען א שעהנער משכיל. ער האָט געגרינדעט און ארויסגעגעבען די ערשטע העברעאישע וואָכענצייטונג אין גאליציע, דעם „הבשר". ער האָט די צייטונג ארויסגעגעבען אַן ערך פון צוויי יאָהר און דערנאָך זי איבערגעבען צו זיין שוועסטער׳ס זון, דעם באוואוסטען און גרויסען מליץ און תלמיד חכם, ר׳ יוסף כהן צדק, וואָס איז שפעטער אויך געוואָרען רעדאקטאר פון אנדערע העברעאישע צייטונגען און זשורנאלען.

ווי מען זעהט, איז דאָס שרייבעריי און דאָס עוסק׳ן זיך מיט׳ן געדרוקטען וואָרט ביי מיר און אויך ביי צוויי פון מיינע זין (דר. שמואל מארגאָשעס און הערמאַן מאָרגענשטערן, ביידע פונ׳ם „טאָג") אַן אלטער „פאמיליען־פעהלער"...

2 — מיין מאַמעס משפּחה

דער סדר היוחסין און דער שורש פון מיין מאַמעס משפּחה איז מיר ווייניג־וואָס באַקענט. אָבער לויט ווי די באָבע יוטעלע (געשטאָר־בען אין איהר זעקס און אכציגסטען יאָהר) האָט מיר דערצעהלט, שטאַמען זיי אָב פונ׳ם בארימטען גאון ר׳ אלכסנדר שור, דער מחבר פונ׳ם ספר „תבואות שור״, א באַוואוסטער ספר אויף הלכות שחיטות.

זי האָט מיר אויך איינמאָל געוויזען דעם דאָזיגען ספר, וואָס איז געווען געדרוקט אין זשאָלקווע. אַקעגען טיטעל־בלאַט זיינען געווען אָבגעדרוקט צוויי בילדער: פון אויבען אַן אַלטער איד, אַן עוסק בתורה, און אונטען — אַ גרויסער אָקס, מיט גאָר לאַנגע הערנער. די אונטערשריפט האָט זיך געלייענט אַזוי: „בכור שורו הדר לו״ (דברים ל״ג, 17). אז איך בין עלטער געוואָרען, האָב איך מיר א סך מיה געגעבען נאָך אַמאָל צו קענען באַקומען דעם דאָזיגען ספר מיט׳ן בילד. ער איז עטליכע מאָל איבערגעדרוקט געוואָרען, אָבער גראָד אָהן די בילדער. (און אפשר איז דאָס גאָר נאָר געווען אַן איינציגע צייכנונג, אין בלויז דעם איינעם פאַמיליען־עקזעמפּלאר ?)

מיין זיידע, ר׳ חיים־יהושע פלעקער, איז שוין געווען א וועלט־ליכער, העכסט־געבילדעטער מענש. ער איז געווען א טוך־סוחר און פלעגט אָפט פאָרען קיין ווין צוליב זיינע גרויסע געשעפטען. ער האָט געהאט דרייצעהן קינדער (אכט פון זיי האָב איך נאָך געקענט). די זיהן זיינען אלע געווען „דייטשען״ (דאָס הייסט: געטראָגען קורצע, מאָדערנע קליידער). די טעכטער זיינען אלע געווען געבילדעטע און געלעזען די דייטשע קלאַסיקער.

בלויז צוויי פון זיינע קינדער זיינען געווען פרומע: דער עלטסטער זון, דער פעטער ר׳ זלמן ליב, וועלכער איז געווען א משכיל, געשריבען שירים און אויך אַ גרויסער תלמיד חכם און איז געווען אַ באַוואוסטער דרוקער און ארויסגעבער פון ספרים.

די צווייטע פרומע אין מיין זיידענס משפּחה, איז געווען מיין מאַמע, שרה רבקה, (ריוועלע) עליה השלום.

כאָטש זי איז געווען א געבילדעטע און שטארק באַלעזענע פרוי, איז זי אָבער אויך געווען א גאָר פרומע. אין איהרע יונגע יאָהרען איז זי געווען פארהייראט צו א מאַן, מיט׳ן נאָמען סאפיר פון טארנאָפּאָל. זי האָט אָבער מיט איהם גאָר ניט לאַנג געוואוינט, ווייל... באלד נאָך דער חתונה האָט ער אָנגעהויבען זיך צו קליידען אין קורצע קליידער און זיך געפירט מעשה „דייטש״. זי האָט זיך מיט איהם גע׳גט און ערשט עטליכע יאָהר שפּעטער חתונה געהאַט מיט מיין פאָטער, וואָס איז שוין דאַמאָלס געווען אַן אלמן. ער איז געווען פארהייראט מיט א טאָכטער פון זיין עלטערען ברודער, ר׳ ניסן מארגאָשעס, און האָט מיט איהר געהאַט צוויי זין.

דער זיידע ר׳ חיים יהושע (געשטאָרבען אין 1858) איז געווען ווי שוין געזאָגט, אַן אויפגעקלערטער. ווען עס איז איינמאָל געקומען קיין לעמבערג אַן אונגארישער רב, ר׳ יהונתן אלעקסאנדערזאָהן, וועמען די אונגארישע רבנים האָבען גע׳רודפ׳ט מחמת זיין „השכלה״ און איהם אויך מעביר געווען פונ׳ם רבנות און ער איז דערנאָך ארומגעפאָרען זאַמלען אבאָנענטען אויף זיין ספר „תומך כבוד״ (מיט א דייטשער אָבטיילונג „עהרענרעטונג״) — איז מיין זיידע געווען איינער פון זיינע ערשטע לעמבערגער אבאָנענטען, און האָט איהם אויך געשטיצט מיט א היבש ביסעל געלד...

דערפאַר האָט דער זיידע געהאַט א שוואָגער, דער באָבע׳ס א ברודער, וואָס איז שוין געווען א גאָר פרומער און געהויבענער איד: ר׳ אביגדור טשאָרטקאָווער.

כאָטש רבי אביגדור טשאָרטקאָווער איז ניט געווען קיין חסידישער „גוטער איד״ און ניט גענומען קיין קוויטלעך, האָט ער אָבער אין לעמבערג פאָרט געהאַט א היבש ביסעל אָנהענגער, און אויך געהאַט זיינעם אַן אייגענעם מנין אינ׳ם ירושה־הויז, וואָס ער האָט פארמאָגט, צוזאַמען מיט׳ן זיידען (נומער 13 גאַלאָכאָווסקי פּלאַץ, קעגען איבער די גרויסע הייזער פונ׳ם גראַף סקארבעק). דער מנין איז שטענדיג געווען פול געפאַקט מיט אידען און ער, רבי אביגדור, איז געזעסען א גאַנצען טאָג אין טלית ותפלין און עוסק געווען בתורה ועבודה.

מיין זיידענס אַן איידעם, מיינער א פעטער, ר׳ וואָלף האבערמאַן, איז אויך געווען א „דייטש״. ער איז געווען דער זוהן פון רבי נחמן קראָכמאַל׳ס א שוועסטער פון זשאָלקווע, און זיין איינציגער זוהן איז, ווען איך בין נאָך א קינד געווען, שוין געווען א באַוואוסטער דאָקטאָר־מעדיצין.

3 — מיין פאָטער

מיין פאָטער, ר׳ אריה שמואל מארגאָשעס, איז געבאָרען געוואָרען אין לעמבערג, אין יאָהר 1814 און איז געשטאָרבען, אין זיין זעקס און זעכציגסטען יאָהר, אין 1880.

ער איז געווען א געלערנטער מענש אין אידישע למודים, און האָט אויך פאַרמאָגט א היבש ביסעל וועלטליכע בילדונג. ער איז אויך געווען א גרויסער פקח במילי דעלמא און א גאָר גרויסער קענער אין לאנדעס־ און רעגירונגס־געזעצען, אזוי, אז עס פלעגט אָפט טרעפען, אז באַוואוסטע אדוואָקאטען זאָלען קומען זיך מיט איהם בעראטען וועגען וויכטיגע געזעץ־פראַגען.

ער האָט אויך געצויגען א גרויסען טייל פון זיין פרנסה דערפון, ווייל א סך מענשען האָבען איהם איבערגעגעבען צו פירען זייערע וויכטיגע משפטים. זיינע „קליענטען" האָבען שוין געוואוסט, אז אויב רבי שמואל מארגאָשעס נעמט זיך נאָר אונטער צו פירען זייערע משפטים, האָבען זיי שוין אזוי גוט ווי געוואונען...

ער האָט אויך שטענדיג געהאַלטען ביי זיך אין הויז א צוויי־דריי שרייבער, וואָס האָבען זיך אָפּגעגעבען מיט׳ן איבערשרייבען דאָס וואָס ער האָט זיי דיקטירט.

אז דער וועלט־בארימטער גאון, רבי יוסף שאול הלוי נאטאנזאָהן, דער „שואל ומשיב", איז אויפגענומען געוואָרען אלס לעמבערגער רב, איז מיין פאָטער דאַמאָלס שוין א מאַן פון א יאָהר פערציג און א שטארק באַשעפטיגטער דערצו, געוואָרן (צוזאמען מיט נאָך מעהרערע לומדי תורה, ווי א שטייגער, ר׳ שמואל גאָלדבערג, ר׳ אברהם ניסן זיס, ר׳ הערצעלע מאָרגענשטערען, דער שפּעטערער ראש בית דין, רבי אורי וואָלף סאלאט און נאָך עטליכע אנדערע), זיינער א תלמיד, און ער, דער פאָטער מיינער, ווערט אָפט דערמאָנט אין די שאלות ותשובות ספרים פון „שואל ומשיב."

אין זיינע אינגערע יאָהרען איז מיין פאָטער געווען א גרויסער עושר. ער האָט פארמאָגט דאָס ירושה־הויז אויף דער דעמאָלט־אריס־טאָקראטישער סיקסטוסקע גאַס און נאָך דריי גאָר גרויסע הייזער „אויפ׳ן

בארג", וועלכע מען האָט גערופען „מארגאַשעס'ענס הייזער". זיי זיינען געווען באוואוינט פון אַן אָרימען קלאַס, איבערהויפט אידען, מיט וועמען מיין פאָטער האָט שטענדיג מטיב געווען מכח'ן דירה־געלד.

ווי כמעט אַלע רייכע אידען פונ'ם דעמאָלדיגען לעמבערג, האָט אויך מיין פאָטער זיך אָפּגעגעבען מיט'ן שפּילען אויף דער בערזע. אָבער אַז עס איז געקומען דער גרויסער בערזען־קראַך אינ'ם יאָהר 1873, האָט ער פארלאָרען דעם גרעסטען טייל פון זיין פארמעגען. די הייזער זיינען פארשולדיגט געוואָרען צו די באַנקען, און זייט דעמאָלט האָט ער שוין מעהר ניט געקאָנט קומען צו זיך. מען האָט נאָך געפירט א שעהן בעל־הבית'יש הויז, עס איז אָבער שוין ניט געווען דאָס וואָס פריהער.

קיינער פון מיין פאָטער'ס פאמיליע איז ניט געווען קיין חסיד און איז קיינמאָל ניט געפאָרען צו'ן א חסידישען רבי'ן. און איך בין שטאַרק אין ספק, צי מיין פאָטער אליין, וואָס איז אין זיינע אינגערע יאָהרען געווען גענויגט צו השכלה, איז דעמאָלט יאָ געפאָרען צו וועל־כען־עס־איז רבי'ן . . .

זיין התקרבות צום בעלזער רבי'ן — און דערנאָך אויך צו די אַנדערע חסידישע רביים — האָט זיך, לויט מיין מיינונג, אָנגעהויבען אין די יאָהרען 1867-8, ווען ער איז ארויסגעטראָטען פון דער חברה „שומר ישראל" און צוזאמען מיט אַנדערע פרומע תלמידי חכמים, אָנגעהויבען טראַכטען פון גרינדען א באזונדערע, אָרטאָדאָקסישע חברה.

די חברה „שומר ישראל" איז לכתחילה געגרינדעט געוואָרען פון משכילישע יונגעלייט, מיט'ן צוועק צו פארשפרייטען צווישען דעם פראָסטערען עולם פון לעמבערג אביסעל בילדונג. מיין פאָטער איז געווען איינער פון איהרע ערשטע גרינדער.

אָבער מיט דער צייט האָבען זיך אין דער דאָזיגער חברה אריינ־געכאַפּט א היבש ביסעל דאָקטוירים און אדוואָקאַטען, אָהן שום אידישער בילדונג, וואָס האָבען בלויז אין זינען געהאַט פאר זיך א־דאָ איינצו־האַנדלען גרויסע פּאָרציעס כבוד און אויך צו גרינדען קאַריערעס. די־דאָזיגע אדוואָקאַטלאַך זיינען מיט דער צייט געוואָרען די רעדעל־פירער פון דער חברה און זייער אסימילאַטאָרישער גייסט האָט זיך אָנגעהויבען צו פיהלען וואָס אמאָל מעהר.

זיינען דעמאָלט די פרומערע מיטגלידער אוועק פון דאָרט און האָבען אָנגעהויבען טראַכטען וועגען גרינדען אַן אָרטאָדאָקסישע חברה, וואָס זאָל באַקעמפען די אסימילאַטאָרישע טענדענצען פון דעם „שומר ישראל".

אין יאָהר 1867 האָבען די „שומר ישראל" אויסגעאַרבייט אַ פּראָיעקט — וועלכען זיי האָבען פאָרגעלעגט פאַר'ן קייזערליכען מיניסטע־ריום אין ווין — אַז עס זאָל אין גאַליציע געגרינדעט ווערען אַ ראַבינער־סעמינאַר, און אַז איבער'ן גאַנצען לאַנד זאָל מען ניט טאָרען אויפנעמען קיין אנדערן רב, סיידען אזוינעם, וואָס האָט געענדיגט דעמ־דאָזיגען סעמינאַר.

דאָס האָבען די פרומע אידען באַטראַכט פאַר אַ שרעקליכער גזרה, ובפרט נאָך ווען די „שומר ישראל" האָבען מיט זייער פּראָיעקט אויך געוואָלט פאַרקאָכען עפּעס אַ עסק וועגען אריינברענגען רעפאָרמען אין די חדרים און תלמוד תורה'ס.

דאָס מיניסטעריום אין ווין, וואָס האָט אין יענע יאָהרען גאָר שטאַרק חשק געהאַט צו „גערמאַניזירען" דאָס גאַליציאַנער אידענטום און עס אוועקצורייסען פון'ם פּוילישען איינפלוס — האָט זיך אין די־דאָזיגע נייע פּראָיעקטען גאָר שטאַרק אָנגעכאַפּט און געוואָלט אויסנוצען די געלעגענהייט פאַר זייערע אייגענע פּאָליטישע צוועקען.

לויט ווי מיר איז באַקאַנט, איז דעמאָלט, אינ'ם יאָהר 1867, אויס־געפאַלען מיין פאָטער'ס ערשטער ארויסטריט אלס עפענטליכער כלל־טוער. זינט דאַן איז ער שוין אַזוי אָנגעגאַנגען, ביז צו זיין אָפּשטאַרבען, אינ'ם יאָהר 1880.

אויף זיין, מיין פאָטערס, פאַרלאַנג, זיינען זיך, אינ'ם הויז פון'ם לעמבערגער רב, רבי יוסף שאול נאַטאַנזאָהן, צוזאַמענגעקומען פינף פון די וויכטיגסטע אנשים־חשובים און צוזאַמען האָבען זיי ארויסגעלאָזט אַ בריף צו אַלע רבנים פון די גרעסערע קהלות איבער'ן לאַנד, אַז זיי זאָלען, אזוי באַלד ווי מעגליך, פּראָטעסטירען געגען דעם פּראָיעקט פון דער חברה „שומר ישראל", וואָס האָט שוין געהאַלטען ניט־ווייט פון אויסגעפירט ווערען. אַזאַ בריף, וואָס איז געשיקט געוואָרען צום וועלט־באַרימטען גאון רבי שלמה קלוגער, דער „בראָדער מגיד" (איינער פון די גרעסטע גאונים פון זיין צייט, אַ מחבר פון אַכט־און־צוואַנציג געדרוקטע ספרים, אַ חוץ פיר און אַכציג נאָך־ניט־געדרוקטע ספרים, אויף אַלע מקצועות פון דער אידישער תורה, און אויך נאָך אַ זעכציג ספרים, בלויז אויף חומש), געפינט זיך נאָך היינט־צו־טאָג. ער איז אָבגעדרוקט אינ'ם ספר „תולדות שלמה", פון זיין אייניקעל ר' יהודה אהרן קלוגער (געדרוקט אין לעמבערג, דורך מיין שוועסטער־קינד, דעם באַוואוסטען דרוקער און ספרים־ארויסגעבער ר' אליעזר מאַרגאָשעס, דער זוהן פון מיין אויבען דערמאָנטען פעטער, ר' ניסן מאַרגאָשעס, אין יאָהר 1888).

ווייל דער ספר „תולדות שלמה" איז היינט שוין וועניג־וואָס בנמצא, גיב איך דאָ, אין אָן אָנמערקונג, איבער דעם גאַנצען בריף. ער איז, לויט מיין מיינונג, א וויכטיגער היסטאָרישער דאָקומענט, וועגען דעם קולטור־קאַמף אין גאַליציע.

מיין פאָטער איז געווען א שעהנער בעל־לשון און א כתבא־רבא דערצו. ער האָט פאַרפאַסט און, מיט זיין אייגענער האַנד, געשריבען די־דאָזיגע בריף צו די רבנים, נאָר מפני הכבוד והדרך ארץ, האָט ער זיך אונטערגעשריבען דער לעצטער.*)

ווי עס זעהט אויס, האָבען די בריף געהאַט זייער ווירקונג. די גרויסע רבנים, צוזאַמען מיט זייערע קהילות, האָבען אריינגעשיקט זייערע פּראָטעסטען צו דער לעמבערגער שטאַטהאַלטעריי און די „גזירות"

---

*) ולמען יוקר הענין אציע פה המכתב מהגאון מו"ה יוסף שאול נ"ז זצ"ל.

מכתב הרב הגאון המובהק מופת הדור והדרו מו"ה יוסף שאול הלוי נ"ז זצ"ל אבד"ק לבוב והגליל ואתו עמו הרבנים הגאונים הגדולים הגבירים המפורסמים אדירי התבל ה"ה פו"ט וראשי יח"ס דק"ק לבוב.

וזה"ל אות באות:

ב"ה יום א', פ' צו, תרכ"ז, לפ"ק לבוב.

שוכ"ט סלה אל כבוד הרב הגאון הגדול מעוז ומגדל מופת הדור והדרו יחיד בדורו מאור הגולה סבא קדישא כש"ת מו"ה שלמה קלוגער נ"ו ראב"ד דק"ק בראָדי יע"א.

דבר אלוקים לנו, בלי ספק גם אתם ידעתם את אשר בא ממקום הגבוה מן המיניס־טעריום דעם אונטעררימכטס אל השטאטהאלטעריי (משם אל כל הקרייז פּאָרשטענדע בדבר הלימוד לתינוקות של בית רבן לבטל תורה שבעל פה עד ימלא להם שתים עשרה שנים ואף גם זאת רק אחרי שלמדו כבר ארבעה קלאסען דייטש וגם אין רשות להיות מלמד בלתי אם ישיג רשיון מן השטאטהאלטעריי כי כבר למד ארבעה קלאסען דייטש וחכמת הפדגוגיע. אוי לנו כי היתה כזאת ואין לנו להשען כי אם על אבינו שבשמים וזכות הרבים אשר יעוררו ויבקשו רחמים ע"ז להפך לב השרים הגבוהים עלינו לטובה. ע"כ עושו חושו והתעוררו והכינו עצמיכם לעצה ולתפילה. ואל תאמרו כי עוד הזון למועד. כי ידענו אחינו ידענו כי הדבר נחוץ למאד ואם אנחנו מחשים ומצאנו עוון ואל תעשו אגודות רק כולנו כאחד נבקש מאת השרים הגבוחים על הדבר הזה ולהאיר עיניהם כי הוא באמת עקירת הדת הקדושה מה שלא חשבו כלל וכלל. ואת אשר יתן ד' בלבבכם עד מהרה ירוצו דבריכם אלינו למען נדע מה לעשות והיינו לאגודה אחת ואל תאחרו את השעה, כי עת לעשות לד' ואנחנו נעשה את אשר בידנו לעשות וה' הטוב בעיניו יעשה ויגמור בעדנו לטובה. ונבקש מאת מעכת"ה לכתוב לכל עיר ועיר הסרים למשמעתו את כל הדברים אשר כתבנו למעכת"ה.

אלה דברי המדברים ממעמקי הלב וממרירות הלב ומצפים לישועת ד' כי ירחם עלינו למען כבוד שמו ולמען תורתו הקדושה.

דברי חדו"ש באהבה. יאריך ימים ושנים כנפש הצעיר.
יוסף שאול הלוי נאטאנזאהן אבד"ק לבוב והגליל.
הק' ירחמיאל הלוי איש הורוויץ.
יעקב נפתלי הירץ בערנשטיין.
פרנס ומנהיג דפה"ק לבוב.
יצחק אהרן סג"ל איטינגא.
ישעיה אריה ליב איש הורוויץ.
יעקב יצחק יוטעס.
בעהמ"ח שו"ת אהלי יעקב ומקראי קודש.
חק' אריה שמואל מרגאשיש.

ווענגען די חדרים זיינען אָפּגערופּען געוואָרען, כאָטש די „שומר ישראל״ האָבען ניט אויפגעהערט ווענגען דעם צו פאַראַרבייטען מעשים.

כדי צו קענען באַקומען אַן איינפלוס אויף די אידען אין לעמבערג (אַ צוואַנציג טויזענד אין יענער צייט) און אויך איבער'ן גאַנצען לאַנד, האָט די חברה „שומר ישראל״, אַרום דעם יאָהר 1868, אָנגעהויבען אַרויסצוגעבען אַ צוויי־וועכענטליכע צייטונג מיט'ן נאָמען „דער „איז־ראַעליט״.

די צייטונג האָט זיך אין משך פון איבער פיר יאָהר צייט גע־דרוקט אין אַ מין גאַליציאַנער „דייטש״, מיט אידישע אותיות. אבער מיט'ן נומער פינף פונ'ם פינפטען יאָהרגאַנג, איז זי איבערגעגאַנגען צו דער ריין דייטשער שפּראַך, מיט דייטשע בוכשטאַבען. בשעת די שפּעטערע גרויסע מחלוקת'ן, אָדער וואהל־קאַמפּאַניעס, האָט מען צו דער־דאָזיגער צייטונג צוגעגעבען ביילאַגעס, דוקא אין אַ שעהנעם, קלאָרען און מאָדערנעם העברעאיש.

(דידאָזיגע צייטונג איז אַרויס אַן ערך פון איבער עטליכע־און־צוואַנציג יאָהר; שפּעטער שוין יעדע וואָך. זי געהערט היינט צו די גרעסטע יקרי־המציאות. ביי מיר זיינען פאַראַנען צעהן געבונדענע יאָהרגאַנגען, צוויי־דריי פון זיי אין „אידיש״).

עס איז געווען נאַטירלאַך, אַז דאָס אַרויסגעבען פון אַן אייגענער צייטונג און דאָס אָפּטע אַגיטירען פאַר „פּאָרטשריט״, זאָל זיין ווי אַ דאָרן אין די אויגען פון די פרימערע אידען. זיי, די פרימערע, האָבען גענומען טראַכטען וועגען גרינדען אַ געגען־חברה, מיט דעם אויסקוק, שפּעטער אויך צו האָבען אַן אייגענעם אָרגאַן, כדי צו קאָנען באַקעמפּפען די „שומר ישראל״ און צו פאַרטיידיגען די אָרטאָדאָקסישע אינטערעסען.

4 — ר׳ מרדכי פעלץ

מיין פאָטער, וואָס איז שוין געווען דער גאַנצער רוח החיים פון דערדאָזיגער פרומער „געגען־באַוועגונג״ און וואָס איז איהר געווען אי־בערגעגעבען מיט „לייב און זעעל״, האָט געהאַלטען כסדר אין אַרומזוכען עפּעס א פעהיגען און טעטיגען מענשען, וואָס זאָל איהם העלפען אין זיין ארבייט. דעם מענשען האָט ער געפונען אין דער פּערזאָן פון ר׳ מרדכי פעלץ, אין לעמבערג.

דערדאָזיגער ר׳ מרדכי פעלץ (זיין ריכטיגער פאמיליען־נאָמען איז געווען ענסער) איז זיכער געווען א גאָר אינטערעסאַנטע פּערזאָן, אויף וועמען עס לוינט זיך דאָ אביסעל אָפּצושטעלען.

ר׳ מרדכי׳ס פאָטער, ר׳ משה צבי ענסער (געבאָרען אין יאָהר 1804, געשטאָרבען אין 1871), איז געווען איינער פון די וויכטיגסטע לעמבערגער משכילים, א נאָהענטער חבר פון ראַפּאָפּאָרט און נחמן קראָכמאַל און אן אָפטער מיטארבייטער אין די דעמאָלטיגע העברעאישע זאמעל־ביכער. ער איז געווען א העברעאישער לערער און האָט זיך מפרנס געווען פון געבען לעקציעס (שטונדען, האָט מען עס דעמאָלט גערופען) אין רייכע, אידישע הייזער. ער איז אויך געווען דער מחבר פון א העברעאישער גראַמאַטיק מיט׳ן נאָמען „המצרף, או משאת משה״ אין צוויי טיילען (געדרוקט אין זשאָלקווע, אין יאָהר, 1854).

וואָס עס האָט געבראַכט דערצו, אַז א זוהן פון אַזאַ משכיל און פאַרברענטען מתנגד, זאָל ווערען א חסיד — דאָס ווייס איך ניט. אָבער זינט דעם יאָהר 1877, ווען ר׳ מרדכי פעלץ האָט אָנגעהויבען צו ווערען אן אָפטער איינגעהערער אין מיין פאָטער׳ס הויז, געדענק איך איהם פאַר א ברייטען, הויכען און פעסטען אידען, מיט א ספּאָדיק אויפ׳ן קאָפּ. ער איז שוין דעמאָלט געווען דער „געהיים־סעקרעטער״ פונ׳ם בעלזער רב, רבי יהושע רוקח און זיין פּאָליטישער פאַרטרעטער.

ר׳ מרדכי האָט געהאַט א ירושה־הויז צוזאַמען מיט נאָך עטליכע שותפים. איינער פון זיי איז געווען דער „פּערטעל־דרעווזאָר״ גינסבערג

(די שטאָדט לעמבערג איז געווען, פּאָליציייאיש, איינגעטיילט אין פיר פערטלען, מיט דער שטאָדט, דעם רינעק, אלס א באַזונדער טייל).

צוליב דעמדאָזיגען ירושה־הויז האָט ר׳ מרדכי געפירט יאָהרען־לאַנגע פּראָצעסען, דער עיקר מיט׳ן קרוב, דעם „פערטעל־רעוויזאָר" גינסבערג, וואָס איז געווען, לויט איך געדענק איהם, א איד א משכיל און כסדר געהאַלטען אין איין זאָגען תורה, אָבער אַן אָדם קשה כברזל. מיין פאָטער, וואָס איז געווען, ווי מען פלעגט עס רופען, א „ווינקעל אדוואָקאט" (ווי איך האָב שוין אויבען דערצעהלט), האָט פאר ר׳ מרדכי׳ן געפירט זיינע משפטים, דערפאר איז ער געווען ביי אונז אין הויז אַן אָפטער גאַסט און איך, א אינגעל פון א יאָהר עלף־צוועלף, שוין א שטיקעל מענש, א בר־דעת — ניט ווי די אמעריקאנער קינדער, שאינם יודעים בין ימינם לשמאלם, — האָב געהאַט א געלעגענהייט איהם גוט צו קענען.

אַט דערדאָזיגער גרויסער חסיד, מיט׳ן אַלטען ספאָדיק און גראָבען גאַרטעל ארום׳ן ברייטען גוף, איז געווען א העכסט געבילדעטער מענש. ער האָט גוט געקענט העברעאיש, דייטש, פּויליש און אויך פראנצויזיש. ער איז געווען בקי אין דער אַלגעמיינער וועלט־געשיכטע, איבערהויפּט אין געאָגראַפּיע.

איך געדענק, ווי ער האָט אַמאָל מיט מיין עלטערען ברודער יהושע מאַרגאָשעס, דעמאָלט א בחור פון א יאָהר אכצעהן, א גרויסער מושלם צו זיין חתונה האָט ער פון׳ם דעמאָלטיגען לעמבערגער רב, רב צבי־הירש אָרנשטיין באַקומען דעם טיטעל „מורנו") און א קענער פון עטליכע שפּראַכען, זיך געשפּאַרט וועגען עפּעס א טייך: צי ער געפינט זיך אין זיד־אָדער נאָרד־אַמעריקע. און אַז מען האָט נאָכגעקוקט אין „מאיערס קאָנווערזאציאָנס־לעקסיקאָן", האָט זיך ארויס־געוויזען, אַז דער חסידישער ר׳ מרדכי פעלט האָט וועגען דעמדאָזיגען טייך אלץ און גענוי געדענקט, פיל בעסער ווי מיין ברודער, דער מושלם, וואָס האָט זיך געהאַלטען פאר א גרויסען ידען אין געאָגראַפיע.

ווען דער פּרעזידענט פון דער „פערדינאַנד באַהן", (פון קראָקע ביז ווין), האָפראט פאָן סאכער, איז געווען א קאַנדידאַט צום ווינער רייכסטאַג, אלס פאַרטרעטער פון עטליכע גאַליצישע באַצירקען, און דער בעלזער רב האָט איהם פּאָליטיש געשטיצט, איז ר׳ מרדכי פעלץ געווען דער גאַנצער פאַרמיטלער אין דעמדאָזיגען ענין, און דער אריס־טאָקראַטישער ווינער האָפראט פלעגט זיך גאָר ניט שעמען צו שפּאַצירען מיט ר׳ מרדכי׳ן — אינ׳ם ספּאָדיק און דער לאַנגער זשופּיצע — אינ׳ם ווינער „פּראַטער".

וואָס עס איז געווען דער סוף פון׳ם פעלץ ירושה־הויז, ווייס איך ניט. אָבער ר׳ מרדכי האָט אין זיינע שפּעטערע יאָהרען ניט געהאַט קיין שום אנדערע אינטערעסען אחוץ דער נייער חברה „מחזיקי הדת״, און דער בעלזער רב פלעגט איהם געבען אויף חיונה, מיט דער ברייטער האַנד.

ווען זיין ערשטע ווייב איז געשטאָרבען, האָט ער דערנאָך נאָך אַמאָל חתונה געהאַט, מיט א רייכער פרוי, טאָקע פון בעלז. ער האָט שוין דאָרטען געוואוינט ביז זיינע לעצטע יאָהרען, און ער איז שוין אויף שטענדיג פאַרבליבען דער בעל־יועץ און פאַרטרויאונגס־מענש פון׳ם בעלזער רב.

כאָטש ר׳ מרדכי איז אליין געווען א געבילדעטער מענש, האָט ער זיינע קינדער גאָר קיין שום וועלטליכע בילדונג ניט געוואָלט געבען. און זיינע צוויי זיהן זיינען געווען חסידישע בחורים, מיט גראָבע פּאות, אָבער גרויסע עמי־הארצים, אפילו אין אידישע לימודים.

דער באַוואוסטער ראַבינער און רייכסטאַג־אַבגעאָרדענטער דר. יוסף שמואל בלאָך, אין ווין, דערצעהלט אין זיינע זכרונות, אז ווען ער האָט קאַנדידירט צום רייכסטאג אין די גאַליצישע באַצירקען קאָלאָמיי, סניאַ־טין און בוטשאַטש, איז ר׳ מרדכי פּעלץ געקומען צו איהם קיין ווין און פאַרלאַנגט א סומע פון פינף טויזענד גולדען. ניט חלילה פאַר זיך, נאָר כדי ס׳זאָל זיין צו געבען דער עסטרייכישער רעגירונג אלס „קאַוציע״ אז די צייטונג „מחזיקי הדת״ זאָל מעגען ארויסגעהן יעדע וואָך און ניט מוזען ערשיינען אונטער צוויי נעמען (איין וואָך „מחזיקי הדת״ און די צווייטע „קול מחזיקי הדת״), וואָס דאָס האָט פאַרשאַרפט דער רעדאַקציע פיעל קאָפּדרייענישען און א שטענדיגע מורא פאַר א מסירה . . . דערפאַר — פאַר די 5 טויזענט גולדען, האָט ר׳ מרדכי גע׳טענה׳ט — וועט ער איהם שטיצען ביי די וואהלען; און לויט ער, פּעלץ, האָט פאַרזיכערט, איז זיין שטיצע א סך מעהר ווערט ווי בלויז אזא קליינע סומע . . .

און אז דר. בלאָך האָט איהם אָפּגעזאָגט, צוריקגעוויזען דעם „אָנ־באָט״ און ניט געוואָלט שאַפען דאָס געלט צווישען די רייכע וויינער אידען, האָט ר׳ מרדכי געדראָהעט, צו העלפען דעם געגען־קאַנדידאַט, מייזעלס׳ן, א זעהר רייכער מאַן, אן אייניקעל פון׳ם באַוואוסטען גאון רבי בעריש מייזעלס, געוועזענער רב אין קראָקע און דערנאָך אין ווארשע . . .

לויט ווי בלאָך דערצעהלט, איז ר׳ מרדכי פּעלץ פּלוצים געשטאָר־בען אין קראָקע, נאָך איידער די וואַלען זיינען פאָרגעקומען. כאָטש

ער גיט ניט אָן קיין דאטום, מיינט ער אז דאָס איז געווען אינ׳ם חודש דעצעמבער, 1890.

פון דעם טאָן ווי בלאָך שרייבט וועגען ר׳ מרדכי׳ס טויט, זעהט זיך ארויס, אז ער האַלט דאָס פאַר א שטראָף מן השמים...

אָבער ווי עס האָט מיר דערצעהלט דער חסידישער רבי, רבי מאיר רוקח, „דער קאָזלאָווער רבי״, איצט אין ניו יאָרק, שוין א זקן נכבד, וואָס האָט רבי מרדכי׳ן זעהר גוט געקענט, איז ר׳ מרדכי געשטאָרבען ניט אין קראָקע, נאָר אין לעמבערג און ניט אינ׳ם יאָהר 1890, נאָר אין 1892 (שנת תרנ״ב) און ער געדענקט, אז אין דער צייטונג „מחזיקי הדת״ איז וועגען איהם געווען געדרוקט א לאַנגער הספד, מיט דער אויפשריפט „אבד חסיד״.

ווי עס האָט מיר דערצעהלט מיינער א פריינד, ר׳ חיים אהרן האפנער (וואָס איז אין זיינע יונגע יאָהרען געווען א „יושב״ אין בעלז און דערנאָך א באַוואוסטער משכיל און דער „עוזר בבית המערכת״ פונ׳ם „העברי״ אין בראָד), פלעגט ר׳ מרדכי פעלץ, אין די לעצטע עטליכע יאָהרען פון זיין לעבען, בשעת ער האָט שוין געוואוינט אין בעלז, זעהר אָסך ש ט ע ה ן (ניט זיצען) און לערנען. עס האָט א סך מאָל געטראָפען, אז ר׳ מרדכי האָט זיך, אין אן אווענד, אוועק־געשטעלט ביי א שטענדער און אזוי פארטיפט אין א גמרא, אז ווען האפנער איז פאַרטאָג אויפגעשטאַנען פון זיין הארטען געלעגער אויף דער קלויז־באַנק, האָט ער ר׳ מרדכי׳ן נאָך אָנגעטראָפען שטייענדיג מיט איין פוס אָנגעשפּאַרט אויף א בענקעל און לערנען די גמרא. ער איז געווען אזוי שטארק פארטיפט און פארטראכט, אז ער האָט ניט באַמערקט וואָס ארום איהם טוט זיך און אז אין דרויסען האָט שוין לאַנג אָנגעהויבען צו טאָגען.

ער, ר׳ מרדכי, איז געווען א מזג טוב און פלעגט גאָר א סך טובות טאָן אידען, און אפילו אויך מתנגדים און אויסגעשפּראָ־כענע גענגנער. איך האָב זיך וועגען איהם אָנגעהערט גאָר א סך מעשיות. ס׳וואָלט מיך אָבער צו־ווייט פארפירט, ווען איך וואָלט זיי געוואָלט איבערגעבען דאָ.

און אָט דעמדאָזיגען, ביז גאָר פעהיגען מענשען, וואָס האָט אויך, אגב אורחא, פאַרמאָגט א גרויסען כח־הדבור, א רעדנער־טאַלאַנט, האָט מיין פאָטער אויסגעקליבען פאַר זיין מיטהעלפער אין דער גרינדונג פון א נייער, פרומער חברה, וואָס זאָל שטעהן אויף דער וואַך, אויפ־צוהאַלטען אין גאַליציע דאָס אָרטאָדאָקסישע אידענטום און אָבצו־שוואַכען די פאָרטשריטלעכע טענדענצען פון די „שומר ישראל״.

צוליב דעמדאָזיגען צוועק און אויך אונטער דער השפעה פון ר׳ מרדכי פעלץ, האָט מיין פאָטער זיך אָנגעהויבען צו דערנענטערען צום בעלזער רב און אויך צו די אַנדערע חסידישע רביים.

דער בעלזער רב איז פון דערדאָזיגער התקרבות גאָר שטארק צו־פרידען געווען. ער איז געווען א גרויסער מענשען־קענער און באַלד פאַרשטאַנען דעם גרויסען געווינס, וואָס ער האָט איצט ארייגעכאַפּט אין מיין פאָטער אַלס זיין חסיד; בפרט נאָך, ווען מיין פאָטער האָט געהאט א גאָר שעהנעם שם, אַלס איינער פון די וויכטיגסטע אנשים מכובדים פון לעמבערג, און מיט א גרויסען איינפלוס אין שטאָדט.

5 — דער בעלזער רב

איך שרייב דאָ ניט די געשיכטע פון חסידות, אין וועלכער דער בעלזער רב האָט פאַרנומען א גאָר חשוב׳ן אָרט. אָבער כדי מען זאָל וויסען ווער און וואָס פאַר אַ שטאַרקע פערזענליכקייט דער בעלזער רב איז געווען, וויל איך דאָ פאַרצייכענען אַ פּאָר פון זיינע כאַראַקטער־שטריכען. איך האָב איהם גאָר גוט געקענט: ער איז עטליכע מאָל — פאַר אַ וואָך אָדער מעהר — געווען אַ גאַסט אין אונזער הויז. און, נאָך מיין חתונה, בין איך ביי איהם געווען, און אינ׳ם זכות פון מיין פאָטער האָט מען מיך דאָרטען שטאַרק מקרב געווען . . .

דער בעלזער רב (ניט רבי, ווייל ער האָט שטענדיג מקפיד געווען, דאָס זיינע אָנהענגער זאָלען איהם, אונטער זיינע אויגען, ניט רופען „רבי", נאָר רב. אין זיין גרויס ענוות האָט ער זיך ניט געהאַלטען ראוי צו זיין אַ רבי . . .) יהושע רוקח, איז געווען דער עלטסטער זוהן פונ׳ם וועלט־באַרימטען בעלזער רב, רבי שלום רוקח, דער גרינ־דער פון דער בעלזער רביים־דינאַסטיע, וועלכע עקזיסטירט נאָך היינט צו־טאָג, שוין אינ׳ם פינפטען דור. זינט זיין פאָטער איז געשטאָרבען, אינ׳ם יאָהר 1855, האָט ער אָנגעהאַלטען דאָס בעלזער רבנות, אַן ערך פון פערציג יאָר, ביז צו זיין טויט, אינ׳ם יאָהר 1894.

דורך דער גאַנצער צייט איז ער געווען פאַרעכענט פאַר איינעם פון די וויכטיגסטע רביים פון זיין דור. ער האָט געהאַט אין גאַליציע, פּוילען, אונגאַרן און די אַרומיגע פּראָווינצען, עטליכע צעהנדליגער טויזענד חסידים און אויף ראש השנה פלעגען קיין בעלז זיך צוזאַמענ־קומען אַן ערך פון פינף־זעקס טויזענד חסידים.

כמעט די גאַנצע שטאָדט בעלז, אַ קליינע אָבער מיט גאָר היבשע בלאָטעס, האָט געלעבט פונ׳ם רבינ׳ס „הויף" און פון די אָנגעפאַרענע חסידים. (יעדע וואָך היבשע עטליכע הונדערט פאַרשוינען; אין אַ יום־טוב אַ סך מעהר).

אַ הויכער, ברייטער און פעסטער איד איז דער בעלזער רב געווען, מיט אַ געדיכט־באַוואַקסענעם פּנים און גאָר לאַנגע ברעמען. אין דעמ־דאָזיגען מאַסיווען קערפּער האָט געפלאַקערט אַ פייערדיגער, שטאַרקער גייסט, וואָס האָט זיך פאַר קיין שום זאַך ניט אָפּגעשראָקען. ער האָט

קיינמאָל זיך ניט געוואַקעלט און זיך געהאַלטען פעסט ביי זיינע מיינונגען, וואָס ער האָט באַטראַכט פאַר די איינציג־אמת׳ע.

ער איז געווען גאָר שטאַרק פאַרגליבט אין זיך, און טיף איבער־ציוגט, אז ער איז א העכערער מענש, מיט א גרויסער שייכות צו דער פמליא של מעלה...

איך בין איינמאָל געווען דערביי אין בעלז, בשעת א איד האָט איהם אָפגעגעבען א קוויטעל מיט א פדיון (אין בעלז פלעגט מען געבען גאַנץ קליינע פדיונות. צוואַנציג קרייצער זיינען אויך געווען א פדיון), און דערביי אן עצה געפרעגט וועגען א פאַרוויקעלטען ענין. דער רב האָט איהם געענטפערט און גע׳עצה׳ט, לויט ווי ער האָט פאַרשטאַנען פאַר ריכטיג.

דער איד איז ארויס, אדער בעסער געזאָגט, ער איז ארויסגע־שטופּט געוואָרען פון די, וואָס זיינען געשטאַנען הינטער איהם און האָבען זיך אויך געוואָלט „פּראַווען". אָבער ווי גיך דערדאָזיגער איד האָט זיך אָנגעהויבען צו באַרעכענען, האָט ער גענומען צווייפלען צי דעם רבינ׳ס עצה איז טאַקע די ריכטיגע. באַלד איז ער צוריק אריין צום רבי׳ן, און אז ער האָט זיך נאָכאמאָל ווידער דערשטופּט צו דער „שטול", האָט איהם דער רב תיכף דערקענט און א פרעג געטאָן, וואָס ער וויל דאָ איצט.

דער איד האָט זיך, פאַר גרויס שרעק, געפונען אין א פאַרלעגענ־הייט און קוים ארויסגעשטאַמעלט עטליכע ווערטער, אז ער וויל בעטען דעם רבי׳ן, אפשר איז מעגליך, איהם צו געבען אנאַנדער עצה, א בעסערע, ווייל די פריערע איז, אזוי דוכט זיך איהם, ניט גענוג פּראַק־טיש...

קוים האָט דער בעלזער רב דאָס דערהערט, האָט ער זיך געגעבען א שטעל אויף, אין זיין גאַנצער הויך, און מיט זיין שטאַרקער און קלינגענדיגער שטימע אויסגערופען:

— וואָס מיינסטו עפּעס?! איך האָב דיר דאָס די עצה גע־געבען?! מן השמים האָט מען מיר מגלה געווען און אזוי געהייר־סען רעדען!

שטענדיג פלעגט ביי איהם אין „הויף" זיין פאַרזאַמעלט א גרויסער עולם אידען און, אז דער געפּילדער און די געוואַלדעס זיינען געווען אין לשער, די קולות און געשרייען זיינען געגאַנגען עד לב השמים, דעמאָלט איז גענוג געווען, אז דער רב זאָל פלוצים געבען א מאַך־אויף די טיר און טאָן א הויכען געשריי: „שאַ!" אז אַלע זאָלען תיכף אַנטשווייגען ווערען און פאַר א ווייל זאָל איבער׳ן גאַנצען

„הויף" זיך אויסהענגען א טיפּע שטילקייט. אלע האָבען פאַר איהם געהאַט גרויס אָפּשיי און געציטערט אימת מות . . .

ער איז שטענדיג געווען אַן אמת'ער „עומד בפרץ". ער איז כל ימיו כסדר געשטאַנען אויף דער וואַך, און אַכטונג געטאָן, אַז אין בעלז און אין די ארומיגע שטעדטלאַך, וואו זיין השפּעה איז געווען געוואַלדיג גרויס, זאָל פון דער אַלטער פרומקייט, חלילה, גאָר ניט געמינערט ווערען, און אַז עס זאָל זיך ניט אריינ'גנב'ענען דער מינ־דעסטער הויך פון פאָרטשריט און צייט־גייסט.

אין בעלז און אין די שטעדטלאַך אויף היבשע עטליכע מייל אַרום, זיינען די אידישע מענער און פרויען נאָך געגאַנגען אין אַזא הלבשה, וואָס מען האָט ערגעץ אנדערש, אין גאַנץ גאַליציע, שוין גאַנץ לאַנג ניט געזעהען.

די מאַנסבילען, וואָס זיינען כמעט אַלע געווען בעלזער חסידים (מיט גאָר זעלטענע אויסנאַמען)*) האָבען געטראָגען אַלטע און אָפּגעטראָגענע ספּאָדיקעס אויף זייערע קעפּ. דאָס העמד איז קיינמאָל ניט געווען צוגעקנעפּעלט ביים קראַגען. פון א האַלזטיכעל, אָדער גאָר א קראַוואַט, איז שוין אָפּגערעדט. ווינטער האָבען זיי די גאָרגלען אַרומ־געוויקעלט מיט א מין בוימוואָלענעם שאַליק. די הויזען, שטענדיג שמוציגע, אריינגעשטעקט אין אַמאָל־געווענע ווייסע זאָקען און א פּאָר פּאַנטאָפּעל; אָדער יוכטענע שטיוועל, אין דער קאַלטער צייט. דער גוף איז געווען איינגעהילט אין גראָבע, בוימוואָלענע, קאַטונענע בעקעשעס. טוך, אָדער „שטאָף", האָט מען ניט געטאָרט טראָגען, עס איז געווען „מעשה אויפגעקלערטער" — און דידאָזיגע בעקעשעס זיינען שטענדיג געווען ארומגעבונדען מיט גראָבע, פּאָדימנע, גאַרטלען.

---

*) לעבען בעלז געפינט זיך א שטעדטעל מיט'ן נאָמען היוונעוו (אוהנאוו. אויף פּויליש), עס איז א קליינע באַהן־סטאַנציע ניט ווייט פון בעלז און אהין און צוריק פלעגט קאָסטען אין גאַנצען זעקס און צוואַנציג קרייצער.

איין מאָל ביז איך, אום ערב יום כפּור, געפאָרען קיין בעלז. אז די באַהן איז אנגעקומען קיין היוונעוו, איז די סטאַנציע געווער אין גאַנצען באַלאַגערט פון אידען. אלע זיינען זיי געווען אנגעטאָן אין די שטריימלאַך און די זיידענע (מעהר צוריסענע ווי גאַנצע) בעקעשעס. יעדער האָט מיט זיך געהאַט א קליין פּעקעלע, בלויז דעם טלית און אביסעל שפּייז, א שטיקעל עוף צום איבערבייסען נאָכ'ן תענית. פון דער בעלזער באַהן זיינען זיי גלייך אוועק צו־פוס (פון באַהן אין שטאָדט אריין איז געווען א היבשער מהלך) אין שוהל אריין און מוצאי יום כפּור, תיכף מיט דער באַהן צוריק אהיים געפאָרען. לויט ווי אידען האָבען דעמאָלט דערצעהלט, איז זייער צאָל, אַלט און יונג בחרומ'לאַך, געווען אז ערך פון א פיר הונדערט. אין היוונעוו איז איבער יום כפּור ניט פאַרבליבען, א חוץ ווייבער, נאָר גאָר אַלטע און קראַנקע מענשען און קליינע קינדער.

אין אמת'ער בעלזער חסיד, איז קיינמאָל ניט געגאַנגען פּאַמעלאַך, נאָר שטענדיג זיך געאיילט און געהאַלטען אין איין יאָגען זיך, כאָטש ער האָט כמעט קיינמאָל ניט געהאַט צוליב וואָס...

די ווייבער ווידער, האָבען געטראָגען קליידער, נאָך פון דער באָבע־טאָלצעס צייטען. גראָע, ברייטע און לאַנגע יופּקעס; אין תעניתים־פּאָלקעס, ווי „תכריכים", און הייבלאַך אויף די קעפּ. פון די נייע מאָדעס און די „פּאַרשייטע" קליידער, האָבען זיי ניט געטאָרט וויסען. אין בעלז און די ארומיגע מקומות, זיינען פּשוט ניט געווען קיין שניידערס פאַר אזעלכע מלבושים...

אין בעלז, היוונעוו, מאָסט, און די אנדערע נאָענטע שטעדטלאַך, האָבען די ווייבער, יונג און אַלט, געמוזט טראָגען אזא מין שלייער, וואָס מען האָט גערופען א „בעלזער שלייער". פון אייגענע האָר איז דאָך גאָר געווען אָפּגערעדט, אזא אשה וואָלט מען דאָרטן פּשוט געווען „פאַרשטיינט". נאָר אפילו פּאָדימנע, אָדער „פּעלענע" (זיידענע) שייטלען, האָבען זיי, חלילה, ניט געטאָרט טראָגען, אויף זייערע געגאָלטע קעפּ...

אין די אלע אויסגערעכענטע מקומות האָט זיך קיין איין „דייטש" ניט געפונען אפילו אויף א רפואה. סיידען א ראַזירער, א גאָלער־יונג, א צוגערייזטער שניידער־געזעל, אָדער אן עהנליכער פאַרשוין. אפילו דער בריפטרעגער איז געווען א איד מיט א ספּאָדיק, וואָס האָט געהאַט א שגץ פאַר אן ארויסהעלפער, אויף צוטראָגען די בריף שבתים און ימים טובים. אלע אנדערע בעלזער אידען האָבען געטראָגען די אלטע אידישע הלבשה. א ליטוישער מענש וואָלט דאָרטען גאָר ניט געוואַגט צו טראָגען „דייטשע קליידער"...

וואָס די בילדונג און וועלטלאַכע קענטעניסען פון דידאָזיגע מענשען האָט געקענט זיין, פאַרשטעהט מען שוין אליין. זיי האָט אבער גאָר ניט געפעלט און זיי האָבען זיך קיין אנדער אַרט לעבען ניט געוואונשען...

אין די ערשטע פינף־און־צוואַנציג יאָהר פון זיין רבי'סטווע, האָט זיך דער בעלזער רב געלאָזט באַנוגענען מיט זיין השפעה, וואָס ער האָט געהאַט אויף דער פּרומקייט פון בעלז און די אנדערע, קליינע, ארומיגע מקומות.

אָבער אז ר' מרדכי פעלץ איז געוואָרען זיין מקורב און דערנאָך טאַקע זיין געהיים־סעקרעטער און גאַנצער בעל יועץ; און ווען ס'איז דערצו נאָך אונטערגעקומען די מעשה מיט די „שומר ישראל" אין דעם ניט־ווייטען לעמבערג (וועגען וועלכע איך האָב שוין אויבען געשריבען),

האָט דער בעלזער רב מיטאַמאָל דערפילט, אַז איצט איז פּאַר איהם געקומען די גינסטיגע צייט, אַז ער זאָל אויסאיבען זיין גאַנצען און גרויסען איינפלוס אויך אויף די אָרטאָדאָקסישע אידען פון ווייטערע און גרעסערע שטעדט אין גאַליציע.

מיין פאָטער, צוזאַמען מיט ר׳ מרדכי פּעלץ און אַנדערע אנשים חשובים אין לעמבערג, האָבען שוין געהאַט אויסגעארבייט א פּלאַן, צו גרינדען א גרויסע חברה, מיט׳ן נאָמען „מחזיקי הדת״, מיט׳ן הויפּט־זיץ אין דער הויפּט־שטאָדט לעמבערג. אין יעדער שטאָדט און שטעד־טעל איבער׳ן גאַנצען לאַנד, סיי גרויס סיי קליין, האָט זיך באַדאַרפט געפינען א „סניף״, (צווייג, אָפּטיילונג) כדי יעדער איד, וואָס פאַרמאָגט נאָר אין זיך א פונק אידישקייט, זאָל ווערען א מיטגליד פון דער־דאָזיגער חברה און צאָלען א יעהרליכען בייטראַג, פון בלויז דריי גולדען (פינף־און־צוואַנציג קרייצער א חודש).

עס האָט אָבער גענומען א צייט פון עטליכע יאָהר, ביז דערדאָזיגער אַזוי איינפאַכער, אָבער פּראַקטישער, פּלאַן האָט געקאָנט פאַרווירק־ליכט ווערען.

דער חברה „שומר ישראל״ אין לעמבערג — אָן וועלכער עס זיינען געווען אָנגעשלאָסען כלעריליי אידען פונ׳ם גאַנצען לאַנד גאַליציע, און וואָס איז באַשטאַנען פון גאָר א סך דאָקטוירים, אַדוואָקאַטען, באַנקי־רען, משכילים און סתם פאָרגעשריטענע לייט, כמעט אַלע „דייטשען״ — האָט דער עסק וועגען דער גרינדונג פון אַזאַ נייער חברה גאָר שטאַרק ניט געשמעקט.

ביז איצט האָבען די „שומר־ישראל״ זיך געפיהלט „אויפ׳ן פערד״. עס זיינען אין יענער צייט ניט געווען אַזוי פיל אידישע דאָקטוירים און אַדוואָקאַטען ווי היינט צו־טאָג. זיינען זיי, דערפאַר, געווען גאָר אָנגע־זעהען און איינפלוסרייך און זיי האָבען, וואָס אמאָל מעהר, אָנגעהוי־בען איינצונעמען די קהילות און ווערען אידישע פאָרשטעהער און פירשפּרעכער.

זיי, ביי וועמען בשר כשר איז כמעט קיינמאָל ניט אריינגעקומען אין הויז, און וואָס האָבען זיך בכלל געהאַלטען גאַנץ ווייט פון אידיש־קייט און אָפטמאָל דערפון אָפּגעלאַכט אין דער עפענטליכקייט — זיי זיינען געוואָרען די אידישע פאָרשטעהער און האָבען, וואָס אמאָל מעהר, זיך גענומען דאָס רעכט איינצופירען נייע אָרדנונגען אין די אידישע קהלות, און האָבען געוואָלט איינשטעלען נייע מנהגים און לעבענס־שטייגערס, על פּי „נוסח אשכנז״, לויט די דרכים פון די רעפאָרמער אינ׳ם „פאָרטגעשריטענעם״ דייטשלאַנד.

און ניט נאָר אין איינצעלנע אידישע געמיינדעס (אין די קלענערע שטעדטלאַך האָבען זיי דעמאָלט נאָך קיין דריסת הרגל ניט געהאַט; דערצו איז דעמאָלט זייער צאָל און איינפלוס נאָך געווען צו קליין), האָבען דידאָזיגע משכילים און אסימילאַטאָרען זיך אָנגעהויבען צו־צופירען די הענד. זיי האָבען זיך אויך פאַרמאָסטען צו פאַרטרעטען דאָס גאַנצע אידישע פאָלק כ ל פ י ח ו ץ, אויפ׳ן פ אָ ל י ט י־ש ע ן פעלד, אינ׳ם לעמבערגער לאַנדטאָג (סעים) און אויך אינ׳ם ווינער רייכסראַט.

אין יענער תקופה האָבען אין עסטרייך — די הערשערין איבער דער פּראָווינץ גאַליציע — אָנגעהויבען צו בלאָזען ליבעראַלע ווינטע־לאַך. אידען האָבען באַקומען פולשטענדיגע בירגער־רעכט און זיי האָבען גענומען ווערען און אויך געוועהלט ווערען אַלס דעפּוטאַטען צום גאַליציאַנער לאַנדטאַג און דעם עסטרייכישען רייכסראַט.

די אידישע אסימילאַנטען, די רייכע באַנקירען, די ערפאָלגרייכע דאָקטוירים און אדוואָקאַטען, האָבען איצט פאַר זיך דערזעהען אן אָפענע וועלט און א גרויס פעלד, צו דערגרייכען זייערע אמביציעס. זיי, וואָס האָבען קיינמאָל אפילו קיין איינציג אידיש וואָרט ניט געוואָלט ארויסרעדען און אינגאַנצען פרעמד געווען דעם אידישען פאָלק און זיין אמונה — זיי האָבען אַלץ מעגליכע אָנגעווענדט, אבי זיי זאָלען ווערען די אידישע פאַרטרעטער. און אז איינינגע פון זיי האָבען שוין דאָס זייעריגע דערגרייכט, האָבען זיי גאָר זייערע הויכע אַמטען און מאַנדאַטען אויסגענוצט פאַר זייערע אייגענע פערזענליכע צוועקען. די אידען און זייערע רעליגיעזע, געזעלשאַפטלאַכע און עקאָנאָמישע אינטע־רעסען זיינען זיי אפילו אין דער לינקער פּיאַטע ניט געלעגען.

דאָס גאַליצישע, אָרטאָדאָקסישע אידענטום האָט דאָס אַלץ וואויל צוגעזעהען, גרינטליך פאַרשטאַנען, אָבער זיך ניט געקאָנט העלפען.

זיינע כוחות זיינען געווען צושפּליטערט, צעוואָרפען אויף אַלע „פיר ווינטען", און עס האָט אפילו ניט געקאָנט מאַכען וועלכען־עס־איז פּרואוו זיך אַקעגענצושטעלען געגען זייערע פאַרטרעטער־פאַררעטער, וואָס זיינען צווישען זיך געווען שטאַרק געקניפּט־און־געבונדען אונטער דעם פאַראיין מיט דעם שעהנעם נאָמען „שומר ישראל".

און אָט האָט זיך אויף דידאָזיגע „דייטשען" פּלוצים אראָפּגעלאָזט אזא צרה, פאַר וועלכער זיי האָבען געהאַט גענוג אורזאַכען זיך צו שרעקען:

די אָרטאָדאָקסישע אידען האָבען זיך אויפגעכאַפּט פון זייער לאַנג־יאָהריגען שלאָף און געהען זיך פאראייניגען, כדי צו קעמפען און פון זיך ארונטערוואַרפען דעם יאָך פון די „דייטשען״!

עס פארשטעהט זיך ממילא, אז אלע וואָס האָבען באַלאַנגט צו דעם „שומר ישראל״, און געהאַט אורזאַכען זיך צו שרעקען פאר זיין עקזיסטענץ, האָבען „אָנגעגורט זייערע לענדען״ און זיינען ארויס, פריער אין א געהיימער און דערנאָך אויך אין אַן עפענטליכער מלחמה, געגען די אָרטאָדאָקסישע אידען און זייער פאראייניגונג.

אז מען האָט אין יענע צייטען, אין די עסטרייכישע פּראָווינצען, געוואָלט גרינדען וואָס פאר א ס׳איז פאראיין, אָדער חברה — אפילו א חברה משניות — האָט מען דערצו געמוזט האָבען א דערלויבעניש פון א לאָקאַלען רעגירונגס־אַמט. און אז עס האָט זיך געהאַנדעלט וועגען אזא פאראייניגונג מיט „צוויגען״ (באזונדערע אָבטיילונגען), ווי די געפּלאַנטע „מחזיקי־הדת״, האָט מען שוין וועגען דעם געמוזט אָנקומען צו א העכערער אינסטאַנץ אין דער עסטרייכישער הויפּט־שטאָדט ווין.

אז מיין פאָטער, צוזאַמען מיט ר׳ מרדכי פּעלץ און די אנדערע גרינדער, זיינען שוין פארטיג געוואָרען מיט די פאָרבאַרייטונגען פאר זייער נייער חברה, די „מחזיקי הדת״, האָבען זיי, ווי דאָס געזעץ האָט פארלאַנגט, אָנגעגעבען זייערע ביטעס, אז מען זאָל זיי ארויסגעבען א דערלויבעניש.

די „שומר ישראל״ האָבען זיך דערפון באַלד דערוואוסט און תיכף אָנגעהויבען די געהיימע מלחמה געגען דער חברה, וואָס איז דערווייל נאָך אויף דער וועלט ניט געוועזן.

קודם כל האָבען זיי אוועקגעקלאַפּט א מסירה, אז די גרינדער פונ׳ם נייעם פאראיין זיינען א באַנדע „פינסטערלינגע״, וואָס האָבען זיך פאראייניגט מיט׳ן פאַנאַטישען צוועק אויפצוהאַלטען דעם גאַנג פון דער „ליבער ציוויליזאַציע״ און קולטור צווישען דעם אידישען פאָלק, און אז זיי ווילען די גאַליצישע אידען אויף שטענדיג האַלטען אין דער פינס־טערניש, כדי עס זאָל זיי לייכטער אָנקומען זיי אויסצונוצען פאר זייערע אייגענע, זעלבסטזיכטיגע, צוועקען...

און אזוי ווי צווישען די מיטגלידער פון די „שומר ישראל״ זיינען אויך געווען אזעלכע, וואָס האָבען זיך געקענט פערזענליך מיט די „אדונים״, אין וועמעס מאַכט עס איז געווען צו אַנטשיידען וועגען דעם שיקזאַל פונ׳ם געפּלאַנטען פאראיין, האָבען זיי טאַקע ניט געשפּאָרט

קיין מיה און אנדערע מיטלען און אָנגעווענדט זייער גאנצען איינפלוס, אז די בקשה וועגען די „מחזיקי הדת" זאָל צוריקגעוויזען ווערען.

דער גאַנג פון געריכטען און אמטען איז שוין פון שטענדיג־אָן א זעהר קריכעדיגער („די מילען פון גערעכטיגקייט מאָלען זעהר לאַנגזאם", זאָגט אַן אָלט ווערטעל). בפרט איז דאָס פון אייביג אָן אזוי געווען אין דעם צוריק־געשטאַנענעם גאַליציע. אחוץ דעם האָבען די „אדונים", די „גאָלדענע קנעפּלאַך", איצט דאָך געהאַט אַן אינטערעס די בקשה צו פאַרהאַלטען אזוי לאַנג ווי נאָר מעגליך. ומי יאמר להם מה תעשו ? !

עס האָט, דערפאר, געדויערט עטליכע יאָהר, ביז דער עסק איז דורכגעגאנגען אלע אינסטאַנצען און... די גרינדער פון דער נייער חברה האָבען, מיט גרויס הארצוועהטאָג, געמוזט איינזעהען, אז זייער האָפנונג איז ערשט גאַנץ־ווייט דערפילט צו ווערען.

אַחוץ זייערע געהיימע מסירות און די שתדלנות ביי די „אדונים", האָבען די „שומר ישראל" איצט אָנגעהויבען אַן אָפענעם קאַמף געגען די אָרטאָדאָקסישע אידען בכלל און די עטליכע אנשים חשובים, די גרינדער, בפרט.

זייער צייטונג, „דער איזראעליט", איז שוין דעמאָלט געווען געדרוקט אין דער דייטשער שפּראַך. (דאָס ביסעל אידיש וואָס איז דאָרטען נאָך געווען, האָבען זיי שוין לאַנג געהאַט ארויסגעוואָרפען) ; האָבען זיי ניט געשפּאָרט קיין געלד און ערשט אָנגעהויבען אַרויסצוגעבען העברעאישע ביילאַגעס. איןביידע אויסגאַבעס, אין דער דייטשער און אין דער העברעאישער, האָבען זיי געהאַלטען אין איין זידלען די אָרטאָדאָקסישע אידען און די געפּלאַנטע חברה, וועמען זיי האָבען, אָנשטאָט „מחזיקי הדת", שטענדיג אָנגערופען מיט'ן באַליידיגונגסנאָמען „מזיקי הדת". זיי האָבען אויך אָנגעגריפען אויף א בייזווילליגען אופן א טייל פון די גרינדער, זיי פּערזענליך באַליידיגט און אפילו געפּרואווט זיי צו שעדיגען אין זייערע פּריוואטע אינטערעסען.

די אָרטאָדאָקסישע אידען האָבען דעמאָלט נאָך ניט געהאַט קיין אייגענעם אָרגאַן, א צייטונג, אַן עפענטליכע פּלאַטפאָרמע, פון וואַנען צו ענטפּערען אויף די זלזולים און באַשולדיגונגען. האָבען זיי זיך געמוזט באַגנוגענען מיט'ן אַרויסגעבען פלוג־בלעטער און פּלאַקאַטען, וואָס זיינען געווען געשריבען אין אידיש, אָדער דייטש, און אויך אין העברעאיש.

דידאָזיגע „ליטעראַטור" איז געווען געשריבען פון מיין פאָטער און פון רבי הערצעלע גאָלדענשטערען, וואָס איז געווען אַ שעהנער העב־רעער און אַ גרויסער מומחה אין אַזאַ קאַמפס־ליטעראַטור. (ער איז געווען דער פאַרפאַסער פון עטליכע קליינע בראָשורען „שבר פושעים", „שבט לגיו כסילים" און עטליכע אַנדערע פלוג בלעטער, בשעת ס'איז אינ'ם יאָהר תרכ"ט (1869), פאָרגעקומען דאָס גרויסע מחלוקת צווי־שען סאנדז און סאדיגערע, צוליב'ן רבי'ן ר' בער פון לעווע, וואָס איז אַרויס „לתרבות רעה").

אויך איך האָב גענומען אַ גאָר געשמאַקען אָנטייל אין דעם קאַמף געגען די „שומר ישראל": איך בין כסדר אַרומגעלאָפען, געהאָלפען טיילען פלוג־בלעטער און געטראָגען די קאַמף־אַרטיקלען צום זעצען אין דער דרוקעריי.

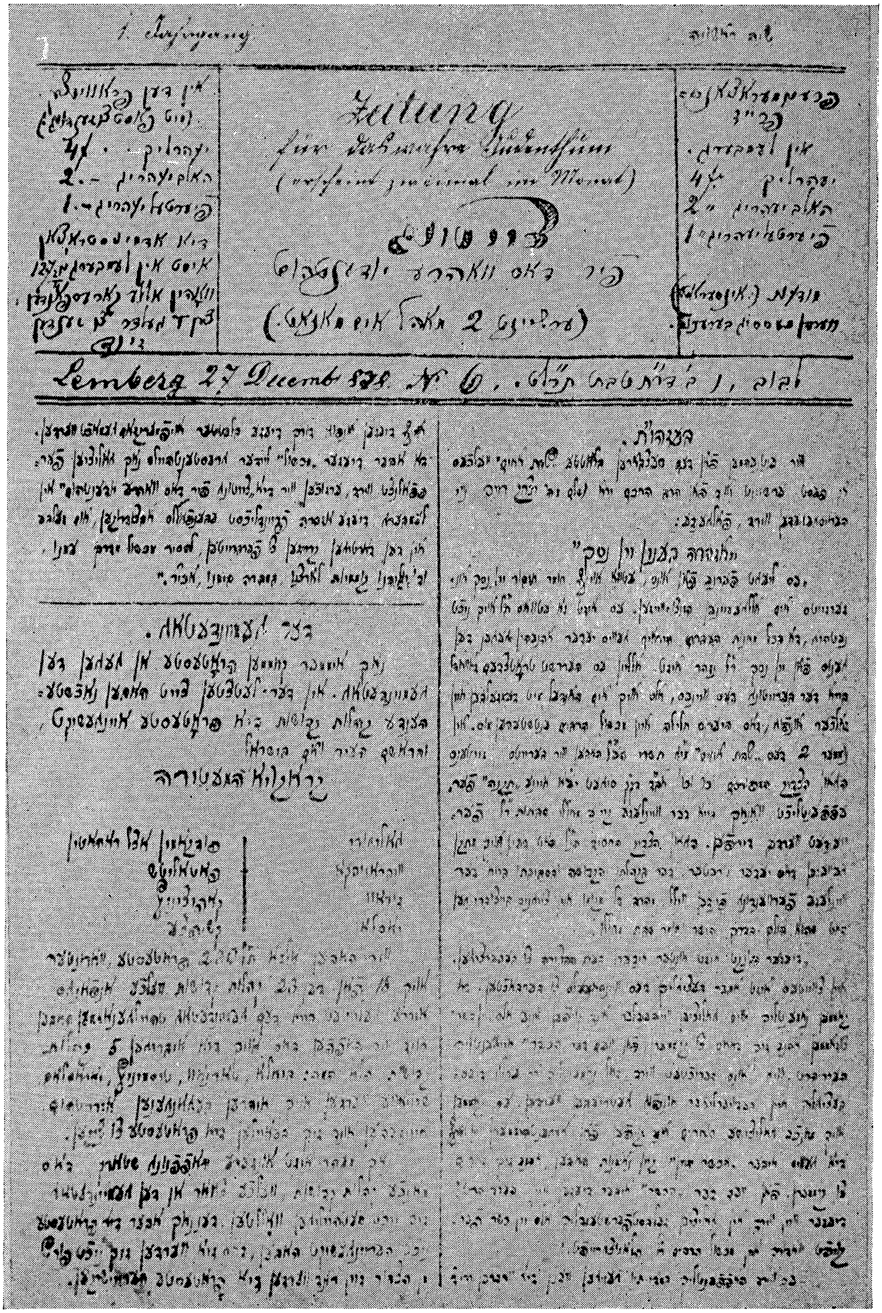

אַ זייטעל פון דעם זשורנאַל „צייטונג“

6 — איגנאַץ דייטש

די עטליכע מענשען, וואָס האָבען כסדר געאַרבייט ביי דער גרינדונג פון דער נייער חברה „מחזיקי הדת״ ובפרט מיין פאָטער צוזאַמען מיט ר׳ מרדכי פּעלץ, און מיט זיי אויך דער בעלזער רב, וואָס האָט אויף זיך געטראָגען דעם גרעסטען טייל פון די הוצאות, האָבען ניט גערוהט.

זיי האָבען אבער געפונען כמעט אלע טירען ביי די „אדונים״ פארשלאָסען, ווייל די מאַכערס פונ׳ם „שומר ישראל״ האָבען שוין אויסגעאיבט זייער איינפלוס, אז די חברה פון די „פינסטערלינגע״, די „מזיקי הדת״, זאָל קיינמאָל ניט ווערען דערלויבט.

עס קען אויך מעגליך זיין, אז די „דייטשען״ וואָלטען טאַקע געוועזען דאָס זייעריגע אויסגעפירט און די עטליכע מענשען פון פרומען צד וואָלטען, סוף־כל־סוף, מיד געוואָרען און אויפגעהערט צו ארביי־טען פאר זייער אידעאַל.

איז זיי, די „מחזיקי הדת״, אָבער געקומען צו הילף איינער אן איגנאַץ דייטש, פון ווין, און די אָרטאָדאָקסישע אידען האָבען, אזוי ארום, געזיגט, באַקומען פונ׳ם קייזער־קעניגליכען מיניסטעריום (איבער׳ן קאָפּ פון דער גאַליצישער שטאַטהאַלטעריי) א דערלויבעניש פאר אן איינענער, פרומער, ציי‍טונג, און מען האָט זיי אויך באַוויליגט צו גרינדען זייער געפּלאַנטע חברה מיט צווייג־פאַראיינען אין אלע גאַלי־צישע שטעדט.

ווער איז געוועזען דערדאָזיגער איגנאַץ דייטש, ובמה כוחו גדול?

איגנאַץ (יצחק) דייטש, איז געבאָרען געוואָרען אין דער אונגאַ־רישער שטאָדט פּרעסבורג, ארום דעם יאָהר 1809. ער האָט געשטאַמט פון אן אן אלטער, מיוחס׳דיגער משפחה. ער האָט אין זיינע יונגע יאָהרען געלערנט אין דער פּרעסבורגער ישיבה און געוועזען א תלמיד פונ׳ם וועלט־באַרימטען גאון, רבי משה סופר, דער „חתם סופר״.

ער האָט זיך שפּעטער באַזעצט אין ווין, וואו ער איז געוואָרען א גרויסער סוחר, און אז ער איז רייך געוואָרען — אויך א באַנקיר. ער האָט באַלד באַקומען א שם פאר א גרויסען מוצלח, איבערהויפּט

פאר אן עהרליכען מאַן, און די העכסטע אדעל־לייט זיינען געוואָרען זיינע קליענטען.

כמעט אלע פּרינצען און פּרינצעסינס פונ׳ם קייזערליכען הויף האָבען איהם אָנפאַרטרויט זייערע גרויסע פאַרמעגענס און ער האָט זיי יאָהרנלאַנג פאַרוואַלטעט צו זייער פולסטער צופרידענהייט.

קייזער פראַנץ יאָזעף, וועמען די פּרינצליכע קרובים האָבען אויפמערקזאַם געמאַכט אויף דייטש׳ן, האָט איהם באַעהרט מיט׳ן טיטעל „קייזער־קעניגליכער האָף־וועקסלער״; דאָס הייסט, אַז ער האָט פאַרוואַלטעט קייזערליכע (ניט רעגירונגס, נאָר פּריוואַטע) געלדער . . .

איגנאַץ דייטש איז געווען א זעהר פרומער איד און דאָס אָרטאָדאָקסישע אידענטום, איבערהויפּט דאָס אונגאַרישע, האָט איין איהם געהאַט א גאָר גרויסע שטיצע. אזוי, למשל, האָט ער גע׳פּועל׳ט ביי דער רעגירונג, אַז אידישע יונגעלייט, וואָס האָבען פאַרבראַכט פיר יאָהר אין דער פּרעסבורגער ישיבה, זאָלען זיין פּטור פונ׳ם מיליטער־דינסט, ווי דאָס איז געווען דער פאַל מיט עטליכע פון די גרויסע אוניווערזיטעטען פון דער עסטרייכיש־אונגאַרישער מאָנאַרכיע. אויך: אויב אימיצער פון דידאָזיגע ישיבה בחורים זאָלן וועלען מיט׳ן גוטען ווילען אַריינטרעטען אין דער אַרמעע, זאָל ער דאָרטען אָפּדינען בלויז איין יאָהר, אַלס „פּריוויליגער״, און אַרויס מיט׳ן ראַנג פון אַן אָפיצער.

עס איז פאַר דער רעגירונג געווען, אַז דער פּרעסבורגער ראש הישיבה זאָל אַרויסגעבען א צייגניש צו א בחור, אַז ער האָט פאַרבראַכט די פאַרגעשריבענע פיר יאָהר אין דער ישיבה, אַז ער זאָל באַפרייט ווערען פונ׳ם אַלגעמיינעם מיליטער־דינסט.

דערמיט איז די פּרעסבורגער ישיבה פון דער רעגירונג אָנערקענט געוואָרען אַלס אַן עפענטליכער טעאָלאָגישער אַנשטאַלט און דאָס איז געווען צו פאַרדאַנקען בלויז דייטש׳ס באַמיאונגען. ווי לאַנג דאָס האָט אַזוי אָנגעהאַלטען און אויב דידאָזיגע פּריווילעגיע עקזיסטירט נאָך היינט צו טאָג — ווייס איך ניט.

ער, דייטש, האָט אויך א סך געטאָן פאַר ארץ ישראל. ער האָט גע׳פּועל׳ט ביי דער רעגירונג, אַז מען זאָל איבער גאַנץ עסטרייך־אונגאַרן מעגען זאַמלען און איבערשיקען געלד פאַר ארץ ישראל׳ער אַנשטאַלטען און פאַר דער חלוקה, א זאַך וואָס איז פריער געווען פאַרבאָטען.

אינ׳ם ספר „איגרות סופרים״ (ווין, 1928), וואָס אַנטהאַלט בריף פון מיטגלידער פון די גאונישע פאַמיליעס אייגער און סופר, דערצעהלט דער אַרויסגעבער, דער אַלטער גאון, רבי שלמה סופר, וואָס האָט דייטש׳ן נאָך גוט געקענט פּערזענליך, פאָלגענדען אינטערעסאַנטען עפּיזאָד:

איינמאָל האָט דייטש דורכגעפירט עפּעס א גרויס געשעפט, מיט א סך פּראָפיטען, פאר דער קייזערליכער פאמיליע, און דער קייזער פראנץ יאָזעף איהם דערפאר געוואָלט באלוינען. האָט ער צו איהם, צו דייטש׳ן, געשיקט זיינעם א גאָר הויכען באאמטען, אָנבאָטענדיג דעם אידען דעם גרויסען און עהרענפולען טיטעל באראָן, וואָס זאָל איהם דערהויבען צום אדעליגען שטאנד. אָבער דייטש האָט זיך דערפון אָפּגעזאָגט. ער האָט געהייסען דעם קייזער דאנקען, און באַפוילען, אז אזוי ווי זיינע עלטערען זיינען געווען פּשוט׳ע, אָבער עהר־ליכע אידען, פיהלט ער קיין שום באדערפעניש ניט צו זיין העכער פון זיי. איינס יאָ: די גרעסטע באלוינונג פאר איהם וואָלט געווען, אז יעדעס מאָל, וואָס ער וועט זיך ווענדען צו דער רעגירונג מיט א בקשה לטובת זיינע אָרטאָדאָקסישע ברידער, זאָל דידאָזיגע ביטע, אויף ווי ווייט נאָר מעגלאך, דערפילט ווערען.

אָט צו דעמדאָזיגען פרומען און איידעלען אידען, האָבען זיך די גאליצישע אָרטאָדאָקסען געווענדעט.

מיין פאָטער, צוזאמען מיט זיין שטענדיגען מיטארבייטער ר׳ מרדכי פעלץ, זיינען צו איהם אריבערגעפאָרען קיין ווין און מיט איהם געהאַט א לאנגען געשפרעך וועגען זייער קאמף מיט׳ן אסימילאטאָרישען „שומר ישראל״.

דייטש האָט זיי צוגעזאָגט צו העלפען און ער האָט טאקע זיין וואָרט געהאלטען. ער האָט אין דעם פאראינטערעסירט איינע פון זיינע קליענטען פונ׳ם קייזערליכען הויף (דוכט מיר, אז פּרינצעסין קאראָלינא, האָט זי געהייסען) און איידער עס זיינען נאָך אוועק עטליכע וואָכען, האָט מיין פאָטער באקומען פונ׳ם עסטרייכישען קולטוס־מיניסטעריום די דערלויבעניש ארויסצוגעבען א צייטונג. אין צוויי חדשים ארום איז, פונ׳ם זעלבען מיניסטעריום, אויך גוטגעהייסען געוואָרען די גרינדונג פון דער חברה „מחזיקי הדת״, מיט׳ן רעכט צו האָבען צווייג־פאראיינען איבער אלע שטעדט אין גאנץ גאליציע.

די אָרטאָדאָקסען האָבען געזיגט און די „דייטשען״ פונ׳ם „שומר ישראל״, זיינען געבליבען מיט א נאָז...

מיט א צוויי יאָהר שפּעטער, ווען די צייטונג און די חברה זיינען שוין געווען אינ׳ם פולען גאנג, האָט דייטש געהאַט זיין זיבעציג־סטען געבורטס־טאָג, וואָס איז געפייערט געוואָרען מיט גרויס גלאנץ און פראכט. לכבוד דעראָזיגער שמחה זיינען זיך צוזאמענגעקומען קיין ווין צום „שבעים־מאָל״ א סך אונגארישע רבנים און כלל־טוער.

מיין פאָטער, אלס וויצע־פּרעזידענט פון דער „מחזיקי הדת" און רע־דאקטאר פון איהר צייטונג, איז אויך געווען אָנגעזעהענער און געהאַלטען א פיינע רעדע. אַלע צייטונגען, איבערהויפּט די אידיש־דייטשע און העברעאישע, האָבען וועגען דעם פיל געשריבען און מאנכע פון זיי האָבען אויך איבערגעגעבען א ליסט פון אַלע אָנוועזענדע געסט.

א צוויי יאָהר שפּעטער איז איגנאַץ דייטש געשטאָרבען. איך ווייס ניט אויף זיכער, אָבער מיר דוכט זיך, אז ער האָט קיין קינדער ניט געהאַט און קרובים האָבען גע'ירש'ענט זיין גרויס פארמעגען.

7 — דער קראָקעווער רב

אַז מיין פאָטער און ר׳ מרדכי פּעלץ האָבן שוין געהאַט די דער־לויבעניש פאַר דער צייטונג און אויך דעם (געהיימען) צוזאָג, אַז גאָר אין קורצען וועלען זיי באַקומען די דערלויבניש פאַר זייער נייעם פאַר־איין, איז ביי זיי ארויפגעשוואומען די ביז־גאָר וויכטיגע פראַגע וועמען צו באַשטימען פאַר׳ן ראש החברה, פאַר „נשיא״, פּרעזידענט.

עס איז באַלד פאַרשטאַנען געוואָרען, אַז אַזאַ אַמט ווי פּרעזידענט פונ׳ם פאַראיין, וועט זיין בלויז אַן עהרען־אַמט, אָהן אַ סך אַרבייט. די הויפּט־פירונג וועט ווייטער פאַרבלייבען אין לעמבערג אין די הענד פון די אַנדערע באַאַמטע.

וואָלט עס זיך געהאַנדעלט וועגען אַ לאָקאַלען פאַראיין, פאַר בלויז דער שטאָדט לעמבערג, וואָלט גאָר קיין שום פראַגע ניט געווען, אַז מיין פאָטער, אָדער אַן אַנדערער פון די אנשים מכובדים פון לעמבערג, וואָלט דערצו אויסגעקליבען געוואָרען. ווייל די נייע חברה האָט, אָבער, געזאָלט האָבען (און דערנאָך איז טאַקע אַזוי געווען) צווייג־פאַראיינען איבער אַלע שטעדט און שטעדטלאַך אין גאַנץ גאַליציע, האָט מען דערצו, אַלס דעם יושב ראש, געמוזט האָבען אַ פּערזאָן מיט אַ גרויסען נאָמען, אַ נאַציאָנאַלע פיגור, וועמען יעדער זאָל קענען און מוזען שטאַרק רעספּעקטירען.

דער לאָגישסטער ראש־החברה וואָלט אפילו געווען דער בעלזער רב, רבי יהושע רוקח.

ערשטענס, איז ער געווען אַ רבי פון עטליכע צעהנדליג טויזענד חסידים, מיט אַ גרויסען איינפלוס אויף זיי. והשנית איז ער שטענדיג געווען אַן „עומד בפרץ״ און האָט זיך אויף קהל׳שע זאַכען יאָהרען־לאַנג געלאָזט קאָסטען אַ סך געלד. איז אָבער דער חסרון זיינער געווען, וואָס ער איז געווען — אַ רבי!

אין גאַליציע זיינען דאַמאָלס געווען נאָך עטליכע אַנדערע גרויסע רבייאישע דינאַסטיעס, וואָס זיינען געווען „מולכים בכיפה״ און געהאַט אַ גרויסע השפּעה אויף זייערע אָנהענגער: די זין פונ׳ם ריזינער צדיק, רבי ישראל׳טשע: דער סאַדיגערער, דער טשאָרטקאָווער, דער הוסיאַ־

טינער און זייער שוואגער, דער וויזניצער מיט זיין קאסאווער משפחה; די ראפטשיצער גזע, דעם סאנדזער רב'ס קינדער און אייניקלאך, זשי־דאטשאוו און נאך עטליכע אנדערע גזע'ס. צוזאמען האבען זיי געהאט איבער הונדערט טויזענד אנהענגער אין בלויז גאליציע אליין, און דערצו אויך א גאר גרויסען איינפלוס אין אנדערע פראווינצען און מדינות.

אבער דידאזיגע אלע רביים זיינען געזעסען רוהיג, יעדער ביי זיך אין „הויף" און זיך גאר ווייניג געמישט אין אלגעמיינע כלל־זאכען. יעדער פון זיי איז געווען פארטאן אין זיין אייגענעם דרך און איז מתפלל געווען פאר די וואס האבען זיך צו זיי געווענדעט נאך הילף.

יעדער אין זיין ווינקעל (אדער „הויף"), האט אפילו פארשטאנען וואסערע גרויסע שאדענס די „דייטשען" טוען אן דעם גאליציאנער ארטאדאקסישען אידענטום. זיי האבען אויך אפט געקרעכצט און גע־זיפצט אויף „שכינתא בגלותא" און „התגברות הקליפות", רחמנא לצלן, אבער געטאן דערצו האבען זיי גארנישט.

וואלט אבער די חברה „מחזיקי הדת" געגרינדעט געווארען מיט דעם איינציג־שטענדיג טעטיגען בעלזער רב אלס ראש החברה, וואלטען די אנדערע רביים, — דער עיקר זייערע חסידים — אין דעם געזעהען א שטיקעל הסגת גבול און חושד געווען, אז די גאנצע כוונה פונ'ם עסק איז צו פארגרעסערען דעם בעלזער רב'ס איינפלוס, אויפ'ן חשבון פון די אנדערע רביים.

און א חוץ דעם, זיינען די אידען פון גאליציע (אן ערך אכט הונדערט טויזענד) ניט באשטאנען פון בלויז חסידים. עס איז, איבער־הויפט אין די גרעסערע שטעדט, געווען א גאר גרויסע צאל מתנגדים און סתם פרומע אידען; אויך גאר א סך געבילדעטערע מענשען, וואס פון א רבי'ן האבען זיי קנאפ־וואס געהאלטען, און כאטש זיי זיינען געווען נעגען דעם „פארטגעשריטענעם" „שומר ישראל", וואלטען זיי אבער צו א חברה, מיט'ן בעלזער רב אלס פירער, קיינמאל זיך ניט אנגע־שלאסען . . .

איז געבליבען, אז אויב ניט א רבי, דארף דאס, לכל הפחות, זיין א גרויסער און פאר אלעמען באוואוסטער רב. און די אויגען פון די מיסדים האבען זיך איצט געווענדעט צו רבי שמעון סופר, דעם קראָ־קעווער רב.

רבי שמעון סופר (שרייבער) איז געבארען געווארען אין יאהר 1821 און איז געשטארבען אין 1883.

ער איז געווען דער זון פונ׳ם וועלט־בארימטען גאון רבי משה סופר פון פרעסבורג, דער „חתם סופר״, איינער פון די גרעסטע גאונים פון זיין דור און פון די שטארקסטע קעמפער געגען רעפארם, וואס האט זיך שוין אין יענער צייט, פון דייטשלאנד און ווין, אנגעהויבען אריינצושמוגלען קיין אונגארן.

צו זיין 21סטען יאהר איז ער אויפגענומען געווארען פאר רב אין דער אלטער קהלה פון מאטערסדארף, אין אונגארן, און אין 1860, פאר רב אין קראקע, וואו ער איז שוין פארבליבען כל ימי חייו.

איך האב עטליכע מאל געהאט די געלעגענהייט איהם צו זעהען פון דער נאהענט.

יעדעס מאל וואס ער איז געווען אין לעמבערג, איז ער איינגע־שטאנען ביי אונז אין הויז. און איך, דעמאלט א אינגעל פון א יאהר צעהן־צוועלף, בין געווען זיין „רעכטע האנד״, דאס הייסט, ער פלעגט מיך שיקען אויף דער פאסט, אויפלעגען א בריף, אדער געהן סתם א גאנג.

איך האב איינמאל, ווען ער איז, אינ׳ם יאהר 1878, געווען אויף דער גרויסער אסיפת הרבנים, פון וועלכער ער איז געווען דער יושב ראש, געהאט די זכיה זיך ביי איהם צו פארהערען א שטיקעל גמרא מיט א תוספות׳ל. און ער האט מיר דעמאלט געגעבען א קניפ אין בעקעל און א זאג געטאן מיט א שמייכעל: „א וואויל אינגעל!״ איידער ער איז אפגעפארן פון לעמבערג, נאך דער גרויסער רבנישער אסיפה, האט ער מיר געגעבען א מתנה: א גרויסע אפגעפארבטע היל־צערנע פושקע (ווארשיינליך אויף שמעק־טאבאק). דידאזיגע פושקע איז ביי מיר געווען א היבש ביסעל יאהרען. מיינע אייגענע קינדער האבען זיך מיט איהר אזוי לאנג געשפילט, ביז זיי האבען זי צו־בראכען.

דער קראקעווער רב איז געווען א זעלטען־שעהנער פארשוין, מיט א הדרת פנים און ראזעווע בעקעלאך. ער האט זיך געהאלטען ווי אן אמת׳ער אריסטאקראט און ניט ליב געהאט זיך אויפצורעגען.

ווי מען קען זעהן פון זיין בריף־וועקסעל מיט מיין פאטער און מיט די אנדערע גרינדער פון די „מחזיקי הדת״ (אפגעדרוקט אינ׳ם אויבען דערמאנטען ספר „איגרות סופרים״), האט ער אין אנפאנג גאנץ ווייניג חשק געהאט זיך צו שטעלען אן דער שפיץ פון דער חברה, וועמעס טענדענץ איז געווען א קעמפערישע און אן אנגרייפערישע. ער איז געווען א שטילער מענש, פלעגט שרייבען העברעאישע שירים און ליב געהאט א רוהיג און שטיל לעבען.

לויט ווי איך פארשטעה, האָט איהם אבער דאָך געלאָקט דער גרויסער כבוד, וואָס מען האָט איהם צוגעטיילט, צו שטעהן אָן דער שפּיץ פונ'ם גאנצען גאַליציאנער יודענטום; איבערהויפּט האָט איהם געצווינגען דער צוזאָג פון מיין פאָטער און רבי מרדכי פּעלץ, אז מיט דער הילף פון דער נייער חברה און דעם איינפלוס פונ'ם בעלזער רב, און די אנדערע חסידישע רביים, וועט ער געוועהלט ווערען אלס אָבגעאָרדנעטער צום עסטרייכישען רייכסטאג, א כבוד, צו וועלכען קיין שום אָרטאָדאָקסישער רב האָט נאָך קיינמאָל — ניט פאר איהם און אויך ניט נאָך איהם — ניט זוכה געווען.

און דערדאָזיגער צוזאָג איז אויך געהאלטען געוואָרען.

אין יאָהר 1879 איז רבי שמעון סופר געוועהלט געוואָרען אלס רייכסראטס־אָבגעאָרדנטער פון די גאַליצישע וואהל־באצירקען קאָלאָמעא, בוטשאטש און סניאטין (וואָס האָבען געהאט א גרויסע אידישע וועה־לערשאפט) און ער האָט דעמדאָזיגען מאנדאט אָנגעהאלטען אַן ערך פון קנאפּע פיר יאָהר צייט, ביז צו זיין אָפּשטארבען, אינ'ם יאָהר 1883.

דורך דער גאנצער צייט איז ער פּאָליטיש געגאנגען מיט'ן פּוילען־קלוב און מיט זיי געשטימט סאָלידאריש. ער האָט אפילו קיין איינמאָל קיין וואָרט ניט גענומען אין וועלכער עס איז דעבאטע און קיין איינציגע רעדע ניט געהאלטען לטובת הכלל.

כאָטש ער איז געווען געבאָרען אין אונגארן און גערעדט א גאנץ פליסיגען דייטש, האָט ער אָבער, וואהרשיינליך, ביי זיך געפיהלט, אז קיין גרויסער רעדנער אין דעמדאָזיגען לשון איז ער ניט, האָט ער ליי־בערשט געשוויגען און געלאָזט פּאָליאַקען פארטרעטען די אידישע אינ־טערעסען . . .

אז ער איז געשטאָרבען, האָט דער פרעזידענט פונ'ם רייכסראט, אין אן עפענטליכער זיצונג, נאָך איהם געהאלטען א ווארימע און עהרענדע רעדע. (אָבגעדרוקט צום סוף פונ'ם ספר „חוט המשולש").

די וואהל פונ'ם קראָקעווער רב צום עסטרייכישען רייכסראט, האָט דעמאָלט אָנגעמאכט א גאָר גרויסען רושם איבער דער גאנצער אידישער וועלט און די גאַליציאנער אידען האָבען זיך דעמאָלט געריכט אויף א סך ישועות...

עס האָט זיי גאָר שטארק הנאה געטאָן, וואָס עס האָט זוכה געווען, אַן איין־און־איינציגער רב, צו זיצען צווישען אזוי פיעל גרויסע לייט; אָנגעטאָן אין א פיינעם סויבעל־היטעל (קאָלפּאק) צווישען אזוינע גרויסע הארען... זיי האָבען נעבאָך גאָר ניט געוואוסט, אז דאָס טראָגען פון א סויבעל־היטעל געהערט צו דער אַלט־פּוילישער טראכט און אז א סך

פאַליאקען, ובפרט די אויסגעשפּראָכענע נאַציאָנאַליסטען, פלעגען אויך טראָגען אזעלכע סויבעלנע היטלען ביי די זיצונגען...

צוליב דעם קראָקעווער רב׳ם געוועהלט ווערען צום רייכסראַט זיינען דעמאָלט געבוירען געוואָרען א היבשע ביסעל שעהנע מעשיות און לעגענדעס. איך וועל דאָ איבערגעבען בלויז צוויי פון זיי:

אז דער קייזער פראַנץ יאָזעף האָט איהם, דעם קראָקעווער רב, אמאָל געפרעגט, פאַרוואָס ער שטימט קיינמאָל ניט מיט דער רעכטער צענטרום־פּאַרטיי, האָט דאַרויף דער קראָקעווער רב, מיניה וביה, געענט־פערט:

— ווייל מיר אידען האָבען גאָר קיינע ר ע כ ט ע (רעכט) ניט.

עס איז געווען איינמאָל אום שבת, ווען דער רייכסראַט האָט זיך געעפענט. דער קייזער איז דערביי געווען אָנוועזענד און ער האָט דעמאָלט דעם קראָקעווער רב געגעבען אַ פיינעם ציגאַר. דאַנקענדיג פאַר דער מתנה, האָט דער רב דעם ציגאַר באַהאַלטען אין קעשענע, אָנשטאָט איהם באַלד צו פאַרויכערען, ווי דער שטייגער איז, און ווי עס האָבען געטאָן מאנכע פון די אָנוועזענדע, וואָס האָבען אויך באַקו־מען אזעלכע ציגאַרען. און אז דער קייזער האָט דעם רב וועגען דעם אויפמערקזאם געמאכט, האָט ער געענטפערט מיט א קלוגען שמייכעל:

— די מתנה פון אייער מאַיעסטעט, איז ביי מיר אַזוי חשוב, אַז איך קען מיר ניט דערלויבען זי אַוועקצולאָזען מיט׳ן רויך...

די נאַאיווע גאַליציאנער אידען האָבען אין דידאָזיגע מעשיות געגלויבט באמונה שלימה און דערפון גאָר שטארק הנאה געהאַט.

* * *

אָבער אחוץ כבוד און נחת, האָט רבי שמעון סופר, צוליב דער פאָרשטעהערשאפט פון דער „מחזיקי הדת״, אויך געהאט אויסצושטעהן א סך אומכבוד און פערזענליכע באַליידיגונגען.

עס איז געווען זעלבסטפאַרשטענדליך, אז די לייט פונ׳ם „שומר ישראל״ זאָל עס גאָר שטארק פאַרדריסען, אז אַזא מאַן ווי דער קראָקע־ווער רב, מיט א גרויסען נאָמען, זאָל זיך שטעלען אָן דער שפּיץ פון זייערע געגנער, און זיי האָבען איהם באַלד גענומען אָנגרייפען אין זייער אָרגאַן „דער איזראַעליט״.

כמעט אין יעדער אויסגאַבע, ובפרט אין די צייטונגען פון די וואהל־קאַמפּאַניעס פאַר רייכסראַטס־אָפּגעאָרדענטע, האָבען זיי ניט פאַרגעסען וועגען איהם צו שרייבען און טאַקע איהם צו באַליידיגען.

אָבער נאָך פיל מעהר און שטאַרקער האָבען דאָס געטאָן דער ארויסגעבער פון דער העברעאישער צייטונג „העברי״ אין בראָד, און

זיין מיטאַרבייטער, דער גרויסער געלעהרטער, אָבער שפּעטערדיגער עובר־בטל, יה״ש.

דערדאָזיגער יה״ש האָט, זינט די „מחזיקי הדת" האָט זיך געגרינ־דעט, יעדע וואָך, געדרוקט אינ׳ם „העברי" זיינע „מכתמים" (עפּיגראַ־מען) מיט׳ן נאָמען „רשפי אש". זיי זיינען געווען געשריבען אין אַ אָפּ־געלעבטען, בטלנישען העבּרעאיש, אין גראַמען. אָבער פול מיט גיפט און גאַל און דערצו מיט פּערזענליכע באַליידיגונגען.

דער „העברי" (אַזוי האָט ער געהייסען איין וואָך, און די צווייטע וואָך „עברי אנכי", צוליב דער אורזאַך וואָס איך האָב שוין אויבען געשריבען), איז געווען געדרוקט אין בלויז עטליכע הונדערט קאָפּיעס (קיין רוסלאַנד האָט מען איהם פאַר אַ צייט לאַנג ניט אריינגעלאָזט), און אויף ביליגען פּאַפּיר, דערפאַר געהערען זיינע יאָהרגאַנגען צו די יקרי־המציאות.

אין דער ניו יאָרקער „פּאָבליק לייברערי", זיינען פאַראַנען אייניגע יאָהרגאַנגען, אָבער אין אַ שלעכטען צושטאַנד, אַז מען קען זיי אפילו ניט איינבינדען. זיי ליגען צווישען טאָוולען. און וואָס מען קען פון דאָרטען ארויסראַטעווען — איז פּשוט ווי געפונען...

מען האָט דעם קראָקעווער רב געהאַלטען פאַר אַ קנאַפּען למדן און זיינע פּאָליטישע שונאים, די חברה „שומר ישראל" און דער „העברי", האָבען עפענטליך וועגען איהם געשריבען, אַז ווען עס וואָלט איהם ניט געווען בייגעשטאַנען „זכות אבות" — זייענדיג אַ זון פונ׳ם בארימטען גאון רבי משה סופר, — וואָלט ער קיינמאָל ניט געקאָנט פאַרנעמען אַזא הויכע רבנות, ווי דאָס קראָקעווער...

מען האָט איהם געהאַלטען אין איין פאַרוואַרפען, אַז ער, דעמאָלט שוין אַ איד פון אַ יאָהר זעכציג, האָט נאָך קיין איינציגען ספר ניט אָפּגעדרוקט, ווי דער מנהג פלעגט צו זיין — און איז נאָך איצט — ביי אַלע גרויסע רבנים...

אינ׳ם פייער פונ׳ם מחלוקת האָט דער „העברי" אבגעדרוקט פאָל־גענדע „מודעה" (אַנאָנס), וואָס האָט געזאָלט מאַכען דעם איינדרוק פון אַן אמת׳ער, ערנסטער זאַך:

בקשה לגדולי ישראל וגאוני זמננו!

נדרשתי מאחד הרבנים ברוסיא, מקבץ ומו״ל שו״ת גדולי הזמן, אשר אתאמץ להשיג למענו שו״ת מהרב הגאון הצדיק מו״ה ש מ ע ו ן

ס ו פ ר הי"ו, אב"ד דק"ק קראָקאָ יצ"ו, ויוציאם לאור. ולמען לא יקופח שכר מסייע ידי עושה מצוה, אשלם מחיר כל שו"ת אשר תכיל אלף שורות בדפוס, 10 פלאָרין (עשרה זהובים כסף), ואשר תכיל אלפיים שורות אשלם שלושים זהובים. ה ע ת ק ו ת ל א י ק ו ב ל ו, ר ק ב ע צ ם י ד ו ה ט ה ו ר. המכתבים והשו"ת ישולחו ליד: י ש ר א ל מ ש ה ס ג " ל ב ק ר אָ ק אָ.

(או ליד המו"ל).

דידאָזיגע „מודעה" איז געווען געדרוקט אינ'ם „העברי", דעם 6טען פעברואר, 1880 און אויך דערנאָך נאָך עטליכע מאָל.

עס פארשטעהט זיך, אז אזא איד ווי ישראל משה סג"ל מקראָקאָ, האָט גאָר ניט עקזיסטירט. מען האָט זיך דערנאָך דערוואוסט, אז דער שרייבער דערפון איז געווען דער באוואוסטער משכיל און מוכר ספרים אהרן פויסט, אין קראָקע, וואָס האָט געהאט זיינע פערזענליכע חשבונות מיט'ן שטאָדט־רב.

אין אידיש לייענט זיך דערדאָזיגער אנאָנס ווי פאָלגט:

א ב י ט ע צ ו ד י ג ר ו י ס ע ר ב נ י ם
פ ו ן א ו נ ז ע ר צ י ט!

איך בין אויפגעפאָדערט געוואָרען פון א רב אין רוסלאנד, וועלכער שטעלט צוזאמען און גיט ארויס די שאלות ותשובות פון די איצטיגע גרויסע רבנים, אז איך זאָל פאר איהם באקומען שאלות ותשובות פון הרב הגאון הצדיק מו"ה שמעון סופר — דער רב פון קראקא. ער וויל זיי ארויסגעבען אין דרוק.

כדי מען זאָל ניט דארפען ארבייטען אומזיסט ביי דער דאָזיגער מצוה, וועל איך צאָהלען א פרייז פאר יעדער שאלות ותשובות, וואָס וועט פארנעמען א טויזענד שורות אין דרוק, די סומע פון צעהן פלאָרין. און פאר אזעלכער, וואָס וועט האלטען צוויי טויזענד דרוק־שורות — דרייסיג גולדען.

אָפּשריפטען וועלען ניט אָנגענומען ווערען. זיי מוזען זיין געשריבען אין זיין אייגענער האנדשריפט. די בריף און די שאלות ותשובות זאָלען געשיקט ווערען צו ישראל משה סגל אין קראקע, אָדער צום רעדאקטאָר.

8 — די צייטונג

ווי גיך די צייטונג פון „מחזיקי הדת" האָט זיך אָנגעהויבען — בפרט ווען זי איז שוין אַרוים — האָט זיך פאַר מיר געעפענט אַ נייע וועלט.

עס איז באַשלאָסען געוואָרען — וואַרשיינליך צוליב געלד־מאַנגעל — אַז דערווייל זאָל מען ניט דינגען קיין לאָקאַל פאַר דער רעדאַקציע, נאָר אַז מען זאָל דערצו אָבגעבען איינס פון אונזערע צימערען — די „גרינע שטוב".

דאָס איז אָבער נאָר געווען אַן אויסרייד פאַר דער מאַמען, וואָס האָט שטענדיג ליב געהאַט ריין און ציכטיג. אָבער אין אמת'ן זיינען אונזערע אַלע פינף צימערען (אויסער דער שלאָף־שטוב) שטענדיג געווען פול, ווי אויף אַ יריד.

מענשען מיט פאַרשידענע פּראָיעקטען האָבען געהאַלטען אין איין קומען און געהן. איך, ווידער, האָב געהאַט אַ שטענדיגע באַשעפטיגונג: געהן אין דער דרוקעריי, צו דער פּאָסט, אין אַנדערע „ליטעראַרישע" שליחות'ן, אָדער מיט עפּעס העלפען אין רעדאַקציע.

כאָטש איך בין דעמאָלט געווען אַ אינגעל פון בלויז צעהן־צוועלף יאָהר, און אַ היבשער שטיפער דערצו, האָב איך מיך אבער באמת צו האַלטען מעשה־מענש. איך בין שטענדיג געווען אָנוועזענד ביי אַלע שמועסען און זיצונגען, און מען האָט זיך מיט גאָר ניט געהיט פאַר מיר.

אַזוי גיך ווי ס'איז אָנגעקומען די דערלויבעניש פאַר דער צייטונג, האָט מען באַלד באַשטימט דריי רעדאַקטאָרן: דעם שוין־פריהער־דער־מאָנטען ר' הערצעלע גאָלדענשטערען, מיין ברודער יהושע'ן און אַ יונגען, גבירישען איידים, יוסף יואל פילים. דערדאָזיגער פילים איז געווען אַ פיינער דייטש־שרייבער און — וואָס איז געווען וויכטיג — ער איז געווען גאָר שטאַרק בקי אין אַלע אָנגעלעגענהייטען, וואָס האָבען אַ שייכות מיט דער פירונג פון דער לעמבערגער קהלה, מיט וועלכער די צייטונג האָט שטענדיג געפירט אַ קאַמף.

די ערשטע דריי נומערן פון דער ציטונג זיינען געדרוקט געוואָרען אזוי ווי עס דרוקען זיך אלע ציטונגען אין דער וועלט: אין א דרוק־קעריי. אָבער די וויטערדיגע דריי נומערן זיינען שוין געווען ליטאָגראַפישע: פריער געשריבען מיט דער האנד און דערנאָך אָבגעצויגען פונ׳ם שטיין אין א ליטאָגראַפישער אנשטאַלט.

די אמת׳ע אורזאך דערפון וויס איך ניט, אָבער לויט ווי איך בין זיך משער, איז דאָס געווען צוליב געלד־מאַנגעל. אָבער פאַר דער וועלט זיינען אָנגעגעבען געוואָרען צוויי אַנדערע תירוצים. ראשית: ווייל א געדרוקטע צייטונג ווערט דאָך ניט לאַנג אָפּגעהיט, נאָר מען וואַרפט זי באַלד אַוועק, אָדער מען פאַקט אין איהר איין דברי חול — קאָן עס גאָר לייכט קומען דערצו, אז די דברי קודש וואָס זיינען דאָרטען געדרוקט, זאָלען, חלילה, מבוזה ווערען, און דאָס איז דאָך, כידוע, א גאָר גרויסע עבירה...

והשנית, ווילען די ארויסגעבער פון דער ציטונג, געבען א גינסטיגע געלעגענהייט צו אלע אידישע בחורים, אז... זיי זאָלען זיך דער־ווערבען א שעהנע האַנדשריפט...

די ציטונג איז געשריבען געוואָרען (מיט גענזענע פעדערען) אין עטליכערליי שריפטען: רונד, האלב־רונד, אויך מיט אזא שריפט, ביי וועלכער די בוכשטאַבען קומען ארויס זעהר דין, בלויז די עקען פון די נונ׳ען און די קופ׳ען און עהנליכע אותיות זיינען גאַנץ דיק, און נאָך אַנדערע אזעלכע מינים שריפטען.

די שרייבער פון דידאָזיגע שריפטען זיינען געווען מיין ברודער יהושע, דער מיט־רעדאַקטאָר פון דער ציטונג, און א יונגערמאַן מיט׳ן נאָמען גדליה־יצחק אָרוך, וועלכער איז טאַקע געווען, כשמו כן הוא — א לאַנגער און א דאַרער בחור. ער האָט אויך געהאַלפען שרייבען נייעס און אַנדערע קלייניגקייטען און האָט דערפאַר באַקומען דעם גרויסען געהאַלט פון גאַנצע פינף גולדען א וואָך.

ביי מיר איז נאָך פאַראַנען איינע פון דידאָזיגע דריי ליטאָגראַפישע נומערן פון דער ציטונג. (זי איז געוועהנליך דערשינען אין אכט הונדערט עקזעמפּליאַרען.)

ווען די „ציטונג פיר דאס וואהרע אָרטאָדאָקסישע יודענטהום״, ווי זי האָט געהייסען, האָט שוין געהאַלטען ביי איהר זיבעטען נומער, איז געקומען די דערלויבעניש פאַר דער גרינדונג פון דעם פאַראיין „מחזיקי הדת״. דעמאָלט מיט׳ן נומער זיבען, האָט זיך די ציטונג אָנגע־הויבען צו רופען מיט׳ן נאָמען „מחזיקי הדת״, אָבער דער דייטשער טיטעל איז געבליבען ווי פריער.

די גרינדער האָבען איצט איינגעזעהען, אז אונטער די געענדערטע אומשטענדען, ווען מען קאָן זיך מיט רעכט ריכטען אויף א פיל גרע־סערער צירקולאַציע (וואָס איז טאַקע שפּעטער געווען דער פאַל, ווען די צייטונג האָט זיך געדרוקט אין ביז דריי טויזענד קאָפּיעס), קאָן מען מעהר ניט אָנגעהן מיט דעם בטלנישען, ליטאָגראַפירטען בלאַט, איז מען צוריקגעגאַנגען צום דרוקער.

כדי רעכטצופאַרטיגען פאַר דער וועלט דעם איסור צו דרוקען א צייטונג מיט הייליגע אותיות, האָט מיין פאָטער וועגען דעם פריער אָנגעפרעגט ביים דעמאָלטדיגען לעמבערגער רב, רבי צבי הירש אָרנ־שטיין. ער האָט איהם געגעבען צו פאַרשטעהן די שוועריגקייטען, וואָס מען האָט מיט אַזאַ ליטאָגראַפירטען בלאַט, און דער רב האָט מתיר געווען, אָבער באופן, אז אין יעדען נומער, תיכף אויף דער ערשטער זייט, זאָל זיין געדרוקט מיט גרויסע אותיות אַן „אזהרה ובקשה" אין וועלכער די לעזער ווערען געוואָרענט, אָן דערדאָזיגער צייטונג נוהג כבוד צו זיין, צו באַהאַלטען די בלעטער און נאָכ'ן יאָהר, זיי צו לאָזען איינבינדען, פּונקט ווי א ספר.

דידאָזיגע „אזהרה ובקשה" האָט זיך געדרוקט יאָהרען־לאַנג, אזוי לאַנג ווי די צייטונג האָט עקזיסטירט. אָבער פונדעסטוועגען זיינען געבונדענע יאָהרגאַנגען פון דער „מחזיקי הדת" זעהר זעלטען און איצט כמעט ניט צו באַקומען. איך גלויב אָבער, אז דאָס האָט א שייכות צו דער וועלט־מלחמה, וואָס האָט חרוב געמאַכט די גאַנצע געגענד, אין וועלכער די צייטונג איז געווען פאַרשפּרייט.*)

וועגען דעם אינהאַלט פון דער צייטונג — וועלכע איז געווען אין דער ערשטער צייט א געמיש פון אידיש און העברעאיש — און ערשט

---

*) ביז צום יאָהר 1900, האָט אין דער גאַנצער עסטרייך־אונגאַרישער מאָנאַרכיע געהערשט א געזעץ, לויט וועלכען יעדע וועכענטליכע צייטונג האָט געמוזט איינלייגען ביי דער רעגירונג א סומע פון דריי טויזענד גולדען, אלס א פאַרזיכערונג, אז זי וועט ניט איבערטרעטען די פּרעס־געזעצען. א חוץ דעם האָט מען אויך געמוזט אויף יעדער וועכענטליכער צייטונג ארויפקלעפּען אַן אַבצאָהל־מאַרקע, אדער א סטעמפּעל פאַר איין גראָצער פון יעדען עקזעמפּלאַר.

אידען פלעגען זיך אָבער אַן עצה געבען (דאָס האָבען אויך געטאָן אַלע ניט־אידישע ארויסגעבער פון וועכענטליכע צייטונגען): מען האָט געדרוקט צוויי צייטונגען מיט עהנליך־קלינגענדע נעמען, אָבער אין אמת'ן איז דאָס געווען בלויז איין און די־זעלבע צייטונג. די רעגירונג האָט דערפון געוואוסט, אָבער כל זמן מען האָט ניט גע'מסר'ט, האָט זי זיך ניט וויסען געמאַכט . . .

דערפאַר זיינען אין גאַליציע און אין עסטרייך געווען צייטונגען מיט דאָפּעלטע נעמען: ווי א שטייגער „המבשר און הנשר", „עברי און עברי אנכי", „השמש־און החרסה", „מחזיקי הדת און קול מחזיקי הדת", "דער כרמל און דער וועקער" און נאָך א היבש ביסעל אנדערע, וואָס זיינען איצט ארויס פון מיין זכרון.

שפעטער געוואָרען א ריין העברעאישע צייטונג — וועגען דעם וויל איך מיך איצט דאָ ניט צופיל אריינלאָזען.

איך וויל דאָ נאָך באמערקען, אז אין דער צייטונג האָבען מיטגעארבייט עטליכע יונגע לייט, וואָס זיינען דערנאָך אויך באוואוסט געוואָרען אויף אנדערע געביטען. אזוי איז מיין יוגענד־פריינד, דר. יהודה ליב לאנדא, דער באקאנטער דיכטער און איצטיגער הויפט־ראבינער אין יאָהאנעסבורג, אין זיד־אפריקע, געווען א גאָר פלייסיגער מיטארבייטער און דאָרט אָפּגעדרוקט מעהרערע פון זיינע שירים און מאמרים.

דורך דער גאנצער צייט וואָס מיין פאָטער האָט געלעבט, איז די צייטונג געפירט געוואָרען ביי אונז אין הויז און דאָרטען זיינען אויך אָפּגעהאלטען געוואָרען אלע פארזאמלונגען פונ'ם פאראיין. ערשט נאָך מיין פאָטערס אָפּשטארבען, און ווען די טעטיגקייטען האָבען זיך אויך אָנגעהויבן וואָס אמאָל מעהר צו פארגרעסערען, האָט מען געדונגען א לאָקאל פון צוויי צימערען, אין קראקויער פלאץ נומער פערצעהן, אינ'ם הויז פון רבי יעקב יוטעס, קעגענאיבער גראף סקאר־בעק'ס הויז, אינ'ם רעכטען אידישען קווארטאל.

איצט האָב איך געהאט נאָך פיל מעהר באשעפטיגונג און א לויפעניץ אהין־און־צוריק, איבערהויפט מיט שליחות'ן צו מיינע צוויי ברידער, מענדעל און יהושע, וואָס האָבן זיך א סך אָפּגעגעבען מיט'ן פאראיין און מיט דער צייטונג. מענדעל האָט איבערגענומען מאנכע פון מיין פאָטער'ס געשעפטען אין ווינקעל־שרייבעריי, און מענשען האָבען גאָר אָפט אויף איהם געווארט.

9 — הכנסת אורחים

זייט איך געדענק, איז אונזער שטוב געווען שטענדיג פול מיט מענשען.

ווי איך האָב שוין עטליכע מאָל דערמאָנט, איז מיין פאָטער געווען א „ווינקעל־אדוואָקאט" און צוליב דעם געפירט אין דער היים א גאנצע קאַנצעלאַריע. ער האָט שטענדיג ביי זיך געהאַלטען א שרייבער, און אָפטמאָל אויך צוויי אָדער דריי.

מענשען זיינען כסדר געקומען זיך באראטען וועגען זייערע משפטים. צווישען זיי זיינען געווען א היבש ביסעל קליינשטעדטלדיגע אידען, און פּאַכטערס, וואָס האָבען געהאַט פּראָצעסען מיט פּריצים.

אחוץ דעם פלעגען גאָר אָפט ביי אונז איינשטעהן חסידישע רביים און „שעהנע אידען".

אז דער קראָקעווער רב, אָדער דער בעלזער רב (רבי), זיינען גע־קומען קיין לעמבערג, איז עס שוין געווען כמעט א מנהג, אז זיי זאָלען זיין אונזערע געסט, פאר דער גאנצער צייט וואָס זיי זיינען געווען אין שטאָדט.

דעם בעלזער רב'ס ברידער, ר' משה און ר' זונדעל (איינער פון זיי, איך געדענק ניט וועלכער, איז געווען א סגי נהור), ווען זיי זיינען געקומען קיין לעמבערג זאמלען געלד פון די חסידים; דעם בעלזער רב'ס קינדער אליין (ר' שמואל, דער סקאָלער רב, ר' נפתלי, דער מאגע־רעווער רב, און ר' ישכר בער, דער שפּעטערער בעלזער רבי) — אלע זיינען זיי שטענדיג געווען אונזערע געסט, די גאנצע צייט וואָס זיי האָבען פארבראַכט אין לעמבערג.

אויך אַנדערע רביים, ווי א שטייגער די זשידאטשאָווער: ר' אליה און ר' סענדער ליפאָ, די זין און נאָכפאָלגער פונ'ם גרויסען רבי'ן ר' אייזיקעל זשידאטשאָווער, זיינען געווען אונזערע געסט.

עס איז אויך געווען ביי אונז ר' אברהמ'טשע מיקאָלאיעווער (אן איידים פונ'ם בארימטען ר' מאירל פּרימישלאנער) וועמען מען האָט געהאַלטען פאר א גרויסען בעל מופת. אויך ר' בעריש, דער זון פון ר' מרדכי'לע נאדווערנער: ווען ער האָט זיך א גאנצען ווינטער אויסבאַ־

האלטען פונ'ם מיליטער, איז ער ביי אונז אָבגעווען די גאנצע צייט. ער איז דערנאָך געוואָרען א רבי מיט א גרויסען פארנעם.

אין יאָהר 1876 (שנת תרל"ו) האָט מען אין לעמבערג געדרוקט דעם גרויסען שאלות ותשובות, ספר „דברי חיים", פונ'ם וועלט־באריהמ־טען צדיק און גאון רבי חיים האלבערשטאם פון סאנז. צו דעם צוועק האָבען צוויי פון זיינע אייניקלאך, דער באָרדיאָוועור רב, ר' משה'לע האלבערשטאם און דער אושפּיצינער רב, רבי שלמה'לע האלבערשטאם, (שפּעטער א גרויסער רבי אין ווישניצע און דערנאָך אין באָבאָוו), פאר־בראכט אין לעמבערג אַן ערך עטליכע חדשים און אכטונג געגעבען אויפ'ן דרוק פונ'ם ספר.

צייטענווייז זיינען זיי געווען ביידע צוזאמען, טיילמאל בלויז איי־נער פון זיי. מען האָט פאר זיי ביי אונז אָבגעגעבען א גרויסען צימער, וואו זיי זיינען איינגעשטאנען די גאנצע צייט, מיט זייערען א משמש.

ביידע רבנים האָבען מיך, דעם צעהן יאָהריגען בחור'ל, באלד ליב באקומען און אָפט זיך מיט מיר באנוצט פאר לייכטע שליחות'ן, איבער־הויפּט צו געהן אויפ'ן טעלעגראפען־אמט. זיי האָבען גאָר אָפט געמוזט אָנפרעגען אין סאנז, קוים האָט זיך זיי געדאכט, אז זיי האָבען עפּעס ניט ריכטיג פארשטאנען אינ'ם כתב יד.

ווי געזאָגט, זיינען זיי ניט שטענדיג געווען צוזאמען, יעדער איינער פון זיי איז אָפט ערגעץ וואוהין אוועקגעפאָרען, פלעג איך שוין מוזען זיין דעם צווייטענס באגלייטער, בשעת ער איז געפאָרען מיט א פּיאקער צו דער גאנץ־ווייטער דרוקעריי.

מיט דעם אושפּיצינער רב, רבי שלמה'לע, האָט מיט מיר פּאסירט א זעהר אינטערעסאנטער פאל, וואָס באווייזט וואָס פאר א שטאַרקען זכרון ער האָט פארמאָגט.

עס איז געווען מיט א זעקס יאָהר שפּעטער, נאָכדעם ווי ער האָט געהאט פארבראכט ביי אונז אין לעמבערג. מיין פאָטער האָט שוין ניט געלעבט, און איך מיט דער מאַמען האָבען שוין געוואוינט אין טאַרנע, צוזאמען מיט מיין ברודער יהושע'ן.

רבי שלמה'לע איז שוין דעמאָלט געווען א רבי אין ווישניצע (עטליכע מייל פון טאַרנע) און האָט שוין געהאט א היבש ביסעל חסידים, וואָס ער האָט איבערגענומען פון זיין פארשטאָרבענעם סאנזער זיידען.

ארום נאָך שבועות איז ער געקומען קיין טאַרנע און איז איינ־געשטאנען ביי דעם באוואוסטען בעל הבית און אלטען סאנזער חסיד ר' יוסל שיף. כמעט אלע סאנזער חסידים פון שטאָדט זיינען איהם גע־גאנגען מקבל פּנים זיין און געבען קוויטלאך און פדיונות.

איך, דעמאָלט אַ בחור פון אַ קנאַפּע זעכצעהן יאָהר, בין צו איהם ניט געגאַנגען. אָבער פרייטאג אין אָווענד, ווען עס האָט זיך פאַר־זאַמעלט אַ גרויסער עולם חסידים צו קבלת־שבת, ביי ר׳ יוסלן אין הויז, בין איך אויך געווען צווישען זיי.

עס זיינען דאָרטען געווען דריי גרויסע צימערן, וואָס מען האָט דעם רבי׳ן, דעם גאַסט, אָבגעגעבען אין הויז. אינ׳ם ערשטען צימער, באַלד נאָך דער קיך, איז געווען דער דאַוועגדיגער עולם. די טיר צו די אַנדערע צוויי צימערען איז געווען האַלב־פאַרמאַכט און באַשטימט פאַר׳ן רבי׳ן.

איך האָב אין זינען געהאַט שלום צו נעמען ביי ר׳ שלמה׳לען באַלד נאָך קבלת שבת. איך האָב עס אָבער ניט געוואָלט טאָן צווישען דעם גרויסען עולם. האָב איך זיך אריינגע׳גנב׳עט אינ׳ם צווייטען צימער, וואָס איז גאָר ניט געווען באַלויכטען און האָב דאָרטען געוואַרט, ביז דער רבי וועט דאָ אַרום אדורכגעהן צו דער גרויסער און העל־באַלויכ־טענער פאָדערשטוב.

אז מען איז פאַרטיג געוואָרען מיט׳ן דאַוונען, איז דער רבי, מיט׳ן טלית איבער׳ן קאָפּ, אריין אינ׳ם צווייטען צימער און נאָך איהם אויך אַ היבש ביסעל חסידים. דורכגעהענדיג און טאַפּענדיג מיט די הענד אין דעם האַלב־באַלויכטענעם צימער, האָט ער זיך פּונקט אָנגעשלאָגען אָן מיר און אויסגערופען:

— ווער איז דאָס ?!

איך בין אזוי שטאַרק איבעראשט געוואָרען, אז עס האָט זיך ביי מיר ארויסגעכאַפּט דאָס איינציגע — און אויך נאַרישע — וואָרט:

— איך!...

ניט געקוקט דערויף וואָס ער האָט מיך פאַר אַזאַ לאַנגער צייט ווי זעקס יאָהר, ניט געזעהען און וואָס איך האָב זיך דערוויילע אנטוויקעלט און פון אַ צעהן יאָהריגען אינגעל געוואָרען אַ בחור פון אַ יאָהר זעכצעהן, און כאָטש ער איז געווען איינגעהילט אינ׳ם טלית ביז איבער׳ן קאָפּ, און ער האָט מיך אין דער האַלב־טונקעלקייט בשום אופן ניט געקאָנט זעהען, איז פאַר איהם דאָך גענוג געווען דאָס איינ־ציגע וואָרט „איך״, אז ער זאָל מיך תיכף ומיד דערקענען און וויסען ווער איך בין:

— יאָשע, דו ביסט עס!? — האָט ער אַ רוף געטאָן.

אז איך האָב געענטפערט „יאָ״, האָט ער מיך באַלד אָנגענומען ביי דער האַנט און מיט זיך מיטגענומען אין דעם פאָדערשטוב, און מיך באַלד, נאָך פאַר די תפילות פונ׳ם קידוש, געהאַלטען אין איין אויספרע־

גען, וואָס איך טו דאָ אין טאָרנע, וואָס די מאַמע מאַכט אין געזונד, און ווי עס געהט מיינע צוויי ברידער, מענדלע׳ן אין לעמבערג און יהושע׳ן אין טאָרנע...

אַ גאַנצען שבת, ביי אַלע דריי סעודות, האָט ער מיך שטארק מקרב געווען און מיר אַרויסגעוויזען אַ סך ליבשאַפט.

אין מיטען וואָך בין איך ווידער ביי איהם געווען מיט מיין ברודער יהושע׳ן. (די מאַמע האָט ניט געוואָלט געהן. זי האָט ווייניג־וואָס געהאַלטען פון חסידישע רביים. זי איז אויפגעצויגען געוואָרען צווישען מתנגדים און אויפגעקלערטע מענשען). אזוי ווי איך האָב יענעם זומער געזאָלט חתונה האָבען, האָט ער מיך געבענשט, אָנגעוואונשען אַל־דאָס גוטס און דערביי ארויסגעזאָגט דעם וואונש און די האָפנונג, אז איך וועל נאָך ווערען זיינער א חסיד...

ליידער האָב איך איהם שוין מעהר קיינמאָל ניט געזעהען... מיך האָט מעהר געצויגען קיין בעלז און אמאָל אויך קיין שיניעווע, אָדער גאָר צו רבי אלטער׳ן פון דעמביץ — פון דער ראָפּטשיצער גזע — וואָס איז אויך געווען אַ גאָר גרויסער פּיקח אין מילי דעלמא.

אויך די רביים, וואָס זיינען נ י ט איינגעשטאַנען ביי אונז, האָב איך, אויב זיי זיינען נאָר געקומען קיין לעמבערג, געהאט די געלע־גענהייט (און אפשר די זכיה) צו קענען פּערזענליך. ווייל יעדען רבי׳ן, וואָס איז נאָר געקומען אין שטאָדט אריין, האָט מיין פאָטער געהאלטען פאַר זיין הייליגען חוב צו באַזוכען און אויך מהנה זיין.

יעדעס מאָל, ווען ער איז געגאַנגען באַזוכען אַזאַ רבי׳ן, האָט ער מיך, און אויך אָפטמאָל מיין ברודער יהושע׳ן, מיטגענומען מיט זיך. מיין עלטסטער ברודער מענדעל איז שוין לאַנג געווען פאַרהייראַט און אַן עומד ברשות עצמו. ער איז אָבער אויך געווען א חסידישער יונגער־מאַן (אַן איידים פון אַ גרויסער יחסנישער און חסידישער משפּחה, פון די בראָדער רוקח׳ס, נאָהענטע קרובים פונ׳ם בעלזער רב), און ער פלעגט אַליין באַזוכען אַלע חסידישע רביים,, וואָס זיינען געקומען קיין לעמבערג און אויך ער האָט מיך מיטגענומען צו זיי... — כדי לחנך במצוות!...

10 — דער טאַלנער רבי

דער וויכטיגסטער רבי אין רוסלאַנד איז אין יענער צייט געווען רבי דוד׳ל טאַלנער (טווערסקי), דער זון פון רבי מאָטעלע טשערנאָ־בילער.

און טאַקע דערפאַר וואָס ער איז געווען דער גרעסטער און געהאַט דאָס גרעסטע פאָרעכץ פון חסידים, האָט ער פון דער רוסישער רעגירונג געהאַט אויסצושטעהן גאָר א סך רדיפות, האָט ער דעריבער באַשלאָסן צו פאַרלאָזען רוסלאַנד און זיך צו באַזעצען אין גאַליציע, אין דער שטאָדט בראָד, וואָס איז גאָר נאָהענט פון דער רוסישער גרעניץ. ער האָט דאָרטען טאַקע אויך געוואוינט איבער א יאָהר.

באַלד ווי ער איז אריבערגעקומען פון רוסלאַנד, האָט ער פאַר־ווײלט אין לעמבערג אַן ערך פון א דריי חדשים. און ווען ער איז צוריק אהיימגעפאָרען, איז ער אויך געווען אין לעמבערג, א צייט פון א צוויי וואָכען.

ביידע מאָל איז ער איינגעשטאַנען ביי אונז אין הויז, אויף דער סיקסטוסקע גאַס, נומער דריי.

דאָס הויז אונזערס האָט געהאַט צוויי שטאָק (אויסערדעם איז נאָך אויך געווען אינ׳ם הויף אַן אונטער־הויז פון איין שטאָק, מיט א געמויערטע סוכה אויפ׳ן דאַך). מיר האָבען שטענדיג געוואוינט אויפ׳ן צווייטען שטאָק. דער ערשטער איז, יאָהרענלאַנג, געווען פאַר־נומען פון אַ לעמבערגער חסידישען גביר, ר׳ שמעון ברז״פ־ראַפּאַפּאָרט.

דערדאָזיגער ר׳ שמעון, א געהויבענער איד און שעהנער תלמיד־חכם, איז געווען אַן אײדים פון די רוסישע גבירים זוסמאַנס, פון אָסטראָ. ער איז געווען א טאַלנער חסיד און פלעגט פון לעמבערג, צוויי מאָל אין יאָהר, פאָהרען צום רבי׳ן ר׳ דודל׳ן.

אז זיין רבי איז געקומען קיין לעמבערג, האָט איהם ר׳ שמעון אָבגעגעבען זיין גאַנצע דירה, כאָטש ער האָט געהאַט זעקס קליינע קינ־דער. (ער איז דעמאָלט געווען אַן אַלמן).

אזוי ווי מיט׳ן רבי׳ן איז אויך מיטגעוועזן א גרויס בני בית, איז עס פאר זיי ניט מעגליך געווען אלע זיך אהינצוטאן ביי ר׳ שמעונ׳ען אין הויז (פינף צימערן מיט א קיך), האט דעם רבינ׳ס איידים, ר׳ מאיר׳ל כאדראוו, מיט זיין פרוי און קינדער, געוואוינט ביי אונז אויפ׳ן צווייטען שטאק; און אויך עפעס א יונגע רביצי׳ן פון זייער משפחה.

דער טאלנער רבי האט מיט זיך מיטגעהאט צוויי אייניקלאך, אינג־לאך אין מיינע יאהרען און מיט זיי האב איך זיך גאר שנעל באפריינ־דעט און געווארען חברים.

די צוויי אינגלאך, וואס זיינען געקומען פון טאלנע, א קליין שטעדטעל, האבען אזא גרויסע שטאדט ווי לעמבערג קיינמאל אויף זייער לעבען נאך ניט געהאט געזעהען. בין איך געווארען זייער וועג־ווייזער און ארומפירער איבער׳ן שטאדט. און אזוי ווי מען האט ביים טאל־נער רבי׳ן געלעבט זעהר ברייט און פאר די אייניקלאך קיינמאל קיין געלד ניט געשזאלעוועט, פלעגען מיר דאריבער יעדען טאג פארען שפאצירען, אלעמאל אין אן אנדערער געגענד פון שטאדט.

מיט אונז פלעגט פארען „זישע דער פיאקערניק״, א יונגערמאן, וואס האט געהאט זיינעם אן אייגענעמס פיאקער, מיט א גוט פערד. מיט איהם פלעגען פארען אלע רבנים און חסידישע רביים, וואס זיינען געקומען קיין לעמבערג. אפילו דער בעלזער רב און זיין משפחה—ווייל זישע איז געווען אן עהרליכער יונגערמאן און אין די געבעטע זיצען פון זיין פיאקער האט זיך, חלילה, גאר קיין שום שעטנז ניט געפונען.

די צוויי אינגלאך, מיינע דעמאלטדיגע חברים, זיינען דערנאך אויסגעוואקסען באוואוסטע חסידישע רביים.

ר׳ נחומ׳טשע, וואס איז געווען דאס איינציגע קינד פון ר׳ דודל׳ס זון ר׳ מאטעלען, האט נאך זיין זיידעס אפשטארבען, איבערגענומען זיין גרויס רביסטווא און ער האט שפעטער געוואוינט אין טולטשין. דער „טאלנער רבי״ פון אטוירני סטריט, איז איינער פון זיינע זין.

דער צווייטער איז ר׳ מאטעלע כאדראוו, וואס איז דערנאך גע־ווארען אן איידים ביים וויזניצער רבי׳ן, ר׳ ברוך האגער, פון דער באוואוסטער קאסאווער גזע. ער רופט זיך דער טאלנער־וויזניצער רבי און וואוינט אין בראנקס, ניו יארק.

איהם האב איך שוין דא געזעהען עטליכע מאל, און ווען מיר קומען זיך צוזאמען, דערמאנען מיר זיך אן לעמבערג און פרישען אויף אונזערע זכרונות פון עטליכע און פופציג יאהרען צוריק.

* * *

אין דער צייט, ווען עס איז אין לעמבערג אָפּגעהאַלטען געוואָרען די ערשטע אסיפת הרבנים, זיינען עטליכע פון די וויכטיגסטע רבנים געווען אונזערע אָפטע געסט, און רבי שמעון סופר, דער קראָקעווער רב, איז געווען אונזער גאַסט א וואָך צייט. עס איז דעמאָלט ביי אונז געווען ווי אויף א יריד, א גאַנצען טאָג ביז שפּעט אין דער נאַכט. מענשען זיינען געקומען און געגאַנגען און איך אַליין בין שטענדיג געווען פאַר'טרוד און פאַרהאַוועט....

11 — מיין טאַטענס אָפּשטאַרבען

מיין פאָטער איז אויף זיינע עלטערע יאָהרען געווען א קראַנקער מענש. ער האָט געליטען אויף א כראָנישער מאַגען־קראַנקהייט. אָבער ער האָט אויף גאָר ניט געקוקט און כסדר נאָכגעקומען זיינע טעגליכע פליכטען, ובפרט פאר די „מחזיקי הדת" און איהר צייטונג. ביידע האָבען זיך געהאַלטען אין איין אַנטוויקלען און האָבען אוועקגענומען זיין גאַנצע צייט. ער האָט פאר זיי געאַרבייט גאַנצע טעג, איבערהויפּט דורך די נעכט.

אין ווינטער 1880 איז ער גוט קראַנק געוואָרען און שוין געמוזט פאַרבלייבען אין בעט. אָבער אויך דאָ האָט איהם זיין שטענדיג טעטי־גער גייסט ניט געלאָזט איינרוען. ער האָט גאָר אָפט צו מיין ברודער יהושע'ן, אָדער צו אימיצען אנדערש, דיקטירט בריף, און אפילו העב־רעאישע אדער אידישע ארטיקלען פאר דער צייטונג.

פרייטאַג, דעם 30טען יאַנואַר פאַרטאָג (י"ז שבט, תר"ם) איז ער אוועק אין א בעסערער וועלט, אין זיין זעקס און זעכציגסטען יאָהר.

מיר זיינען געבליבען דריי זין: (א שוועסטער, הענע, א מיידעל פון א יאָהר זיבעצען, איז מיט עטליכע יאָהר פריער געשטאָרבען. זי איז פאַרבליבען אין מיין זכרון אלס א הויכע, בלאַסע און שוואכע מיידעל, מיט צוויי לאַנגע און שוואַרצע צעפּ) מענדעל, פונ'ם טאַטענ'ס ערשטער פרוי—ער איז דעמאָלט אַלט געווען א צוויי און דרייסיג יאָהר—יהושע, פון א יאָהר צוואַנציג און איך, דער „מוזיניק", וואָס איז מיט א דריי חדשים פריער געוואָרען בר־מצוה.

ווי איך האָב שוין פריער דערצעהלט, איז דעם טאַטענס עשירות צורונען געוואָרען, נאָך אינ'ם יאָהר 1873, ביים גרויסען ווינער בער־זען־קראַך. דאָס גרויסע הויז „אויפ'ן באַרג", האָט שוין די באַנק געהאַט צוגענומען פאר איהרע חובות. עס איז נאָך געבליבען דאָס הויז, אין וועלכער מיר האָבען געוואוינט, אויף דער סיקסטוסקע גאַס. אָבער דאָס איז אויך ניט געווען אונזערס. א באַנק האָט דאַרויף גע־האַט א היפּאָטעק. אָבער דער טאַטע האָט געהאַט צו דער באַנק געגען־פאָדערונגען פאר געוויסע אָבליגאַציעס און עס איז צוליב דעם געווען

א פּראָצעס, וואָס האָט זיך געצויגען יאָהרען־לאַנג, אויך נאָכ׳ן טאַטענס אָפּשטאַרבען.

מיין ברודער מענדעל, וואָס איז אויך דערנאָך געוואָרען א באַוואוסטער „ווינקעל־אַדוואָקאַט" און א גרויסער קענער פון אַלע געזעצען, האָט זיך, נאָכ׳ן טאַטענס טויט, נאָך א צעהן יאָהר צייט גע׳משפּט מיט דער באַנק. ער האָט געוואונען אין הויז און אפילו גענומען דירה־געלד, ביז מען האָט זיך מיט איהם, סוף־כל־סוף, פאַרגלייכט. איך און מיין ברודער יהושע, האָבען דערפון גאָר ניט גענאָסען. מיר האָבען עס ביידע דעמאָלט ניט געדאַרפט האָבען.

פונדעסטוועגען איז אביסעל געלד דאָך געבליבען נאָכ׳ן טאַטען, אַן ערך פון איבער דריי טויזענד גולדען, און גוטע פריינד פון אונזער פאַמיליע, צוזאַמען מיט׳ן בוכהאַלטער פון די „מחזיקי הדת", ר׳ יהושע׳לע ליפּסקער, האָבען געמאַכט אַן אָרדנונג צווישען די יורשים:

איך, דער אומפאַרזאָרגטער יתום, האָב באַקומען דעם גרעסטען חלק, גאַנצע טויזענד גולדען. די מאַמע, די שוואַכע אַלמנה, אויך טויזענד גולדען און די צוויי ברידער האָבען באַקומען דעם רעשט, יעדער צו קנאַפּע זעקס הונדערט גולדען. — —

נאָך א יאָהר צייט האָבען מיר געוואוינט אין לעמבערג. מיין ברודער יהושע איז, עטליכע חדשים פריער, אוועק אין זיין פרוי׳ס געבורטס־שטאָדט, קיין טאַרנע. ער האָט דאָרטען געעפענט א גרויס גלאָז־און־פּאָרצעלאַן געשעפט, וואָס ער האָט געפירט ביז צו זיין אָפּשטאַרבען, אין יאָהר 1931.

איך און די מאַמע האָבען שוין ניט געוואָלט פאַרבלייבען אין לעמבערג און מיר האָבען זיך אריבערגעקליבען קיין טאַרנע און דאָרטען געוואוינט צוזאַמען מיט יהושע׳ן.

* * *

דעם טאַטענס אָפּשטאַרבען האָט אָנגעמאַכט א גאָר גרויסען רושם אין דער גאַליציאַנער אָרטאָדאָקסישער וועלט, אין וועלכער ער איז געווען פאַרעכענט פאַר איינעם פון די אמת׳ע „עוסקים בצרכי צבור באמונה". אַלע דעמאָלטדיגע צייטונגען, דער „המגיד" און די אַנדערע אידיש־דייטשע זשורנאַלען, אין ווין און אין אויסלאַנד, האָבען וועגען איהם געשריבען און דערמאָנט צום גוטען. פון דער „מחזיקי הדת" צייטונג, איז דאָך גאָר געווען אָבגערעדט. פאַר א צייט פון עטליכע חדשים איז אין יעדען נומער פון צייטונג געווען א שיר, אָדער אַן אַרטיקעל (איינער אויך פון מיין יוגענד־פריינד יהודה ליב לאַנדאָ, דער

איצטיגער הויפט ראבינער פון יאָהאנעסבורג, אין זיד־אפריקע) וועגען מיין פארשטאָרבענעם פאָטער.

דער „מליץ מפואר" און וואָרט־קינסטלער מו"ה, פון ווין, מיין פאָטער'ס אַן אַלטער פריינד, האָט אין דער „מחזיקי הדת" אָפּגעדרוקט א לאַנגען מליצה־הספד, וועמעס אלע ווערטער האָבען זיך אָנגעהויבען מיט א שין אָדער מיט א מים (די ראשי תיבות פון שמואל מארגאָשיש.) און דערדאָזיגער מליצה־הספד איז אויך איבערגעדרוקט געוואָרען אין דער פרומער צייטונג „הלבנון", וואָס איז ארויסגעגאנגען אין מאַינץ, אין דייטשלאַנד, אונטער דער רעדאקציע פון ר' יחיאל בריל, אָבער וועמעס ריכטיגער רעדאקטאָר און אייגענטימער איז געוועזען דער באַוואוסטער אָרטאָדאָקסישער ראבינער דר. מארקוס לעהמאַן, דער ארויסגעבער פונ'ם „מאַינצער איזראַעליט" און דער פארפאַסער פון די אומשטערבליכע היסטאָרישע אידישע געשיכטען, וואָס ווערען נאָך היינט גענוג באארבייט אין אַלע אידישע צייטונגען...

דערפאַר האָבען אבער די געגנערישע צייטונגען, איבערהויפּט דער „העברי" און זיין מיטארבעטער, דער אַלטער יה"ש (כאָטש ער איז געוועזען אונזערער א קרוב, פון דער מאַמע'ס צד, אַן אייניקעל פונ'ם „תבואות שור") ניט אויפגעהערט, וואָכען־לאַנג, צו שיטען שוועבעל און פעך און באַשמוצען דעם נאָמען פון מיין פארשטאָרבענעם פאָטער.

דער „איזראַעליט", דער אָרגאַן פון די „שומר ישראל", האָט זיך דאָך אביסעל געהאַלטען אָנשטענדיגער. און ווייל ער איז ארויס אין לעמבערג, האָט ער זיך פשוט געשעמט צופיל צו באַשמוצען מיין פאָטער'ס נאָמען, ווי דאָס האָט געטאָן דער „העברי", אין בראָדי.

עס וועט זיכער זיין אינטערעסאַנט און אפשר אויך א שטיקעל ביטראַג צו דער אידישער קולטור־געשיכטע אין גאַליציען, זיך אביסעל נעענטער צו באַקענען מיט דידאָזיגע צוויי פארשוינען, יה"ש און יעקב ווערבער און צו זעהען וואָסערע קאַמפּס־מעטאָדען זיי האָבען באַנוצט.

12 — יה״ש

איך וועל דאָ איבערגעבען אַ קורצע ביאָגראַפיע און אַן איבערבליק וועגן יה״ש׳ן און אויך ברענגען מאַנכע פון זיינע „רשפי אש״, וואָס ער האָט געדרוקט אינ׳ם „העברי״ וועגען מיין פאָטער און די „מחזיקי הדת״.

יה״ש, אָדער ווי זיין פולער נאָמען איז געווען, יהושע העשיל שור, איז געבוירען געוואָרען אין בראָד, אינ׳ם יאָהר 1814 און איז גע־שטאָרבען, אין זיין איין־און־אַכציגסטען יאָהר, אין בראָד, אין 1895.

ער האָט געשטאַמט פון אַ זעהר רייכער און גאָר מיוחס׳דיגער משפחה. אויך זיין פרוי איז געווען איינגעטונקען אין גרויסען יחוס, זי איז געווען אַן אייניקעל פונ׳ם וועלט־באַרימטען רבי יחזקאל לאַנדא, דער „נודע ביהודה״, רב אין פּראָג.

שוין אין זיינע יונגע יאָהרען האָט זיך יה״ש גענומען צו דער השכלה און האָט געפירט אַ ברייטע קאָרעספּאָנדענץ מיט די דעמאָלט־דיגע גרויסע משכילים. ווען ער האָט חתונה געהאַט, האָט שד״ל לכבוד איהם ארויסגעגעבען און איהם געווידמעט די ערשטע אויסגאַבע פון רבי יהודה הלוי׳ס שירים (אָדער דיוואַן), אונטער׳ן נאָמען „בתולת בת יהודה״.

שפּעטער האָט זיך יה״ש אַנטוויקעלט אין אַ גאָר שאַרפען קריטיקער פון דער אידישער תורה, און איבערהויפּט פונ׳ם תלמוד, אַזוי ווייט, אַז ער האָט אַלעמען פאַרלאַכט און פאַרשפּאָט. צו דעם צוועק האָט ער ארויסגעגעבען דעם באַוואוסטען העבּרעאישען זשורנאַל „החלוץ״, פון וועלכען עס זיינען ארויס — דורך אַ צייט פון זיבען און דרייסיג יאָהר — גאַנצע דרייצען העפטען.

אין די ערשטע יאָהרען האָבען מיט איהם מיטגעאַרבייט עטליכע פון די וויכטיגערע אידישע געלעהרטע, ווי אַ שטייגער, גייגער, אברהם קראָכמאַל, שטיינשניידער, פינעליש, מיין פאָטער מרדכי דובש און נאָך אַנדערע פריי־גייסטער.

אָבער די שפּעטערע „חלוצ'ים" זיינען געוואָרען, וואָס אמאָל מעהר, שאַרפער און אָנגרייפערישער, און אַלע זיינע פריערינגע מיטאַרבייטער האָבען זיך פון איהם צוריקגעצויגען. האָט ער אַליין אויסגעפילט אַלע העפטען און אין איין וועגס שוין געהאַלטען אין איין זידלען און באַשמוצען אַלע וועלכע האָבען איהם פריער מיטגעהאָלפען.

יה"ש איז געווען א גאָר גרויסער עושר פון עטליכע הונדערט טויזענדער גולדען, אָבער אַ נאָך גרעסערער קמצן דערצו.

ער האָט געהאַט בלויז איין איינציגען זון, וואָס איז געשטאָרבען יונגערהייט. און כאָטש ער אַליין האָט געהאַט אַן אָרימע משפחה (צווישען זיי זיין ברודער, דער העברעאישער דיכטער און שריפטשטעלער נפתלי מענדעל שור, וואָס פלעגט זיך אונטערשרייבען מיט די ענדבוכשטאַבען פון זיין נאָמען י. ל. ר.), האָט ער זיינע נאָענטע געלאָזט אויסגעהן פון הונגער און זיי מיט גאָר ניט אונטערשטיצט.

אויף זיינע עלטערע יאָהרען האָט יה"ש זיך אינגאַנצען צוריקגעצויגען פון דער מענשליכער געזעלשאַפט. ער האָט געוואוינט, איינער אַליין, אין זיין גרויסען הויז און אפילו פאַר דירה־געלד קיינעמען ניט געוואָלט אריינלאָזען. בלויז אַן אַלטע פרוי האָט איהם באַדינט און יעדען טאָג פאַר איהם אָפגעקאָכט אַ גרויסען טאָפּ קאַשע, וואָס ער האָט געגעסען מיט מילך. די בראָדער אידען האָבען מיט איהם קיין שום מגע ומשא ניט געוואָלט האָבען, און אויך די עטליכע משכילים פון שטאָדט האָבען זיין שוועל ניט איבערגעטראָטען.

אז ער איז געשטאָרבען, האָט ער איבערגעלאָזט זיין גאַנץ פאַרמעג, אַן ערך פון הונדערט און פופציג טויזענד גולדען, פאַר דעם ווינער ראַבינער סעמינאַר, וואָס האָט זיך דעמאָלט געהאַלטען אין גרינדען און דערצו אויך זיין גרויסע ביבליאָטעק פון עטליכע טויזענד זעלטענע ספרים, ביכער און כתבי־יד, אין מעהרערע שפּראַכען.

וואָס עלטער ער איז געוואָרען, אַלץ פאַרביטערטער און אָנגרייפערישער איז ער געוואָרען. ער האָט אויסגעגאָסען זיין גיפט און גאַל אין זיינע בטלנישע גראַמען, וואָס ער האָט אינ'ם „העברי" געדרוקט יעדע וואָך, אונטער'ן טיטול „רשפי אש", פון וועלכע מיר וועלען דאָ ווייטער געבען עטליכע מוסטערען.

און ניט נאָר אויף די אָרטאָדאָקסישע אידען און זייער „מחזיקי הדת", אָדער די חסידישע רביים, האָט ער אויסגעגאָסען זיין צאָרן — נאָר אויך אויף יעדען, וואָס איז נאָר געקומען אונטער דער האַנד. אויך אויפ'ן „שומר ישראל" און די משכילים — כאָטש ניט מיט אזוי פיל גיפט און גאַל ווי אויף די פרומע אידען און זייערע פאַרשטעהער.

13 — יעקב ווערבער, דער בעל „העברי"

דער „העברי" איז געגרינדעט געוואָרען אין בראָדי, אין יאָהר 1865, דורך ר' ברוך ווערבער, אַ איד אַ משכיל און אַ תלמיד חכם פונ'ם אַלטען שניט. ער איז אויך געווען דער מחבר פון אַ פירוש אויף קהלת, וואָס איז צוויי מאָל געדרוקט געוואָרען.

דער „העברי" איז אייגענטליך געגרינדעט געוואָרען אַלס אַ קאָנ־קורענץ־צייטונג געגען דעם „המבשר" אין לעמבערג, וועמעס ארויסגעבער עס איז געווען דער באַוואוסטער מליץ ר' יוסף כהן צדק.ביידע, כהן צדק און ווערבער, זיינען געווען נאָהענטע קרובים און ביידע טאַקע פון איין שטאָדט, פון בראָד.

אין דער ערשטער צייט איז ברוך ווערבער געווען איינער פון די נאָהענסטע מיטאַרבייטער אין זיין קרוב'ס צייטונג. אָבער שפּעטער האָ־בען זיי ביידע זיך צוקריגט און ווערבער איז געוואָרען אַליין אַ רעדאַק־טאָר. ער האָט דעם צווייטען געוואָלט ווייזען, אַז ער קען די קונסט — אויב ניט אַ סך בעסער, זיכער ניט ערגער פון איהם...

ווער עס האָט אַמאָל געהאַט די געלעגענהייט צו זעהען דידאָזיגע צוויי צייטונגען, וואָס געהערען היינט צו די גרויסע יקרי המציאות, דער וועט שטוינען וויפיל שמוץ און גראָבע אויסדרוקען דידאָזיגע צוויי אידען האָבען פאַרמאָגט און וואָס זיי האָבען באַנוצט איינער אויפ'ן צווייטען אין דער עפענטליכקייט. עס איז כמעט ניטאָ קיין איין מענש־ליכער פאַרברעכען, אין וואָס איינער פון דידאָזיגע צוויי קרובים האָט ניט באַשולדיגט דעם צווייטען...

אין וואָס עס איז, באמת, באַשטאַנען דער אונטערשייד צווישען די־דאָזיגע צוויי צייטונגען, ווייס איך ניט. ביידע האָבען זיך גליך געזוי־דעלט, איינער דעם צווייטען, און דיזעלבע מיטאַרבייטער, משכילים, בטלנים, האָבען אומזיסט געאַרבייט (פון נעמען געלד פאַר אַזעלכע זאַ־כען, האָט מען דעמאָלט נאָך ניט געוואוסט, און עס וואָלט געווען אַ באַליידיגונג אפילו פאַר'ן אָרימסטען) גלייכצייטיג אין ביידע צייטונגען.

אז דער „המבשר" האָט אויפגעהערט צו ערשיינען — טאַקע דורך אַ מסירה פון זיינע שונאים — איז דער „העברי" געבליבען די איינ־

ציגע העברעאישע ציימונג אין גאליציע. עס זיינען אפילו געמאכט געוואָרען פארשידענע פּרואווען ארויסצוגעבען אנדערע אזעלכע ציי־טונגען, אָבער אָהן אָן ערפאָלג.

די אלע צייטונגען זיינען געווען אין משכיל׳שען־בעל־הבית׳ישען גייסט, און אזא איד ווי יה״ש, א פריי־גייסט און חוזק־מאכער פון אלץ וואס איז הייליג ביי אידען, וואָלט אין זיי ניט געקאָנט האָבען קיין דריסת הרגל. ער, וואָס איז דעמאָלט געווען פארטאָן אין זיינע פאָרשונגען וועגען אידישער געשיכטע און אין קריטיקירען רעליגיע, וואָלט מיט זיי אויך גאָר ניט געוואָלט האָבען צו טאָן.

ערשט אז יה״ש איז עלטער געוואָרען און זיין גייסט וואָס אמאָל שוואכער — ווען ער איז געוואָרען שוין א פּשוטער עובר בטל — האָט ער אָנגעהויבען זיך צורוקען צום „העברי", וואָס האָט זיך גע־דרוקט אין זיין וואוין־שטאָדט בראָד.

ר׳ ברוך ווערבער האָט שוין דעמאָלט ניט געלעבט און די רעדאק־ציע האָט איבערגענומען זיין איינציגער זוהן יעקב ווערבער, וואָס איז דאמאָלט ערשט אלט געווען אָן ערך פון א זיבעצעהן יאָהר.

ער האָט שפּעטער שטודירט אויף אדוואָקאט, האָט שטענדיג גערעדט פּויליש און קיין איין אידיש וואָרט ניט געוואָלט ארויסלאָזען פון זיין מויל.

קיין גרויסער קענער פון העברעאיש און אנדערע אידישע לימודים איז דער יונגער ווערבער ניט געווען. ער איז (אזוי האָט מיר דער־צעהלט מיין פריינד חיים אהרן האפנער, וואָס איז געווען זיין „עוזר בבית המערכת") גאָר בלויז דערפאר געבליבען דער רעדאקטאָר און ניט אויפגעגעבען די צייטונג באלד נאָכ׳ן פאָטער׳ס טויט, ווייל זיין מוטער — א שטארק־ריהרעוודיגע אידענע — האָט איהם שטארק מפציר געווען זי אָנצוהאלטען, מיט׳ן אויסקוק, אז צוליב דער „רעדאקטאָר־שאפט" וועט ער, איהר בן יחיד, אויסכאפּען א גרויסארטיגען, רייכען, שידוך...

לײדער איז איהר האָפנונג ניט מקוים געוואָרען. יעקב ווערבער איז געווען א שוואכער און א קראנקער בחור און ער איז צו זיין איין־און־דרייסיגסטען יאָהר געשטאָרבען. נאָך זיין טויט האָט די מוטער נאָך געפּרואווט, מיט פרעמדע הענד, ארויסצוגעבען די צייטונג. דאָס האָט אָבער נאָר אָנגעהאלטען עפּעס איבער א האלב יאָהר און דער „העברי" איז איינגעשלאָפען געוואָרען אויף אייביג.

די יאָהרגאנגען פונ׳ם „העברי" געהערען — ווי איך האָב שוין פריער געהאט געזאָגט — צו די גרויסע יקרי המציאות. און דאָ ווייטער

וועל איך איבערגעבען עטליכע מכתמים „רשפי אש" פון יה"ש און אויך וואָס די צייטונג האָט געשריבען נאָך מיין פאָטער'ס אָפּשטאַרבען.

אינ'ם „העברי", פונ'ם זעקסטען פעברואר 1880, אכט טעג נאָך מיין פאָטער'ס טויט, איז דאָרטען געווען געדרוקט אזא מין שטיקעל נייס:

„מלמברג מודיעים לנו, כי ביום ו' העבר נצחו אראלים את „המזיקים" ונשבה ארון הקודש, ר' שמואל מארגאָשעס, ראש „המזיקים". לא נספד אחרי מטתו יבא ש ל ו ם על מ ש כ ב ו ותהא מיתתו כפרתו. — "

די כונה פארוואָס די ווערטער „שלום" און „משכבו" זיינען גע־ווען געדרוקט מיט גרעסערע אותיות — כאַפּ איך ניט.

א דריי וואָכען פאר'ן טאָטענס אָפּשטאַרבען, האָט יה"ש געהאָט פאָלגענדען „מכתם" אין זיינע „רשפי אש" („עברי אנכי", 9טען יאנואר, 1880):

אל ראש המחזיקים בלבוב

הטה נא אלי אוזן ושמעה,
מה לך אצל רבי החסידים אוילים,
כלך לך אצל משכילים אצילים,
כבר כתוב בספרא דאדם קדמאה:
ש מ ו א ל, חכים יתקרי,
רבי לא יתקרי! —

תיכף נאָך מיין פאָטער'ס אָפּשטאַרבען, האָט יה"ש געשריבען פאָלגענדעס:

קלני מראש, קלני מזרוע

אוי לי על שברי, אנושה מכתי,
אל תנחמוני הבל על כן אמרתי
היש מכאוב במכאובי, צרה כצרתי
אויה לי מ ש נ ה שברון השברתי!
קלני מראש, ראש מחזיקי לבוב,
מרן שמואל, משנה לספרא־רבה
כי שבק לן חיים וירכב על כרוב

ויעף להתעדן בטוב עולם הבא
פנה וילך לתענוגות מפלגות
לקצור פרי כשרון מפעלו ברנה,
ואותנו — עזב לאנחות ודאגות
אללי לי, קנה היא תהי לקנה!

אזוי געהט עס נאך ווייטער אין פיער און צוואנציג שורות. ער לאזט אוים:

על מי ארבה בכי, אשפוך דמעי?
האבכה על מת הנקרא איש חי
מרן שמואל מחזיקי, שועי ורועי
העוצר בעם לבל ינזרו לגנאי?
האבכה על חי הנקרא גוף מת
שומר קשה לב, עז פנים וחזק מצח,
השוקד על הרעה בכל עת ועת
וחטאתו כי גדלה שמורה לנצח?

אז מו"ה האט אפגעדרוקט זיין מליצה'דיגען הספד אויף מיין פאטער (ווי איך האב שוין פריהער דערצעהלט) איז דאס יה"ש'ן זעהר ניט געפעלען געווארען און ער האט זיין כעס אויסגעדריקט אין פאל־גענדע „רשפי אש" („העברי", 27טען פעברואר, 1880).

כל השבחות והתהילות
שבספר התהילות
אחת לא נעדרה
נקמצו כולנה
והיו לו למנה
למשנה החברה
שמואל מרגושם
בעל נפש מרגשת
רב אונים גדל כח
כן יקרא בגרון —
בעל „משנה שברון"
הפונדקאי מו"ה,
כל קורא יתפלא

על גבר מאוד נעלה
לא נודע בעם
וברגש קודש
ישיר שיר חדש
נס גדול היה שם!

די „מחזיקי הדת" ציטונג פון איהר זייט האָט אויך ניט געשוויגען און אָנגעגריפען יה"ש'ן, ווייל ער האָט ניט געהאַט גענוג טאַקט, צו לאָזען אַ טויטען רוהען און מעהר ניט באשמוצען זיין נאָמען. דערפאַר האָט יה"ש זיך פאַרענטפערט אין איינעם פון זיינע „רשפי אש" („עברי אנכי", 5טען מערץ, 1880).

כמה יוסף בן שמעון איכא בשוקא!

חמתי על המחזיקים
כי מתאנים המה לי
ויסלפו דברי צדיקים
וזה עון פלילי!
הלא מראש אמרתי
ולא בסתר דברתי:
„במות מחזיקי אל תשמח
עד בלעי רוקי, ישועה תצמח
והם יבדו בסודם
ובטאו בשפתם
ולא ידעו בושת
כי שמחתי לאידם
במות מחזיק דתם
מר שמואל מרגושם! —
הן ידעתי בנפשי נאמנה
גדולת החברה הקדושה
פנת יקרת אבן הראשה
על כל האומות כולנה
כי חבה יתרה נודעת לה
ואיש ואיש נמצא בה
חסידא צדיקיא ותיקא
כמה שמעון ושמואל איכא בשוקא!

עס זיינען ביי מיר פארצייכענט נאָך עטליכע פון אזעלכע „פּערל״, אָבער איך דענק אז די עטליכע זיינען שוין גענוג, אז מען זאָל זיך קענען מאַכען אַ באַגריף, מיט וואָסערע פאַרזשאַווערטע כלי־זיין מען האָט דער־מאָלט געקעמפּט געגען דער גאַליצישער אָרטאָדאָקסיע און פון וואָס אַ גרויסע צאָל משכּילים האָבען גאָר געלעקט די פינגער.

14 — מיינע קינדער-יאָהרען

איך, אליעזר יוסף מארגאָשעס, בין געבאָרען געוואָרען אין לעמ־בערג, דעם 16טען נאָוועמבער, 1866 (דאָנערשטאַג, אַכט טאָג אין כסלו, שנת תרכ"ז).

מיין מאַמע שרה רבקה (ריבעלע) איז פון שטענדיג אָן, זינט איך געדענק זי, געווען א שוואכע פרוי און אלעמאָל געווען אָן עוסקת ברפואות.

זי האָט געהאט דריי קינדער: א מיידעל, הענע, וואָס איז געשטאָר־בען אין איהר זיבעצעהנטען יאָהר און איך געדענק זי גאָר שוואך; מיין ברודער יהושע'ן (וואָס האָט געהייסען נאָך מיין מאמע'ס פאָטער חיים יהושע פלעקער; ער איז עלטער געווען פון מיר מיט קנאַפּע זיבען יאָהר) און איך — בין געווען דער מוזיניק.

מיין פאָטער האָט אויך געהאַט פון זיין ערשטער פרוי, רחל'ע (די טאָכטער פון זיין עלטסטען ברודער ר' ניסן מארגאָשעס) א זון מענדעל און נאָך אן עלטערער זון, יוסף, וואָס איז געשטאָרבען איידער איך בין געבוירען געוואָרען. איך היים טאקע נאָך איהם (און נאָכ'ן זיידען ר' יוסל). פאר א סגולה האָט מען מיר צוגעזעצט נאָך א נאָמען: אליעזר — נאָכ'ן עלטער־זיידען, דעם סופר ונאמן פונ'ם ועד ארבע ארצות. (איך האָב שוין וועגען איהם געשריבען אינ'ם אָנפאנג פון מיינע זכרונות).

דערדאָזיגער ברודער יוסף, — מיין פאָרגעגנגער — איז געווען א בחור א גאָר גרויסער מושלם. אז ער איז געשטאָרבען, אין זיין נייני־צעהנטען יאָהר, האָט ער שוין געקענט זעקס שפראכען און איז אויך געווען א גרויסער העברעער.

אין איינעם פון די אונטערשטע שיפלאָדען פון א ספרים־שאַפע, האָב איך — ווען איך בין געווען אן אינגעל פון א יאָהר צעהן, און זיך שטענדיג ארומגעפּאָרעט ביי די ספרים — געפונען א היבש ביסעל פון זיינע איבערגעבליבענע „כתבים", אין דייטש און אין העברעאיש. עס איז דאָרטען אויך געווען א געשריבענע צייטונג מיט'ן נאָמען „אפריון", פול מיט שירים און מליצות, וואָס ער און איינער פון זיינע חברים (דוכט זיך מיר, אז ער איז געווען דער שפּעטער באַקאנטער העברעאישער

דיכטער אהרן דאַרנצוויג, וואָס איז אויך געשטאָרבען אין גאָר יונגע יאָהרען) האָבען צוזאַמענגעשטעלט.

איך האָב אויך געפונען א „שער" (א טיטעל־בלאַט), וואָס איז געווען געמאָלען מיט שעהנע וואַסער־פאַרבען. צי ער אליין האָט געמאָלען דעמדאָזיגען „שער", אָדער אימיצער אנדערש — ווייס איך ניט!

דאָרט אינ'ם שופלאָד, האָב איך אויך געפונען א פולשטענדיגע איבערזעצונג, וואָס ער האָט געמאַכט פון פיליפּזאָהנ'ס א לענגערע ערצעהלונג „די מאַראנען". ער האָט איהר א נאָמען געגעבען „האנוסים בספרד". (אונטער דעמזעלבען נאָמען האָט דידאָזיגע ערצעהלונג, מיט יאָהרען שפּעטער, ארויסגעגעבען דער באַקאַנטער שרייבער אברהם אבא ראַקאָווסקי, און זי איז עטליכע מאָל איבערגעדרוקט געוואָרען). דעמדאָזיגען ספר האָב איך, ווען איך בין אביסעל עלטער געוואָרען, געלאָזט איינבינדען און אויך געהאַט נאָך עטליכע יאָהר נאָך מיין חתונה, ביז ער איז ערגעץ פאַרלאָרען געוואָרען. חבל על דאבדין . . .

די מאַמע האָט מיך קיינמאָל ניט געלאָזט פאָרען ביי די איבערגעבליבענע „כתבים", דעמאָלט, ווען דער טאַטע איז געווען אין דערהיים. זי האָט געוואוסט, אז ווען ער דערזעהט דאָס, דערוועקט זיך ביי איהם אן אַלטע, קיינמאָל־ניט־פאַרהיילטע וואונד . . .

צוליב דערזעלביגער אורזאַך האָט מיך די מאַמע — כאָטש איך בין ביי איהר געווען אזוי ציטעריג און זי האָט מיר אַלעס נאָכגעגעבען — ניט געלאָזט שפּילען מיט די זאַכען און פאַרשידענע האַנד־ארבייטען, וואָס זיינען פאַרבליבען נאָך איהר טאָכטער העניע. זי האָט אַלעס געהאַלטען פאַרשלאָסען אין א באַזונדערען שיפלאָד פון איהר קאָמאָדע און קיינעם דערצו ניט צוגעלאָזט . . .

(ערשט נאָך דער מאַמעס אָפּשטאַרבען, זיינען דידאָזיגע פאַמיליען־אָנדענקענס פאַרניכטעט, אָדער פאַרלאָרען געוואָרען. מיין ברודערס ווייב האָט ניט געהאַט קיין פאַרשטענדניס פאַר אזעלכע פאַמיליען־אָנדענקענס . . .)

כל זמן מיין פאָטער האָט געלעבט, האָט ער אָפּגעהיט דעם יאָהרצייט פון זיין פאַרשטאָרבענעם עלטסטען זון. דער יאָהרצייט איז אויסגעקומען דעם לעצטען טאָג חנוכה, „זאת חנוכה". מיין פאָטער האָט יעדעס יאָהר, צוליב דעם, ביי זיך אין הויז, געמאַכט א גרויסע סעודה, צו וועלכער עס זיינען געווען געלאַדען דעם טאַטענס גוטע פריינד און אויך אלע בעלי בתים פון ר' וואָווטשיס קלויז, וואו מיר האָבען געוואוינט. עס פלעגען ביי דערדאָזיגער סעודה זיין אן ערך פון א זיבעציג־אכציג מענשען. אויך אזעלכע, וואָס האָבען דעמדאָזיגען גרויסען מושלם

— וואָס איז אויך געווען א גרויסע בקי אין ש"ס און פוסקים — נאָך גוט געקענט.

נאָך א היבש ביסעל יאָהרען שפּעטער, האָט מיין ברודער מענדעל — וואָס איז געגאַנגען אינ'ם טאַטענס דרכים — געהאַלטען זיין עלטערען ברודערס יאָהרצייט און יעדען לעצטען טאָג חנוכה געמאכט אזא סעודה, כאָטש פאר א פיל קלענערען עולם.

15 — מלמדים

ווענעז מיינע מלמדים, וואָס איך האָב געהאַט אין מיינע יונגע יאָהרען, האָב איך ניט קיין סך צו דערצעהלען. איינס ווייס איך איצט יאָ, אז זיי אליין האָבען גאָר ווינציג געקענט און דערפאַר ניט געווען בכח עפּעס ממשות'דיגעס אויפצוטאָן מיט זייערע תלמידים — כאָטש עס זיינען צווישען זיי געווען איינגלאך מיט גאַנץ גוטע קעפּלאך...

דער מנהג איז געווען, אז יעדער בטלן און לאַ־יוצלח, וואָס האָט שוין צו גאָרנישט געטויגט, האָט זיך גענומען צו מלמדות. און אפילו אין לעמבערג, א קהילה פון איבער צוואנציג טויזענד אידען, און צוויי־שען זיי א סך געלערנטע, איז די לאַגע ניט פיל בעסער געווען.

אלף־בית און „טראַף", האָב איך געלערנט ביי ר' ישראל קיטש, (ראָהאַטין; דער פאַטער פונ'ם באַוואוסטען בוך־דרוקער חיים ראָהאַטין). ער איז געווען דער חזן און שמש פון דער סיקסטוסקע שוהל און ער האָט זיין דירה געהאַט אויפ'ן שוהל־הויף. ער איז געווען א שטילער איד און א גאָר פיינער מענש. די רביצין — א גאַנץ לייטישע אלטע אידענע. אָבער די תורה זיינע, ובפרט זיין „חכמת הפּעדאַגאָגיע" האָט געקענט א גאַנץ שוואַכע פליג אוועקטראָגען...

איך האָב ביי איהם און זיינע באַהעלפערס געלערנט עטליכע זמנים (און זיך נאָך מעהר געשפּילט אויפ'ן שוהל־הויף, דאָס הייסט, לעבען די אָפענע בית הכסאות)... ביז איך בין עלטער געוואָרען און מען האָט מיך אוועקגעגעבען צו א חומש מלמד, דעם „בלינדען משה".

קיין גרויסער לערנער איז ער אויך ניט געווען. ער איז שוין געווען אַן עלטערער איד און זיין חתוך הדבור איז אויך ניט געווען קיין גאָר שאַרפער. פונדעסטוועגען, אז עס איז געקומען דינסטאג, אָדער העכס־טענס מיטוואָך, האָב איך שוין געקענט די צוויי־דריי פּרשיות חומש מיט די פּאָר פּסוקים רש"י, וואָס ער האָט מיט אונז געלערנט.

ער, אזוי גוט ווי מיין פריערער רבי, ר' ישראל קיטש, האָבען זייערע תלמידים כמעט קיינמאָל ניט געשלאָגען, העכסטענס אמאָל געמאַכט א „פּעקעל", אָדער פּאָר א גרעסערען „פאַרברעכען" — אוועקגעשטעלט „אין ווינקעל" (אין קונע).

דאָס פאַרשולדיגטע איינגעל איז, בשעת די אַנדערע קינדער האָבען געלערנט, אוועקגעשטעלט געוואָרען אין א ווינקעל און צוויי „גבורי ישראל", מיט בלויזע „שווערדען", מיט ריטלאך אין די הענד, האָבען איהם געהיט, אז ער זאָל ניט אַנטלויפען...

דידאָזיגע שטראָף האָט, געוועהנליך, אָנגעהאַלטען פופצעהן מינוטען „אויפ'ן זייגער". אָבער אז דאָס אינגעל, סך הכל א קינד פון זעקס־זיבען יאָהר, האָט זיך שטאַרק צוואויינט, פלעגט איהם דער רבי „באַגנאַדיגען" און האָט געהייסען די „גבורים" איהם אָפּלאָזען, א סך פריער פאַר די פופצעהן מינוטען...

אויך דער „בלינדער משה" האָט געוואוינט אויף א גרויסען הויף און עס איז געווען א סך פּלאַץ וואו ארומצולויפען און זיך צו שפּילען.

ווער מיינע חברים זיינען געווען אין יענע צוויי חדרים, געדענק איך גאָר ניט. עס זיינען ניט געווען אזעלכע איינגלאך, מיט וועמען אַנצוהאַלטען א לענגערען אינטערעס.

מיין ערשטער גמרא־מלמד, ווען איך בין אַלט געווען א יאָהר אַכט, איז געווען א הויכער און ברייטער איד, מיט'ן נאָמען מרדכי אבא.

איין זאַך בין איך וועגען איהם זיכער: אין גן־עדן איז ער זיכער ניט! און ווען איך וואָלט געהאַט דעם מינדעסטען חשד, אז ער האָט זיך אהין פאַרט אריינגעכאַפּט, וואָלט איך תיכף אוועקגעשיקט א בקשה צום בית דין של מעלה — קיין אונטערשריפטען פון זיינע תלמידים וואָלטען מיר זיכער ניט געפעהלט — אז מען זאָל איהם פון דאָרטען „דעפּאָרטירען" און אָפּשיקען, אונטער א וואַך, אין דער שאול תחתיה אריין, אינ'ם נידריגסטען און פייערדיגסטען אָרט פונ'ם גיהנם...

דאָס איז געווען א איד, אַן אכזר און א מערדער!

מיט'ן ווייב, א שטיל און רוהיג ווייבעל, האָט ער געהאַט גאָר קנאַפּ שלום בית. ער פלעגט זי שעלטען און באַליידיגען אויפ'ן ערגסטען אופן. און זי האָט איהם כמעט קיינמאָל ניט צוריק געענטפערט. די ערשטע קללות, וואָס איך האָב אַמאָל געהערט אויף מיין לעבען, זיינען געווען פון דעם דאָזיגען רבי'ן...

מרדכי אבא, איז שטענדיג געווען בייז און מלא־רציחה און אַלע קינדער האָבען פאַר איהם געציטערט אימת־מות. מיר זיינען ביי איהם געווען א פופצעהן תלמידים, אויסגעזעצט אויף צוויי בענק ביים לאַנגען טיש. מיר האָבען געלערנט די גמרא בבא־מציעא, דעם ערשטען פּרק.

ער, מרדכי־אבא, איז געזעסען אויבן־אָן, אינ'ם בלויזען טלית־קטן. אין האַנד האָט ער געהאַלטען א לאַנגע ווירע (אזא לאַנג ברעטעלע, מיט פיר שאַרפע קאַנטען, מיט וועלכען מען לינירט פּאַפּיר צום שרייבען)

און מיט דערדאָזיגער „ווירע" האָט ער געפירט און געציכטיגט זיינע „צאן קדשים", מייסטענס אינגלאך פון נגידישע עלטערען, ווייל ער האָט אין שטאָדט געהאט א נאָמען פאר א גוטען בעל פועל...

יעדע פערטעל, אָדער האלבע שעה, האָט ער אויסגעקליבען אנ־אנדער אינגעל און איהם אוועקגעזעצט לעבען זיין לינקער האנד (די „ווירע" האָט ער די גאנצע צייט פונ'ם לערנען ניט ארויסגעלאָזט פון דער לאפּע), און וועה איז שוין געווען צו דעם דאָזיגען אינגעל...

אחוץ שלאָגען מיט דער „ווירע", האָט מרדכי־אבא געהאט א טבע צו קניפּען. און אזוי ווי קניפּען קען מען דאָך ניט פון דער וויטענס, פלעגט ער אויסלאָזען את כל אפּו ואת כל חמתו צו דעמדאָ־זיגען אינגעל, וואָס איז איצט געזעסען ביי זיין לינקער האנד. ניט איינמאָל האָט זיך אזא קינד אזוי צואוויינט און פשוט פארקייכט, אז עס איז שווער געווען איהם איינצונעמען. בשעת אזא „פּאָגראָם", פלעגט די רביצי'ן פּרואווען ראטעווען דעם קרבן. זי פלעגט צולויפען און דאָס אינגעל פון זיינע הענד ארויסרייסען. זי פלעגט דעם „קרבן" איינשטילען. זי האָט שטענדיג געהאט קאראמעלקעס און אנדערע זיסע זאכען צו פאר־קויפען (מרדכי־אבא האָט געוואוינט אויף א שטאָק און מען האָט א גאנצען טאָג ניט געטאָרט ארונטערגעהן. קיין הויף צום שפּילען איז דאָרטען ניט געווען)...

די רבי'צין האָט מיט'ן „געקניפּטען" אינגעל אזוי לאנג איינגע־טענה'ט, און איהם טאקע געגעבען אומזיסט אזוי פיל קאראמעלקעס און צוקערלעך, ביז ער איז צוריק געגאנגען צום טיש . . .

„אויסזאָגען פון חדר" איז אין אלע חדרים געווען שטרענג פאר־באָטען, און אלע אינגלאך וואָלטען פון א „מסור" געוויכט און מיט איהם זיך ניט געוואָלט שפּילען. האָבען, דערפאר, די עלטערן, איבער־הויפּט די מאַמעס, ניט געוואוסט וואָסערע רציחות דערדאָזיגער מרדכי־אבא באגעהט געגען זייערע אָפּט־„ציטערדיגע" קינדער.

אויך איך האָב פון איהם געהאט א היבש ביסעל אויסצושטעהן. איהם איז געווען א גאָר קליינער אונטערשיד, אויב א אינגעל האָט יאָ אָדער ניט געקענט, דאָס שטיקעל גמרא. עס איז פאר איהם גענוג געווען, אז ער זאָל ביי א אינגעל זעהען די מינדעסטע תנועה, וואָס איז איהם ניט געפעלען געוואָרען, אז ער זאָל איהם מכבד זיין מיט דער „ווירע", אָדער דערלאנגען אזא קניפּ, אז עס זאָל אזש אָנכאפּען ביי דער „זיבע־טער ריפּ".

איך האָב ביי איהם אָפּגעלערנט א גאנצען זומער און אויך א האל־בען ווינטער. ער האָט מיר אָבער איינמאָל — כאָטש איך האָב זיך

גאָר קנאַפּ פאַרשולדיגט — געגעבען אַזאַ שטאַרקען קניפּ, אַז איך האָב שיער ניט גע'חלש'ט. און די גוטע רביצין, האָט מיט מיר געהאַט גאָר אַ סך ארבייט און מיר אוועקגעגעבען אַ סך פון איהרע זיסע זאַכען, ביז זי האָט מיך איינגענומען, און איך האָב איהר געמוזט צושווערען ביי מיינע ציצית און פאַר צוויי „עדות", מיינע חדר־חברים, אַז איך וועל פאַר קיינעמען ניט דערצעהלען וואָס אין חדר איז פאָרגעקומען.

און איך וואָלט זיכער מיין „שבועה" געוועןגעהאַלטען און ניט אויסגעזאָגט פונ'ם חדר.

האָט זיך אָבער פּונקט געמאַכט, אַז סאָשיע, דאָס דינסט־מיידעל (זי איז ביי אונז געווען אַ משך פון עטליכע יאָהר און טאַקע פון אונזער הויז חתונה געהאַט), האָט מיך אינ'ם זעלבען אָוענד, פאַר'ן שלאָפען ליגען, אויסגעטאָן און איבערגעביטען די וועש. איך האָב מיך מיט איהר געאַמפּערט און ניט געלאָזט אויסטאָן. דאָס האַרץ האָט מיר טאַקע געזאָגט, אַז קיין גוטס וועט דערפון ניט ארויסקומען. זי איז דאָך אָבער געווען אַ סך שטאַרקער פון מיר און, האָט מיט געוואַלט, אַראָפּגעשלעפּט די וועש. און דאָ האָט זי פּלוצים אַזאַ הויכען געשריי געטאָן, אַז די מאַמע איז אַזש געקומען אַריין צולויפען פונ'ם שלאָף־צימער...

סאָשיע האָט ביי מיר אויפ'ן קני דערזעהען אַ שוואַרץ־בלאָהען פלעק און זי האָט זיך דערפון אַזוי דערשראָקען, אַז זי האָט אַזש ארויסגע־לאָזען דעם געשריי...

אין אָנפאַנג האָב איך טאַקע ניט געוואָלט אויסזאָגען פונ'ם חדר. איך האָב גע'טענה'ט, אַז איך בין געפאַלען אויף די טרעפּ און צוקלאַפּט די קני. אָבער סוף־כל־סוף, האָב איך פאַר סאָשיע'ן אויסגעזאָגט דעם גאַנצען סוד, דערצעהלט וואָס אין חדר איז פאָרגעקומען, און אַז ס'איז שוין ניט דאָס ערשטע מאָל, וואָס איך האָב באַקומען אַזעלכע קניפּ פונ'ם רבי'ן.

סאָשיע האָט מיך שוין גענומען אין איהרע הענד אריין און עטליכע שעה כסדר געהאַלטען צולייגען קאַלטע „קאָמפּרעסען", ביז דאָס גע־שווילאַכץ און דער שוואַרץ־בלאָער צייכען האָבען אָנגעהויבען אָפּצור־געהן.

אויפ'ן צווייטען טאָג בין איך שוין אין חדר ניט געגאַנגען. דער טאַטע האָט מרדכי־אבא'ן געשיקט רופען צו אונז אין הויז אריין און ער איז באַלד געקומען — אַ דערציטערטער און דערשראָקענער...

דער טאַטע איז אויף איהם געווען מלא־כעס (איך האָב קיינמאָל דעם טאַטען ניט געזעהען אַזוי שטאַרק אין כעס) און ער האָט צום מלמד געזאָגט, אַז אין אמת'ן האָט ער אין זינען געהאַט איהם צו

רופען צו א דין תורה, אז דאָס בית דין זאָל איהם מעניש־זיין פאר'ן קנייפען און שלאָגען אומ'ברחמנות'דיג פרעמדע, קליינע קינדער. ער האָט זיך אָבער דערנאָך באַרעכענט; ווארום ווען ער וואָלט דאָס געטאָן, וואָלטען זיכער אַלע אנדערע בעלי בתים פון איהם אוועקגענומען זייערע קינדער און מקפח־פרנסה זיין, וויל ער איהם ניט...

ער האָט איהם באצאָלט שכר לימוד, פאר א גאנצען זמן, און מעהר האָב איך זיין פרצוף ניט אָנגעקוקט...

16 — גמרא־מלמדים

מיט מיינע אנדערע גמרא מלמדים, האָב איך פשוט „געבראָכען דעם רעקאָרד". זעהר וועניג אינגלאך האָבען זיך געקאָנט באַרימען, אַז זיי האָבען מיטגעמאכט דאָסזעלבע וואָס איך. איך האָב געהאַט אַלס מיינע גמרא־מלמדים א פאָטער מיט זיינע צוויי זין. צוערשט האָב איך געלערנט ביים פאָטער, דערנאָך ביי זיין יונגערן זון און צולעצט, ביז מיין פאָטער'ס אָפּשטאַרבען, ביים עלטערען פון די זין.

אין גאַליציע, ניט ווייט פון דער שטאָדט ריישאָ, איז פאַראַנען א קליין שטעדטעל מיט'ן נאָמען סאָקאָלאָוו. עס געהט אין גאַליציע ארום א פאָלקס־ווערטעל אויף איינעם וואָס מישט זיך אין פרעמדע עסקים, אַז ער איז א „סאָקאָלאָווער עדות". דעם טייטש דערפון קאָן מען משער־זיין.

אָט אין דעם דאָזיגען גרויסען כרך סאָקאָלאָוו, האָט געוואוינט א איד מיט'ן נאָמען מענדעל וויינער. ער האָט געהאַט צוויי זין: יהושע און משה. אַלע דריי האָבען געקענט אביסעל לערנען. איבערהויפּט דער לעצטער ר' משה (ער איז סוף ימיו געווען א דיין ביים לעמבערגער בית דין).

אַלע דריי, דער פאָטער מיט די צוויי זין, זיינען געווען שדכנים. אָבער נישט קיין פשוט'ע שדכנים, וואָס גיבען זיך אָפּ מיט קליינע, אָרימע שידוכים, נאָר טאַקע פון דעם סאָרט, וואָס מען רופט „וועלט־שדכנים". זיי האָבען געפירט שידוכים, ווי דער מנהג פלעגט צו זיין, מיט א סך שותפים, מיט אַנדערע „וועלט־שדכנים", אין פאַרשידענע לענדער, פאַר גרויסע גבירים, איבער גאַנץ גאַליציע, פּוילען, רוסלאַנד, אונגאַרן און אנדערע פּראָווינצען און מדינות.

צוליב זייערע געשעפטען (קיין גרויסע נגידים זיינען די־דאָזיגע „וועלט־שדכנים" נאָך אַלץ ניט געווען), האָבען זיי זיך באַזעצט אין לעמבערג. זייערע פאַמיליעס זיינען פאַרבליבען אין סאָקאָלאָוו, אבער די שדכנים האָבען זיך אויפגעהאַלטען אין לעמבערג און נאָר „פּוקד געווען את נויהם" פון רגל צו רגל...

עס האָט פּשוט שעהנער געפּאַסט צום „מסחר“, צו שרייבען בריף צו מחותנים פון אַזאַ גרויסער שטאָדט ווי לעמבערג, די הויפּט־שטאָדט פון גאַליציע, איידער פון אַזאַ העק־שטעדטעל ווי סאָקאָלאָוו.

אַ לעמבערגער שדכן איז שוין אַ וויכטיגע פּאַרשוין. מיט אַזאַ איינעם און מיט די שידוכים, וואָס ער שלאָגט אָן, מוז זיך אַ מחותן, אפילו דער גרעסטער גביר אָדער יחסן, גאָר שטאַרק רעכענען. אָבער ווער וואָלט זיך געוואָלט רעכענען מיט אַ שידוך, וואָס איז אָנגעטראָגען געוואָרען פון עפּעס אַ סאָקאָלאָווער שדכן? . . .

אַזוי ווי די דריי פּאַרשוינען האָבען ניט געהאַט קיין צופיל ארבייט — העכסטענס צו שרייבען עטליכע קאַרטלאַך אַ טאָג צו די מחותנים אָדער צו זייערע שותפים, די אַנדערע „וועלט־שדכנים“ — האָבען זיי זיך מישב געווען, געוואָרען גמרא מלמדים און אונטערגעקנעלט פּאַר־איין־וועגס.

גאָר שווער איז זיי דאָס ניט אָנגעקומען. צוליב זייערע שידוכים, האָבען זיי געהאַט אַ דריסת הרגל אין אַ סך נגידישע הייזער, און יעדער פון זיי האָט באַקומען צו עטליכע תלמידים, פון וועלכע זיי האָבען באַקומען שכר לימוד צו פופציג־זעכציג גולדען אַ זמן, דאָס הייסט אַ זעקס הונדערט גולדען אַ יאָהר. און דאָס האָבען זיי שוין געהאַט געננוג פאַר זיך אין לעמבערג און פאַר זייערע פאַמיליעס אינ'ם קליי־נעם שטעדטעל סאָקאָלאָוו.

צוערשט האָב איך געלערנט ביים פאָטער, ביי ר' מענדעלען. צו־זאַמען האָבען מיר ביי איהם געלערענט זעקס אינגלאַך. דאָס חדר איז געווען אין אַ שולעכעל, אינ'ם הויף פון ר' שלמה היסענ'ס הויז. דאָס שולכעלע האָט מען גערופען „דאָס ספּאָדקי שולעכעל“ ווייל מיט יאָהרען צוריק, ווען אַלע אידען פלעגען נאָך געהן אין „ספּאָדיקעס“, האָבען דאָרטען געדאַווענט די קירזשנערס, וואָס האָבען די דאָזיגע ספּאָדיקעס געמאַכט.

דאָס שולעכעל האָט זיך געפונען אין אַ טונקעלען, שמוציגען און ענגען הויף. די זון איז דאָרטען קיינמאָל ניט צוגעקומען, און עס איז געווען קאַלט און האַלב־פינסטער. עס איז פּשוט געווען אַן אָפּקומעניש און אַ שטיק קרענק דאָרטען צו פאַרברענגען גאַנצע ווינטער־טעג. אָבער ווער האָט זיך אין יענע צייטען אומגעקוקט אויף אַזעלכע „קלייניג־קייטען“? . . .

איך האָב דאָרטען געהאַט אַ חבר מרדכי פּאָלטוראַק. זיינע עלטערן האָבען געוואוינט טאַקע אין דעם זעלבען הויז, נאָר צו דער פראָנט, אויף „דער ברייטער גאַס“. זיי זיינען שטענדיג געווען פאַרנומען מיט

זייער גרויסען מעהל־געשעפט — אויך אינ׳ם זעלבען הויז — און מיר, קינדער, פלעגען אָפט זיין אין זייערע צימערען, האָבען זיך דאָרטען געשפּילט און אויף אַזאַ אופן אויסגעמיטען דאָס קאַלטע און פינסטערע שולעכעל.

ביי ר׳ מענדלען האָב איך געלערנט בלויז דעם איינעם זמן. אויפ׳ן זומער איז מיין רבי געוואָרען זיין זון, ר׳ יהושע. ביי איהם האָבען מיר געלערנט א פינף־זעקס אינגלאך, אין דער געמויערטער סוכה, אויפ׳ן דאך פון אונזער הויז.

סיי ביים פאָטער, סיי ביי דעמדאָזיגען זון, האָב איך וועניג־וואָס אויפגעטאָן אין לערנען. ערשטענס, זיינען זיי כמעט שטענדיג געווען פארטאָן און פארהאָוועט אין זייערע שידוכים. ועל כולם — כמעט זייענדיג טאקע שארפע קעפּ — זיינען זיי געווען גאָר קנאַפּע בעלי־מסבירים. זיי האָבען גיך־גיך „אָפּגעמאָלען" דאָס שטיקעל גמרא מיט׳ן תוספות׳ל, און זיך גאָר ניט גערעכענט דערמיט, וואָס זיי האָבען צו טאָן מיט ניין־צעהן יעהריגע קינדער, מיט וועמען מען מוז לערנען לאַנגזאַם און מיט מעהר הסברה.

זיי זאָלען מיר דאָרטען ביידע מוחל זיין, איך וויים ניט: מעגליך, אז זיי זיינען יאָ געווען גרויסע תלמידי חכמים; אָבער פון „חכמת הפּעדאַגאָגיע" זיינען זיי געווען גאַנץ ווייט. זיי האָבען ניט געוואוסט מיט וואָס מען עסט עס. זיי האָבען ניט אָנגעהויבען צו וויסען ווי מיט אונז צו לערנען און דער פּועל־יוצא איז געווען, אז כמעט ביים פאר־הערען האָב איך, אדער די אַנדערע תלמידים, געקענט גאַנץ גוט נאָכצו־זאָגען דאָס וואָס מען האָט מיט אונז געלערנט א גאַנצע וואָך, אָבער קיין טיפערע ידיעה און א ריכטיג פארשטענדניש פון דער גמרא, האָט קיין איינציגער פון אונז ניט געהאט — כמעט עס זיינען צווישען אונז געווען אינגלאך מיט גאָר גוטע קעפּ.

דאָס ביסעל ידיעות וואָס איך האָב מיר, אין מיינע יונגע יאָהרען, יאָ דערוואָרבען אין תלמוד, איז געווען צו פארדאַנקען ר׳ מענדעלעס עלטעסטען זון, ר׳ משה וויינער. כאָטש ער איז געווען מעהר „וועלט־שדכן" און צוליב דעם געפירט א פיל גרעסערע קאָרעספּאָנדענץ ווי זיי ביידע, האָט ער אָבער דאָך שטענדיג צייט געהאט זיך בעסער אָפּצוגעבען מיט זיינע תלמידים, און דער עיקר: ער איז בכח געווען דעם אינגעל א סך בעסער געבען צו פארשטעהן דאָס שטיקעל גמרא. עס איז ניט מעהר געווען א „מצוות אנשים מלומדה", נאָר דער שכל און די לאָגיק האָבען דערצו א היבש ביסעל צוגעהאָלפען.

ביי ר׳ משה וויינער האָב איך געלערנט גאַנצע צוויי יאָהר, ביז צו מיין בר־מצוה. און איהם האָב איך צו פאַרדאַנקען מיין ביסעל קענטניס — איבערהויפּט די אָנפאַנגס־לימודים — אין דער גמרא.

ער איז אויך געווען מעהר פּיקח במילי דעלמא, ווי זיין פאָטער און יונגערער ברודער — צוויי אָפּגעלאָזענע און נאַכלעסיגע קליינשטעד־טעלדיגע אידען — און אויך א סך מעהר מקפיד אויף זיין הלבשה און בעסערער אומגעבונג. ביי איהם האָבען מיר ניט געלערנט אין א קאַלטען שולעכעל, אָדער א סוכה, נאָר ער האָט געדונגען א גרויסען און א באַ־קוועמען צימער און דאָרטען געמאַכט זיין חדר.

אויף דער „ברייטער גאַס" איז געווען א גרויסער שענק, וואו בעלי־בתישע אידען, איבערהויפּט סוחרים פון די ארומיגע שטעדטלאַך, פלעגען אָפּט פאַרקערען און טרינקען מעד. אין דעמדאָזיגען שענק איז אויך געווען א רעסטאָראַן, וועלכען ס׳האָט געפירט א פיינער איד מיט׳ן נאָמען ר׳ אביש טראַקטירער.

ר׳ אביש, מיט׳ן ווייב, זיינען א גאַנצען טאָג געווען פאַרנומען אין זייער רעסטאָראַן און די דירה זייערע איז תמיד געווען אָפּגעשלאָסען.

דערדאָזיגער „רעסטאָראַטאָר" האָט געהאַט אן איינציג אינגעל מיט א זעהר גוט קעפּעל און א גרויסען חשק צום לערנען, האָט ר׳ אביש אָבגעמאַכט מיט׳ן מלמד, אז ער וועט איהם געבען, פאַר א גאַנצען טאָג און א שטיקעל אין אָווענד, זיין דירה פאַר א חדר און דערפאַר זאָל זיין אינגעל לערנען מיט אונז צוזאַמען.

דערדאָזיגער אינגעל, וואָס איז באַלד געוואָרען מיין חבר, האָט גע־הייסען שמואל גוטמאַן און ער איז שפּעטער, יאָהרענלאַנג, געווען דער הויפּט־ראַבינער און פרעדיגער פונ׳ם לעמבערגער טעמפּעל פון די פאָרט־געשריטענע אידען. ער האָט אויך געהאַט א נאָמען פאַר א זעהר גוטען רעדנער און אידישען געלעהרטען.

נאָך א חבר האָב איך דעמאָלט געהאַט. דאָס איז געווען א אינגעל פונ׳ם ניט־ווייטען שטעדטעל יאַנאָוו, ביי לעמבערג. ער האָט געהייסען יאַנקעלע ריכטער. זיין זיידע, ר׳ בערל ריכטער, איז געווען א גרויסער גביר און א באַזיצער פון א ביר־ און מעד־ברויעריי.

יאַנקעלע האָט פאַרמאָגט א גאָר גרויסען טאַלאַנט צום מאָלען. ער האָט שפּעטער געלערנט ביים באַריהמטען מאַלער מאַטעיקאָ אין קראָקע, און איז געוואָרען אַ קינסטלער מיט אַ גרויסען נאָמען.

שרייבען אידיש, דייטש און פּויליש, האָב איך געלערנט ביי א באַזונדערען לערער.

אין לעמבערג זיינען אין יענע צייטען אויף דארויף געווען צוויי גרויסע „קינסטלער": פּאָלטאָווער און וואשיץ. זיי זיינען געווען גרויסע „קאָנקורענטען" צווישען זיך און יעדער האָט זיך בארימט, אז ער קען מעהר כל'ערליי שריפטען אין אידיש פון צווייטען. יעדע פּאָר וואָכען איז פון יעדען ארויסגעהאנגען געוואָרען א גרויס פּאַפּיר אין א ראַם, מיט וואָס אמאָל מעהר שריפטען. ביז וואשיץ האָט ענדליך „געשלאָגען" מיין לערער פּאָלטאָווער'ן און זיין ראַם האָט פארמאָגט גאנצע צוויי־און־צוואנציג־ערליי אידישע שריפטען.

געשריבען האָבען מיר מיט גענזענע פעדערען (מיט שטאָלענע האָט מען ניט געקענט אזוי פיין אויסציקלען די שריפט) און דער לערער האָט אונז אויך אויסגעלערנט, ווי אזוי צו פארשניצען א גענזענע פעדער, וואָס איז פאר זיך אליין אויך געווען א גרויסע קונץ, און יעדער אינגעל האָט צוליב דעם געמוזט האָבען א „פעדער־מעסעריל", מיט א גאָר שארפען קלינגעל.

17 — מיינע צוויי חבריטעס

ניט נאָר בלויז פיינע און לייטישע חברים — כאָטש ניט קיין סך — האָב איך געהאַט אין מיינע יונגע יאָהרען. עס קומען מיר איצט אויפ'ן זינען אויך צוויי שעהנע און ליבליכע מיידלאך, מיינע חבר'טעס, וואָס איך האָב געהאַט, ווען איך בין געווען א אינגעל פון א יאָהר צוועלף.

אויך מיט זיי האָב איך זיך, חלילה, ניט געהאַט וואָס צו שעהמען, און א אמת־ווארים געפיהל נעמט מיך ארום, ווען איך שרייב די איצטיגע שורות.

דער גרעסטער און חשוב'סטער גביר אין לעמבערג איז אין יענע צייטען געווען ר' ירחמיאל הלוי איש האָראָוויץ, וועמעס פארמעגען איז געשאַצט געוואָרען אין אן ערך פון דריי מיליאָן גולדען. א חוץ איהם איז אין גאַנץ לעמבערג ניט געווען נאָך אַזא רייכער איד.

אויסער זיין גבירישאַפט, איז ער אויך געווען א גרויסער מיוחס (אן אייניקעל פונ'ם וועלט־באריהמטען של"ה און אליין א גרויסען רב'ס א זון) און א ברייטער בעל צדקה דערצו. בלויז קליינע נדבות, וואָס זיין פרוי פלעגט פארטיילען, זיינען געווען איבער הונדערט גולדען א וואָך. מיט וויכטיגערע זאַכען האָט מען זיך געווענדעט צו איהם אליין און ער האָט שטענדיג געגעבען מיט דער ברייטער האַנד.

רבי ירחמיאל פלעגט גאָר אָפט זיצען און עוסק זיין בתורה. און כדי עס זאָל זיך איהם ניט בענקען אליין ביים לערנען, האָט ער מקיים געווען די קלוגע עצה פון אונזערע אלטע חכמים: „קנה לך רב ועשה לך חבר". ער האָט זיך גענומען דעם לעמבערגער ראש בית דין, רבי אורי וואָלף סאלאט, א באוואוסטער גדול בתורה און אויך א פיקח במילי דעלמא, וועמען ער פלעגט צאָלען צוואנציג גולדען א וואָך (א גרויסע סומע געלד אין יענע צייטען, מיט א זעכציג יאָהר צוריק). יעדען אָוועגד, באַלד נאָכ'ן דאווגען, האָבען זיך ביידע אוועקגעזעצט לערנען און אזוי פארבראַכט עטליכע שעה.

דער ר"ב"ד צוזאמען מיט רבי ירחמיאל'ן, זיינען געזעסען אין דער לעצטער שטוב, און פון דער פראָנט־שטוב ביז צו זיי, האָט מען געמוזט דורכגעהן פיר האלב־באלויכטענע צימערען.

מיין פֿאָטער איז געווען שטאַרק באַפֿריינדעט מיט ר׳ ירחמיאל׳ן, ווי מיט אַלע לעמבערגער גבירים. אַזוי ווי ר׳ ירחמיאל איז געווען אַ יעהרליכער אַבאָנענט אויף דער ווינער צייטונג „די נייע פֿרייע פּרעסע״ און האָט זי דורכ׳ן טאָג דורכגעלייענט, פֿלעגט מיין פֿאָטער זי פֿון איהם באַקומען אין אָוונט.

איך פֿלעג יעדען אויף־דערנאַכט, באַלד נאָכ׳ן דאַווענען, געהן צו ר׳ ירחמיאל׳ן אין הויז אריין צו נעמען דאָס בלאַט.

די צייטונג איז שוין שטענדיג געלעגען אין ר׳ ירחמיאל׳ס לערן־שטוב, אויפ׳ן קאַסע־קאַסטען און פֿון דאָרטען האָב איך זי, שטילער־הייט, צוגענומען, כדי די צוויי לערנערס ניט צו שטערען.

יעדעס מאָל איז אויך לעבען דער צייטונג געלעגען אַ „פּירער״ (אַ קופּערנע מטבע, אין ווערט פֿון פֿיר גראַצער). דאָס האָט רבי ירחמיאל אַוועקגעלעגט פֿאַר מיר, „שכר הליכה״.

אַז איך האָב שוין געהאַט די צייטונג מיט׳ן „פּירער״, בין איך צוריק אַריין אין דער פֿאָדערשטער שטוב, וואו עס האָבען שוין אויף מיר געוואַרט מיינע פֿריער דערמאָנטע צוויי חבר׳טעס. די פֿאָדערשטע שטוב איז געווען אַ גאָר גרויסע. עס האָבען זיך דאָרטען געפֿונען עטליכע טישען. ביי דער טיר איז געזעסען די „בעל הביתטע״ אַן עלטערע, בכבוד׳ע פֿרוי, וואָס האָט אַכטונג געגעבען אויפ׳ן גרויסען הויז. זי איז אויך געווען די פּאַרטיילערין פֿון די קלענערע נדבות. ביי אַ צוויי־טען טיש פֿלעגט זיצען פֿייגעלע האָראָוויץ, די גביר׳טע, מיט איהרע טעכ־טער. (קיין זין זיינען דאָרטען ניט געווען).

און ביים דריטען טיש זיינען, אַלעמאָל אין אָוונד, געזעסען צוויי עלף־יעהריגע מיידלאַך און ביי זייער טיש האָב איך זיך אַוועקגעזעצט, ווען איך בין געקומען נאָך דער צייטונג.

איינע פֿון די צוויי מיידלאַך איז געווען ר׳ ירחמיאל׳ס אַן איינִי־קעל — פֿון זיין פֿאַרשטאָרבענער טאָכטער, די פֿרוי פֿון איהר קאָזין שמעלקע האָראָוויץ — דער שפּעטערער מיליאָנער און באַזיצער פֿון דער שטאָדט בראָד און איהרע אַרומיגע גאָר גרויסע וועלדער און גיטער. (ער איז אויך פֿון קייזער געאַדעלט געוואָרען מיט׳ן טיטעל „פֿאָן״, און איז יאָהרען לאַנג געווען ראש הקהל פֿון לעמבערג).

דאָס צווייטע מיידעל, מאַריאַמשטע, איז געווען אַ טאָכטער פֿון ר׳ ירחמיאל׳ס אייניקעל, דעם באַוואוסטען גביר און גרויסען יחסן ר׳ שמעלקי רוקח.

(די ערשטע האָט דערנאָך געהייראַט מיט דעם באַוואוסטען אַדוואָ־קאַט נאַטהאַן לעווענשטיין פֿון לעמבערג, אַ זון פֿונ׳ם לעמבערגער

טעמפעל־פערדיגער, ר׳ ישכר דוב לעווענשטיין. דער יונגער לעווענשטיין איז שוין געווען א גאנצער „פאליאק" און אן אסימילאטאר. ער איז דערנאך געווען רייכסראטס־אבגעארדענטער פונ׳ם דראהאביטשער קרייז, און צוליב זיין וואהל האט זיך א סך אידיש בלוט געגאסען. ער איז אויך פון קייזער פראנץ יאזעף געאדעלט געווארען און באקומען — ווי זיין שווער — דער טיטעל „פאן". די צווייטע האט געהייראט מיט גאר א פרומען מאן: מיט דר. מאיר מונק, פון אלטאנא, א שוועסטער־זון פונ׳ם וועלט־בארימטען רבי עזריאל הילדעסהיימער, ראבינער אין בערלין און גרינדער און פירער פונ׳ם דארטיגען ראבינער־סעמינאר).

די צוויי מיידלאך פלעגען, געוועהנליך, שפילען אין קארטען, אין „קאנטעשניע", צו גראצער א קאן.

אין אנפאנג האב איך, נעבאך, ניט געקענט די שפיל. ביי מיין פאטער אין הויז האט מען קיין קארט ניט אנגעזעהען און עס איז פשוט ניט געווען מיט וועמען צו שפילען...

אבער דידאזיגע צוויי מיידלאך האבען זיך געקויפט די גרויסע „מצווה" און מיך אויסגעלערענט די שפיל און דערנאך האב איך שוין געקענט בעסער פון זיי.

אזוי ווי איך האב שטענדיג געהאט פיר גראצער, האב איך דערמיט געשפילט. טאמער האב איך פארלארען דעם „פירער" און נאך פון מיין אייגענעם געלד דערצו, (אין אנהויב פלעגט דאס כמעט שטענדיג געשעהען און מען האט פון מיר דערפאר געלאכט), בין איך אבער מיט קיין היזק פון דארטען קיינמאל ניט ארויס: די גבירה, אדער איינע פון איהרע טעכטער, ביים צווייטען טיש, האט מיר שטענדיג מיין שאדען דערזעצט, אזוי, אז אפטמאל בין איך נאך אוועק מיט ריוח.

ביי מיר אין דער היים האט קיינער דערפון ניט געוואוסט. איך אליין האב איך זיך אודאי געשעמט וועגען דעם צו דערציילען, ווארים ווי פאלט עס אויס, אז אזא בחור׳ל ווי איך, וואס האט שוין געלערנט א בלאט גמרא מיט תוספות און שוין ארייגעקוקט אין א לשון הקודש׳דיגען ספר׳ל, זאל זיך גאר שפילען מיט מיידלאך און אין קארטען דערצו?!...

דאס האט אזוי אנגעהאלטען איבער אנדערהאלבען יאהר, ביז מיין פאטער איז קראנק געווארען, און טאקע דערנאך געשטארבען, און איך האב שוין מעהר קיין אורזאך ניט געהאט צו קומען אין דעמדאזיגען גבירישען הויז.

זייט דעמאלט האב איך דידאזיגע צוויי מיידלאך געזעהען בלויז איינמאל און פון דער ווייטענס, ווען איך בין, מיט א פופצעהן יאהר

שפּעטער, געווען אין לעמבערג און עס איז דעמאָלט פּונקט געווען די לויה פון זייערער א מוהמע, ר׳ ירחמיאל׳ס א טאָכטער. זיי זיינען דאָן שוין געווען פארהייראטע פרויען און האָבען ביי דער לויה געטראָגען שווארצע שלייערס איבער די פּנימער, אזוי אז איך האָב זייערע געזיכטער אפילו ניט געקענט זעהען...

אויב דידאָזינע צוויי דאַמען לעבען נאָך, און אויב זיי קאָנען נאָך איצט לייענען אַביסעל אידיש און אויב זיי וועלען האָבען א געלעגענהייט צו זעהען מיינע איצטיגע שורות — שיק איך זיי א הארציגען גרוס, גלויבענדיג אז אויך ביי זיי וועט זיך דערוועקען א ליבע דעראינערונג פון יענע פרעהליכע, זאָרגלאָזע און פרידליכע קינדער־יאָהרען...

18 — השכלה

שוין צו אכט יאָהר, ווען איך האָב נאָך גאַנץ ווייניג פאַרשטאַנען העברעאיש, האָב איך שוין ליב געהאַט זיך צו פּאָרען ביי ספרים.

ביי אונז אין שטוב זיינען געווען דריי גרויסע, אַלטמאָדישע, שאַפעס און אַלע זיינען זיי געווען אָנגעפּילט מיט ספרים. צווישען זיי זיינען אויך געווען א היבש ביסעל השכלה־ספרים און אפילו אויך שירים און מליצות פון די פריערע משוררים, ווי א שטייגער ויזל, שלום הכהן, לעטערים און אנדערע.

צו אַט דידאָזיגע ספרים האָט עס מיך שטענדיג געצויגען. איך האָב זיי אַלע ארויסגעקליבען פון צווישען די גרעסערע פאָליאַנטען און זיי אוועקגעשטעלט אין צוויי באַזונדערע פאַכען. איך האָב מיך באַטראַכט פאַר זייער בעל־הבית און קיינער האָט ניט געהאַט די העזה צו נעמען איינס פון זיי אָהן מיין וויסען...

דאָס ערשטע ספר, וואָס איך האָב באמת געלייענט, איז געווען די „ספורי מעשיות" פון ר' נחמן בראַצלאַווער. צווישען אונזערע ספרים האָט זיך געפונען די ערשטע אויסגאַבע פון דידאָזיגע מעשיות: דער פאָרמאַט איז געווען א גרויסער, באַלד ווי א משניות. דער טעקסט איז אויבען געווען אין לשון־קודש און אונטען אין אידיש. די מעשיות זיינען געווען אַזעלכע פשוט'ע, אָנציהענדע און לייכט צום לייענען, אַז איך האָב זיך, בשום אופן, פון זיי ניט געקאָנט אָפּרייסען, ביז איך האָב זיי טאַקע אינגאַנצען דורכגעלייענט.

ביי א גרויסען טיש, אין דער „לאַנגער שטוב", איז געזעסען דער טאַטע, מיט איינעם, אָדער מעהר, שרייבער, און דער גאַנצער טיש איז געווען אָנגעלייגט מיט פאַרשידענע פּאַפּירען און דאָקומענטען. כדי איך זאָל זיי ניט שטערען אין דער ארבייט, האָב איך פאַר מיר געהאַט מיינס א באַזונדער טישעל, מיט א חלב־ליכט, און דאָרטען האָב איך ליב געהאַט צו זיצען און ארייקוקען אין מיינע ספרים'לאַך.

נאָך ר' נחמן'ס מעשיות האָב איך נאָך דורכגעלייענט אנדערע חסידישע מעשה־ביכלאַך, אָדער לייכטע השכלה־ספרים'לאַך, ווי א שטייגער, „הפודה ומציל", „בן מלך" און עהנליכע.

אַז איך בין אַביסעל עלטער געוואָרען און בין שוין געווען פּעהיג אַריינצוקומען אין אַנדערע שווערערע ספרי השכלה, האָב איך אָנגעהויבען באַקומען חברים, אינגלאַך אין מיינע יאָהרען, און צוזאַמען פלעגען מיר רעדען וועגען די ספרים, וואָס מיר האָבען שוין געהאַט געלייענט, אָדער איינער דעם צווייטען געבאָרגט, און מאַנכעסמאָל אויך געמאַכט אַ „חילוף". כמעט יעדען פאַרנאַכט, פלעגען מיר זיך צוזאַמענקומען, פופצעהן־צוואַנציג אינגלאַך, פון אַלע עקען שטאָדט, „פאַר דער שול" (אַ באַוואוסטע גאַס אינ׳ם אידישען קוואַרטאַל) כמעט יעדער האָט מיט זיך מיטגעהאַט אַנאַנדער השכלה־ספר׳ל, עס געוויזען צו די חברים, וועגען דעם גערעדט און געזאָגט מבינות...

מיר פלעגען שוין אויך לייענען דעם „המגיד", „הלבנון", „הקול" און אפילו דעם „העברי", און געוואוסט די נעמען פון די שרייבער און זייערע פּריוואַטע פאַרהעלטעגישען.

איבערהויפּט פלעגען מיר אַ סך רעדען און באַוואונדערען יענע לעמבערגער יונגעלייט, וואָס האָבען זיך מיט עטליכע יאָהר פריער אַרויסגעריסען אין דער גרויסער וועלט און זיך געכאַפּט צום שטודירען.

אַזוי אַ שטייגער, איז שמעון בערנפעלד (איך האָב איהם פּערזענליך ניט געקענט), וואָס איז אין זיין זעכצענטען יאָהר, שוין געווען אַ שטענדיגער מיטאַרבייטער אינ׳ם „המגיד" און איז געווען דער „עוזר בבית המערכת" אין ליק, ער איז געווען אונזער אידעאַל, און מיר האָבען זיך געוואונשען צו קאָנען דערגרייכען אַזאַ הויכע מדרגה ווי ער.

אין טעג ווען דאָס וועטער האָט ניט דערלויבט, פלעגען מיר זיך פאַרזאַמלען אינ׳ם ניט־ווייטען בית המדרש „אנשי מעמד" און, צווישען מנחה ומעריב און תיכף נאָכ׳ן דאַוונען, האָבען מיר עוסק געווען אין אונזערע השכלה־שמועסען און „חילוף־ספרים".

די „השכלה־בערזע" „פאַר דער שול" איז דערנאָך אַזוי באַוואוסט געוואָרען איבער דער שטאָדט, אַז יעדער אינגעל, וואָס האָט נאָר געהאַט אַ שטיקעל שייכות צו השכלה, האָט געזוכט דאָרטען אָנוועזענד צו זיין, אַזוי אָפט ווי נאָר מעגליך.

פון די דאָזיגע השכלה־חברים געדענק איך נאָר צוויי: (אחוץ דעם שוין דערמאָנטען יהודה ליב לאַנדאַ), יחיאל קליין (איך ווייס ניט וואו ער איז אהינגעקומען) און יהושע גייער, וואָס איז דערנאָך געווען אַ באַוואוסטער בוך־הענדלער אין בודאַפּעסט.

אפילו יונגע־לייטלאַך, שוין פאַרהייראַטע באַלעבעסלאַך, וואָס זיינען געווען אָנגעשמעקט מיט השכלה, אָדער גאָר שוין געווען מחברים פון אַזעלכע ספרים׳לאַך, האָבען זיך ניט געשעמט און געקומען פאַר־

נאכט „פאר דער שול". זיי האָבען זיך אויסגעמישט מיט די אינגלאך, זיך אינאייינוועגס אָנגערופען אַ וואָרט, אָדער באַקוקט די ספרים'לאך, וואָס מיר האָבען מיט זיך געהאַט...

פון „פאר דער שול" זיינען דערנאָך ארויסגעקומען א היבש ביסעל געלערטע, וואָס האָבען זיך קונה שם געווען אויף פארשידענע געביטען. איבערהויפּט אזעלכע, וואָס האָבען שטודירט אויף ראַבינערס און אויך געוואָרען העברעאישע דיכטער און שריפטשטעלער.

אויך דייטשע ביכער פלעגען מיר לייענען, אָבער ניט קיין ראָמאַנען. בלויז די קלאַסיקער. די באַליבטעסטע זיינען געווען שילער און לעסינג. כמעט יעדער האָט געלייענט „די רויבער", „ווילהעלם טעל", „קאַבאַלע אונד ליבע", און אויך לעסינג'ס „נאַטהאַן דער ווייזע", „די יודען", „עמיליא גאַלאָטי" און אַנדערע.

פון געטהע'ן האָבען מיר וועניג געהאַלטען. ערשטענס, איז ער געווען צו שווער פאר אונז. (מאנכע האָבען אפילו יאָ זיך גענומען צו „פאַאוסט", אָדער זיך בלויז אַזוי באַרימט; וואָרים פארשטאַנען האָבען זיי ווינציג־וואָס). צווייטענס, האָבען מיינע חברים וועגען איהם גע־רעדט, אַז ער איז געווען אַ גאָר קנאַפּער אידען־פריינד. נאָר פונדעסט־וועגען האָב איך געלייענט זיין „דיכטונג אַן וואהרהייט" און אפילו פּרובירט צו לייענען זיינע „וואהלפערוואַנדשאַפטען" און „ווערט־הערס ליידען", אַבער... כ'האָב עס באַלד געמוזט אויפגעבען...

דערפאַר האָבען זיך די עלטערע פון אונז גענומען צו שילער'ס און היינע'ס געדיכטען און אַ היבש ביסעל פון זיי געקענט אויף אויסענ־ווייניג.

פּויליש, די לאַנדעס־שפּראַך, אָדער גאָר רוסיש, האָט כמעט קיינער פון אונז ניט געקענט. מען האָט אפילו ניט ארויסגעוויזען דעם מינ־דעסטען חשק דאָס צו דערלערנען. בלויז, אַ צוויי־דריי, וואָס האָבען באַזוכט די פאָלקס־שולען, האָבען פארשטאַנען יענע שפּראַכען.

אונזער גייסט איז דעמאָלט געווען געווענדט אויף אידעאַלען און מיר האָבען ניט געהאַט קיין שום זין פאר'ן פּראַקטישען לעבען.

19 — ר׳ וואָוטשיס קלויז

איך קאָן ניט פאַרלאָזען מיין געבורטס־שטאָדט לעמבערג, איידער איך באַשרייב ניט פריער איינעם פון יענע ערטער, וואו איך האָב פאַרבראַכט אַ היבשע צייט פון מיינע קינדער־יאָהרען און מיט וועלכען עס זיינען פאַרבונדען מיינע אָנגענעמסטע זכרונות: דאָס איז ר׳ וואָווטשי׳ס קלויז.

לעמבערג איז אין מיינע צייטען געווען אַ גאָר פרומע, מען מעג זאָגען, חסידישע שטאָדט. עס זיינען דאָרטען אפילו געווען אַ סך „דאַטשען", אויפגעקלערטע, און אפילו אפיקורסים און מחללי שבת בפרהסיא, אָבער זיי האָבען צו אונזער הויז גאָר קיין שום שייכות ניט געהאַט...

אפילו צו מיין מאַמעס משפחה און צו זייערע קינדער, אין מיינע יאָהרען, בין איך, מהאי טעמא, כמעט קיינמאָל ניט געגאַנגען. און זיי פלעגען זעהר זעלטען קומען צו אונז. איך האָב אפילו ניט געקענט אַלע פערזענלאַך.

דער טאַטע האָט מקפיד געווען, אַז אונזער הויז זאָל זיין אמת אידיש־חסידיש, און מיין מאַמעס משפחה — אַ חוץ דעם פעטער ר׳ זלמן ליב, אַ איד אַ גרויסער תלמיד חכם און אַרויסגעבער פון אַ סך ספרים — איז געווען גאַנץ ווייט דערפון...

אין לעמבערג זיינען דעמאָלט געווען מעהרערע חסידישע קלויזען: די סטרעטינער קלויז, די סאַדיגערער, די סטעפּינער, די „חדשים"־קלויז, און נאָך עטליכע אַנדערע, וואָס איך געדענק איצט ניט זייערע נעמען.

אָבער די וויכטיגסטע און פאָרנעמסטע צווישען זיי אַלע, איז גע־ווען ר׳ וואָווטשי׳ס קלויז אויף דער סיקסטוסקע גאַס.

ר׳ וואָווטשי, וועמעס נאָמען די קלויז האָט געטראָגען, איז געווען אַ לעמבערגער גביר און דערצו אויך אַ גאָר געהויבענער איד, אַ שטאַר־קער מתנהג בחסידות און דער וויכטיגסטער תלמיד־מובהק פונ׳ם וועלט־באַרימטען חסידישען רבי׳ן ר׳ אורי סטרעליסקער, וועמען מען האָט גערופען מיט׳ן נאָמען „דער שרף", פלאַם־פייער.

די קלויז האָט זיך געפונען אין דער גרויסער געביידע, וועלכע מען רופט די סיקסטוסקע שול, (כאָטש זי געפינט זיך גאָר אין דעם זייטען־געסעל שאינאַכא). א חוץ דער שול און א בית המדרש און עטליכע קלענערע שולכעלאך, וואו עס דאַוונען באַזונדערע חברות, געפינט זיך דאָרט אויך ר׳ וואָווטשי׳ס קלויז.

עטליכע נגידים, האָבען מיט יאָהרען פריער, אויפ׳ן שול־הויף אָפּגעקויפט א שטיקעל פּלאַץ, דאָרטען אויסגעבויט די קלויז און אהין איבערגעטראָגען זייער מנין, וואָס זיי האָבען געהאַט אויף ר׳ וואָווטשי׳ס נאָמען.

איהם אליין, דעם דאָזיגען ר׳ וואָווטשי׳ן, האָב איך ניט געקענט (ער איז געשטאָרבען היבשע עטליכע יאָהר פאר מיין געבוירען ווערען), בלויז זיינע צוויי זין און א שוואָגער.

דער עלטערער פון ר׳ וואָווטשי׳ס זין, איז געווען ר׳ אבעלע שעהנ־בלום, דער רב פונ׳ם שטעדטעל שטשערעץ, ניט ווייט פון לעמבערג. ער איז אויך געווען א מתנהג בחסידות און געהאַט א פאָרעכץ פון אביסעל חסידים, איבערהויפּט פון לעמבערג און די נאָהענטע שטעדט־לאך. דער צווייטער זון, ר׳ שמואל שעהנבלום, איז געווען א איד אן עושר, (א שוואָגער און א מחותן פון די באַוואוסטע גבירים וועקסלער פון קאָמארנאָ) א היבשער תלמיד חכם און א משכיל דערצו. ער האָט זיך שטענדיק אָפּגעגעבען מיט חקירה און אליין אָפּגעדרוקט עטליכע ספרים פון די פריערע גאונים מיט זיינע הגהות און הוספות.

זיין מסחר איז געווען מיט גאָר אלטע ספרים און כתבי־יד. צוליב דעם פלעגט ער אָפט פאָרען קיין איטאַליע איינהאַנדלען ספרים און זיי דערנאָך פארקויפען צו גרויסע ביבליאָטעקען. מען האָט וועגען איהם געזאָגט, אז ער איז א מושלם אין עטליכע שפּראַכען. ער פלעגט זיך אָבער האַלטען שטאַלץ און א היבש ביסעל געבלאָזען פון זיך. ניט יעדער האָט געהאַט די זכיה, אז ר׳ שמואל שעהנבלום זאָל צו איהם ארויסרעדען א וואָרט.

ר׳ וואָווטשי׳ס שוואָגער איז געווען ר׳ מרדכי ברז״פּ־ראַפּאָפּאָרט (דער פאָטער פונ׳ם פריער דערמאָנטען טאַלנער חסיד, ר׳ שמעון ברז״פּ־ראַפּאָפּאָרט, וואָס האָט געוואוינט ביי אונז אין הויז), אן אלטער איד, א כהן און דערפאר א גרויסען קפדן.

אין דערדאָזיגער קלויז ר׳ וואָווטשים האָבען געדאַוועגט כמעט אלע נגידים און תלמידי חכמים, וואָס האָבען געוואוינט אויף דער דעמאָלט אריסטאָקראַטישער גאַס סיקסטוסקע און די ארומיגע גאַסען. ווי א שטייגער: די האָראָוויצעס, חיות (א זון פון ר׳ צבי הירש חיות,

דער באַרימטער וועלט־גאון און מחותן פון די האָראָוויצעס); ר׳ ישראל נאַטהאַנזאָהן (אַ פעטער פון׳ם לעמבערגער רב, רבי יוסף שאול הלוי נאַטהאַנזאָהן); ר׳ שמואל שעהנבלום און זיין רוסישער איידים, אַ זעהר רייכער יונגערמאַן, ר׳ נח פּאַפּערנאַ, מיט זיין זון שאול; ר׳ יצחק אהרן איטונגאַ (דער שפּעטערער לעמבערגער רב) און זיינע זין און איידימס; ר׳ נחום בורשטין (דער שפּעטערער „נשיא" פון דער „מחזיקי הדת") מיט זיינע קינדער; די גבירים פּפּאָו; ר׳ יוסלי קויפמאַן מיט זיינע זין, ר׳ נחמן און וואָווע, און נאָך אַנדערע געהויבענע לייט.

„קאַטשאַלאַבעס" און „פּליאַסקעדריגעס", האָבען אין דערדאָזיגער קלויז ניט געהאַט קיין שום דריסת הרגל, ווי אין די אַנדערע קלויזען. סיידען אין די וואָכנטעג, ווען זיי פּלעגען אהין קומען, בשעת׳ן דאַווי־נען, קלייבען פאַר זיך נדבות...

אין דערפריה פּלעגט מען געוועהנליך דאַווענען דריי מאָל. מיין פאָטער און נאָך עטליכע אַנדערע „געהויבענע" אידען, האָבען תמיד געדאַווענט ביים דריטען מנין. יעדען טאָג האָט געמוזט זיין „תיקון", אַ גאַנץ קוואַרטירעל בראָנפען, מיט צוויי־דריי שטיקלאַך האָניג־לעקאַך, אויף אַ צוועלף־פופצעהן מענשען — אבי מען זאָל טרינקען „לחיים!"

צו מנחה־מעריב איז די קלויז שטענדיג געווען פול. יעדער איינער האָט עס געהאַלטען פאַר זיין הייליגסטען חוב ניט צו פאַרפעהלען חלילה איין אויף־דערנאַכט.

באַלד נאָכ׳ן דאַווענען איז קיינער ניט אוועק. מען האָט נאָך פאַר־בראַכט אַ שעה, און מעהר, אין קלויז. ר׳ מרדכי ברז"פּ, דער קפדן, האָט זיך תיכף אוועקגעזעצט מיט אַ צוואַנציג בעלי־בתים און מען האָט זיך גענומען לערנען משניות מיט פּירושים. דאָנערשטאָג פּלעגט ער מיט זיי לערנען חומש מיט רש"י.

די תלמידי חכמים, ווידער, האָבען זיך פאַרזאַמעלט אין אַ ווינקעל און באַלד האָט זיך צווישען זיי איינגעפּעדימט אַ שמועס אין לערנען. ר׳ יצחק אהרן איטונגאַ און ר׳ נחום בורשטין זיינען געווען די ראשי המדברים, און כמעט יעדער האָט זיך אָנגערופען און אריינגעוואָרפען עפּעס אַ וואָרט.

פרייטאָג צו נאַכטס, נאָך קבלת שבת, האָט מען דאָ אין קלויז פאַר־בראַכט אַ לענגערע ווייל. בפרט איז דאָס געווען דער מנהג ווינטער־צייט, ווען די טעג זיינען קליין.

על פּי קבלה איז אין דער שעה צווישען זעקס און זיבען, אין אָווענט שולט דער מזל „שבתאי", וואָס איז גאָר אַ בייזער און אַ שלעכטער מזל. דערפאַר פּלעגען חסידים ואנשי מעשה מקפּיד זיין אין דערדאָזיגער

שעה ניט צו מאַכען קידוש. זיי האָבען דאָס געטאָן אָדער פֿאַר זעקס, אָדער ערשט נאָך זיבען. דערפֿאַר איז מ'ען שוין פֿאַרבליבען אין קלויז און געשמועסט דברי תורה.

ר' וואָווטשי'ס קלויז (אַ טייל האָבען זי גערופֿען די סיקסטוסקע קלויז) איז געווען אַ שם־דבר איבער גאַנץ לעמבערג, און אַלע אורחי־פֿרחי פֿון שטאָדט האָבען שוין געוואוסט, אז ביי די בעלי־בתים פֿון דערדאָזיגער קלויז וועלען זיי האָבען די בעסטע שבתים. דערפֿאַר זיינען יעדען פֿרייטאָג־צו־נאַכטס זיך צוזאַמענגעקומען אַ סך אורחים (אָפּטמאָל אַ זיבעציג־אַכציג) און יעדער בעל־הבית האָט גענומען איינעם אדער צוויי אויף איבער גאַנץ שבת.

ביי אונז איז געווען איין קליינשטעטלדיגער איד — ר' לייבוש האָט ער געהייסען — אַ שטענדיגער אורח פֿאַר יעדען שבת, עטליכע יאָהר נאָכאַנאַנד. פֿונדעסטוועגען זיינען, אַ חוץ איהם, אויך געווען איינער אָדער גאָר צוויי, אנדערע אידען ביי אונזער שבתדיגען טיש.

די „שלש סעודת'ן" אין ר' וואָווטשי'ס קלויז זיינען געווען גאָר וואַזשנע. מיר האָבען געוואוינט ניט ווייט פֿון קלויז. פֿלעגט דער טאַטע, תיכף נאָך מנחה, אהיימגעהן, זיך וואַשען צום טיש און מיטנעמענדיג מיט זיך אַ כזית חלה, תיכף צוריקגעהן אין קלויז און דאָרטען שוין פֿאַרברענגען מיט'ן גאַנצען עולם.

צו שלש סעודות, פֿלעגט מען געוועהנליך טרינקען מ'עהד. יעדעס מאָל האָט עס זיך שוין אזוי געמאַכט, אז דער אָדער יענער בעל־הבית „האָט געדאַרפֿט שטעלען משקה" און עס איז באַלד נולד גע־וואָרען אַ „גרויסער צדיק", אָדער לכל הפחות אַ „קליינער צדיק" מעהד. (אַ „גרויסער צדיק" איז געווען אַזאַ פֿלעשעל, אין וועלכע עס זיינען אַריין ניינציג גלעזער מעד, אין אַ „קליינעם צדיק"—בלויז זעכציג).

מען האָט געהאַלטען אין איין זאָגען תורה, אָדער זינגען זמירות, און יעדער זמר האָט שוין געהאַט זיין שטענדיגען זינגער.

ר' שמואל שעהנבלום, ר' וואָווטשי'ס זון, האָט געהאַט אַ שעהן, בנעימות'דיג קול. און ווייל ער איז געווען אַ משכיל, האָט ער דערפֿאַר געזונגען די זמירות, וואָס זיינען פֿאַרפֿאַסט געוואָרען פֿון די אַלטע גרויסע משוררים, ר' אברהם אבן עזרא און דונש בן לברט. דאָס איז: „כי אשמרה שבת", און „דרור יקרא".

ר' וואָווטשי'ס יאָהרצייט פֿאַלט אוים עטליכע טעג פֿאַר ראש השנה. פֿלעגט מען דעמאָלט מאַכען אַ גרויסע סעודה, מיט פֿאַרבעטענע בעלי־בתים, וואָס האָבען איהם נאָך גוט געקענט און פֿון איהם שטאַרק געהאַלטען. צום יאָהרצייט האָט די חברה „בני בנימין" (אויף ר'

וואָווטשי׳ס נאָמען) אויך געמאַכט אַ סיום אויף גאַנץ ש״ס. וואָרים כמעט יעדער בעל־הבית, וואָס האָט נאָר געקענט לערנען, האָט אויף זיך גענומען אַ מסכתא, וועלכע ער האָט געלערנט דורכ׳ן גאַנצען יאָהר און דעמאָלט אויף איהר געמאַכט דעם סיום.

מיין פאָטער, כאָטש ער איז שטענדיג געווען אַ פאַרנומענער מענש, האָט יאָהר־איין־יאָהר־אויס, געלערנט דווקא צוויי מסכתא׳ס, איינע פון סדר נזיקין, און די צווייטע זבחים, אָדער חולין.

אַ שטענדיגער, יאָהרען־לאַנגער, מנהג פלעגט זיין, אַלע אכט טעג פון חנוכה צו פּראווען סעודות פאַר אַלע בעלי־בתים פון קלויז.

יעדען אָוועגד איז די סעודה געווען ביי אַנאַנדערען בעל־הבית, און עס איז געווען צום עסען און צו טרינקען כיד המלך.

ווי איך האָב שוין פריער דערצעהלט, האָט מיין פאָטער שטענדיג געהאַלטען די יאָהרצייטען נאָך זיין עלטסטען זון יוסף (פון זיין ערש־טער פרוי). דער יאָהרצייט איז אויסגעפאַלען דעם לעצטען טאָג פון חנוכה (זאת חנוכה) דערפאַר איז יענעם טאָג געווען ביי אונז אַ גרויסע סעודה, פאַר אַ זיבעציג־אכציג פאַרשוין.

באַלד נאָכ׳ן וואַשען זיך און טועם זיין אַביסעל בראַנפען און אַ שטיקעל פיש, אָדער הערינג, האָט מען אָנגעהויבען צו שפּילען אין דריידל. איטלעכער בעל־הבית האָט יעדעס מאָל אַוועקגעלייגט אין אַ טעלער אַ „פירער״ (אַ קופערנע מטבע פון פיר גראַצער) און איין מאָל געלאָזט דאָס דריידעל לויפען. עס זיינען אויף אַלע פיר זייטען פונ׳ם דריידל געווען די אותיות נ. ג. ה. ש. (נס גדול היה שם). עס זיינען געווען געוויסע כללים און דינים ביים שפּילען, און ביז אַלע בעלי־בתים האָבען, נאָך דער רייהע נאָך, אָפּגעשפּילט, איז שוין געווען גענוג געלד אינ׳ם טעלער אויף צו שיקען נאָך מעהד...

די אחדות און ליבשאַפט צווישען די בעלי־בתים פון דער קלויז, איז געווען גאָר גרויס. מען האָט זיך — אפילו מיט די גאָר רייכע — געהאַלטען ווי מיט מיטגלידער פון איין משפחה. אויב עס איז ביי איינעם פאָרגעקומען פרייד, אָדער לייד, האָבען כמעט אַלע זיך משתתף געווען און זיך ניט צוריקגעהאַלטען פון צו געהן צו אַן אָרימערען פון צווישען זיי.

געווען אין קלויז עטליכע בעלי־בתים — גאַנץ קנאַפּע נגידים, האָבען זיי זייער גאַנצע פּרנסה געצויגען פון די רייכערע. זיי זיינען געווען מעקלערס ביי די גבירים׳ם געשעפטען, אָדער האָבען באַקומען חיבשע און לאַנגע הלוואות, אז זיי זאָלען האָבען מיט וואָס אַליין צו

האנדלען, און זיך מפרנס זיין בדרך כבוד, און דאָס איז אַלץ געווען אינ'ם זכות וואָס זיי האָבען אָנגעהערט צו דער קלויז...

איך האָב די קלויז ליב געהאַט אהבת נפש, און זיך דאָרטען שטענדיג געפיהלט ווי אין דער היים (איך בין דאָך דאָרטען עפּעס אָפּגעווען היבשע עטליכע יאָהר, צו צוויי מאָל א טאָג...) אפילו ווען איך בין עלטער געוואָרען, האָט דידאָזיגע קלויז קיינמאָל ניט פארלאָרען איהר „כח המושך" איבער מיר.

ווען איך האָב זיך באַדאַרפט שטעלען צום „אסענטירונג" (פּריזיוו) און בין פון טאָרנע געקומען צופאָרען קיין לעמבערג מיט א צעהן טעג פריער, כדי זיך צו „פּאָרען" און באוואָרענען וועגען דעם, בין איך יעדען אווענט צו מנחה ומעריב געווען אין קלויז.

מען האָט זיך דאָרטען מיט מיר געפרעהט און אַלע, אפילו די גרעסטע גבירים און תלמידי חכמים, האָבען מיר געגעבען „שלום" און אויסגעדריקט זייער צופרידענהייט, וואָס איך בין געוואָרען „א גאנצער מענש"...

און אפילו אין די שפּעטערע יאָהרען, ווען נאָר מיר פלעגט אויס־קומען צו זיין אין לעמבערג, צוליב געשעפטען, בין איך יעדעס מאָל געגאַנגען אין קלויז און זיך געזעהען מיט אונזערע אַלטע גוטע פריינד, יענע וואָס זיינען נאָך געווען צווישען די לעבעדיגע.

איך פלעג שטענדיג עטליכע פון זיי מיטנעמען אין מעד־שענק און ביי א גלעזעל משקה הערען וואָס זיי האָבען צו דערצעהלען פון די פריערע, בעסערע, צייטען.

אך, ווען עס וואָלט מיר מעגליך געווען כאָטש נאָך איין מאָל אויף מיין לעבען, צו זיין אין דער דאָזיגער ר' וואָווטשי'ס קלויז!!...

עס איז אפשר דאָרטען נאָך פאַראַנען א „שריד ופליט" פון די אַלטע בעלי־בתים, און מיט זיי וואָלט איך געקענט אויפפרישען די זכרונות פון מיינע בעסטע —און אויך לעצטע — קינדער־יאָהרען...

20 — אין טאָרנע

פון לעמבערג בין איך ארויסגעפאָרען א אינגעל, אָבער קיין טאָרנע בין איך אָנגעקומען — שוין א גאנצער בחור...

מיין ברודער יהושע איז, נאָך מיט עטליכע חדשים פריער, אוועק פון לעמבערג און זיך באזעצט אין טאָרנע, וואו עס האָט געוואוינט זיין ווייב'ס משפחה — די חסידישע און נגידישע אידען: די לע־זער'ס, די אבערדאמ'ס און די וועקסלער'ס.

יהושע האָט אונז די גאנצע צייט געהאלטען אין איין שרייבען בריף, אז מיר זאָלען פארלאָזען לעמבערג און קומען זיך באזעצען ביי איהם אין טאָרנע.

אָבער אין יעדען בריף האָט ער מיר צוגעשריבען — אין לשון־קודש א לאנגע מגילה, אין וועלכער ער האָט מיך, מיט ליבליכע און פריינדליכע ווערטער, אויפמערקזאם געמאכט, אז עס איז שוין פאר מיר די העכסטע צייט אוועקצוואַרפען מיינע קינדישע שטותים און ווע־רען א מענש. בפרט, אז איך וועל קומען קיין טאָרנע, זאָל ער, חלילה, פון מיר ניט דארפען איינעמען חרפות ובושות...

און סך הכל בין איך דעמאָלט נאָך געווען א קינד, א אינגעל פון עפּעס איבער פערצעהן יאָהר, און אָט פון דעמדאָזיגען פארשוין האָט מיין ברודער, און אויך די מאמע, שוין געוואָלט מאכען א גאנצען מענש...

אמת הדבר, איך בין דעמאָלט געווען א היבשער שטיפער און גאָר שטארק ליב געהאט כסדר ארומצושפאצירען מיט מיינע חברים און שמועס'ן וועגען השכלה. היינט וואו נאָר ס'איז אין שטאָדט געווען עפּעס א פאראד, אָדער אן עפענטליכער ספּעקטאקעל, האָב איך געמוזט זיין דערביי.

אָבער דער ברודער מיט דער מאמען האָבען ניט געוואָלט וויסען פון דעם וואָס מיך „ציט” אזוי, און זיי האָבען פון מיר, דעם שנעק, פארלאַנגט, אז איך זאָל זיך האלטען בהדרגה, מעשה גרויסער בחור...

זיי האָבען שוין גאָר אָנגעהויבען צו טראכטען וועגען א תכלית פאר מיר. און דערדאָזיגער תכלית האָט געזאָלט זיין א רייכער שידוך און טאקע א באלדיגע חתונה...

אין טאָרנע, א פיל קלענערע שטאָדט, ווי לעמבערג, און אין א מעהר פרומערער און חסידישער סביבה, — האָבען זיי אויסגערעכענט — וועט זיי אַ סך לייכטער אָנקומען אויסצופירען זייער פּלאַן.

פון לעמבערג בין איך ארויסגעפאָרען אין א נידריגען צילינדער־הוט, אָבער קיין טאָרנע ביז איך שוין אָנגעקומען אין... א חסידישען, סאַמעטענעם, קאַפּעלוש.

מיר זיינען אָנגעקומען קיין טאָרנע צוויי וואָכען פאר פּורים, שנת תרמ"א (1881). איך בין דעמאָלט אַלט געווען פערצעהן יאָהר מיט עפּעס איבער דריי חדשים, אָבער מען האָט פון מיר פאַרלאַנגט אז איך זאָל זיך פירען ווי א „סטאַטיק", ווי א בחור, וואָס שטעהט שוין אין שידוכים...

21 — די טאָרנער קלויז

די טאָרנער קלויז איז געווען אַ שם־דבר איבער גאַנץ גאַליציע און אין איהר איז געהערט געוואָרען דער קול תורה גאַנצע פיר און צוואַנציג שעה אין מעת־לעת. דידאָזיגע קלויז איז ניט געווען קיין ישיבה, אין וועלכער עס האָט געלערנט אַ רבי מיט תלמידים. דאָ האָט יעדער — העכסטענס צו צוויי־דריי צוזאַמען — געלערנט באַזונדער. אָבער יעדער אין שטאָדט (אַ גרויסע קהילה פון איבער פופצעהן טויזענד אידען, מיט אַ סך לומדים), וואָס האָט נאָר מעהר אָדער וועניגער געקענט לערנען, האָט געהאַט אַ שייכות צו דערדאָזיגער קלויז.

זי איז אויך געווען אַ סימבאָל און אַ פעסטונג פון חסידות (איבערהויפּט סאַנזער חסידות. אַלע פרומע אידען אין טאָרנע, מיט קליינע אויסנאַמען, זיינען געווען אָנהענגער פון סאַנזער רבי'ן. און נאָך זיין הסתלקות פון זיינע קינדער און אייניקלאָך).

די טאָרנער אָרטאָדאָקסיע האָט געהאַט איהר אָרט אין קלויז און ביי יעדער קלענערער אָדער גרעסערער אָנגעלעגענהייט פאַר כלל ישראל, האָט מען זיך באַלד געפרעגט, וואָס די קלויז וועט דאַרויף האָבען צו זאָגען...

ווי אין יעדער שטאָדט אין גאַליציע, זיינען אין טאָרנע און אויך אין דער קלויז געווען גאָר אַ סך אָרימע לייט. אָבער אויך אַ היבש ביסעל חסידישע נגידים. און זיי, די גבירים, האָבען אָנגעפירט די גאַנצע „גרענדע" אין קלויז. זיי זיינען אויך געווען — אַ חוץ די אויפגעקלערטע, און די גאָר „דייטשע" פאַמיליעס — די אָנפירער און טאָן־אָנגעבער פון דער אידישער טאָרנע. איבערהויפּט זיינען דאָס געווען די צוויי גרויסע, איינפלוסרייכע און וווייט־פאַרצווייגטע פאַמיליעס: די שיפּ'ס און די לעזער'ס.

ר' יוסל שיף איז, ווען איך האָב איהם באַגעגענט, געווען שוין אַ גאַנץ אַלטער איד. צוזאַמען מיט זיינע זין און איידעמס, האָט ער געפירט דאָס גרעסטע אייזען־געשעפט אין גאַנץ טאָרנע. זיי האָבען געהאַט די אויסשליסליכע פאַרטרעטונגען פון עטליכע גרויסע, אויסלענדישע און אינלענדישע פאַבריקען און אייזען־גיסערייען. ווען מען

האָט אין טאָרנע און אין די אָרומיגע שטעדטלאַך געדאָרפט עפּעס האָבען אין דער אייזען־בראַנזשע, האָט מען געמוזט אָנקומען צו זיי.

דער אַלטער ר׳ יוסל שיף האָט זיך שוין מעהר ניט געמישט אינ׳ם געשעפט, נאָר זיך אָפּגעגעבען מיט חסידות און קהל׳שע זאַכען. כאָטש ער איז קיינמאָל ניט געווען קיין גרויסער תלמיד חכם, האָט אָבער איט־ליכער אין שטאָדט אָן איהם שטאַרק נוהג כבוד געווען און זיך גערע־כענט מיט זיינע מיינונגען. ער איז געווען דער עלסטער און חשוב׳סטער סאנזער חסיד אין טאָרנע.

(קיין גרויסע נגידים זיינען אין דערדאָזיגער ווייט פאַרצווייגטער משפּחה, פון זין און עטליכע איידימס, אפילו ניט געווען. זיי האָבען זיך שטענדיג געדרעהט מיט וועקסעלאַך און הלוואות, ווי אַלע טאָרנער סוחרים, ביז זיי האָבען, נאָכ׳ן אַלטענס אָפּשטאַרבען, באַנקראָטירט אויף צוויי הונדערט טויזענט גולדען און שוין פאַרבליבען אָרימעלייט. בלויז איין איידים, ר׳ יוסף שמואל עהרליך, וואָס איז שפּעטער אַוועק קיין לאָנדאָן, האָט דאָרטען שטאַרק מצליח געווען. ער האָט צווישען די דאָרטיגע אידען באַקומען אַ שעהנעם נאָמען פאַר אַ בעל צדקה און מכנים אורח).

די צווייטע, באמת רייכע און שטאַרק איינפלוסרייכע פאַמיליע אין טאָרנע, איז געווען די־דאָזיגע פון די לעזער׳ס.

דער אַלטער ר׳ וואָלף לעזער, איז געווען אַ זון פונ׳ם באוואוסטען סטריזאָווער רב, רבי מנחם מענדעל לעזער, דער מחבר פון צוויי וויכ־טיגע ספרים,ביידע מיט׳ן נאָמען „שובע שמחות”. (דאָס ערשטע אויף תורה, על פּי דרך החסידות און דאָס צווייטע אויף די מסכתות קידושין און כתובות).

קיין גרויסער תלמיד חכם איז דער דאָזיגער ר׳ וואָלף לעזער אויך ניט געווען. אַ שטיקעל בטלן און אַ באַנק־קוועטשער דערצו. האָט איהם אָבער השם יתברך מזכה געווען מיט אַ ווייב, אַ גאָר גרויסע אשת חיל, און מיט עטליכע זעהר פעהיגע טעכטער, וואָס האָבען געפירט דאָס גרעסטע טוך און זייד־געשעפט אין גאַנץ טאָרנע.

אַלע אָרומיגע פּריצים און שטאָדטישע קריסטליכע איינוואוינער זיינען דאָרטען געווען שטענדיגע קונים און מיט קיינעם ניט געוואָלט האַנדלען, נאָר מיט דער „באָבאָווסקאַ” (זי האָט געשטאַמט פונ׳ם ניט־ווייטען שטעדטעל באָבאָוו.)

זי האָט אָנגעזאַמעלט אַ פאַרמעגען, אַלע קינדער חתונה געמאַכט, נעגעבען גרויסע נדנם (אַלע איהרע טעכטער זיינען דערנאָך זעהר רייך

געווען), און איהר מאַן איז געזעסען אין סאנז ביים רבי'ן... אדער דאָ, אין טאַרנע, אין קלויז און געפּראַוועט חסידות.

צוויי פון זיינע איידימס זיינען געווען שטארק רייך: ר' זכריה מענדעל אבערדאם און ר' משה'ל וועקסלער.ביידע האָבען געהאַט גרויסע קאנטאָרען און וועקסעל־געשעפטען.

איינער פון ר' וואָלף לעזער'ס זין, ר' דוד, איז געווען מיין ברודער יהושע'ס שווער. ער איז געווען א שותף אינ'ם קאַנטאָר מיט זיין שוואָגער ר' משה'ל וועקסלער.

(ער איז געשטאָרבען א יונגער מענש פון קוים פערציג יאָהר, באַלד נאָך מיין ברודערס חתונה און זיין אלמנה האָט שפּעטער חתונה גע־האַט מיט'ן באַראַנאָווער רב, ר' ישראל האָראָוויץ, א זון פונ'ם רבי'ן ר' אליעזר'ל פון דזיקאָוו, וואָס איז ווידער געווען א זון פונ'ם גרויסען ראָפּשיצער, דעם רבי'ן ר' נפתלי.)

דידאָזיגע צוויי משפחות, מיט זין און איידימס, און א גאַנצע שורה פון אייניקלאך, זיינען געווען די פירער פון דער חסידישער קלויז אין טאַרנע און מיט זיי אלע בין איך געוואָרען „געקניפּט און געבונדען" דורך מחותנותשאַפט.

אין אָט דערדאָזיגער קלויז־סביבה בין איך אריינגעפאלען, באַלד נאָך אונזער אָנקומען קיין טאַרנע.

די אויפנאַמע אונזערע איז געווען א גאַר פריינדליכע. מיט מיר, א אינגעל, האָט מען זיך, אין אָנפאנג, וויינינג־וואָס צערעמאָניעט, אָבער די מאַמע'ן, א חשוב'ע נגיד'יסטע, און נאָך דערצו פון לעמבערג, זיינען געקומען אלע פרויען פון מיין שוועגערינס רייכער משפחה באזוכען און האָבען זי אויך איינגעלאַדען צו זיך אהיים.

די מאַמע איז געווען א שוואַכע פרוי און א היימזיצערין, אָבער פון יוצא־זוועגען האָט זי, בלויז איין מאָל, אָפּגעשטאַט א וויזיט צו אלע פרויען, וואָס זיינען שוין פריער געווען ביי איהר.

די מאַמע, און איבערהויפּט מיין שוועגערין, זיינען געווען מיט דער מיינונג, אז עס איז שטענדיג גוט אָנצוהאַלטען פריינדליכע באַציאונגען מיט א רייכער משפחה...

22 — קלויז-בחורים

באלד ווי איך בין אָנגעקומען קיין טאָרנע, האָט מיך מיין ברודער יהושע מיטגענומען אין קלויז אריין און מיך פאָרגעשטעלט פאַר דער ווייב׳ס פאַמיליע. אַלע זיינען געווען פריינדליך צו מיר. אָבער ווייל זיי זיינען אַלע געווען מענשען אַ סך עלטער פון מיר, האָב איך אין זייער געזעלשאַפט גאָר קיין שום אינטערעס ניט געהאַט און דערפאַר מיט זיי געהאַט אַ גאַנץ קליינעם מגע-ומשא.

עס זיינען צווישען זייערע קינדער געווען עטליכע אינגלאַך, אין מיינע יאָהרען. אָבער זיי זיינען אַלע געווען פּשוט׳ע עמי־הארצים און עס איז ניט געווען מיט וועמען אַ וואָרט ארויסצורעדען.

אזוי ווי עס זיינען דעמאָלט געווען בלויז עטליכע וואָכען צו פּסח און עס האָט זיך שוין ניט געלוינט מיך אוועקצוגעבען צו אַ גמרא־מלמד, האָב איך דערפאַר די גאַנצע צייט פאַרבראַכט אין הויז, אויסער וואָס איך בין, צוויי מאָל אַ טאָג, געגאַנגען אין קלויז צום דאַווענען.

דאָרטען אין קלויז זיינען אפילו געווען אַ היבש ביסעל אינגלאַך פון מיינע יאָהרען און מיין שטאַנד, און איך האָב, אין די ערשטע עטליכע וואָכען, געפּרואווט מיט עטליכע פון זיי אַ שמועס צו טאָן און „טאַפּען דעם דופק״ וועגען השכלה און לשון קודש׳דיגע ספרים׳לאַך — האָבען זיי אָבער ניט געוואוסט וועגען וואָס איך רעד צו זיי און אפילו ניט געהאַט געהערט, אַז עס זיינען אַזעלכע ספרים׳לאַך פאַראַן אויף דער וועלט...

זיי האָבען קיינמאָל ניט געהערט די נעמען לעטערים (זיין „יונה הומיה״ איז דעמאָלט געווען שטאַרק באַוואוסט און געזונגען געוואָרען פון אַלע משכילים), לעבענזאָהן — פּאָטער און זון — מאַפּו. זיי האָבען פון זיי ניט געהערט און זייערע ספרים קיינמאָל ניט אָנגע־זעהען.

צווישען דידאָזיגע בחורים זיינען געווען אַזעלכע, וואָס האָבען געקענט אביסעל לערנען און געלערנט ביי אַ גמרא־מלמד, אדער פאַר זיך אין קלויז. אָבער דאָס רוב פון זיי זיינען געווען „לאַ האָ ולאַ האָ״,

האָבען גאָרניט געקענט, אבער דערפאר פארמאָגט... לאַנגע, געקרייזעלטע פאות...

איך האָב איינגעזעהען, אז עס איז ניטאָ מיט וועמען צום טיש צו געהן. דערצו האָב איך פשוט מורא געהאט פאר א „שלעכטען שם", אז איך בין עוסק אין אפיקורסישע ספרים'לאך — האָב איך זיך באַלד צוריקגעצויגען און זיך מיט זיי מעהר ניט גע'חבר'ט, דורך דער גאַנצער צייט וואָס איך בין געווען אין טאָרנע.

בלויז איינאיינציגען חבר האָב איך דעמאָלט געהאט און ער איז מיר געבליבען טריי און ליב, דורך די אַלע יאָהרען פון מיין לעבען.

דאָס איז געוועזן א בחור, אפילו אביסעל עלטער פון מיר, אבער ער האָט זיך צו מיר דערנעהענטערט, באַלד ווי ער האָט מיך נאָר דערזעהען, און אונזער פריינדשאפט איז זייט דעמאָלט ניט איבערגעריסען געוואָרען: דאָס איז מיין יוגענד־פריינד יהודה ליבוש קאָרעטץ. ער איז געווען דער איינציגער, מיט וועמען איך האָב געקענט רעדען וועגען השכלה ספרים, איך בין אויך געוואָרען זיין רבי און איהם נעלערנט אביסעל דקדוק, לשון קודש שרייבען און איהם אויך געבאָרגט מיינע ספרים, וואָס איך האָב מיטגעבראכט פון לעמבערג.

ער איז דערנאָך געוואָרען א העברעאישער שרייבער און איינער פון די ערשטע און וויכטיגסטע חובבי־ציון אין גאַליציע און האָט וועגען דעם ארויסגעגעבען עטליכע אינטערעסאנטע בראָשורען. ער האָט נאָך זיין חתונה געוואוינט אין ראָפשיץ (עטליכע מייל פון זיין געבורטס־שטאָדט טאָרנע) געפירט א גרויס שפּעצעריי געשעפט אין הורט און איז געווען א שעהנער עושר. איצט, אויף זיינע עלטערע יאָהרען, וואוינט ער מיט זיינע דריי טעכטער און איידימס אין דער קאָלאָניע תל־מאָנד, אין ארץ־ישראל. (איין טאָכטער מיט'ן מאן, מר. שוועבעל, וואוינען אינ'ם שטעדטעל אָזאָן פארק, ביי ניו יאָרק).

ער שרייבט מיר אָפט „ליבעס־בריוולאך" און דערמאָנט מיט גרויס בענקשאפט אונזערע פארגאנגענע, אָנגענעמע, יוגענד־יאָהרען.

23 — ר׳ נפתלי ר׳ פסח׳ס

ווייל איך האָב זיך דאָך ניט געקענט אַרומדרעהען אַ גאַנצען טאָג אַ פּועל בטל, און דאָס האָט אויך בשום אופן ניט געפּאַסט פאַר אַ נגידישען בחור, וואָס שטעהט שוין אין שידוכים, האָט מיין ברודער יהושע, באַלד נאָך פּסח, מיך אַוועקגעגעבען צום גרעסטען און וויכטיגסטען גמרא־מלמד פון טאַרנע, ר׳ נפתלי ר׳ פּסח׳ס, דער הויפּט דיין פון שטאָדט.

געוועהנליך פלעגט ר׳ נפתלי (גאָלדבערג איז געווען זיין פאַמיליען־נאָמען) נעמען צו הונדערט גולדען אַ זמן פון אַ תלמיד, אָבער ווייל איך בין געווען אַ יתום און געהאַט אַ נאָמען פאַר אַ בחור (דאָס וואָרט אינגעל, האָט מען דאָ ניט געטאָרט דערמאָנען — לא יזכר ולא יפּקד) מיט אַ גוטען קאָפּ, האָט ר׳ נפתלי מסכים געווען פון מיר צו נעמען בלויז זיבעציג גולדען.

צוזאַמען האָבען ביי איהם געלערענט זעקס־זיבען בחורים.

קיין גרויסע עלוים זיינען מיר אַלע ניט געווען. דערפאַר האָבען מיר געלערנט (אָדער געמוזט זיין ביים רבי׳ן אין הויז) אַ סך שטונדען אין טאָג.

באַלד נאָך פּסח האָבען מיר אָנגעהויבען צו לערנען פּוסקים, חושן משפּט, הלכות טוען ונטען.

געזעצט לערנען האָבען מיר זיך נאָך פאַר זעקס אַזייגער אין דער־פרי. אָבער כדי ניט צושטער׳ען דעם שלאָף פון׳ם רבי׳נס בני בית, איבערהויפּט פון דער יונגער רביצין — (וואָס איז געווען ביי איהם דאָס צווייטע, אָדער גאָר דאָס דריטע ווייב. אַ גאַנץ שעהן ווייבעל, אָבער נאָר פון איין זייט פּנים, ווייל אויף דער צווייטער באַק איז ביי איהר געווען אַ זעהר מיאוסער מוטער־צייכען: אַ מייזעל, מיט פיסלאָך און אפילו מיט די האָר), האָבען מיר געלערנט אין דערפרי אין „דבורה מענקיש שול״, וואָס איז געווען פונקט געגען דעם רבי׳נס דירה.

נאָך אַכט אַזייגער זיינען מיר אַוועק אין דער ניט־ווייטער קלויז דאַווענען שחרית און נאָך צעהן זיינען מיר שוין געווען צוריק און גע־

לערנט גמרא ביז ארום צוויי. ווינטער־צייט, האָבען מיר געלערנט נאָך צוויי שעה אין אָווענד.

אויף וויפיל איך ווייס, איז קיין איינציגער פון ר' נפתלי'ס תלמידים ניט אויסגעוואקסען א גרויסער למדן . . .

דער רבי אליין, כאָטש ער איז געווען א וואזשנער תלמיד חכם (ער האָט מחבר געווען א גרויסען ספר „בית לוי", אויף מסכת גיטין) און א גרויסער בעל פלפול, האָט ער אָבער ניט געהאַט די אייגענ־שאַפטען און געניטשאַפט, וואָס א מלמד מוז האָבען. והשנית, איז ער געווען, ווי שוין געזאָגט, דער וויכטיגסטער דיין אין שטאָדט, און זיין הויז, וואָס האָט זיך געפונען אינ'ם מיטען ריכטיגען אידישען קווארטאַל, איז שטענדיג געווען פול פון מענשען. מען איז געקומען מיט דין־תורה'ס, גטין, שאלות וועגען טעפעל־לעפעל, אזוי פיל, אז מיר תלמידים האָבען שוין שיער ניט געקענט אליין פסק'ענען אזעלכע שאלות. און דאָס איז אלץ פאָרגעקומען אין די שעה'ן, ווען מיר זיינען געזעסען איבער די גמרות און פונקט געהאלטען אין מיטען שיעור...

גאָר א סך צייט האָבען אוועקגענומען די גט'ן און איבערהויפט די חליצה'ס. אזעלכע זאכען ווערען ניט געטאָן אזוי גיך, ווי מען שטעלט זיך דאָס פאָר. קודם־כל, הרג'ענען און קריגען זיך די פארטייען (זיי קומען קיינמאָל ניט אליין, נאָר מיט עטליכע פון משפחה און גוטע פריינד), און אז עס קומט שוין צום גט און דאָס בית דין מיט'ן סופר זעצען זיך אוועק, הויבען זיך ערשט אָן צווישען זיי די פלפולים און חלוקי־דעה'ס וועגען די נעמען און צו־נעמעניש'ען פון די פארשוינען, וואָס האָבען א שייכות צום גט, און נאָך עהנליכע זאכען. אזא גט האָט אָפט געדויערט א גאַנצען טאָג, אָדער נאָך מעהר. אין אזא טאָג האָבען מיר שוין ניט געלערנט, אָבער געבליבען זיינען מיר ביים רבי'ן אין הויז און זיך צוגעקוקט צו אלעם, וואָס קומט פאָר... היינט אז גאָט האָט געהאָלפען א חליצה — האָט דאָס שוין געדויערט א סך לענגער, אָפטמאָל עטליכע טעג.

די דינים און מנהגים פון חליצה, וואָס קומען ניט אזוי אָפט פאָר, זיינען שווערע, גאַנץ פארוויקעלטע, און ניט יעדער רב, אָדער דיין — איבערהויפט אין די קליינע שטעדטלאך — ווייסט ווי אזוי דערמיט אומצוגעהן. מיין רבי איז אָבער געווען א גרויסער פאַכמאַן אין דעמ־דאָזיגען עסק. אלע חליצה'ס, וואָס זיינען אין זיין צייט פאָרגעקומען אין טאָרנע און די ארומיגע שטעדטלאך, זיינען פון איהם דורכגעפירט גע־וואָרען. דורך די אנדערטהאלבען יאָהר, וואָס איך האָב ביי איהם גע־

לערנט, זיינען געווען סך־הכל פיר חליצה'ס און מיר תלמידים האָבען אין דעם שוין געהאַט א היבשע ידיעה.

אָט ווי אזוי מען איז זיך נוהג:

קודם כל מוז דער רב, אָדער דער דיין, גרינטליך דורכלערנען און געבען צו פאַרשטעהן צו די צוויי פּאַרשוינען, דעם מאַנסביל און דער אשה, די גאַנצע פּרשה, (אין פּרשת כי תצא), וואָס רעדט וועגען יבום און חליצה. דעריבער פלעגט זיך דער רבי אוועקזעצען אין אן אָוונד, מיט דעם מאַן און דער פרוי, און פּונקט ווי א חומש־מלמד, מיט זיי לערנען און פאַרטייטשען די גאַנצע צעהן פּסוקים פון דער פּרשה. דאָס איז געווען א זעהר שווערע, פּשוט א קאַטאָרזשנע, ארבייט...

שטעלט אייך פאָר, א פּראָסטען אידען, אָפּטמאָל א גאָר גרויסען עם־הארץ, און א נאָך נאַרישערע, פאַרגרעבטע און פאַר'צרה'טע אידענע — און זיי מוז מען דאָס אויסלערנען גרינטליך אלע צעהן פּסוקים פונ'ם חומש און דערצו מוזען ביידע נאָך קענען זאָגען פאַר'ן בית דין, בשעת חליצה־נעמען, עטליכע פּסוקים און טאַקע אין א ריכטיגען לשון־קודש.

אז אזא איד דאַרף ארויסזאָגען די ווערטער: „לא חפצתי לקחתה!" מוזען זיי ארויס פון זיין מויל ריין, דייטליך און על פי דקדוק:

— לא ח—פצ—תי לקח—תה!

ניט געכאַפּט צו־גיך, אָבער אויך ניט צו־לאַנגזאַם...

אָבער נאָך גרעסערע צרות זיינען געווען, אז די אידענע האָט געמוזט פאַר'ן בית־דין — און טאַקע אויסענווייניג — ארויסזאָגען דעם גאַנצען און לאַנגען פּסוק: — מ—אן יב—מי לה—קים ל—אחיו שם ביש—ר—אל לא א—בה יב—מי!

עס איז געווען א גאָט'ס רחמנות צוצוקוקען אויף דער אָרימער חלוצה, ווי זי האָט זיך, נעבאַך, אזוי שטאַרק אָפּגעמאַטערט און פאַר־שוויצט ביי דעם דאָזיגען פּסוק...

דעם רבי'נס ווייב פלעגט אָפּט ארויסהעלפען און מיט דער חלוצה בסדר איינ'חזר'ן דעמדאָזיגען פּסוק.

היינט זשע דער חליצה־שוך!

דאָס איז געווען אזא גרויסער און גראָבער שוך, וואָס קהל האָט שוין געהאַט איהר'ן אן אייגענעם, וועלכער האָט געפּאַסט, צוליב זיין גרויסקייט און ברייטקייט, אויף יעדענס פוס. ער האָט אָבער געהאַט אזא לאַנגען „שרוך", (א שוך־רימען), און ווען ער איז אָנגעטאָן און פאַרקניפּט געוואָרען, אויף א משונה'דיגען שטייגער, אויפ'ן פוס פונ'ם חלוץ, האָט די וויסטע אלמנה איהם געמוזט, פאַר'ן בית־דין, אויפקני־פּען בלויז מיט איהר לינקער האַנד...

דאָס איז געווען אַ שווער שטיקעל אַרבייט, וואָס דער רבי, מיט דער הילף פון דער רביצין, האָבען געמוזט אויסלערנען די אידענע, ביז זי האָט געקענט...

מיר, די תּלמידים, האָבען דערביי שוין געהאַט איינמאָל אַן עסק: זיך צוגעקוקט, געהאָלפען מתעסק־זיין, אונטערגעשטופּט און שוין ניט געלערנט...

רבי נפתּלי ר' פּסח'ס איז געווען אַ שטענדיג־בייזער און פאַר־טראַכטער איד און אַ שרעקליכער כעסן. ער האָט אָבער, נעבאַך, ניט געהאַט צו וועמען אויסצולאָזען זיין אָפּטען כעס.

פאַר'ן יונגען ווייב האָט ער פּשוט מורא געהאַט (זי איז, איינמאָל, פון איהם אוועק מיט'ן קליינעם קינד אויף עטליכע וואָכען. איז טאַקע געווען צרות. עס איז ניט געווען ווער עס זאָל אַכטונג געבען אויף איהם און אויף די קינדער פון דער ערשטער פרוי, ער האָט זי קוים דערבעטען צוריקצוקומען).

מיט די תּלמידים ווידער האָט ער זיך אויך ניט געקאָנט צופיל איינרייסען. אַלע זיינע געווען נגידישע קינדער און צוויי זיינען שוין געווען חתנים, מיט גאָלדענע זייגערס און קייטען. אַז ער האָט זיך אויף זיי גע'כעס'ט, האָט ער מהדר געווען זיך ניט צו בייזערען אויף וועלכען עס איז בחור באַזונדער, נאָר בלשון רבים, אויף אַלע צוזאַמען, און אונז מכבד געווען מיט אַלגעמיינע צונעמען: „גראָבע קעפּ, עמי־הארצים, עכברושים" און נאָך עהנליכע טיטלען...

און אַז ער איז שוין גאָר שטאַרק בייז געוואָרען, פלעגט ער אויס־לאָזען זיין כעס... צום בענקעל, אויף וועלכען ער איז געזעסען. ער האָט זיך פּלוצים געגעבען אַ שטעל־אויף, אָנגעכאַפּט דאָס בענקעל ביים אָנלעהן, עס פעסט געהאַלטען מיט ביידע הענד און דערמיט גענומען קלאַפּען אויף דער פּאָדלאָגע, אָדער אַרומטאַנצען איבער'ן שטוב...

דאָס פלעגט אַזוי אָנהאַלטען עטליכע מינוט, ביז ער האָט זיך אָביסעל באַרוהיגט, שווער אָפּגעזיפּצט, זיך צוריק אַוועקגעזעצט אויפ'ן בענקעל, ווידער געעפענט די גמרא און מיט אונז ווייטער געלערנט...

24 — שידוכים

דאָס אידיש־עקאָנאָמישע לעבען אין גאַליציע, איז קיינמאָל ניט געווען קיין זיכערס.

מענשען, וועמען ס'איז יאָהרען־לאַנג גוט געגאַנגען און וואָס האָבען געפירט א נגידיש לעבען, זיינען פּלוצים, צוליב נישט־פאַראויסגעזעהענע אומשטענדען, וועלכע זיי האָבען ניט געקאָנט קאָנטראָלירען אָדער אַי־בערגעדרעשען, אַראָפּ פון זייער מדרגה, און שוין אויף שטענדיג פאַר־בליבען אָרימע לייט.

דאָס זיינען געווען מעשים בכל יום, און אזעלכע זאכען זיינען אָפט פאָרגעקומען אין די גרויסע שטעדט, אזוי גוט ווי אין די קלענערע, און אפילו אין דערפער.

דאָסדאָזיגע געפיהל פון שטענדיגער אומזיכערהייט, האָט געבראכט דערצו, אז אידישע טאַטע־מאַמעס אין גאַליציע, אויב זיי האָבען נאָר געהאט א אינגעל, אָדער גאָר א מיידעל, פון א יאָהר פערצעהן־פופצעהן, זאָלן זיי שוין שפּירען ווי א שווערע לאַסט וואָלט זיי געלעגען אויף די פּלייצעס און אז זיי זאָלען וועלען וואָס גיכער פטור ווערען פון דער לאַסט דורך חתונה מאכען און — „אַראָפּ פון מאַרק" . . .

ביי פרומע אידען האָט אויך געשפּילט א וויכטיגע ראָלע דער רעליגיעזער איינשטעל, וואָס הייסט יונגע קינדער וואָס פריער פירען צו דער חופּה, כדי זיי זאָלען, חלילה, ניט נכשל ווערען אין הרהורי עבירה, א מחשבה זרה, רחמנא לצלן . . .

אזא בחור'ל, ווי איך בין געווען, א יתום אָהן א פאָטער און אָהן א וועג־ווייזער און „אכטונג־געבער", איז אוודאי געווען א יושר, אז מען זאָל טראַכטען וועגען איהם, וואָס פריהער איהם חתונה צו מאַכען. און מיט דעמדאָזיגען געדאַנק האָבען זיך אַרומגעטראָגען די מאַמע מיינע, מיין ברודער יהושע און אויך מיין שוועגערין, זייט איך בין געקומען קיין טאָרנע — אַלט זייענדיג בלויז פערצעהן יאָהר און דריי חדשים. בין איך, אזוי אַרום, געוואָרען אוים קינד, אוים אינגעל, און אָנגעגאַנגען שוין פאַר א פולשטענדיגען „בחור" . . .

זעקס בחורים, פון פערצעהן ביז זעכצעהן יאָהר, זיינען מיר געווען ביי אונזער רבי׳ן, ר׳ נפתלי ר׳ פסח׳ס, אלע נגידישע קינדער און אלע זיינען מיר געשטאַנען אין שידוכים. עס פארשטעהט זיך ממילא, אז די עלטערען האָבען צו די קינדער קיינמאָל ניט גערעדט וועגען די שידוכים און ניט דערצעהלט וועגען די גליקען, וואָס מען טראָגט פאר זיי אָן. אָבער פונדעסטוועגען האָט יעדער בחור אָנגעשמעקט און גע־וואוסט וועגען דעם: פון א וואָרט, אָדער א קליינעם שמועס, וואָס די עלטערען האָבען צווישען זיך געהאַט; אָדער אַן עלטערער ברודער, צי א שוועסטער, האָבען זיך „מרחם" געווען, גענעבען אָנצוהערען אָדער א װאונק.

עס זיינען צווישען די בחורים אויך געווען באַרימערס, וואָס האָ־בען פאר זייערע חברים, בסוד סודות, דערצעהלט וועגען שידוכים, וואָס מען רעדט זיי מיט דעם אָדער יענעם גביר. און דאָס זיינען על פי רוב געווען שקרים, ווייל די דערמאָנטע שידוכים זיינען געווען פיל העכער פון די בחורים׳ס שטאַנד.

עס איז כמעט ניט אוועק א וואָך, אז ביי אונזער רבי׳ן זאָל זיך ניט באַווייזען — בשעת מיר זיינען געזעסען און געלערנט — איין איד, אָדער גאָר א צוויי־דריי, אויף אמאָל. דאָס איז געווען א שדכן, א מחותן, אדערביידע אינאיינעם, וואָס האָבען געוואָלט, איידער מען טוט נאָך עפּעס „אין דער זאַך", פריער א קוק טאָן אויפ׳ן „קרן"...

דידאָזיגע אידען האָבען מיט אונז בחורים כמעט קיינמאָל ניט גערעדט, נאָר זיך אביסעל גע׳סוד׳עט מיט׳ן רבי׳ן (ער פלעגט זיין א שטיקעל שותף צו יעדען שידוך) און זיך געהן זייער וועג.

מיר זיינען אבער אלע געזעסען מיט פארפלאַמטע פנים׳ער און זיך געשאָקעלט איבער די גמרות. מיר האָבען ניט געוואוסט אויף באַשטימט וועמען פון אונז מען האָט דאָ געמיינט. אָבער דאָס יונגע בלוט האָט געקאָכט און געזאָטען און מיר וואָלטען געווען אוועקגעגעבען „מי יודע וואָס", ווען מיר וואָלטען געוואוסט אויף זיכער וועמען מען האָט דאָ אין זינען געהאַט. און אז דער רבי איז ארוים פאר א ווײלע, אָדער גאָר נאָכ׳ן לערנען, איז באַלד צווישען אונז געוואָרען א שמועס, און איינער האָט זיך מיט׳ן צווייטען געריצט, אז אי ה ם האָט מען דאָס געמיינט...

אויך פון מיר האָבען זיך די שדכנים באַלד דערוואוסט.

א שעהנער, הויך־געוואקסענער בחור בין איך געווען; פון א באַ־וואוסטער, מיוחס׳דיגער פאמיליע, אין נאָהענטער מחותנותשאפט מיט די פאָרנעמסטע משפחות אין טאָרנע און מיט א גאנצען טויזענדער

במזומנים נדן — האָבען די שדכנים אין מיר דערזעהען אן אבן טוב און דער מאַמען פאר מיר אַנגעשלאָגען לויטער „שמאלץ"...

איך האָב אויך געהאַט א נאָמען פאר א בחור, וואָס קען שעהן לערנען (דער שם איז געווען א סך גרעסער פון מיינע דאמאָלסדיגע קענטעננישען...); פון א גרויסער שטאָדט, פון לעמבערג, בין איך געווען, און אויך א שטיקעל משכיל, מיט א שעהנער „האַנדשריפט" דערצו — איז, ווי כאַפּט מען אזוינס ניט אוים?

מען האָט מיר באַלד, ווי איך בין געקומען קיין טאַרנע, און בין אריין לערנען צו מיין רבי'ן, פאַרגעשלאָגען עטליכע שידוכים, טאקע פון טאַרנע גופא. פון אַן אונטערגעהערטען קורצען שמועס צווישען דער מאַמען מיט מיין שווער'ין, האָב איך זיך דערוואוסט, אַז זיי וואָלטען חשק געהאַט מיט מיר א שידוך צו טאָן פון א דאָרף, מיט א רייכען אַרענדאר, אָדער גאָר א גוטס־באַזיצער. זיי האָבען אין דעם פאַר מיר געזעהען א סך מעהר תכלית, ווי אין אַ שטאָדטישען שידוך.

איך, פון מיין זייט, בין דערפון זעהר צופרידען געווען. ערשטענס, האָב איך זיך אין מיינע השכלה־ספרים גאָר אַ סך אַנגעלייענט וועגען דער שעהנקייט און באַקוועמליכקייט פונ'ם דאָרפישען לעבען (מאַפּו, ר' משה חיים לוצאטו, לעטערים, אַד"ם הכהן לעבענזאָהן און א סך אַנדערע). והשנית, האָב איך ביי זיך קיינמאָל ניט געפילט די מינדסטע נטיה, ווען עס איז צו ווערען א סוחר. האַנדעל, שאַכער־מאַכער, ווי איך האָב דאָס אָנגערופען אין מיינע געדאַנקען, איז מיר שטענדיג געווען דערווידער.

מען האָט מיר איינמאָל גערעדט א שידוך פון טאַרנע, מיט א איד אַ נגיד, אַ גרויסען אייער־סוחר. איך האָב דערפון גאָר ניט געוואוסט. מען האָט מיך אפילו פאַרהערט און איך האָב גאָר קיין אַהנונג ניט געהאַט וועגען וואָס עס האַנדעלט זיך.

איינמאָל האָט מיר מיין חבר יהודה ליבוש קאָרעטץ, דערצעהלט, אַז זיין געוועזענער רבי, ר. יודעלע אָרשיצער, דער מגיד אינ'ם שטאָד־טישען בית המדרש, האָט געהערט אַז איך בין א משכיל און אַז ער וואָלט מיך וועלען זעהן.

מיין חבר האָט מיר שטאַרק צוגערעדט, אַז מיר זאָלען אַמאָל צוגעהן צו ר' יודעלע'ן. איך האָב גאָר ניט פאַרדעכטיגט און בין איינגעגאַנגען דאַרויף. מיר האָבען אָפּגערעדט, אַז פרייטאָג נאָכמיטאָג זאָלען מיר אַהין געהן.

ווי איך האָב דערשמעקט, האָט רבי יודעלע שוין פון פריער גע־וואוסט, אַז מיר וועלען קומען צו איהם. וואָרים אויסער איהם איז

דאָרטען אין שטוב אויך געווען א מאַן פון א יאָהר פערציג, ווען איך האָב ניט געקענט און אויך ניט געשענקט צופיל אויפמערקזאַמקייט.

ר׳ יודעלע האָט אונז זעהר פריינדליך אויפגענומען און מיך באַלד פאַרוויקעלט אין א שמועס וועגען פאַרשידענע זאַכען. דאַן האָט ער מיך געפרעגט ביי וועמען און וואָס איך לערן. איך האָב איהם געענטפערט און פאַרשטאַנען אז ער איז צופרידען פון מיינע תשובות.

דערנאָך איז ער צוגעגאַנגען צו דער ספרים־שאַפע און פון דאָרטען אַרויסגענומען א גרויסען און גראָבען ספר. דאָס איז געווען דער באַוואוסטער „עקדת יצחק” (מען פלעגט איהם רופען „דער עקדה”), א פירוש אויף תורה, על פי דרך החקירה, אין וועלכען אַלע אַלטע משכילים און מגידים האָבען זיך שטענדיג געגריבעלט.

ער האָט מיך געפרעגט אויב איך האָב אמאָל געלערנט, אָדער אַריינגעקוקט, אין דעמדאָזיגען ספר. און כאָטש איך האָב איהם געענטפערט אז ניין, האָט ער מיך געבעטען אַריינצוקוקען אין דער היינטיגער סדרה און זאָגען א שטיקעל פשט אין אן אָרט, אויף וועלכען ער האָט אָנגעוויזען מיט׳ן פינגער.

אַלע דריי זיינען אַרויס אין א צווייטען צימער און מיך איבערגעלאָזט אַליין מיט׳ן „עקדה”. עס האָט אָבער גאָר ניט לאַנג געדויערט און איך בין פאַרטיג געוואָרען. איך האָב פאַר איהם איבערגעזאָגט דאָס שטיקעל און ער האָט דערפון א הנאה געהאַט.

נאָכדעם וואָס מען האָט אונז ביידען נאָך מכבד געווען מיט פירות, זיינען מיר אַהיימגעגאַנגען.

ערשט מיט עטליכע טעג שפּעטער, האָב איך זיך פון מיין חבר דערוואוסט דעם גרויסען סוד, אַז דאָ האַנדעלט זיך וועגען א שידוך פאַר מיר. דער מאַן וואָס איז דעמאָלט געווען מיט אונז, איז טאַקע דער מחותן און ער האָט דאָס ר׳ יודעלע׳ן געבעטען, אַז ער זאָל מיך, אין זיין געגענוואָרט, פאַרהערען.

ר׳ יודעלע האָט אפילו ליבוש׳ן אָנגעזאָגט, „בגזרת כבוד רב”, ער זאָל מיר וועגען דעם גאָר ניט דערצעהלען. ער האָט זיך אָבער, בשום אופן ניט געקענט לאַנג איינהאַלטען און מיר דעם גרויסען סוד מגלה געווען.

דער אייער־סוחר איז נאָכ׳ן זעהען און פאַרהערען מיך, גאָר צופרידען געוואָרען צום שידוך. ער האָט זיין שדכן געשיקט עטליכע מאָל צו אונז אין הויז. עס איז אָבער דערפון גאָר ניט געוואָרען, ווייל מיין

ברודער יהושע האָט אויסגעפונען אז דער מדובר איז „אן אויפגע־בלאָזענער" . . .

אז איך בין דערפון שפּעטער געוואָהר געוואָרען, האָב איך גרויס הנאה געהאָט. עס האָט זיך מיר זעהר שטאַרק ניט געגלוסט צו ווערען אן אייער־סוחר . . .

מען האָט מיר אָנגעשלאָגען נאָך עטליכע אנדערע שידוכים, און טאַקע מיט רייכע דאָרפסלייט. דאָס זיינען אָבער געווען אויפגעקומענע, גראָבע יונגען, נחותי דרגא, און די מאמע האָט געזאָגט, אז עס וועט פאר'ן טאַטען זיין א גרויסער בזיון אין קבר צו האָבען אזעלכע מחותנים . . .

25 — איך ווער א חתן

אין ראַדאָמישלאַ („גרויס ראַדאָמישלאַ", לעבען טאַרנע. ביי ראָז־וואַדאָוו איז אויך פאַראַנען א שטעדטעל מיט'ן נאָמען „קליין ראַדאָ־מישלאַ"), איז געווען א איד א שכן, ר' מענדעל ר' בעריש'עס, געלד־צעהלער (ער איז געווען דער זיידע פונ'ם באַוואוסטען דיכטער און זשורנאַליסט ראובן אייזלאַנד).

דערדאָזיגער ר' מענדעל פלעגט אָפט קומען קיין טאַרנע און זיין אן איינגעהער אינ'ם הויז פון מיין רבי'ן ר' נפתלי. אז ער האָט מיך דערזעהען, האָב איך ביי איהם שטאַרק נושא חן געווען און ער האָט ביי זיך באַשלאָסען, אז ער מוז מיך, אונטער אלע אומשטענדען, מאַכען פאַר א חתן. האָט עס איהם טאַקע ניט לאַנג גענומען און ער האָט דאָס זייניגע אויסגעפירט...

עס איז געווען דער שטענדיגער „מנהג" פון אלע שדכנים צו זאָגען ליגען. די טבע פון זייער „פאַך" פאָדערט פון זיי, אז זיי זאָלען גאָר א סך איבערטרייבען און פאַר די מחותנים, וואָס זוכען שטענדיג גליקען, דערצעהלען זאַכען, גוזמאות, אשר לא היו ולא נבראו...

איך וויים ניט, צי דערדאָזיגער ר' מענדעל איז טאַקע געווען אן אויסנאַם צווישען אלע שדכנים, אבער ביי די צוויי־דריי שידוכים, וואָס ער האָט פאַר מיינטוועגען פאָרגעשלאָגען, האָט ער זיך כסדר, אויף ווי ווייט עס איז איהם נאָר מעגליך געווען, געהאַלטען גאַנץ נאָהענט צום אמת.

אין דעם דערמאָנטען שטעדטעל ראַדאָמישלאַ האָט געוואוינט אן עלטערער, בכבודער בעל־הבית, מיט'ן נאָמען ר' יודעל שטיגליץ, מיט זון און איידימס. (אלע צוזאַמען האָט מען גערופען „די שטיגליצעס").

קיין גרויסער גביר, אָדער שטאַרקער תלמיד חכם, איז ער ניט גע־ווען, אָבער זעהר אן איידעלער איד און א העכסט פיינער בעל־הבית. ער פלעגט האַנדלען מיט וואַלד און זיין ווייב רחמה, א גרויסע אשת חיל, האָט געפירט א וויין־שענק. דערפון אַליין האָט מען געהאַט זעהר שעהן פרנסה. זי האָט אָבער דערצו אויך געהאַנדעלט מיט די „מיעס־טשאַנעס", שטאָדטישע גויים, וואָס פלעגען פאָהרען אויף ירידים איבער גאַנץ גאַליציע און אויפקויפען חזירים. זי פלעגט זיי באָרגען געלד און נעמען גוטע פראָצענטען.

דער עלטסטער זון זייערער, איז געווען ר׳ מרדכי דוד שטיגליץ. ער האָט געהאַט א גרויסע פּאָסעסיע אינ׳ם דאָרף זגורסק, א האַלבע מייל פון ראַדאָמישלאַ.

ווייל זגורסק האָט דערנאָך געשפּילט א היבשע ראָלע אין מיין לעבען, וויל איך דאָ דערפאַר ווענגען דעם דאָרף אביסעל מעהר שרייבען.

דאָס דאָרף זגורסק, מיט עטליכע ארומיגע דערפער און א סך וועלדער, האָט אמאָל באַלאַנגט צו דעם באַוואוסטען פּוילישען גראַף אָסאָלינסקי. ווייל ער האָט ניט געהאַט קיין קינדער, האָט ער זיין גרויס פּארמעגען, אין מזומנים און געוויסע הכנסות פון די גיטער, פאַר־שריבען פאַר טובת הכלל. פון זיינע פאָנדען איז געגרינדעט געוואָרען אין לעמבערג די גרויסע און בארימטע אָסאָלינסקישע ביבליאָטעק.

פון די גיטער האָט ער געמאַכט (מיט א באַזונדערער באַוויליגונג פון דער רעגירונג) א „פידייקאָמים“. דאָס הייסט, אז זיי טאָרען קיינמאָל ניט פארקויפט, אָדער פאַרדונגען ווערען, נאָר דאַרפען פּאַרוואַלטעט ווערען פון די פאַמיליעס, וועלכע ער האָט באַשטימט פאַר זיינע יורשים. און אלס יורשים האָט ער באַשטימט — אויף וויפיל איך וויים — דריי פּוילישע פאַמיליעס פון שליאַכציצעס: בראַניאַוווסקי, באַיער און די פירסטליכע משפחה לובאָמירסקי.

די גיטער און די וועלדער (צוזאַמען עטליכע טויזענד אקער) זיינען צוערשט איבערגעגעבען געוואָרען צו דער פאַמיליע בראַניאַוווסקי אין באַזיץ, אויף אזוי לאַנג ווי זי וועט עקזיסטירען אין מאַנסבילישע מיט־גלידער, וועלען די זכרים אויסשטאַרבען, געהט אַלץ איבער צו דער פאַמיליע באַיער און נאָך זיי צו די לובאָמירסקי׳ס.

צו דער אָסאָלינסקישער ביבליאָטעק האָט מען פונ׳ם גאַנצען מאַיאָנ־טעק געדאַרפט צאָלען בלויז דריי טויזענד פינף הונדערט גולדען א יאָהר.

דער ערשטער בראַניאַוווסקי, וואָס האָט, נאָכ׳ן טויט פונ׳ם גראַף אָסאָלינסקי, איבערגענומען די גיטער, איז געווען א שפּאַרזאַמער מענש. ער האָט אַלעס פּאַרוואַלטעט אין בעסטער אָרדנונג, ווי אַן אמת׳ער בעל־הבית. אז ער איז, מיט יאָהרען שפּעטער, געשטאָרבען, האָט ער צו זיין איינציגען זון אַנטאָן (אַנטעק) איבערגעלאָזט, א חוץ די גיטער, אויך איבער א האַלבען מיליאָן גולדען במזומנים.

דערדאָזיגער זון איז אָבער געווען פּונקט דער היפּך פונ׳ם פאָטער: א גרויסער פּארשווענדער און א היבשער טרינקער. אויך א שטיקעל פּלוט דערצו, א חושים׳ניק, ווי עס פּלעגען צו זיין א סך פּוילישע פּריי־צים, די מה יעשה׳ניקעס.

באַלד נאָכ׳ן פּאַטערס טויט איז אַנטעק אוועק קיין פּאַריז און אנדערע מקומות און האָט דאָרטען אָנגעהויבען צו לעבען א גוטען טאָג. די גיטער זיינע זיינען פאַרוואַלטעט געוואָרען פון פרעמדע הענד.

איידער עס זיינען אוועק עטליכע יאָהר, איז פון אַנטעקס גאַנצען מזומנים האָלבען מיליאָן גולדען שוין גאָרניט פאַרבליבען. דער אוצר איז פאַרלומפּט און צורונען געוואָרען, פיל לייכטער ווי ער איז אָפּגע־שפּאָרט געוואָרען.

אָבער אַנטעק האָט זיך נאָך אָפּגעשטעלט, ער האָט איצט אָנגע־הויבען לעבען — כאָטש שוין ניט אזוי פאַרשווענדריש — אויפ׳ן חשבון פון די אָסאָלינסקישע גיטער און, איבערהויפּט פון די גרויסע און אַלטע וועלדער.

לאַנג האָט אָבער אַזאַ ווירטשאַפט אויך ניט געקאָנט אָנגעהן. די פּוילישע פאַרוואַלטערס אין די גיטער האָבען גע׳גנב׳עט און גערויבט וואָס זיי האָבען נאָר געקענט, און עס איז דערגאַנגען אזוי ווייט, אז עס איז שוין ניט געווען וואָס צו שיקען אַנטעק׳ן קיין פּאַריז. אפילו אויף צו צאָלען די פאַרהעלטניסמעסיג קליינע סומע פון פערטהאַלבען טויזענד גולדען צו דער ביבליאָטעק האָט געפעלט געלד.

איז, באין ברירה, אַנטעק צוריק געקומען פון פּאַריז און זיך באַ־זעצט אין איינעם פון די גיטער, אינ׳ם דאָרף פּשיביש, און אָנגעהויבען אַליין צו ווערען א בעל־הבית.

ער האָט אָבער ניט פאַרשטאַנען ווי אזוי צו פיהרען אזעלכע גיטער און וועלדער און ער האָט א קורצע צייט שפּעטער באַשלאָסען די גיטער, איינס נאָכ׳ן אנדערען, צו פאַרדינגען צו... אידען...

אי, דער „פּידייקאָמים״ פאַרוועהרט דאָך אויסדריקליך די גיטער צו פאַרדינגען? נו, זיינען אויף דער וועלט פאַראַנען קלוגע און פּיפּיגע אדוואָקאַטען, וואָס קאָנען געפינען אַן עצה. זיי האָבען זיך גענומען צו דעמדאָזיגען „פּידייקאָמים״ און אין איהם אזוי לאַנג אריינגעלערנט פשט, ביז עס איז אויסגעקומען, אַז אויף איין יאָר מעג מען יאָ די גיטער פאַרדינגען. ווייטער מוז מען יעדעס יאָהר דעם קאָנטראַקט באַנייען...

קוים האָט עס שוין געהאַלטען אזוי ווייט, האָבען זיך שוין אויך געפונען אידען, וואָס האָבען געוואָלט די גיטער דינגען.

דער קאָנטראַקט איז טאַקע געווען אויף בלויז איין יאָהר, אָבער מזומן האָט מען דעם פּריץ געמוזט געבען פאַר היבשע עטליכע יאָהר אין פאָראויס, און עס איז געווען א געהיימער אָפּמאַך, מיט פאַרשידענע באַוואָרענישען, אז דער קאָנטראַקט האָט צו לויפען גאַנצע צוועלף יאָהר.

אנטעק איז אָבער שוין געווען דער לעצטער מאנסביל פון דער משפחה בראָניאָווסקי און נאָך זיין טויט האָט געזאָלט קומען די פאַמיליע באַיער (אַן אָרימע שליאַכציצען־פאַמיליע אין פוילען, וואָס האָט שוין לאַנג ארויסגעקוקט אויף זיין טויט). איז דאָס גאַנצע געלד, וואָס די אידען האָבען געגעבען אין פאָראויס, געווען איינגעשטעלט. די געפאַהר איז געווען אז זיי זאָלען די גיטער מוזען פארלאָזען תיכף נאָך אנטעק׳ס אָפּשטאַרבען . . .

פארשטעהט זיך, אז אונטער אזעלכע אומשטענדען, איז דאָס גאַנצע געלד געשטאַנען אין א סכנה פארלאָרען צו ווערען און מען האָט, דערפאַר, געמוזט די גיטער דינגען גאַר־גאָר ביליג. און עס זיינען אין אָנפאַנג אויך ניט געווען קיין צופיל בעלנים דארויף.

בלויז צוויי אידען האָבען זיך איינגעשטעלט און דעם פריץ געגעבען צו פופצעהן טויזענד גולדען און ביי איהם גענומען צוויי גיטער אין פאַכט.

בראָניאָווסקי איז דערוויילנ י ט געשטאָרבען. קיין פאַריז איז ער טאַקע שוין אויך מעהר ניט געפאָרען, נאָר אין פשיטיש געלעבט א „גוטען טאָג״, און די צוויי אידען זיינען דערווייל נתעשר געוואָרען.

זיי זיינען געווען שוואָגערס פון ר׳ מרדכי דוד שטיגליץ, וואָס איז פונקט דעמאָלט ארוים פון זיינער א פּאָסעסיע מיט א קאַפּיטאַל פון א פינף און צוואַנציג טויזענד גולדען און א זעהר גוטען קרעדיט דערצו.

דער פריץ בראָניאָווסקי האָט נאָך דעמאָלט „געבאַלעבאַטעוועט״ אין איין גוט, זגורסק, דאָס בעסטע און אויך דאָס גרעסטע גוט, וואָס ער האָט פאַרמאָגט, פון איבער טויזענד אַקער פעט לאַנד. דאָס איז איהם אָבער אויך נמאס געוואָרען און ער האָט עס פארדונגען צו שטיגליץ׳ען און ביי איהם צוגענומען די גאַנצע פינף און צוואַנציג טויזענד גולדען.

שטיגליץ האָט דערביי געמאַכט א זעהר גוט, כמעט א גאַר ריזיקאַליש, געשעפט. דער טויטער און לעבעדיגער אינווענטאַר און די אָנגעוואקסענע תבואות, וואָס ער האָט איבערגענומען מיט׳ן גוט, האָט אָנגעטראָפען א הון רב. און דערצו האָט ער פאַר די קומענדע זיבען יאָהר כמעט גאַר קיין צינז ניט געדאַרפט צאָלען.

אין די ערשטע צוויי יאָהר איז ער ארוים מיט זיינע פינף און צוואַנציג טויזענד גולדען און ער איז געווען אויפ׳ן בעסטען וועג — אויב בראָניאָווסקי וועט נאָר פריער ניט שטאַרבען — צו ווערען א גאָר גרויסער עושר, מיט׳ן גרעסטען גוט אין דער גאַנצער אומגעגענד.

אָט מיט דעמדאָזיגען ר׳ מרדכי דוד שטיגליץ, דעם פּאָסעסאָר פון גוט, האָט דער שדכן ר׳ מענדעל בעריש׳עס דער מאַמען פאָרגעלעגט א שידוך פאַר מיר.

דער עסק איז דער מאַמען און מיין ברודער באַלד געפעלען געוואָרען. מיין שוועגערין איז געפאָרען אָנקוקען די כלה און איז צוריקגעקומען אַן אַנטציקטע און א באַגייסטערטע, פאַר דעם גרויסען גליק וואָס מיר שטעהט דאָ פאַר.

א וואָך שפּעטער, איז דער אַלטער ר׳ יודעל שטיגליץ, מיט זיין אשר חיל רחמה, געקומען צו אונז קיין טאַרנע. זיי האָבען מיט זיך אויך מיטגעבראַכט זייערן א בן־עיר, ר׳ זעליג ניימאַן („דער רויטער זעליג" האָט מען איהם גערופען). ער איז אין זיינע יונגע יאָהרען געוועזן א גמרא מלמד. איצט איז ער געוועזן א גרויסער עושר און א וואָכערניק.

דערדאָזיגער ר׳ זעליג האָט מיך פאַרהערט א היבש שטיקעל גמרא און א תוספות׳ל און אויך חושן משפט, הלכות טוען ונטען. און „צו גוטער לעצט", האָט ער מיר געגעבען א „טעמא", אז איך זאָל וועגען דעם, טאַקע דאָ אויפ׳ן אָרט, אָנשרייבען א לשון הקודש׳דיג בריוועל.

איך האָב עומד בנסיון געוועזן און אַלץ געטאָן צו זיין בעסטער צופרידענהייט, ער האָט דערנאָך געזאָגט צום שדכן ר׳ מענדל׳ן, אז אויב די שטיגליץ׳עס וועלען זיך ניט צואיילען צום שידוך, איז ער מוכן ומזומן מיך צו נעמען פאַר א חתן, פאַר זיין איינציגע טאָכטער...

א צוויי וואָכען שפּעטער זיינען מיר אַלע זיך צוזאַמענגעקומען אויף דער נאָהענטער באַהן־סטאַנציע טשאַרנע. עס איז אָנוועזענד געוועזן די גאַנצע משפחה שטיגליץ. פון מיין צד זיינען מיט מיר מיטגעפאָהרען— כדי מיך צו „באַשוינען" — עטליכע גבירים, ר׳ זכריה מענדעל אבערדאם און ר׳ משה׳ל וועקסלער.

דאָרטען בין איך, צו מזל, א חתן געוואָרען און אז איך בין אהיימגעפאָרען, האָב איך שוין געטראָגען א גרויסען גאָלדענעם זייגער, מיט א גראָבער קייט.

דער אַלטער מחותן ר׳ יודעל, האָט מיר געשאָנקען א סערבישע לאָז (אַ בילעט) און אַלע האָבען מיר געוואונשען, אז ביז צו מיין חתונה זאָל איך געווינען דאָס גרויסע געווינס...

דאָס איז געוועזן ווינטער (אַרום חנוכה צייט). זיבען חדשים שפּעטער, תמוז שנת תרמ"ב (1882), ווען איך בין אַלט געוועזן זעכצעהן יאָהר, אָהן פיר מאָנאַטען, האָב איך למזל חתונה געהאַט.

די מאַמע און מיין ברודער האָבען איצט לייכטער אָפּגעאָטעמט. זיי האָבען אַראָבגעוואָרפען א שווערען עול פונ׳ם קאָפּ און — מיך געבראַכט צו א תכלית.

26 — מיין חתונה

מיין חתונה איז געפּראַוועט געוואָרען מיט גרויס פּראַכט און גלאַנץ. זי האָט געהאַט אַ שם אין דער גאַנצער געגענד און, מיט יאָהרען שפּע־טער, האָט מען נאָך אַלץ וועגען איהר געהאַט וואונדוירים צו דער־צעהלען.

דער מחותן, ר' מרדכי דוד שטיגליץ, איז געווען אַ מענש, וואָס האָט תמיד ליב געהאַט זיך ברייט צו שטעלען און זיך אַרויסצואַווייזען טאַקע ווי אַ גרויסער גוטס־באַזיצער.

היינט, אַז ער האָט אויף אָן אמת'ן געהאַט צוויי גרויסע פּאָסעסיעס, זגורסק און יאָזעפּאָוו, און גאָט האָט איהם נאָך געהאָלפען, אַז ער האָט זיך פאַרבונדען מיט אַזעלכע מיוחס'דיגע און פאָרנעמע משפחות — האָט ער זיך אוודאי געוואָלט שטעלען נאָבעל און ברייט.

לכבוד דער חתונה זיינען צוגעגרייט געוואָרען גאַנצע דריי גרויסע סעודות.

די ערשטע סעודה איז געווען דאָס „אָרימע מאָלצייט". עס זיינען זיך צוזאַמענגעקומען איבער הונדערט אָרימע אידען און שלעפּערס, מיט זייערע ווייבער און קינדער. זיי זיינען געקומען פון היבשע עטליכע מייל אַרום. מען האָט פאַר זיי געמאַכט אַ גרויסע סעודה, אַן אמת'ע חתונה (אַ חוץ דעם חתן, וואָס איז ניט געווען דערביי), מיט כלי־זמרים און בדחנים. די חברה האָט געגעסען און געטרונקען און געהוליעט אַ גאַנצע נאַכט, ביז צום פריהמאָרגען. ביים אוועקגעהן האָט יעדער פון זיי באַקומען צוויי גרויסע בולקעס, מיט אַ היבש שטיק געבראָטען פלייש און דערצו גאַנצע צוואַנציג גראַצער במזומנים.

די חברה האָט אַ גאַנצע נאַכט אַזוי פיעל געגעסען און נאָך מעהר געטרונקען, אַז אַ סך פון זיי זיינען געווען טויט־שיכור און זיינען דער־נאָך שטונדען־לאַנג געלעגען אינ'ם גאָרטען אָדער אויף די אַרומיגע פעלדער.

די צווייטע סעודה איז געווען „די פּריצישע".

ראַדאָמישלא איז געווען בלויז אַ האַלבע מייל, מיט'ן קייזער־וועג, פונ'ם זגורסקער הויף. עס איז דאָרטען אין שטאָדט געווען אַ באַצירקס־

גערינכט און א שטייער־אמט און דערצו אויך „פינאנצען" און זשאנ־דארען. מיט דידאָזיגע אלע פאַרשווינען האָט די פאמיליע שטיגליץ נאָר גוט געלעבט. ערשטענס, איז דער אלטער ר׳ יודעל שטיגליץ, יאָהרען־לאנג, געוועזן דער וויצע־בירגערמייסטער פון שטאָדט. (דער „בורמישטש" איז געווען א רייכער חזירים־סוחר און פלעגט זעהר ווייניג זיין אין דער היים, נאָר ארומגעפאָרען פאר זיינע מסחרים. ר׳ יודעל האָט געפירט די שטאָדט. ער האָט געקענט גוט פויליש רעדען, אָבער ניט שרייבען און לעזען, פלעגט איהם דער סעקרעטער פאָרלייענען אלע בריף און דאָקומענטען, וואָס זיינען אָנגעקומען אין „גמינע", און ר׳ יודעל האָט זיך געמאכט זיינע נאָטיצען, אין אידיש, טאַקע אויף די בריף און אנדערע גערינכטליכע שריפטען, און זיי דערנאָך שוין ערליידיגט). א חוץ דעם זיינען אלע באַאמטען אָפטע קונדען געווען און איינגעהער אין דער „פאניע שטיגליצאָווא׳ס" שענק.

אז מען האָט פאר זיי געמאכט א סעודה און מען האָט נאָך זיי געשיקט קאַרעטעס, זיינען זיי אלע געקומען און, צוזאמען מיט עטליכע פריצישע שכנים פון די ארומיגע גיטער, פאַרבראַכט און געהוליעט ביי דער גרויסאַרטיגער סעודה

די דריטע, די הויפּט־סעודה, איז געווען אינ׳ם טאָג פון דער חתונה. עס זיינען דערביי אָנוועזענד געווען איבער צוויי הונדערט פּערזאָנען. עס זיינען געווען אלע נגידים און בעלי־בתים פון ראַדאָמישלאָ. אויך די דאָרטיגע „שעהנע אידען" און איבערהויפּט אלע קרובים פון דער שוויגער׳ס צד, אן ערך פון א פערציג־פופציג מענשען.

אויף דידאָזיגע מחותנים, איז נעבאך געווען „א גאַנץ רחמנות", צוליב א מחלוקה אין דער משפחה

ר׳ מרדכי דוד שטיגליץ האָט געהאט א שוואָגער, יאָסקי חיים, אויך א רייכער פאַסעסאָר, אינ׳ם ניט־ווייטען דאָרף פשיביש.

דידאָזיגע צוויי שוואָגערס זיינען דעמאָלט געווען צוקריגט. איז, אז ווען יאָסקי האָט זיך דערוואוסט, אז מרדכי־דוד האָט שוין באַשטימט דעם טאָג פון זיין טאָכטער׳ס חתונה, האָט ער, איהם אויף להכעיס, אויך באַשטימט פאר׳ן זעלבען טאָג די חתונה פון ז י י ן טאָכטער. די גאנצע משפחה האָט זיך אפילו אריינגעלעגט און געוואָלט ביי יאָסקי׳ן פועל׳ן, אז ער זאָל אָפּלייגען אויף אַן אנדער וואָך ער איז אָבער געווען אַן אדם קשה כברזל און מען האָט ביי איהם גאָר ניט געקענט אויספיהרען. האָט די משפחה זיך, נעבאך, געמוזט צורייסען און טאַנ־צען אין איין נאַכט אויף צוויי חתונות...

קיין טאַרנע, מיך צו ברענגען צו דער חופּה, האָט דער מחותן געשיקט גאַנצע פיר קאַרעטעס מיט די בעסטע „צוגאָווע" פערד. עס איז מיטגעפאָרען דער רבי ר' נפתלי ר' פּסח'ס, מיט דריי בחורים, מיינע חברים, און עטליכע טאַרנער נגידים, פון מיין שווערינס משפחה.

אז מיר זיינען, אין מיטען העלען טאָג, אָנגעקומען קיין ראַדאָמישלאָ, זיינען אַלע קאַרעטעס, מיט גרויס בייטשען־געקנאַקעריי, דריי מאָל אַרומגעפאָרען דעם שטאָדטישען מאַרק און דאָס גאַנצע שטעדטעל איז זיך צונויפגעלאָפען אונז אָנצוקוקען און צו באַוואונדערען.

27 — נאָך דער חתונה

אַ נייע, פאַר מיר גאַנץ אומבאַקאַנטע, וועלט האָט זיך פאַר מיר געעפענט, ווען איך בין אָנגעקומען — און שוין פאַרבליבן — אין דאָרף.

דער חתונה־טאַראַראַם איז שוין געווען פאַראיבער. די מאַמע, וואָס איז מיט מיר פאַרבליבן נאָך אַ וואָך צייט, איז צוריקגעפאָרען קיין טאַרנע. און איך, דער זעכצעהן־יעהריגער יונגערמאַנטשיק, בין אליין געבליבן מיט מיין ווייב, אויף דריי יאָהר קעסט, ביי די שווער און שוויגער.

כאָטש איך האָב מיין כלה רעכט ניט געקענט — מיר האָבען זיך בלויז געזעהען, און זעהר ווייניג גערעדט בשעת די תנאים; און דער־נאָך קיין איין בריוועל אפילו ניט געשריבען — זיינען מיר אָבער, באַלד נאָך דער חתונה, נאָכדעם ווי מיר האָבען זיך בעסער דערקענט, אַזוי צוגעלאָזען געוואָרען איינער צום צווייטען און זיך באמת ליב באַקומען, גלייך מיר וואָלטען זיך געווען געקענט אַ סך יאָהרען. און דידאָזיגע הארציגע ליבשאַפט האַלט שוין אָן, ברוך השם, איבער פופציג יאָהר און וועט שוין אַזוי פאַרבלייבען ביז צו אונזער לעבענס־ענדע...

ווען איך האָב חתונה געהאַט, איז מיין שווער ר׳ מרדכי דוד שטיגליץ געווען אַ מאַן פון אַ קנאַפּע פערציג יאָהר. ער האָט דעמאָלט געהאַט אַכט קינדער. מיין פרוי, רחל־לאה, איז געווען זיין צווייטע טאָכטער. אַן עלטערע טאָכטער, איידעל, איז שוין געווען זייט צוויי יאָהר פאַרהייראַט צו אַ פיינעם יונגענמאַן, בערל לעוו, פון שענדישאָוו.

מיין שוויגערס משפחה איז געווען אַ היבש גרויסע און אַ וויים־פאַרצווייגטע און אַ רייכע דערצו. אַלע האָבען זיך באַשעפטיגט מיט האַלטען גרעסערע, אָדער קלענערע, גיטער און פאַכט.

איהר פאָטער ר׳ ישראל לינד (ווען איך האָב שוין ניט געקענט) איז אין זיינע יונגע יאָהרען געווען אַן אַרענדאַר אינ׳ם דאָרף רידע, ביי ראַדאָמישלאָ.

דאָס איז נאָך געווען אין די יאָהרען, ווען עס זיינען אין גאַליציע נאָך גאָר קיין באַהנען ניט געווען, און אַלע אָקסען, וואָס זיינען אויף די גרויסע יאַרידים פאַרקויפט געוואָרען קיין אָלמיץ, ברין און ווין, זיינען אהין געטריבען געוואָרען איבער געוויסע, באַשטימטע וועגען.

ישראל רידער'ס קרעטשמע איז געווען אויפ'ן טראַקט, איבער וועל־כען טויזענדער אָקסען זיינען יעדע וואָך פארביי־געטריבען געוואָרען. איז ביי דערדאָזיגער קרעטשמע געווען די אָקסישע סטאַנציע, דאָס אָפּ־רוהפּלאַץ. דאָרטען האָט מען זיי געפיטערט מיט היי—געקויפט ביים ארענדאַר — און אָנגעטרונקען מיט וואסער.

דער אָקסען־מסחר איז אין יענע צייטען געווען א גאַר גרויסער און איז אין גאַנצען געווען אין אידישע הענד. עס זיינען דערביי באַשעפטיגט געוואָרען א סך מענשען. א חוץ די גוי'אישע טרייבערס, זיינען אידען געווען די באַגלייטערס פון די טראַנספּאָרטען, נאמנים, קאַסירערס, רואי־חשבונס. אַלע פלעגען פאָרען מיט פיינע קארעטעס, איבערהויפּט די סוחרים, וואָס פלעגען אָפט נאָכפאָרען, כדי אויף די ירידים די אָקסען צו פארקויפען.

אָט די אַלע מענשען פלעגען דורכפאָרען דאָס דאָרף רידע, דאָרטען אָפּטרעטען, אָדער אויך איבערנעכטיגען אין קרעטשמע און געבען צו לייזען א סך געלד. דער ארענדאַר ישראל האָט אָפּגעוואוינט א סך יאָהרען אין קרעטשמע און איז נתעשר געוואָרען.

און אז עס זיינען שפּעטער אין גאַליציע אויפגעקומען די באַהנען, און מען האָט שוין מעהר קיין אָקסען ניט געטריבען, נאָר געפירט מיט'ן באַהן, האָט די גאַנצע שפּע מיט אַמאָל אויפגעהערט און עס האָט זיך דעם ארענדאַר שוין מעהר ניט געלוינט צו בלייבען וויטער וואוינען אין דאָרף.

אזוי ווי געלד האָט ער שוין געהאט גאָר א סך, האָט ער פאר זיך און זיינע קינדער, זין און איידימס (א צעהן אין ערך) געדונגען גרויסע גיטער. אַלע האָבען זיך זעהר גוט אויסגעטויגט צו די פּאַסעסיעס און שטארק מצליח געווען.

כמעט קיינער פון זיינע קינדער און אייניקלאַך האָבען ניט געוואוינט אין שטאָדט, נאָר אין די דערפער, אין געדונגענע, און שפּעטער אויך אין אייגענע, גיטער.

עס איז געווען א צייט, אין מיינע יאָהרען, ווען זיינע קינדער און אייניקלאַך, האָבען, אין איין אין דערזעלבער צייט, געהאַלטען צוויי און צוואַנציג גרעסערע, אָדער קלענערע גיטער, און אַלע ניט וויט פון ראַדאָ־מישלאָ.

מען האָט שוין געוואוסט, אז אויב ר' ישראל קעלקיאָווער'ס (מען האָט שוין לאַנג געהאט פארגעסען וועגען דעם דאָרף רידע, נאָר איהם גערופען אויפ'ן גרויסען גוט, קעלקיאָוו, וואָס ער האָט געהאַלטען יאָהרען־לאַנג אין פּאַסעסיע און דערנאָך איבערגעגעבען צו זיין יונגסטען זון

משה לינד, וועלכער האָט זיך שוין געפירט אזוי ברייט ווי אן אמת׳ער שליאכציץ. . .) א זון אָדער אן איידים מאַכט חתונה א קינד, וועט מען איהם באַלד פאַרזאָרגען מיט א פּאָססיע.

אויך מיין שווער, וואָס איז דעמאָלט געווען פאַררעכענט פאַר א גרויסען עושר, האָט דאָסזעלבע געטאָן.

ווען ער, מיין שווער, איז אריין אין זגורסק, אין דעם גרויסען גוט פון בראַניאַוואָסקי׳ן, האָט ער פון פריער נאָך געהאַט א קליין גוט, קאָניעץ, ביי פשעצלאוו, לעבען ראַדאָמישלאַ.

דאָס איז אפילו געווען א קליין גיט׳על, אָבער זעהר גוטע ערד און מען האָט דערביי יעדעס יאָהר פאַרדינט א סך געלד.

זיין ערשטער איידים, בערל לעוו, א שטאָדטישער בחור, האָט גאָר ניט געוואוסט אין הלכות גוט. ער האָט אפילו, פּונקט ווי איך, כמעט קיין איין וואָרט פּויליש ניט פאַרשטאַנען. אָבער דאָס יונגע ווייבעל זיינס, איידעל, איז געווען א גאָר גרויסע בריה, פלאַם־פייער, און איהר האָט דער פאָטער איבערגעגעבען דעם פאַלווארק קאָניעץ צום פאַרוואַל־טען.

זי איז אבער דאָרטען געזעסען בלויז איין יאָהר. דער קאָנטראַקט האָט זיך אויסגעלאָזט און איהר פאָטער האָט פאַר איהר געדונגען א סך א גרעסער גוט, יאָזעפאָוו, פון א פיער הונדערט־און־פופציג אקער גוטע ערד, און ער האָט דאָרטען אריינגעלייגט א קאַפּיטאַל פון איבער צוואנציג טויזענד גולדען.

מרדכי דוד שטיגליץ איז געווען א זעהר גוטער און געטרייער פאָ־טער און ער האָט פאַר זיינע קינדער שטענדיג געטאָן נאָך מעהר ווי זיינע כוחות האָבען איהם דערלויבט. ער האָט אָבער זיין ליבשאפט צו קיינעמען קיינמאָל ניט ארויסגעוויזען. ער איז געווען א זעהר שטרענ־גער און פעסטער כאַראַקטער און אלע, אויך זיינע נאָהענסטע, האָבען פאַר איהם גאָר שטארק געציטערט און זיך געהיט ניט ארויסצואווייזען א פרייע מינע אין זיין געגענוואַרט. ער האָט אויך ליב געהאַט א היבש ביסעל כבוד און ביי זיך געווען זעהר שטאָלץ. אלעס וואָס ער האָט נאָר ארויסגעזאָגט, האָט געמוזט אויסגעפירט ווערען תיכף ומיד.

28 — דאָרפס-ארבייט

אין דער צייט ווען איך בין אָנגעקומען אין דאָרף, איז געווען זומער, שניט־צייט.

די ווירטשאפט איז געווען באמת א גאָר גרויסע, טויזענד אַקער לאַנד און דערצו בהמות א סך.

עס זיינען דאָרטען געווען א פערציג גוטע ארבייטס־פערד און אויך דריזעלבע צאָל ארבייטס־אָקסען, א זיבעציג־אכציג מילך קיה, א חוץ יונגוואַרג מכל המינים, א סך הכל פון א צוויי הונדערט בהמות.

דינערס זיינען געווען אן ערך פון א צוואנציג, און דערצו א צעהן שיקסעס. אלע זיינען זיי געווען געדונגענע אויפ'ן גאנצען יאָהר, מיט קעסט, וואָס זיי האָבען באקומען אין דער גוי'אישער קיך, טאקע אינ'ם הויף.

די ארבייט האָט געברענט. עס איז דעמאָלט געווען א זעהר גוט יאָהר. עס איז אָנגעוואקסען א סך תבואות און הונדערטער שניטער און אנדערע ארבייטער זיינען יעדען טאָג געווען באשעפטיגט די תבואות ארונטערצונעמען פון די פעלדער, אריינצוברענגען אין די שייערען, אָדער צו לעגען גרויסע „סטויגען".

מיין שווער האָט דעמאָלט געהאט, ווי שוין געזאָגט אכט קינדער, פון וועלכע די עלטסטע טאָכטער, איידעל, האָט שוין געוואוינט אין א באזונדערען גוט, יאָזעפאָוו, איין מייל פון זגורסק. אלע קינדער, א חוץ צוויי גאָר קליינע, זיינען א גאנצען טאָג געווען באשעפטיגט מיט אכטונג געבען אויף די ארבייטער, אין די פעלדער און אין די שייערען און אלע האָבען זיך דערצו גאָר גוט אויסגעטויגט.

די ערשטע עטליכע טעג נאָך מיין חתונה, (שבעת ימי חמשתה) איז מיין יונגע ווייבעל געווען אין הויז און זיך גאָר ניט געמישט אין דער ווירטשאפט. די מאַמע מיינע איז נאָך דער חתונה נאָך פארבליבען מיט אונז אויף א וואָך צייט. אָבער קוים איז די מאַמע נאָר צוריק אהיימגעפאָרען, איז מיין ווייב שוין געוואָרען אויס כלה, און גלייך מיט אלעמען געווען איינגעשפאנט אין דער טעגליכער ארבייט.

אין פעלד, אָדער אין שיער אכטונג געבען, איז זי אפילו (מסתמא צוליב מיר) ניט געגאַנגען. אבער אינ'ם הויף גופא, אין דער כשרה'רער און אין דער גוי'אישער קיך, האָט זי געהאַט איבער גענוג ארבייט, פון גאַנץ פריה ביז אין אָוונט.

פון לײדיג ארומגעהן, שפּאַצירען אָון פוסט און פּאַסוועז, האָט מען אויף מיין שווער'ס פּאָסעסיע און אויך ביי דער גאַנצער משפחה ניט געוואוסט.

דעם ערשטען ביישפּיל פון אומדערמידלעכען האַווען, האָט געגעבען מיין שווינער אליין. איך האָב זי ניט איינמאָל באַוואונדערט, ווי עס נעמען זיך צו איהר, א דאַרער און קליין־געוויקסיגער פרוי, די כוחות אזוי פיל צו ארבייטען.

פיר א זייגער (זומער נאָך פיל פריער) איז זי שוין געווען אויף די פיס. זי האָט אויפגעוועקט די גוי'אישע קעכין, זי זאָל מאַכען פייער און אוועקשטעלען די גרויסע טעפּ געקעכץ פאַר די פּאַראָבקעס און די שיקסעס. דאַן איז זי מיט די שיקסעס געגאַנגען צו „די מעלק", און אז מען האָט אויסגעמאָלקען די פילע קיה, האָט זי אכטונג געגעבען, אז מען זאָל די מילך אָפּשיקען אין שטאָדט אריין צום קרוב יאָסעלע ריגלי־צער, וואָס איז געווען דער שטענדיגער אָפּנעמער אויף איהר.

ווי נאָר זי האָט אָפּגעטרונקען אביסעל קאַווע („בראַווע" פּלעגט זי דאָס רופען) און עפּעס איבערגעביסען, איז זי שוין געפאָרען מיט די ארבייטער אין די פעלדער, צו די פארשידענע ארבייטען און זי פלעגט דאָרטען אָפּזיצען א גאַנצען טאָג, ביז נאָך זון־פארגעהן, און דערנאָך איז זי ערשט ווידער געגאַנגען צו דער אָוונד־מעלק.

זי האָט פּשוט ניט געקענט זיצען לײדיג. אויב עס איז אמאָל ניט געווען וואָס צו טאָן, האָט זי זיך שוין ארויסגעזוכט וועלכע ס'איז ארבייט. ווינטער־צייט, א שטייגער, ווען מען האָט אלע טאָג געדראָשען די תבואות אויף דער מאַשין, און מיט דער האַנד (מיט „צעפּעס"), האָט זי יעדען זונטאָג געהאַט א סך טועכץ, אויסצופאַרריכטען די פילע זעק, וואָס האָבען זיך צוריסען אינ'ם לויף פון דער וואָך.

א חוץ דעם איז זי דאָך עפּעס געווען א מאַמע פון א צעהן־עלף קינדער (דריי זיינ'ען געשטאָרבען יונגערהייט) און ביז מען טראָגט אוים און מען „האָט" אזוי פיל קינדערלאַך, דאַרף עס אויך נעמען א היבש ביסעל צייט, מיה און מאַטער...

אין „הויף" איז שטענדיג געווען ווי אויף א יאַריד. מיין ווייב האָט אויף אַלדינג געמוזט אכטונג געבען און איטליכען, אויף ווי ווייט מעגליך, צופרידען שטעלען.

דאָס זגורסקער הויף איז געלעגען גאָר הארט ביים קייזער־וועג. א האלבע מייל פון ראדאָמישלא און אָנדערטהאלבען מיילען פון מעליץ.

* * *

דאָס איז געווען דער אמת׳ער „דרך המלך" און אָרימעלייט האָבען שטענדיג געהאלטען אין איין וואנדערען. עס איז כמעט ניט געווען דער טאָג, אז עס זאָלען אינ׳ם הויף ניט זיין א צעהן־פופצעהן אידישע אָרימעלייט. דידאָזיגע אורחא־פרחא׳ניקעס פלעגען אָפט וואנדערען אין גאנצע פאַמיליעס: מאַן און פרוי, עטליכע קינדערלעך, און אַמאָל גאָר עופה׳לאך ביי דער ברוסט.

יעדער אָרימאַן, וואָס איז געקומען אין הויף, האָט באַקומען עסען, א היבש שיסעלע געקעכץ, א גרויס שטיק ברויט אויפ׳ן וועג, און א נדבה פון צוויי גראָצער.

בלויז נעכטיגען אין הויף האָט מען זיי ניט געלאָזט (צווישען זיי זיינען אויך געווען א סך אומריינע און דערצו גרויסע גנבים). מען פלעגט זיי אָפּשיקען אין דער ניט־ווייטער קרעטשמע, אָדער בשעת הדחק — מיט א וואָגען קיין ראדאָמישלא אין „הקדש".

מיין שוויגער איז געווען זעהר א גוטע און א גרויסע בעלת־צדקה. א היבש ביסעל אָרימעלייט פון ראדאָמישלא און רזאָכאָוו האָבען פון איהר באַקומען שטענדיגע שטיצע. זי האָט זיי אהיימגעשיקט קעז, פּוּטער, תבואה און אַנדערע שפּייז, א חוץ מזומן געלד.

עס זיינען אין ראדאָמישלא געווען עטליכע „שעהנע אידלעך", ר׳ ישראל פּוילישער, ר׳ שמואל יאָסעל און א צוויי דריי אַנדערע. צו זיי האָט זי אָפט געשיקט גאַנצע זעקלעך תבואה, אז זיי זאָלען האָבען מעהל אויף באַקען ברויט. ערב פּסח, פלעגען עטליכע פאָסעסאָרים פון דער קעלקאָוער משפּחה, אריינשיקען גאַנצע וואָגענס מיט ערד־עפּעל פאַר אָרימעלייט. צו די „באַהאלטענע אָרימע" האָט מען אהיימגעשיקט אין זעק.

„שעהנע אידלעך", רביי׳אישע אייניקלאַך, און סתם מקבלים, האָט עס דאָרטען אויך ניט געפעהלט. מאַנכע פון זיי האָבען געהאַט אייגענע פערד און וואָגענס און גאָר אָפט געווען אונטער־וועגענס. אויך זיי האָבען אינ׳ם זגורסקער הויף באַקומען דאָס זייעריגע: א ראַניש (א גולדען) און אַמאָל מעהר. אויך היי און האָבער פאַר׳ן פערדעל.

אויף דעם אַלעם האָט מיין וויבעל געמוזט אַכטונג געבען און זי האָט דערפאַר געהאַט געגוג ארבייט פון פריה־מאָרגען ביז שפּעט אין אָוועגד.

מיך האָט מען אין דער ערשטער צייט צורוה געלאָזט און ניט איינגעשפאַנט אין קיין שום אַרבייט. בין איך געזעסען אין הויף און אַריינגעקוקט אין מיינע ספרים׳לעך, וואָס איך האָב מיטגעבראַכט פון טאַרנע, אָדער געשריבען בריף צו מיין משפחה און באַקאַנטע.

29 — איך ווער „געשאָסטן״

די ערשטע צוויי־דריי וואָכען נאָך מיין חתונה האָב איך גאָר ניט געטאָן, נאָר פארבראַכט אין גאָרטען און געגעסען א סך אויבס.

אין זגורסק איז, הארט ביי די טירען פונ׳ם הויף, געווען א גאָר פיינער און גרויסער גאָרטען, פול מיט פארשידענע פרוכט־בוימער. און די צייטען ווען דער פריץ בראָניאָווסקי האָט דאָרטען נאָך באַלעבאַטעוועט, האָט ער צום גאָרטען געהאַלטען א באזונדערען, געלערנטען גערטנער, אַן „אָגראָדניק״, מיט א צוויי־דריי ארויסהעלפערס, וואָס האָבען שטענדיג געאַרבייט: געפוצט יעדען בוים באזונדער און די בלומען כמעט געצויגען ביי די קעפּלעך, אַז זיי זאָלען וואָס גיכער און וואָס שענער וואַקסען.

מיין שווער אָבער האָט, פארשטעהט זיך, פון אַזעלכע נאַרישקייטען ניט געהאַלטען און ביי איהם איז קיין „אָגראָדניק״ ניט געווען . . .

ביי מיין שוויגער איז געווען א קרן, וואָס זי האָט די גאָר יונגע קעלבלעך געקענט אריינלאָזען אין גאָרטען.

זיינען אינ׳ם גאָרטען טאַקע מעהר קיין בלומען ניט געוואַקסען (סאַידען אַזעלכע, וואָס וואַקסען פון זיך אַליין) אָבער די פרוכט־בוימער האָבען דאָך אָהן א גערטנער אויך ארויסגעגעבען זייערע פּירות און אַרום זיי האָב איך זיך שטענדיג געפּאַרעט.

ביז צו מיין חתונה, בין איך קיינמאָל ניט געווען אין קיין פרוכט־גאָרטען, און דאָ האָט זיך פאַר מיר געעפענט אַזאַ נייע, שעהנע און וואונדערבאַרע, וועלט: נעהם און עס, וויפיל דיין הארץ גלוסט! . . .

און איך האָב גענומען און גענאָסען מיט ביידע הענט.

דין, דאַר, איידעל און הויך־געוואַקסען, בין איך געווען — האָב איך זיך, דאַריבער, גאָר לייכט געקאָנט אויסלערנען קלעטערען אויף די העכסטע בוימער. איך בין שטונדען־לאַנג געזעסען אויף די צווייגען פון די קאַרשען־וויינשעל־באַרען און עפּעלבוימער. עס האָט מיך וויי־ניג־וואָס געאַרט, צי די פּירות זיינען גענוג צייטיג, צי ניט. איך בין געזעסען אויף די בוימער, אָדער מיט א לאַנגען שטעקען געשאָקעלט

די צווייגען, אַ סך פון זיי צעבראָכען און האָב גרויס הנאה געהאַט פון די שעהנע און באַ׳טעמ׳טע פרוכטען.

באַלד נאָך מיין חתונה האָב איך פאַרבויגען די גמרא און זי זעלטען־ווען געעפענט. אָבער איך האָב נאָך אָפט אַריינגעקוקט אין אַ לשון קודש־דיגען ספר׳ל. יעדען צווייטען טאָג האָב איך אויך געשריבען אַ בריוועל צו דער מאַמען — איך האָב איהר געמוזט געבען תקיעת כף, אַז איך וועל אַזוי טאָן.

אָבער קוים איז נאָר געווען שעהן אין דרויסען, בין איך שוין געזעסען אויף די בוימער און געגעסען אויבס.

מיין מאָגען און פאַרדייאונגס קראַפט האָבען דעמאָלט געמוזט זיין זעהר שטאַרק, ווען ניט, וואָלט איך זיכער ניט געווען געקאָנט אין מיר אַריינלייגען אַזוי פיל פרוכט.

מיין שווער און זיין בני בית האָבען דאָס אַלץ צוגעזעהן און מיר ניט געשטערט. זיי האָבען בלויז געלאַכט, און מיר אָפט געזאָגט, אַז איך וועל זיך אַזוי פיל איבערעסען מיט פרוכט, אַז דערנאָך וועל איך אויף זיי שוין מעהר ניט קענען אפילו קוקען. נאָר דערווייל האָט עס נאָך ניט געהאַלטען דערביי.

אָבער איין מאָל האָט זיך מיין שווער מיט מיר דערלויבט אַ שפּאַס, פון וועלכען איך וואָלט גאָר געווען געקאָנט שטאַרק געַ׳ניזק׳ט ווערען.

איינמאָל — ווי מיין שטייגער פלעגט צו זיין — זיץ איך מיר אַזוי צווישען די דיקע און הויכע צווייגען און עס פרוכט.

מיין שווער, וואָס איז געווען אין הויז, האָט דאָס צוגעזעהן. און ווייל גוט אויפ׳ן הארצען איז איהם געווען — האָט איהם אָנגעכאַפּט אַ חשק מיך אביסעל איבערצושרעקען. האָט ער גענומען די געלאָדענע ביקס, וואָס פלעגט שטענדיג הענגען איבער זיין בעט און האָט אויסגעשאָסען דורכ׳ן פענסטער.

פון דעם שטאַרקען און אומגעוועגליכען קנאַל בין איך אַרונטערגעפאַלען צו דער ערד, כמעט גאָר ניט באַשעדיגט. נאָר אַז איך האָב דערזעהען מיין שווער שטעהן אין פענסטער און זיך האַלטען ביי די זייטען לאַכענדיג, האָב איך זיך אַזש צעוויינט פון גרויס אויפרעגונג און פאַרדראָס.

מיין ווייבעל איז באַלד ארויסגעלאָפען צו מיר אין גאָרטען און מיך קוים איינגענומען. איך האָב זיך דאָך „צעבונטעוועט״ און תיכף ומיד נאָר געוואָלט אהיימפאָרען צוריק צו דער מאַמען...

מיין ווייב האָט ניט געהאַט די העזה דעם פאָטער אויסצורעדען, אָבער אז די שוויגער איז פארנאַכט אהיימגעקומען פון פעלד, האָט מיין ווייב פאר איהר אָפגעוויינט „א גאַנץ שטיק", אז איך וויל זי פאַר־לאָזען און צוריק אהיימפאָהרען.

איז זי, די שוויגער, באַלד אריין צו איהר „כל־בוניק" (אזוי האָט זי איהם גערופען, ווען זי איז געווען אין כעס) און איהם געגעבען א „סילוק", הלמאי ער טשעפּעט זיך אומזיסט און אומנישט צום „קינד"...

ער האָט איהר אָבער וויניג־וואָס געענטפערט און געהאַלטען אין איין לאַכען. א גאַנצע וואָך האָב איך מיט איהם ניט גערעדט, ביז מיר האָבען זיך, צוביסלאַך, ווידער איבערגעבעטען.

די שוויגער האָט מיך זעהר ליב געהאַט. ניט איין מאָל האָט זי געזאָגט פאר די קינדער און איהרע קרובים, אז איך בין ביי איהר א סך חשוב'ער, ווי זי וואָלט זיך געקויפט אן אייגען גוט. (צוויי פון איהרע ברידער האָבען שוין דעמאָלט געהאַט אייגענע, גרויסע, גיטער).

אהיים בין איך, מאָלט אייך, ניט געפאָרען. און אין מיינע בריף צו דער מאַמען, האָב איך די גאַנצע פּאַסירונג אויך ניט דערמאָנט.

עטליכע טעג שפּעטער, האָט מיר די שוויגער, כאָטש עס איז מיר אפילו ניט איינגעפאַלען וועגען דעם צו בעטען, דערלאַנגט צעהן גולדן:

— נאַ, דער שווער האָט דיר געגעבען, דו זאָלסט דיר קויפען דיינע ספרים'לאַך, וואָס האָסט אזוי ליב צו לייענען...

איך האָב דאָס געלד אוועקגעשיקט צום מוכר ספרים אהרן פויסט, אין קראָקע, און דער גאַנצער אינצידענט איז פון מיר, בסך הכל א אינגעל פון א זעכצעהן יאָהר, באַלד פארגעסען געוואָרען.

אויף די בוימער האָב איך זייט דעמאָלט שוין וויניג־וואָס גע־קלעטערט. אז די פירות זיינען צייטיג געווארען האָבען זיי אליין אָנגעהויבען ארונטערצופאַלען...

עס האָט דעמאָלט שוין אויך אָנגערוקט די צייט פון די ליבע און טייערע וויינפערלאַך און שעהנע רויטע אגרעסען. זיי וואקסען אויף גאָר נידריגע קשאַקעס, אזוי אז מען דאַרף זיך צו זיי נאָר צובויגען און עסען...

אויב איך האָב נאָך אמאָל יאָ חשק געהאַט א קלעטער צו טאָן אויף א בוים, האָב איך מהדר געווען דאָס צו טאָן, ווען דער שווער איז ניט געווען אין דער היים. איבערהויפּט אין א דאָנערשטאָג, ווען ער פלעגט פאָרען קיין ראַדאָמישלאַ, אָדער קיין מעליץ, אויף די דאָרטיגע ירידים.

דעמאָלט בין איך געווען דער בעל הבית און אליין־הערשער איבער׳ן גרויסען גאָרטען און דאָרטען געטאָן וואָס מיין הארץ האָט נאָר אליין געגלוסט.

30 — איך ווער „געבונדען"

איך האָב חתונה געהאט ראש חודש תמוז און אין עטליכע וואָכען ארום האָט זיך שוין אָנגעהויבען שניט־צייט.

די ווירטשאפט אין זגורסק, ווי איך האָב שוין עטליכע מאָל געזאָגט, איז געווען א זעהר גרויסע, אן ערך פון א טויזענד אקער, גאַנץ גוטע ערד.

דערצו איז דעמאָלט געווען אַ זעהר גוט און געראָטען יאָהר. (מיין שוויגער פלעגט זאָגען אז דאָס איז אין מיין מזל . . .) און עס זיינען אָנגעוואקסען זעהר א סך תבואות און פארשידענע הייען און קלעען.

ארבייטער האָבען דעמאָלט אין די פעלדער געארבייט גאָר א סך, אָפטמאָל עטליכע הונדערט יעדען טאָג. מען האָט זיך ניט געקאָנט צופרידען שטעלען מיט די שטענדיגע ארבייטער פון די ארומיגע דער־פער, נאָר מען האָט נאָך באצויגען „געבערגס־גוים".

דאָס זיינען געווען אָרימע גוים פון די בערג ארום טאָרנע און סאנזער געגענד. מען האָט געשיקט וועגענער נאָך זיי און זיי זיינען געקומען מיט זייערע ווייבער און קינדער און דאָ אָפּגעווען אַ גאַנצען זומער.

זיי האָבען די תבואות ניט געשניטען מיט די געוועהנליכע סערפּעס, נאָר געהאַקט מיט קאָסעס. זיי האָבען גענומען אַ סך מעהר ווי די היימישע גוים: צוויי גולדען א טאָג פאר מאַן און ווייב. דערצו האָט מען זיי אויך געמוזט געבען פּראָדוקטען, אז זיי זאָלען פאר זיך אליין קאָכען. עס איז אָבער ווערט געווען, ווייל זיי זיינען געווען שנעלע און גוטע ארבייטער.

אָבער די הויפּט־ארבייטען פלעגען טאָן די שטענדיגע, היימישע, גוים און שיקסעס. מיין שוויגער האָט שוין געהאט איהרע אייגענע שיקסעס, פאַר וועלכע זי וואָלט ניט געווען גענומען „אַ זאַק מיט באָרשטש". זי פלעגט זיי אָפּט מהנה זיין מיט איבריגע עטליכע גראצער און מיט אַן איבעריגען טרונק־בראַנפען...

די זגורסקער פעלדער זיינען אלע געלעגען בלויז פון איין זייט הויף. ניט צום וועג קיין ראַדאָמישלאַ, נאָר האָבען זיך געצויגען גאָר העט ווייט, אזש ביז קיין וואדאָוויץ. יעדעס שטיק פעלד איז געווען איבער הונדערט אקער לאַנג און ברייט, און איז געווען פארזייט מיט בלויז איין סאָרט תבואה, קאָרן, ווייץ, גערשטען, אָדער האָבער.

אז אזא שטיק פעלד איז פארטיג געוואָרען צום ארונטערנעמען די אָנגעוואקסענע תבואה, האָט מען דערצו געדארפט האָבען עטליכע הונדערט שניטערס אָדער העקערס.

דער געוועהנליכער לוין פון די ארבייטער איז געווען זעהר פאר־שידען, און איז געווען אָפּהענגיג פונ׳ם סעזאָן פון יאָהר און דעם אופן פון ארבייט.

ווינטער־צייט, ווען מען האָט גאָר ניט געטאָן, נאָר טאָג־אויס טאָג־איין געהאַלטען אין איין דרעשען די תבואות, פלעגט דער לוין פון א דערוואקסענעם פויער זיין זעכצעהן און האלבען גראַצער א טאָג, דאָס הייסט, א האלבען „צוואַנציגער״ (די צוואַנציגערס זיינען שוין לאַנג ניט געווען אויף דער וועלט, אָבער דער פויער האָט נאָך אויף זיי גערע־כענט).

א דערוואקסענע, גרויסע, שיקסע אָדער פויערטע, האָט באקומען פופצעהן גראַצער; קלענערע שיקסלאך — צו צוועלף גראַצער.

אָבער מיט׳ן אָנקומען פונ׳ם פריהלינג האָט זיך דער ארבייטס־פרייז געהויבען, וואָס אמאָל העכער געוואָרען און ער האָט זיין העכס־טען שפּיץ דערגרייכט שניט־צייט, ווען מען פלעגט צאָלען אפילו די שיקסעס צו זעכציג גראַצער א טאָג.

צוליב אזא הויכען פרייז פלעגען זיך פויערים אָנלויפען אין גרויסע צאָלען, פון גאַנץ ווייט. עס זיינען אויך געווען אזעלכע, וואָס זיינען געגאַנגען צו פוס (אין אויסנאַמס־פאַלען האָט מען נאָך זיי געשיקט פורען), א קנאַפּע מייל, אין דער פריה צו דער ארבייט און אין אבענד צוריק, אויב מען האָט נאָר ערגעץ אין א הויף געצאָלט מיט פינף אָדער צעהן גראַצער מעהר, ווי דער הויף אין זייער שכנות.

מען פלעגט אויך די שניטערס געבען — אין דער העכסטער שניט־צייט, אָדער אין הערבסט ביים אויסגראָבען די קארטאָפעל — צוויי מאָל אין טאָג צו גלעזלאך בראַנפען.

געוועהנליך פלעגען אזעלכע טאָג־ארבייטער זיין גרויסע פויליאַקעס און האָבען נאָר געזוכט דער טאָג זאָל אריבערגעהן מיט וואָס וועניגער ארבייט. האָט מען אויף זיי געמוזט אכטונג געבען און ניט אָפּלאָזען פון אויג א גאַנצען טאָג.

די שוויגער, מיט דער ארויסהילף פון איהרע קינדער און דערצו עטליכע געדונגענע אידישע און אויך גוי'אישע אויפזעהערס, האָבען געהאַלטען אין איין מינטערען די ארבייטער און שרייען אָהן אן אויפ־הער:

— זשני! זשני! זשני! (שנייד, שנייד, שנייד!)

כדי די ארבייט זאָל אָנגעהן שנעלער און מען זאָל אויף די ארבייטער קענען בעסער אכטונג טאָן, האָט זי זיי איינגעטיילט אין עטליכע סעקציעס. צו פערציג־פופציג אויף איין פּלאַץ.

די גיכקייט פון דער ארבייט ווענדט זיך אָן דעם „פּשאַדאָווניק”, אָן דעם ערשטען שניטער, נאָך וועמען אַלע אַנדערע פון דער סעקציע מוזען נאָכפאָלגען און האַלטען שריט.

אויב די ארבייט ווערט געטאָן פון א פלינקען שניטער, מוזען די אַנדערע ארבייטער, באין ברירה, שוין נאָכפאָלגען און ניט בלייבען הינטערשטעליג צופיל.

יעדער הויף האָט דערפאַר שוין געהאַט זיינע גענייטע און בעסטע ארבייטער — געוועהנליך גרויסע און פלינקע שיקסעס — מיט וועמען מען האָט זיך באַנוצט אַלס „פּשאַדאָווניקעס”. זיי פּלעגען באַקומען צו עטליכע גראַצערס מעהר א טאָג, און ביי זיך געווען גאַנצע מיוחסת־טעס. אפילו אין אַנדערע צייטען, ווען עס איז געווען ווייניג ארבייט אין הויף, און מען האָט א סך אַרבייטער צוריק אהיימגעשיקט, האָט מען פאַר אזא „פּשאַדאָווניצע” שוין שטענדיג געפונען עפּעס צו טאָן...

* * *

איינמאָל, בשעת מען האָט געשניטען ווייץ אין א ווייטען פעלד, האָט מיך מיין ווייב איינגעלאַדען, אז איך זאָל מיט איהר מיטגעהן אין פעלד אריין, ווייל זי וויל טראָגען עפּעס אביסעל וואַרימעס פאַר דער מוטער, וואָס איז שוין געווען אין פעלד זייט דעם פריען מאָרגען.

ווען מיר זיינען אָנגעקומען אויפ'ן פעלד, איז געווען ארום עלף א זייגער. די גאַנצע ליאַנע איז געווען געדיכט פון מענשען. עס זיינען דעמאָלט געווען איבער צוויי הונדערט שניטער.

מיין שוויגער האָט זיך געפונען פּונקט ביים שפּיץ ביי די ערשטע ארבייטער — אַלע האַלב־נאַקעטע און באַרוועסע מענשען. מיין ווייב האָט איהר דערלאַנגט דאָס טעפּעל געקעכץ. די שוויגער איז אוועק אביסעל אָן א זייט. מיין ווייב האָט פאַרנומען איהר אָרט און געהאַל־טען אין איין שרייען:

— זשני! זשני! זשני!!!

איך בין געשטאַנען לעבען איהר אין מיין לאַנגען בעקעשעל און אין סאַמעטענעם קאַפּעלושעל. קיין רעקעל האָב איך דעמאָלט נאָך ניט געטראָגען. זיי האָבען אין דאָרף מורא געהאַט, אַז די מאַמע וועט זיך דערפון דערוויסען און האָבען טענות, אַז מען האָט איהר זון גע־מאַכט פאַר א „דייטש"... בין איך מיר אַזוי געשטאַנען און עפּעס גערעדט מיט מיין ווייב.

אָבער פּלוצים, איידער איך האָב זיך נאָך רעכט צייט געהאַט אַרומצוזעהען, איז צו מיר צוגעלאָפען איינע פון די שיקסעס, טאָקע די „פּשאָדאָווניצע", און מיט א שטריק, געפלאָכטען פון געשניטענער תבואה, מיך פעסט אַרומגעבונדען. בין איך געבליבען שטעהן, אין מיין לאַנגער־שוואַרצער בעקעשע, אַן אַרומגעבונדענער מיט א שטרויענער „פּאָווראָסלאָ"...

איך אָנפאַנג האָב איך גאָר ניט פאַרשטאַנען וואָס דאָ קומט פאָר. אָבער מיין ווייב און אַלע אַרבייטער האָבען אָנגעהויבען גאָר שטאַרק צו לאַכען און מען האָט מיר דערקלערט, אַז דאָס איז אַן אַלטער פּויע־רישער מנהג, אַז ווען א גאַסט קומט אין פעלד אַריין ווערט ער תיכף געבונדען און ער מוז זיך אויסלייזען. פריער טאָר ער פון זיך די „פּאָווראָסלאָ" ניט אַרונטערנעמען.

מיין ווייב האָט מיך אויסגעלייזט פון די דאָזיגע גוי'אישע הענד מיט אַ גאַנצען גולדען און די שוויגער האָט, לכבוד איהר „נאָווי דזשענץ", „דעם נייעם איידים", צו מיטאָג געהייסען געבען צו אַלע אַרבייטער צו טרונק בראַנפען, אַ חוץ דעם בראַנפען, וואָס זיי האָבען שוין באַקומען צום אָנבייסען און וועלען נאָך באַקומען פאַרנאַכט, צום „פּאָד־וויעטשאָרעק".

א וואָך צוויי, וואו איך בין נאָר געשטאַנען און געגאַנגען, צו־קוקענדיג זיך צו די פאַרשידענע דאָרפס־אַרבייטען, האָט מען מיך גע־האַלטען אין איין „בינדען" און איך האָב געמוזט צאָלען אויסלייז־געלד, כאָטש שוין ניט קיין גאַנצען גולדען, ווי דאָס ערשטע מאָל. איך בין אָפּגעקומען מיט צוואַנציג, אָדער דרייסיג גראַצער . . .

31 — רייטען אויף פערד

באַלד ווי איך בין נאָר אָנגעקומען אין דאָרף אריין, האָט זיך אין מיר אָנגערופען אַ גרויסער חשק צו רייטען און פאָרען מיט פערד.

אייגענטליך האָב איך דעם דאָזיגען חשק שוין געהאַט פון פריער — זייט איך בין אַ חתן געוואָרען.

דער שדכן, ר׳ מענדעל ר׳ בעריש׳ענס, ווען ער האָט נאָר אָנגעשלאָגען דעם שידוך, האָט ער שוין געפונען פאר נויטיג דאָס אויסצורעכענען פאר א מעלה. איך ווייס אפילו ניט וואָס די מאַמע, מיין ברודער און די שוועגערין, האָבען וועגען דעם געדענקט. אָבער איך אליין האָב דערפון זעהר גרוים הנאה געהאט און שוין ארויסגעקוקט אויף דער צייט, ווען דערדאָזיגער וואונש וועט ענדליך מקוים ווערען...

אייגענטליך האָב איך דעמאָלט נאָך זעהר שטארק מורא געהאט פאר א פערד. אין לעמבערג, אדער טאַרנע, ווען איך האָב געזעהען א פערד, האָב איך שטענדיג זיך אָפּגעטראָגען אָן א זייט. הייגט, אז איך האָב דערזעהען, אז אַזאַ פערד הויבט אויף דעם עק, אָדער טוט א בריק מיט׳ן הינטערשטען פוס, האָב איך פשוט עוקר געווען.

איך האָב אָבער פאַרשטאַנען, אז דאָס איז פשוט א נאַרישע מורא, און אויב איך וועל נאָר האָבען די געלעגענהייט דערצו, וועל איך קענען געהן ארום א פערד, פונקט אזוי גוט ווי יעדער איינער...

אויך מיינע חברים, ביי רבי נפתלי ר׳ פסח׳ס און די אנדערע קלויז־בחורים, האָבען מיך געהאַלטען אין איין מקנא זיין, אז איך וועל האָבען אַזאַ גוטע און אָנגענעהמע צייט און שטענדיג ארומרייטען, ווי אן אמת׳ער פּריץ, אויף א פערד, אָדער ארומפאָרען אין מיין אייגענער קארעטע, א זאַך, צו וועלכער זיי וועלען קיינמאָל ניט קענען קומען...

א פּאָר טעג נאָך מיין חתונה, ווי גיך די מאַמע איז נאָר אהיים־געפאָרען (זי וואָלט מיך זיכער ניט געלאָזט צוגעהן צו אַ פערד, עס זאָל מיר ניט אַ בריקע טאָן), האָב איך זיך שוין אָנגעהויבען צו דרעהען ארום די פערד. ניט ארום די, וואָס זיינען געשטאַנען אין שטאַל, אָדער געאַרבייט אין פעלד, נאָר ביי יענע, וואָס זיינען געווען איינגע־

שפּאַנט אינ'ם שווער'ס בריטשקע און מען איז מיט זיי כסדר ארומ־געפאָרען.

מיין שווער האָט זיך שטענדיג ליב געהאַט צו פירען ברייט, א סך אַנדערש ווי זיינע שוואָגערס, און ער איז שטענדיג אַרויסגעפאָרען מיט אַזא טייערען געשפּאַן, ווי דער גרעסטער פּריץ פון דער געגענד. פלעגט מען איהם טאַקע, פון שפּאַס וועגען, רופען דער „באַראָן".

ער האָט געהאַט א פּאָר טייערע פערד, וואָס האָבען איהם אַליין געקאָסט די גרויסע סומע פון זעקס הונדערט גולדען און זיינען א סך מעהר ווערט געווען. איינער פון זיי איז געווען א געשניטענער און דער צווייטער אָן אָגער.

מיין ערשטע באַקאַנטשאַפט מיט פערד, זיינען געווען דידאָזיגע צוויי סוסים. ווען איך האָב זיי צום ערשטען מאָל דערזעהען, איז מיין האַרץ צו זיי צוגעצויגען געוואָרען מיט גרויס ליבשאַפט, און מיין גרעסטער וואונש איז אין יענע צייטען געווען, אז איך זאָל נאָך האָבען די זכיה אויף זיי אמאָל צו רייטען, אָדער כאָטש מיט זיי צו קוטשירען.

איך האָב זיך צו דידאָזיגע פערד צוביסלאַך צוגעוואוינט. אין אָנפאַנג האָב איך זיי געגעבען שטיקלאַך צוקער, אָבער אין איינוועגם האָב איך זיך גאָר שטאַרק געשראָקען, אז דאָס פערד זאָל מיר אויך ניט א בים טאָן . . .

אָבער, ניט קוקענדיג אויף זייער הויכען פּרייז און גאָר שנעלען לויפען, זיינען דידאָזיגע צוויי פערד געווען גאָר געמיטליכע באַשעפע־נישען. זיי האָבען מיר קיינמאָל קיין בים ניט געטאָן און באהבה מקבל געווען מיינע — וואָס אמאָל מעהר דרייסטערע — באַריהרונגען. איך פלעג זיי גלעטען ביי די גריוועס און זיי האָבען געגען דעם גאָר ניט פּראָטעסטירט.

* * *

מיין ווייב האָט געהאַט א ברודער, מיט א קנאַפּע צוויי יאָהר אינגער פון איהר, פון א יאָהר זעכצעהן, דאָס הייסט, אין מיין עלטער, מיכאל האָט ער געהייסען.

אָט דערדאָזיגער מיכאל איז געווען א גאַנץ וואוילער בחור און א גאָר שטאַרק צוגעלאָזענער. ער האָט מיך ליב באַקומען זייט ער האָט מיך דערקענט און אונזער פריינדשאַפט האָט אָנגעהאַלטען ביז צו זיין אָפּשטאַרבען.

ער איז געווען דער איידעלסטער און צו־מייסט געלערנסטער פון שווער'ס זין; דער שווער האָט זיך אויף איהם אויך געלאָזט קאָסטען א סך געלד. ער האָט איהם שטענדיג געהאַלטען אין ראַדאָמישלא ביי

א מלמד און דערנאָך אויך אין טאָרנע, ביי א לערער, וואָס האָט געהאַט א נאָמען אין דער גאנצער אומגעגנד, יודל היימאן.

מיכאל האָט גאָר שטארק חשק געהאַט צו קענען לשון קודש און אויך אביסעל דייטש. אין ראדאָמישלא איז אין יענע צייטען ניט געווען אזא לערער פאר אזעלכע זאכען (שפּעטער איז אהין געקומען א רעליגיאָנס־לערער, בלומענקראַנץ, וועלכער פלעגט אויך געבען פּריוואטע לעקציעס).

איך האָב מיכאל'ן צוביסלאך אנגעהויבען צו לערנען. ער האָט אפילו ניט געהאַט קיין גוטען קאָפּ. ער האָט אבער נעבאך געוואָלט און זיך געמוטשעט איבער שילער'ס „קאבאלע און ליבע" און איך האָב איהם געמוזט געבען צו פארשטעהן יעדען באזונדערען זאַץ.

אלזאָ איך בין געוואָרען מיכאל'ס שפּראכען־לערער און ער מיינער — אין רייטען אויף פערד...

כאָטש אין זגורסקער הויף זיינען געווען א סך פערד, עטליכע פערציג ביז פופציג, זיינען אָבער ניט געווען אזעלכע וואָס האָבען זיך אויסגעטויגט צום רייטען.

רייטען קען מען אפילו אויף יעדען פערד. אבער פון רייטען צו רייטען איז גאָר א גרויסער חילוק.

דער אומגאַנג מיט די פערד איז געווען אזאָ: פאר יעדע פיר פערד (א פאָרנאַלקע) איז געווען א באזונדער פאראָבעק, וועלכער האָט מיט זיי געאַקערט, אָדער געפאָרען. און ער איז געווען זייער בעל הבית, זיי געגעבען צו עסען און אויף זיי אכטונג געגעבען, אז זיי זאָלען זיין אין דער בעסטער אָרדנונג. אזאַ פאראָבעק פלעגט זיך פּשוט שפּיגלען אין זיינע פערד און זיך מיט זיי בארימט, אויב זיי האָבען שעהן אויסגעזעהען.

נעמען ביי אזאַ פאראָבעק זיינס א פערד צום רייטען איז געווען אַן אונמעגלאַכע זאך. די פערד האָבען געארבייט טאָג־איין און טאָג־אויס און זונטאג האָבען זיי גערוט. האָט ער זיי, בשום אופן ניט געוואָלט געבען צום רייטען.

זיינען בלויז פארבליבען צום רייטען די צוויי „צוגאָווע" פערד, די בעסטע און שעהנסטע אינ'ם הויף.

זיי האָבען קיינמאָל ניט געארבייט אין געשפּאַן, נאָר מען איז מיט זיי אַרומגעפאָרען, בלויז מיין שווער פלעגט ווען־עס־איז רייטען אויף איינעם פון זיי אין א וויטערען פעלד אריין.

אָט אויף דידאָזיגע צוויי טייערע פערד האָב איך, צוזאמען מיט מיכאל'ן, געוואָרפען אַן אויג.

דער פֿאַראָבעק זייערער איז געווען א יונגער און שעהנער שייגעץ, מיט'ן נאָמען יענדרעק. ער איז געפֿאָרען מיט די „צוגאָווע" פערד און ער איז געווען דער קוטשער פון זיי.

יענדרעק איז שטענדיג געווען „אַ פּאַן פּאָטשעבאָווסקי", ער האָט זיך שטענדיג געגויטיגט אין געלד. כאָטש ער האָט כּסדר, ווען נאָר ער איז מיט אימיצען ערגעץ געפֿאָרען, באקומען זיין „טרינק־געלד", איז ער אָבער אלעמאָל געווען „צו־קורץ". ער האָט געהאַט עטליכע שיקסעס, פאר וועלכע ער האָט יעדעס מאָל, ווען ער איז נאָר געווען אין טאָרנע, איינגעהאַנדעלט מתנות.

צו אָט דעמדאָזיגען יענדרעק האָבען מיר זיך גענומען. דאָס הייסט, ניט איך — איך האָב זיך מיט איהם געקענט וויינינג־וואָס אויס'טענה'ן — נאָר מיכאל. ער פלעגט איהם אָפט געבען צעהן, צוואנציג, אדער מעהר גראצער, אבי ער זאָל אונז געבען זיינע פערד צום רייטען.

עס איז גאָר ניט געווען א גרויסע תורה זיך דאָס אויסצולערנען.

מיין לאַנגע בעקעשע, האָב איך שוין לאַנג געהאַט פארביטען אויף א רעקעל. באלד צום ווינטער, האָט מיר מיין שווער געלאָזט מאַכען אַ זעהר פיין פוטעריל, אינעווייניג מיט שווארצע באראנקעס און א טייער שמוישען היטעל דערצו, און די בעקעשע איז געהאנגען אין שאַפע. איך האָב זי נאָר באנוצט, ווען איך בין געפֿאָרען אין שטאָדט אריין, אָדער ווען עס איז אין הויף אריינגעקומען עפּעס אַן איש מכובד, אדער א „שעהנער איד", פאר וועמען מיין שווער האָט פאָרגעשטעלט זיין נייעם און „גוטען" איידים...

די צוויי פערד, דער געשניטענער, אזוי גוט ווי דער אָגער, זיינען געווען גרויסע און ברייטע, אָבער זעהר געמיטליכע און צוגעלאָזענע, פערד. זיי האָבען זיך כמעט קיינמאָל ניט געוועהרט, ווען מען איז אויף זיי געריטען. זיי האָבען פשוט ניט געפיהלט די לייכטע משא פון אזעלכע פארשוינען, ווי איך און מיכאל זיינען דעמאָלט געווען.

אלזאָ, קיין פערד צום רייטען האָט אונז שוין ניט געפעלט. אָבער מיר האָבען ניט שטענדיג געהאָט די געלעגענהייט דערצו. מיין שווער האָט שטארק ניט געוואָלט ליידען, אז עס זאָל זיך אימיצער צורירען צו „זיינע" פערד. און אויב ער איז דערפון געוואויר געוואָרען, פלעגט ער יענדרעק'ן שלאָגען מכות רצח. מיר זיינען אבער מיט'ן כח פון אונזער געלד געווען א סך שטארקער פון איהם. יענדרעק האָט באהבה מקבל געווען די קלעפּ, און אָפט זיך ניט געמאַכט זעהענדיג, ווען מיר זיינען געווען ביי די פערד.

אין אָנפאנג, ווען איך בין נאָך ניט געווען קיין גוטער רייטער, האָב איך זיך געלערענט רייטען, בשעת מען האָט די פערד געפירט צום וואסער־טרינקען, צום „פּאָיען".

דאָס זגורסקער הויף איז געשטאַנען אויף א בערגעל און אונטען איז געפלאָסען א קליין, אָבער ריין, וואסערל. אהינצו פלעגען די פּאַ־ראָבקעס פירען זייערע פערד צום אָנטרינקען, אָדער ארומוואשען. און דאָרטען פלעג איך, אמאָל אליין און אָפטמאָל מיט מיכאל'ן, רייטען מיט די „צוגאָווע" פערד. דאָס איז שוין ניט געווען אזא גרויסע עבירה אינ'ם שווער'ס אויגען, אויב ער האָט אמאָל געהאט א געלע־גענהייט דאָס צו דערזעהען.

באַלד האָב איך זיך אויסגעלערענט די גאַנצע תורה פון רייטען און בין שוין געזעסען אויפ'ן פערד ווי עס געהערט צו זיין. איך האָב שוין דערנאָך געקענט אזוי גוט רייטען, אז מיר האָבען, ביינאַכט, ווען דער שווער, און אויך יענדרעק, זיינען שוין געשלאָפען, אָפט א פיר ארויס געטאָן די פערד, און געריטען גאָר אָהן זאָטלען, און אפילו אויך אָהן לייצעס, — בלויז די לאַנגע קייט, אויף וועלכען אזא פערד איז אָנגעבונדען צום זלויב, אריבערגעוואָרפען אריבער'ן פּיסק. די פערד האָבען אונז געפּאַלגט, אויפ'ן מינדעסטען ריהר מיט דער קייט.

אז מיר זיינען, איבערהויפּט ביינאַכט, ווען דער פראָסט האָט געקנאַקט, געזעסען אויף די פערד, פלעגען מיר זיך געבען „א לאָז" א האַלבע, אָדער גאָר א גאַנצע מייל, ביז הינטער מעליץ, אָדער מיר האָבען זיך געגעבען א כאַפּ אריבער צום שוואָגער בעריל, קיין יאָזע־פאָוו.

אָבער ניט שטענדיג איז מיר דאָס רייטען אזוי גלאַטיג אָפּגעגאַנגען.

איינמאָל, ווען איך בין געריטען פונ'ם וואסער, האָט זיך, אויפ'ן בריקעל, וואָס האָט געפירט אין שטאַל אריין, דאָס פערד פּלוצים אויסגעגליטשט און איך בין געבליבען מיט איין פוס ליגען אונטער'ן שווערען און גרויסען פערד. איך האָב מיך ניט געקענט אויפהויבען. מען האָט מיך געמוזט אריינטראָגען אין הויף אריין און אוועקלייגען אויפ'ן בעט. דער פוס איז באַלד אזוי שטאַרק געשוואָלען געוואָרען, אז דער שטיוועל האָט שוין מעהר ניט געקענט אראָב פונ'ם פוס און מען האָט איהם געמוזט, מיט א מעסער, אראָפּשניידען. איך האָב געמוזט פארברענגען עטליכע טעג אין בעט, ביז דאָס געשווילעכץ איז ארונ־טער.

דער שווער האָט זיך דעמאָלט אויף מיר ניט געבייזערט. נאָר מיט א שמייכעל געזאָגט:

— א מצוה אויף דיר! איך האָב א נקמה! רייט ניט אויף קיין פערד!

אָבער ניט אייביג איז ער וועגען דעם געווען אין גוטען מוט.

איין מאָל בין איך מיט מיכאל׳ן געווען הינטער מעליץ, און ווייל מיר האָבען זיך געאיילט אהיים, האָבען מיר די פערד ניט געשוינט און געטריבען אין „העכסטען גאַלאָפּ". די פערד, שווערע און דיק־בייכיגע, זיינען באַלד געוואָרען באַגאָסען מיט שוויס. יענדרעק האָט זיך דער־מאָלט געהאט פארשלאָפען און אין צייט די פערד ניט ארומגעפוצט, אז מען זאָל אויף זיי ניט דערקענען דעם נעכטיגען שוויס.

מיין שווער איז פּונקט דעמאָלט פריה אויפגעשטאַנען און איז באַלד אריין אינ׳ם פערד־שטאַל. אז ער האָט דערזעהען די פערד, איז וואָס פאַר א טרויעריגען צושטאַנד זיי געפינען זיך און ווי דער גאַנצער „שערטש" (האָר) איז ביי זיי צוגעקלעפּט צו די ליבער, איז ער אריין אין א שרעקליכען כעס, און נאָכדעם וואָס ער האָט דעם שייגעץ גוט אָנגעשלאָגען, איז ער אריין צו מיר אין מיין שלאָפצימער און מיט גרוים כעס אויסגערופען:

— יאָשע, אז דו האָסט חתונה געהאט מיט מיין טאָכטער, מעגסט דו דיר איינרעדען, אז דו ביזט מיינער א שותף. אָבער א שותף צו די „צוגאָווע" פערד, ביזט דו ניט!!...

אויך א צווייטען מאָל האָט ער אונז אויך געכאַפּט ביי אזא שווערע עבירה. מיך האָט ער ניט געזעהען און דערפאַר גאָר ניט געזאָגט. אָבער מיכאל׳ן האָט ער פּונקט געטראָפען אויפ׳ן הויף און איהם געוואָלט כאַפּען שלאָגען.

מיכאל האָט זיך געגעבען א דרעה־אויס און איז עטליכע מאָל געלאָפען ארום דעם ברונעם און צום סוף ארויס אויפ׳ן קייזער־שטראָז. מיין שווער איז איהם נאָכגעלאָפען, און אז ער האָט געזעהען, אז ער וועט איהם ניט קענען דעריאָגען, האָט ער געכאַפּט א פולע האַנד מיט קליינע שטיינדלאַך (שאָטער), וואָס זיינען געלעגען אויף דער „פריזמע", אויפ׳ן וועג און האָט איהם נאָכגעוואָרפען. דערנאָך האָבען מיר אַלע, און אויך דער שווער, דערפון גאָר שטאַרק געלאַכט.

ביי דער שוויגער פלעגט מען שוין גיכער קענען פּועל׳ן אז זי זאָל אונז לאָזען רייטען אויף די טייערע פערד.

די זגורסקער פעלדער האָבען זיך געגרעניצט מיט די פּויערישע פעלדער פון דאָרף וואַדאָוויץ. צווישען די פעלדער איז געווען א בריי־טער פּאַס ערד פון עטליכע איילען, וואָס האָט ניט געהערט צו קיינעמען און איז נאָר באַנוצט געוואָרען אלס א פאָהר־וועג צווישען די פעלדער.

אויף איהם האָט קיינער ניט געטאָרט פּאַשען בהמות, ווייל אויף דעמ־דאָזיגען וועג — „די גרעניץ", האָט מען עס גערופען — איז אָנגע־וואַקסען א סך גראָז, האָבען די פּויערים ניט מהדר געווען און דוקא יאָ געפּאַשעט זייערע בהמות. מיין שוויגער האָט דאָס אָבער ניט גע־וואָלט ליידען, ווייל דאָס האָט געבראַכט צו גרויסע שאָדענס, וואָס די פּויערישע פּאַסטוכער האָבען אָנגעטאָן אין אונזערע פעלדער, פלעגט זי, די שוויגער, דערפאַר שיקען איהרע אויפזעהער, איהרע „קאַרבאָוור־ניקעס", אז זיי זאָלען די בהמות ארונטערטרייבען, אָדער גאָר פאַר־נעמען, אז דער אייגענטימער זאָל דערנאָך מוזען קומען אין הויף אריין און זיך בעטען, מען זאָל איהם זיינע בהמות ארויסגעבען.

אז דער שווער איז ניט געווען אין דער היים און איך און מיכאל האָבען געוואָלט זיך אביסעל אדורכרייטען אויף די פערד, האָבען מיר דאָס ביי דער שוויגער גאָר לייכט געקענט פּועל'ן. מיר האָבען איהר איינגערעדט, אז מיר ווילען רייטען צו דער גרעניץ א קוק טאָן וואָס עס הערט זיך דאָרט... אויף דעם איז זי שטענדיג געווען מרוצה און אונז נאָך געבעטען, אז מיר זאָלען איינגעמען („ארעסטירען") וועלכע עס איז בהמה.

איין מאָל האָט מיט מיר פּאַסירט אזאַ מעשה:

מיכאל איז ניט געווען אין דער היים און איך בין אליין געריטען צו דער גרעניץ.

איך האָב אויף דער גרעניץ טאַקע אָנגעטראָפען עטליכע בהמות און אזוי ווי דער פּאַסטוך איז געווען א קליין שייגעצעל פון א יאָהר זעקס־זיבען — פאַר א גרעסערען וואָלט איך זיכער געווען מורא געהאַט — האָט מיך אָנגענומען א חשק „איינצונעמען" כאָטש איין בהמה און זי אַפּפירען אין הויף אריין, אָן ערך פון א האַלבע מייל, און דערמיט באַווייזען מיין „העלדישקייט"...

איך בין אראָפּ פון פערד, עס געלאָזט שטעהן אין מיטען פעלד און מיך גענומען לויפען כאַפּען א בהמה. דערפון איז אָבער גאָר ניט געוואָרען. דאָס שייגעצעל האָט געגעבען בלויז איין פייף, און אזוי ווי די בהמות זיינען שוין געווען „אויסמושטירטע", זיי זיינען זיך צו־לאָפען אין אלע זייטען.

באין ברירה, בין איך צוריקגעגאַנגען צום פערד, כדי צוריק אהיימ־צורייטען און פאַר דער שוויגער צו דערצעהלען די גרויסע זאכען, וואָס איך האָב, שיער־שיער, ניט אויפגעטאָן.

אָבער קוים בין איך צוגעגאַנגען צום פערד און עס געוואָלט אָנכאַפּען ביי דער צוים, האָט זיך דאָס פערד דערשראָקען און אָנהויי־

בענדיג צו לויפען „בעטש פאל", איז עס אנטלאָפען, צוזאמען מיט'ן זאָטעל און דעם צוים, וואָס האָט זיך נאָכגעשלעפט צו דער ערד, ביז צוריק אין הויף אריין.

איך בין געבליבען שטעהן אין מיטען פעלד, א גוטע האלבע מייל פונ'ם הויף. און ניט האָבענדיג קיין אנדער ברירה, האָב איך געמוזט שפּאַצירען צו־פוס צוריק אהיים.

אָבער אַז דאָס פערד איז געקומען צולויפען גלייך אין שטאַל אריין און די גוים האָבען דערזעהען אַז איך בין ניטאָ, האָט מען דאָס גלייך דערצעהלט דער שוויגער. אַלע זיינען געווען זיכער, אַז דאָס פערד האָט מיך פון זיך ארונטערגעוואָרפען און ווער ווייסט וואָס מיט מיר איז געשעהען.

מען האָט תיכף ארויפגעזעצט צוויי שקצים אויף פערד און זיי זיינען געריטען מיך זוכען. זיי האָבען מיך אָבער שוין אָנגעטראָפען ניט ווייט פונ'ם הויף און צוריק געלאָפען אָנזאָגען די גוטע בשורה, אַז עס איז מיר גאָר קיין שלעכטעס ניט געשעהען.

איך האָב געהאַט א שוועגערין, א מיידעלע פון א יאָהר אכט, וואָס האָט מאַנכע ווערטער ניט געקענט אזוי שאַרף אויסרעדען, האָט זי זיך אָנגערופען:

— נאָך גוט וואָס דאָס זאָדיקעל (זאָטעל) איז ניט פארלוירען געווארען! . . .

אַזוי האָב איך זיך כסדר געלערענט רייטען און האָב די גאַנצע תורה שוין אזוי גוט געקענט ווי א געבוירענער דאָרפס־מאַן. שפּעטער, ווען איך בין געווען אן אייגענער בעל הבית, מיט אן אייגענער פּאָסעסיע, איבערהויפּט אויף די שצוצינער לאָנקעס, פלעג איך גאַנצע טעג פאַר־ברענגען אויפ'ן פערד, ווי אַן אמת'ער אָפיציר.

32 — אין ווער א סוחר

אז איך האָב חתונה געהאט, האָב איך פאַרמאָגט איבער פיר און און א האלב טויזענד גולדען נדן. איך האָב געהאַט מיין אייגענע טויזענד גולדען, מיין ירושה פון מיין פאָטער, זכרונו לברכה, און דאָס רעשט איז געווען מיין ווייב'ס נדן.

דער פריץ בראַניאָווסקי, ביי וועמען מיין שווער און זיינע שוואָ־גערס האָבען געהאלטען זייערע גיטער, האָט געוואוינט אין נאָהענטען שכנות פון מיין שווער און ער פלעגט איהם קומען אָפט באזוכען.

באלד נאָך מיין חתונה איז ער אויך געקומען, און זיצענדיג אין דרויסען אויף זיין קארעטע, האָט ער געזאָגט צום שווער, אז ער וויל קענען זיין „נאָווי זשענץ" (נייעם איידים). אז מען האָט מיך ארויס־גערופען און פאר איהם פאַרגעשטעלט, האָט ער מיך באגריסט און גראטולירט, אין דייטש. ער האָט צו־גוט פארשטאנען, אז אזא פארשוין ווי איך קען קנאפ־וואָס פויליש רעדען. ער האָט אויך שפּעטער געשיקט צו מיין ווייב פינף און צוואנציג גולדען — א מתנה צו איהר חתונה.

אָט דער פריץ האָט געוואוסט, אז איך האָב עטליכע טויזענד גולדען נדן און ער האָט דערצו זעהר שטארק חשק געהאַט...

ער האָט אָבער, ליידער, גאָר ניט געהאט צו געבען פאר'ן געלד. אלע זיינע גיטער זיינען שוין געווען פארדונגען צו אנדערע אידען אויף לאנגע יאָהרען; אויך די בעסערע און דיקערע וועלדער, האָבען שוין מעליצער אידען געהאט אויסגעהאקט, און ער האָט שוין ניט געהאַט וואָס צו פארקויפען.

אָבער איינמאָל, עס איז געווען אין ווינטער, עטליכע חדשים נאָך מיין חתונה, בעת איך האָב נאָך געגעסען קעסט אין זגורסק, האָט עס דעם פריץ „אָנגעכאפּט" און ער האָט זעהר נויטיג געדארפט האָבען באַטש עטליכע הונדערט גולדען.

ער האָט געשיקט נאָך מיין שווער—וועמען ער פלעגט רופען, פון שפּאַס־וועגען, „פּאַניע באַראָן" — און זיך אויף מיר נאָכגעפרעגט, אויב איך האָב שוין עפּעס א באַשעפטיגונג.

מיין שווער האָט איהם געענטפערט, אז איך בין נאָך צו־יונג צו געשעפטען און האָב נאָך צייט כאָטש א צוויי־דריי יאָהר, ביז איך וועל אָנהויבען זיך צו עפּעס נעמען.

האָט דער פּריץ איצט פאר'ן שווער פאָרגעלייגט אזא פּלאַן: ער וויל מיר פארקויפען עטליכע הונדערט קלאַפטער האָלץ, אין דעם נאָ־הענטען וואלד פּיאָנטקאָוויטץ, א האלבע מייל פון מעליץ און אַנדערט־האלבען מייל פון ראדאָמישלאַ. קיין קלאַפטערס האָט ער אפילו נאָך ניט געהאט און די מעליצער באצירקס־הויפּטמאנשאפט האָט איהם אויך שטרענג פארבאָטען דאָרטען צו האקען האָלץ, ווייל דער וואלד איז נאָך געוועזען א גאָר יונגער און די אַלטע בוימער זיינען געוועזען אויס־געהאַקט.

אָבער א פּוילישער פּריץ קוקט ניט אויף אזעלכע פארבאָטען, ובפרט ווען ער דאַרף נויטיג האָבען געלד. האָט ער פאר'ן שווער פאָרגעלייגט דעם פּלאַן, אז ער זאָל אריין מיט גוים אין וואלד אריין און דאָרטען האקען בוימער, אזוי לאַנג ווי מען וועט איהם לאָזען, און די סטאַ־ראָסטווע וועט זיך ניט דערוויסען און דאָס ניט שטערען. שפּעטער, וועט מען פון די געהאַקטע בוימער אויפשטעלען קלאַפטערס, וועלכע איך וועל מיר נעמען פאר מיין געלד. אָבער דערווייל מוז ער נויטיג האָבען, כאָטש א ערך פון א פינף הונדערט גולדען.

מיט'ן פּרייז איז מען מיט איהם באַלד מושווה געוואָרען. דריי גולדען פאר'ן קלאַפטער און אז איך אליין מוז באצאָלען פאר די הוצאות פון האקען די בוימער און אויפשטעלען די קלאַפטערס...

איך בין באַלד געפאָרען קיין טאַרנע און ארויסגענומען פון'ם שליש, ר' משה'ל וועקסלער, פינף הונדערט גולדען און זיי אוועקגע־געבען צום פּריץ בראַניאַוואסקי און איך בין צו מזל געוואָרען א וואלד־סוחר. די מאַמע און מיין ברודער זיינען דערפון געוועזען זעהר צופרידען, ובפרט האָט עס זיי געפרייט וואָס איך האָב ארויסגעוויזען אזא ליבשאפט צום מסחר.

א וואָך שפּעטער האָט מען פון'ם הויף ארויסגעשיקט די קארבאָוור־ניקעס אין די ארומיגע דערפער, אז גוים זאָלען קומען מאָרגען אינ'ם פּיאָנטקאָוויצער וואלד האקען בוימער. מען וועט זיי צאָלען אכציג גראַצער א טאָג פאר דער ארבייט.

אויף צומאָרגענס, מאָנטאג, זיינען שוין אין וואלד געוועזען א צוויי הונדערט גוים מיט זייערע העק און געהאלטען אין איין האקען בוימער, אָבער בלויז, אזעלכע וואָס האָבען געהאט, לכל הפחות, צעהן־צוועלף צאָל אין דורכמעסער.

איך, צוזאמען מיט׳ן שווער, זיינען אויך צוגעפאָרען אינ׳ם וואַלד אריין. מיר האָבען אָבער דאָרטען ניט געהאט וואָס צו טאָן. מען האָט די גוים געגעבען צו עטליכע גלעזלאך בראנפען איבער׳ן טאָג און זיי האָבען געהאלטען אין איין האקען בוימער. עס איז פשוט געווען א סכנה צו זיין אין וואַלד, אזוי פיל בוימער זיינען דעמאָלט ארונטער־געהאקט געוואָרען.

צוויי און א האַלב טאָג האָט געדויערט דאָס האקעניש. אויפ׳ן דריטען טאָג איז מען געקומען פון דער מעליצער סטאראָסטע און עטליכע זשאנדארען דערצו און מען האָט אלע גוים פונ׳ם וואַלד ארויס־געטריבען. עס זיינען אָבער שוין געווען אָנגעהאקט אזוי פיל בוימער, גענוג דערפון צו מאַכען עטליכע הונדערט קלאפטערס. איצט האָט מען זיך גענומען צום אויפשטעלען די קלאפטערס. געוועהנליך האַלט אזא קלאפטער האָלץ צוויי מעטער אין דער הויך און צוויי מעטער אין דער ברייט. צו דער הויך גיט מען נאָך צו א צוואנציג סענטימעטער, ווייל די קלאפטערס זינקען דורך דער צייט אין דער ערד און פארלירען פון זייער ריכטיגער מאָס.

אָבער, ווייל מיר זיינען דאָך געווען די גאנצע בעלי בתים אינ׳ם וואַלד און די קלאפטערס אליין געלאָזט אויפשטעלען, האָבען מיר זיך אן עצה געגעבען: די „יאזמעס" (יאָכען, די מאָסען אין וועלכע מען שטעלט אריין דאָס האָלץ) האָבען מיר געמאַכט מיט עטליכע סענטי־מעטער גרעסער און ברייטער. אויף אזא אופן זיינען די קלאפטערס ארויסגעקומען א סך גרעסער און ווערט געווען, לכל הפחות, מיט א גאנצען גולדען מעהר.

מיר האָבען צוגענומען א אידען, טאקע ניט ווייט פונ׳ם וואַלד, אז ער זאָל מיר ארויסהעלפען אין אכטונג געבען אויף די וואַלד־ארבייטער, און איך בין יעדען טאָג פונ׳ם הויף צוגעפאָרען זעהען וואָס דאָרטען קומט פאָר.

מיר האָבען דאָרטען אין וואַלד אויך געהאט עטליכע הונדערט „קופעס" גאַלענדזשעס (צווייגען, דער אָפפאַל פון די בוימער) און דאָס האָבען מיר אָנגעהויבען צו פארקויפען צו א גולדען א „קופע". דער וואַלד איז יעדען טאָג געווען פול מיט פויערים, וואָס זיינען געקו־מען מיט זייערע וועגען נאָך דידאָזיגע „קופעס".

אָבער לאַנג בין איך קיין וואַלד־סוחר ניט געווען. עס איז מיר נמאס געוואָרען דער גאנצער מסחר. איבערהויפט איז עס דער שוויגער און מיין ווייב ניט ניחא געווען. זיי האָט זיך אויסגעדוכט, אז עס איז פחיתת הכבוד פאר מיר זיך דערמיט אָבצוגעבען.

עס האָט זיך באַלד געמאַכט אַן אַפּנעמער. אַן אַנדערער יונגער־מאַן פון ראַדאָמישלאַ, אויך אַ קעסט־קינד, און ער האָט אַלעם אָפּגע־קויפט און געגעבען עטליכע הונדערט גולדען ריוח, און איך בין געוואָ־רען אויס וואַלד־סוחר...

אָבער פונדעסטוועגען זיינען די צוויי־דריי חדשים וואָס איך האָב פאַרבראַכט אין וואַלד, פאַר מיר גאָר אַ סך ווערט געווען. איך האָב אָנגעהויבען צו קומען צווישען מענשען און איבערהויפּט האָב איך שוין, צוביסלאַך, געכאַפּט דעם פּוילישען לשון, און זיך שוין געקענט אַביסעל אויפרעדען מיט וועמען עס איז.

דאָס איז געווען אַ זעהר נויטיגער אריינפיהר צו ווערען אַ דאָרפס־מאַן און צוקינפטיגער פּאַסעסאָר.

33 — יאָזעפאָוו

אינ'ם דאָרף יאָזעפאָוו האָב איך פאַרבראַכט גאַנצע צעהן יאָהר פון מיין לעבען וואָס זיינען אויך געווען די בעסטע. דערפאַר וויל איך דאָ וועגען דעם אביסעל מעהר מאריך זיין.

אן ערך פון א מייל פון זגורסק, (אויך א פינף פערטעל מייל פונ'ם שטעדטעל שצוצין), האָט זיך געפונען דאָס דאָרף און גוט יאָזעפאָוו. עס האָט פאַרמאָגט אן ערך פון פיר הונדערט און פופציג אקער לאַנד, צום אקערען און פאַרזעען תבואה, דאַרונטער אן ערך פון א הונדערט און פופציג אקער לאָנקעס, וואו עס וואקסען הייען און גראָזען, אָהן וועלכער עס איז ארבייט. דאָס גאַנצע גוט האָט זיך געפונען אין א נידעריגער געגענד, צווישען וואסערען און איז געווען שווער צום באַ־ארבייטען, אָבער דערפאַר שטארק מסוגל פאַר ווייץ.

דער אייגענטהימער דערפון איז געווען א אידישער דייטש, מיט'ן נאָמען ווילהעלם דאַמאַסק, וואָס האָט געוואוינט אין קראָקע און פלעגט דאָס גוט פאַרוואַלטען אויף זיין אייגענעם חשבון.

(וואָס פאַר א פאַרשוין דערדאָזיגער הערר דאַמאַסק איז געווען, וועלען מיר שפּעטער זעהען. ער איז געווען גאָר א טשיקאַווער טיפּ פון אן אלטען משכיל און א „פאַרשלעפּטע קרענק" דערצו).

יאָזעפאָוו האָט געהאַט א נאָמען פאַר א גוטען גוט, עס האָט זיך געפונען ניט־ווייט פון בודזין, וואו דער פעטער שמעון סאַנדהויז, מיין שווער'ס א שוואָגער, האָט געהאַט זיין פּאָסעסיע, אזוי אז ער, דער פעטער, איז דערמיט גוט באַקאַנט געווען.

אַז מיין שווער האָט געדאַרפט האָבען א פּאָסעסיע פאַר זיין טאָכטער איידעל און איהר מאַן בּערל לעוו, האָט דער פעטער שמעון זיך גענומען צו דער ארבייט און דעם שווער געמעקעלט דאָסדאָזיגע גוט.

דאָס געשעפט איז געשלאָסען געוואָרען. דער פּרייז פאַר א יאָהר איז געווען פיר טויזענד גולדען. אָבער כאָטש דאָס איז ניט געווען קיין צו־הויכער פּרייז, זיינען אָבער די באַדינגונגען — איבערהויפּט ווי עס האָט זיך שפּעטער ארויסגעוויזען — געווען זעהר ניט־גינסטיגע און דאָס האָט געהאַט א גאָר גרויסע ווירקונג אויפ'ן גאַנצען געשעפט.

עס איז דער מנהג העולם, אז ווען א פּאַסעסאָר נעמט א גוט, איז דאָס געוועהנליך זומער־צייט, ווען די פעלדער זיינען שוין באַארבייט און פּאַרזייט מיט אַלערליי תבואות, סאַי ווינטערדיגע און אויך זומער־דיגע. דאָס הייסט, אז באַלד באַקומט ער דערפון שוין א גרייטע הכנסה.

ווען די פּאַכט ענדיגט זיך, דאַרף ער דאָס גוט אויך צוריק איבער־געבען אין אַ פּאַראַקערטען און פּאַרזייטען צושטאַנד, אז עס זאָל זיין גרייט פאר'ן נאָכפאָלגער.

אויף אַזאַ אופן דאַרף מען ניט צו־פיל געלד אריינלייגען אין א פּאַסעסיע, העכסטענס עטליכע טויזענד גולדען און מען איז שוין א פּאַרטיגער בעל־הבית.

גאַנץ אנדערש האָט מיין שווער געהאנדעלט אין יאַזעפּאָוו. דער אייגענטהימער הערר דאַמאַסק איז געווען איינער פון די ביטרע פּאַר־שוינען און ער האָט איהם „אריינגענאַרט אין זאַק אריין."

מיין שווער האָט דאָס גוט טאַקע איבערגענומען אין דער פריהלינג צייט, ווען די ווינטער־תבואות זיינען שוין געווען לאַנג פּאַרזייט, אָבער די פריהלינגס־ארבייט איז נאָך אפילו ניט געווען אָנגעהויבען.

ער האָט דאַמאַסק'ן באַצאָלט „טבין ותקילין" פאר דער גאַנצער ווינטערדיגער ארבייט און זיך אונטערגענומען דאָס גוט אַליין צו באַארבייטען פאר'ן זומער. דערפאַר, אז גאָט וועט העלפען, און אין צוועלף יאָהר ארום, ווען דער קאָנטראַקט וועט זיך ענדיגען, דאַרף ער דאָס גאַנצע גוט איבערגעבען ניט־באַארבעט און דער נייער איבער־נעמער מוז אַלעס אָנהויבען פון דאָס ניי, אויף זיין אייגענעם חשבון.

דאָס איז געווען דאָס איינציגע גוט אין דער גאַנצער אומגעגענד, וואָס איז גענומען געוואָרען אונטער אַזעלכע באַדינגונגען.

מיין שווער'ס אויסרעכענונג איז געווען, דאָס אין צוועלף יאָהר אַרום, ווען דאַמאַסק וועט שוין זיכער זיין אויפ'ן עולם האמת,—ער איז שוין דעמאָלט געווען אַן אַלטער מאַן,—און דאָס גוט וועט זיין אַ ניט־באַארבייטע, וועט זיך זיכער ניט טרעפען אַזאַ גינסטיגער אָפּנע־מער, און ער וועט דאַן דאָס גאַנצע גוט קענען אָבקויפען פאר א שיבוש...

אָבער דערוויל האָט ער געמוזט גוט און עהרליך פאר אַלעס באַצאָלען און דאָס האָט בעטראָפען א הון רב. דאַמאַסק האָט איהם אויך פאַרקויפט זיין לעבעדיגען און טויטען אינווענטאַר און אויף אַזאַ אופן האָט מיין שווער אריינגעלייגט אין דעם, בערך ניט גרויסען, גוט א סומע פון איבער צוואַנציג טויזענד גולדען.

דערצו איז דער קאָנטראַקט אויך געווען א שלעכטער און האָט אנטהאַלטען מעהרערע זעהר ניט־גינסטיגע פּונקטען. בשעת מען האָט געשריבען דעם קאָנטראַקט, האָט מיין שווער דארויף ניט אכטונג געטאָן. אָבער שפּעטער האָט זיך אַלעס ארויסגעוויזען צום שלעכטען.

הערר דאמאַסק, א „גמרא־קעפּל" און א היבשער שווינדלער, האָט שוין פאַרשטאַנען ווי אזוי אזא קאָנטראַקט צו שרייבען. אונטער פאַר־שטעלטע ווערטער און גאָרנישט זאָגענדע פראַזען זיינען געווען באַ־האַלטען אַזעלכע באַדינגונגען, וואָס פון אויבען־אויף זיינען זיי געווען גאַנץ לייכטע, אָבער אז עס איז געקומען צו דער פּראַקטיק, זיינען זיי געווען זעהר שווערע פאַר'ן פּאָסעסאָר.

אויפ'ן גוט זיינען געווען מעהרערע געביידעס, סטאָדאָלעס, שטאַלען און שפּייכלערס און אנדערע בנינים, אָבער אַלע אין א זעהר שלעכטען און פאַרנאַכלעסיגטען צושטאַנד. אָנשטאָט צו זעהען אז אַלעס זאָל געטאָן ווערען אויפ'ן אייגענטהימער'ס רעכענונג, האָט מיין שווער געלאָזט איינשרייבען א פּונקט אינ'ם קאָנטראַקט, אז דאמאַסק דאַרף נאָר צוריקשטעלען די געביידעס, ווען זיי ווערען א י נ ג א נ צ ע ן רואינירט. מיין שווער האָט זיך אין אָנפאַנג ניט געכאַפּט וואָס דאָס מיינט, אבער אז עס איז געקומען צו עפּעס, האָט זיך דאַמאַסק דעמאָלט געהאַלטען ביים וואָרט ג ע נ צ ל א כ ע ר ר ו א י נ י ר ו נ ג, און דאָס האָט ביי איהם געהייסען, אז א בנין פאַלט איין אין גאַנצען אויף איין מאָל, אָדער עס ווערט פאַרניכטעט דורך פייער, אָדער ווינט...

דורך די אַלע צוועלף יאָהר, וואָס מיר האָבען געהאַלטען יאַזעפּאָוו, האָבען מיר שטענדיג געהאַט צו טאָן מיט די געביידעס. מען האָט געמוזט שטענדיג מאַכען רעפּאַראַציעס, אנדערש וואָלט מען זיי גאָר ניט געקענט באַנוצען, און דאָס האָט אָפּגעקאָסט שווערע הונדערטער יעדעס יאָהר.

דער באָדען איז געווען א נידריגער און די אָפּצוגס־קאַנאַלען („פּשיקאָפּעס") זיינען געווען אין דעם ערגסטען צושטאַנד און מיר האָבען גאָר אָפּט געמוזט אויסגעבען הונדערטער גולדען יעדעס יאָהר, כדי די פעלדער זאָלען ניט פאַרגאָסען ווערען מיט וואַסער און מען זאָל זיי קענען פאַראַקערען און פאַרזייען.

מיין שווער איז נאָר געווען א גרויסער בריה מיט'ן פּריץ בראָ־ניאָוואָסקי, אָבער דער הערר דאַמאַסק איז געווען א סך קלינגער און כיטרער פון איהם און האָט איהם גאַנץ נישקשה'דיג באַשווינדעלט. עס האָט געמעגט זיין ווי גוט א יאָהר, האָבען מיר אין יאַזעפּאָוו געהאַט

אַזעלכע אויסגאַבען, וואָס אַנאַנדער פּאָסעסאָר האָט זיי קיינמאָל ניט געהאַט און זיי האָבען אויפגעגעסען דעם גאַנצען ריוח.

אַנאַנדערער וואָלט אין יאַזעפּאָוו ניט געוועזן געקענט אויסהאַלטען קיין דריי־פיר יאָהר. מיין שווער האָט אָבער אין זגורסק געהאַט א זעהר גוט געשעפט און ער האָט געהאַט פון וואַנען געלד צו דערלייגען.

דאָס גוט איז איבערגענומען געוואָרען אין מערץ און מיין שוואָגער בערל לעוו האָט זיך דאָרטען אריינגעצויגען. עס איז אבער ניט געוועזן, ווי די שוויגער פלעגט צו זאָגען, אין א מזל׳דיגער שעה.

דאָס יונגע ווייבעל איידעל, וואָס איז געוועזן א גאָר גרויסע בריה און די גאַנצע געשעפטס־פיהרערין, איז באַלד קראַנק געוואָרען און האָט שוין ניט געקענט קומען צו זיך.

זי האָט אָבער אויף דעם אַלעמען ניט געקוקט און שטענדיג געאַרבייט איבער איהרע כוחות און דערצו איז זי שוין דעמאָלט געוועזן א מאַמע פון צוויי קליינע קינדער.

זי איז געוועזן א זעהר קלוגע און זי האָט שוין באַלד אין אָנפאַנג פאַרשטאַנען אז דער פּאָטער איז מיט׳ן דינגען יאַזעפּאָוו גאָר שטאַרק אריינגעפאַלען. אָבער אַזוי ווי דער פּאָטער איז געוועזן א שטרענגער פאַרשוין און מען האָט איהם גאָר ניט געטאָרט זאָגען וואָס זאָל ניט זיין „פּונקטאָנגער", האָט זי ליבערשט געשוויגען און טאַקע געאַרבייט איבער איהרע כחות.

דער סוף איז געוועזן, אז זי האָט זיך געמוזט דאָקטאָרען און א אָנדערהאַלבען יאָהר נאָך מיין חתונה, איז זי שוין אַזוי קראַנק געוועזן — זי האָט שוין דעמאָלט געהאַט א האַרץ־פעהלער, — אז זי האָט געמוזט פאַרלאָזען דאָס דאָרף און פאָרען אין שטאָדט אריין, זיך היילען.

זי איז אוועק, אין מיטען ווינטער, קיין שענדישאָוו, צו איהר שווער און שוויגער, און פון דאָרטען איז זי שוין טאַקע מעהר ניט צוריק־געקומען. זי איז נאָך א קראַנקהייט פון עטליכע חדשים דאָרטען גע־שטאָרבען און איבערגעלאָזט דעם מאַן מיט דריי פּיצעלאָך קינדער.

ווען איידעל איז אוועק פון יאַזעפּאָוו, האָט עס געהייסען, אז דאָס וועט אין גאַנצען דויערען עטליכע וואָכען און מיין ווייב איז דאָרטען אַהין געפאָרען, צוזאַמען מיט מיר, כדי זי זאָל אָנפירען די ווירטשאַפט. און אז איידעל איז געשטאָרבען, זיינען מיר שוין אין יאַזעפּאָוו געבליבען אויף שטענדיג און איבערגענומען די פּאָסעסיע.

מיין שווער האָט זיך קיינמאָל ניט אריינגעלאָזט מיט זיינעם א קינד אין געלד־חשבונות. מיינס איז דיינס און דיינס איז מיינס, דאָס

איז שטענדיג געווען זיין אויפפירונג. אין קיינע דריבנע רעכענונגען האט ער זיך קיינמאל ניט אריינגעלאזט.

אז בערל לעוו האט איבערגענומען יאזעפאוו, איז ער ניט געווען אויפ׳ן קאנטראקט, נאר בלויז מיין שווער. ער האט זיך מיט איהם ניט גע׳חשבונ׳ט וויפיל געלד מען האט אריינגעלעגט אין דער פאסעסיע, נאר איהם געגעבען די עטליכע טויזענדער פון דעם נדן און גע׳פטר׳ט אן עסק.

ווען בערל איז פון דארטען ארויס, האט מען זיך מיט איהם אויך ניט גערעכענט. ער איז פארבליבען אין דער משפחה. ער האט גענומען איידעל׳ס א אינגערע שוועסטער. און ווען ער האט זיך באזעצט אין שטאדט, אין ראדאמישלא, האט איהם דער שווער אפגעגעבען דעם גאנצען פריהערען נדן, ניט קוקענדיג דארויף וואס אין יאזעפאוו זיינען שוין דערוייל געווען עטליכע היבשע טויזענדער היזק...

עטליכע חדשים נאך איידעל׳ס טויט, איז דער שווער איינמאל געקומען צו אונז אין יאזעפאוו און צו מיר און מיין ווייב א זאג געטאן, אזוי כלאחר יד:

— יאשע! פאהר היינטיגע וואך קיין טארנע און ברענג דעם גאנצען נדן, דו וועסט בלייבען אין יאזעפאוו...

דאס איז געווען אונזער גאנצע שותפות. מיר האבען זיך קיינמאל ניט גערעכענט וויפיל דאס געשעפט באטרעפט היינט־צו טאג און וויפיל מיין חלק וועט זיין, און בכלל, אויב מיר זיינען גאר מרוצה אויפ׳ן גאנצען עסק. דאס אלעס האט ער אפילו ניט געפונען פאר נויטיג צו פרעגען. ער האט אזוי באשלאסען און אלע האבען זיך געמוזט אונטערווארפען אונטער זיין ווילען.

קנאפע צעהן יאהר האב איך אפגעוואוינט אין יאזעפאוו. דורך דער גאנצער לאנגער צייט האב איך געפירט „ביכער", אין וועלכע איך האב פארשריבען די הוצאות און הכנסות. אויב עס איז געווען געלד, האט עס דער שווער צוגענומען און אויב איך האב געדארפט האבען געלד אויף הוצאות, האט ער מיר שטענדיג געגעבען. אבער קיינע חשבונות צווישען אונז, וואס איז מיינס און דיינס און אפילו גענוי וואס עס איז דא היזק אדער ריוח, דאס האט איהם גאנץ ווייניג אינטערעסירט צו וויסען.

אז דער קאנטראקט האט זיך געהאט געענדיגט, און מיר האבען ניט געדארפט אפצואקערען אדער פארזייען די פעלדער—האבען טויזענדער גולדען זיך פשוט געוואלגערט. מיין שווער האט זיך מיט מיר אויך דעמאלט גאר ניט גערעכענט. ער האט מיר צוריק אפגעגעבען מיין

גאַנצען נדן און איך האָב גענומען, שוין אויף מיין אייגענעם רעכע־נונג און מיין נאָמען, אַן אייגען געשעפט. דערצו האָב איך פון יאָזעפאָוו ארויסגענומען אזויפיל לעבעדיגען און טויטען אינווענטאר, וויפיל איך האָב נאָר געדאַרפט האָבען צו מיין נייער פאָסעסיע. מיין שווער אָדער שוויגער, האָט דאָס גאָר ניט געקימערט און ניט געשטערט, נאָר זיי האָבען נאָך צוגעהאָלפען פון זגורסק מיט אַלעם מעגליכען.

דער שווער האָט זיך ליב געהאַט צו פירען שטרענג, אָבער ברייט, ווי אַן אמת'ער שליאַכציץ, וואָס זיין וואָרט מוז זיין דאָס היילינסטע געזעץ, אָבער פון וועמען מען קען לעבען בהרחבה . . .

* * *

דאָ, אין יאָזעפאָוו, בין איך געוואָרען מיין אייגענער בעל־הבית, א פאָסעסאָר פון א גרויסען גוט, מיט א סך בהמות און פעלדער.

איך האָב אפילו געוואָלט איינפירען אביסעל נייע רעפאָרמען אינ'ם גוט, ווייל איך האָב שוין אַבאָנירט צוויי דייטשע אגריקולטוריסטישע צייטונגען, און האָב זיך געריסען איינצופירען נייע זאַכען. אָבער דער שווער האָט דערפון ניט געוואָלט הערען און עס איז געבליבען ווי ער האָט געוואָלט.

פונדעסטוועגען, ניט קוקענדיג אויף די אַלע שטערונגען, איז עס מיר דאָך אָפט געלונגען אויפצוטאָן עפּעס נייעס אין דער ווירט־שאַפט, און ווען עס איז אָפּגעגאַנגען גלאַטיג און עס איז געלונגען, האָט אפילו דער שווער דערצו אויך געשמייכעלט און געמוזט צוגעבען אז איך האָב רעכט...

איינמאָל האָב איך אָפּגעטאָן אַן ארבייט, וואָס האָט פאַר'ן גוט, אינ'ם לויף פון דער צייט, איינגעבראכט היבשע עטליכע טויזענד גולדען און דערצו האָט עס געהאָלפען נאָך עטליכע אַנדערע פאָסעסאָרם פון אונזער געגענט צו שטעלען אויף די פיס.

אין יענער געגענד פלעגט מען די פעלדער פארזייען מיט קלעע. דאָס איז א מין זאָמען, וואָס גיט ארויס א סך און זעהר גוט גראָז פאַר די בהמות.

דער קלעע, ווערט ניט פארזייט אויף אַ באַזונדערען פעלד און מען דאַרף צו איהם גאָר קיינע הכנות ניט האָבען. נאָר מען נעמט, אין פרילינג, ווען דאָס פעלד איז שוין פארזייט מיט אַן אַנדערער תבואה און מען זייט עס נאָך אַמאָל איבער מיט די קליינע קלעע־זאָמען.

אז מען שניידט ארונטער די תבואה פון די פעלדער, הויבט זיך אָן דער גאָר יונגענקער קלעע זעהר שעהן צואוואַקסען און מען האָט אַ זעהר גוטע פאַשע פאַר די פערד.

(פאר אָקסען און קיה איז ער דעמאָלט, אין זיין יונגען צושטאַנד, זעהר שעדליך, זיי ווערען פון איהם, תיכף ומיד, אזוי שטארק אָנגעבלאָ־זען מיט גאַז, אַז זיי פאַלען באַלד אַוועק טויטע אויפ'ן אָרט).

דאָס צווייטע יאָהר, איז שוין אויפ'ן פעלד מעהר גאָר ניטאָ, נאָר בלויזער קלעע. ער וואקסט אָבער אָן אזוי גֶעדיכט און שטארק, אז מען קען ארונטערנעמען דריי־און פיר גרויסע וואָגענס פון אן אקער. מען האקט איהם גאָר אָפּט צוויי מאָל דורכ'ן זומער. דאָס איז דער בעסטער מאכל פאר אַלע בהמות (אין געטריקענטען צושטאַנד אויך פאר אָקסען און קיה). פויערים רייסען זיך דאָס גאָר שטארק צו קויפען און מען פלעגט לייזען איבער פופציג און זעכציג גולדען פער אקער.

עס זיינען אין אונזער געגענד געווען אַזעלכע פּאָסעסאָרס, וואָס דער קלעע האָט זיי געשטעלט אויף די פיס. אויב זיי האָבען געהאט צו פארקויפען עטליכע צעהנדליג אקער קלעע, האָבען זיי שוין געהאט א גרויסען טייל פון זייערע הוצאות.

אָבער דער קלעע — אזוי אז עס זאָל זיך לוינען איהם צו האלטען צום פארקויפען — האלט נאָר אָן בלויז איין יאָהר. דאָס צווייטע יאָהר איז ער שוין דאר און עס לוינט זיך שוין מעהר ניט מיט איהם צו פארנעמען. די פעלדער מוזען אויפ'סניי אויפגעאַקערט און פארזייט ווערען מיט אַנדערע תבואות.

ווען איך האָב, אין יאָזעפאָוו, אָנגעהויבען צו שטודירען די דייטשע זשורנאַלען וועגען פעלד־ווירטשאפט, האָב איך דאָרטען געלעזען וועגען א נייעם מין גראָז, וואָס מען האָט אין יענע צייטען אָנגעהויבען צו באַציען פון אמעריקע. דאָסדאָזיגע גראָז הייסט „טימאָטהעע".

די מעלה פון דעם גראָז איז, וואָס אַז מען זייט עס צוזאַמען מיט'ן קלעע, הויבט עס ערשט אָן ריכטיג זיך צואוואַקסען אַ יאָהר שפּעטער נאָכ'ן קלעע. אין אַנדערע ווערטער: ווען דער קלעע הויבט שוין אָן צו פאַרלירען זיין וואוקס און קראפט, דעמאָלט צואוואַקסט און צובליט זיך דער „טימאָטהעע".

אויף אַזאַ אופן דארף מען דאָס קלעע־פעלד נאָך ניט צואַקערען אויפ'ן צווייטען יאָהר, נאָר נאָך אויפהאַלטען א יאָהר, אָדער גאָר צוויי, פאר'ן „טימאָטהעע". דאָס גראָז פונ'ם טימאָטהעע איז אויך אזוי גוט, און אפשר נאָך בעסער ווי קלעע.

אז איך האָב דאָס געלעזען אין מיינע זשורנאַלען, איז מיר די זאַך זעהר געפעלען געוואָרען און איך האָב ניט געמאַכט קיין לאַנגע שהיות און פון ווין באַצויגען פינף קילאָ טימאָטהעע־זאָמען. איך האָב עס פאַר־זייט אין קלעע, אָבער קיינעם וועגען דעם ניט געזאָגט. איך האָב פשוט

מורא געהאַט, אַז ווען דאָס וועט ניט געלונגען, וועלען די אַנדערע פּאַסעסאָרס, און איבערהויפּט דער שווער, פון מיר לאַכען . . .

איך האָב שוין קוים דערלעבט אַז די צוויי יאָהר זאָלען זיין פאַר־איבער. און דער „טימאָטהעע" האָט זיך אָנגעהויבען צו באַווייזען אין זיין פולסטער גרויסקייט. ער האָט פאַרדעקט אַלע בייטען פונ׳ם אַקער, נאָך א סך בעסער ווי דער קלעע, וועלכער האָט גאָר אָפּט געהאַט א שרעקליכען שונא, אַזא גראָז מיט׳ן נאָמען „ווילאָב", וואָס האָט זיך אַרום איהם אַרומגעוויקעלט און ניט געלאָזט ריכטיג וואַקסען.

אַז דער „טימאָטהעע" איז אויפגעגאַנגען, האָב איך דעם שווער, און דערנאָך אַנדערע שכנים, אַרויסגעפירט אויפ׳ן שטיקעל ערד, וואו דאָס נייע געוויקס האָט זיך געפונען, און זיי האָבען אויפגעמאַכט מויל און אויערען. זיי האָבען דאָס נאָך קיינמאָל ניט געזעהן.

דער זאָמען פון „טימאָטהעע" איז געווען זעהר טייער — באַלד אַזוי ווי פון קלעע, וועלכער האָט דערגרייכט אָפּט דעם פּרייז פון פופציג־זעכציג און מעהר גולדען פער זאַק. דערפאַר האָב איך, איין יאָהר, באַ־שלאָסען דאָס גאַנצע שטיק פעלד, וואָס איך האָב געהאַט מיט „טימאָ־טהעע", צו לאָזען רייף ווערען פאַר זאָמען.

עס האָט מיר דעמאָלט אויך אָפּגעגליקט. דער „טימאָטהעע" איז געווען זעהר גוט געראָטען און הויך געוואַקסען, באַלד אַזוי הויך ווי קאָרן. מיר האָבען איהם געשניטען גאָר הויך און אויף אַזא אופן איז די „שטשירנע", דאָס איבערבלייבעכץ פון די זאַנגען, צוזאַמען מיט׳ן אונטערוואוקס, וועלכער איז באַשטאַנען פון א סך קלעע און אַנדערע גראָזען, אויך פאַרקויפט געוואָרען פאַר היי צום האַקען.

איך האָב די גאַנצע פערציג אַקער „שטשירנע" פאַרקויפט פאַר דעם הויכען פּרייז פון פערצעהן גולדען פער יאָך און דער קונה, וועלכער האָט עס אויספאַרקויפט, לאַחדים, צו די פויערים, האָט אויך פאַרדינט עטליכע הונדערט גולדען.

דער זאָמען איז אויך דעמאָלט געווען גאָר א סך, איבער הונדערט זאַק און דער פּרייז איז געווען איבער דרייסיג גולדען פאַר הונדערט קילאָ. אויף דעם אופן האָבען מיר דעמאָלט אין יאַזעפאָוו געהאַט א זעהר גוט יאָהר און פאַרדינט שעהנע עטליכע טויזענד גולדען.

זייט דעמאָלט איז אין דער גאַנצער אומגעגענד געוואָרען א האַנ־דעל מיט „טימאָטהעע". מיין שווער אַליין האָט שוין פאַרזייט איבער הונדערט אַקער מיט דעם דאָזיגען ווערטפולען גראָז־זאָמען און אויך אַנדערע פּאַסעסאָרס האָבען דאָס זעלבע געטאָן און דאָס האָט פילע פון זיי געשטעלט אויף די פיס.

34 — וועלוועלע דאמאסק

וועלוועלע, אָדער הערר ווילהעלם דאמאסק, איז געווען א זעהר טשיקאַווער טיפּ פון א איד, אָהן א גלייכען צו זיך אין דער גאנצער געגענד, דערפאר דענק איך, אז ׳עס לוינט זיך אזא פּאַרשוין צו פאראייביגען. . . .

ער איז געבאָרען געוואָרען אין דער שטאָדט דאָמבראָווע, אַן ערך פון א צוויי מייל פון טאָרנע. ער האָט געשטאַמט פון א רייכער און מיוחס׳דיגער משפּחה. אין זיינע יונגע יאָהרען האָט ער געהאַט א נאָמען פאַר אַ גרויסען תלמיד חכם און אַ גאָר פרומען דערצו.

ער איז אָבער דערנאָך „קאַליע” געוואָרען און האָט אָנגעהויבען צו שפּילען די ראָלע פון א משכיל און נאָך זיין פרומען זיידענס אָפּשטאַרבען, האָט ער זיך אָנגעטאָן „דייטש”. ער איז דערנאָך אין גאנצען אוועק פונ׳ם שטעדטעל און זיך באַזעצט אין קראָקע.

אַן עושר איז ער געווען — ער האָט געהאַט א סך ירושות פון זיין אייגענער און פון זיין ווייב׳ס משפּחה — האָט ער אין קראָקע געעפענט א באַנק־הויז און דערצו אויך געשפּילט אויף דער בערזע און איז נתעשר געווארען. ער האָט דעמאָלט געהאט דריי גיטער און עטליכע גרויסע הייזער אין קראָקע.

אָבער אז עס איז, אינ׳ם יאָהר 1873, געקומען דער גרויסער ווינער בערזען־קראַך, איז דאַמאַסק גאָר שטאַרק פאַראָרימט געווארען. ער איז געוואָרען אוים באנקיר און ער האָט אויך פארלאָרען די הייזער. עס זיינען איהם געבליבען בלויז צוויי גיטער: יאָזעפּאָוו, און א קליין גיטעל ביי נאָווי־טארג (ניימארק), ביי ניי־סאנדעץ.

אַז ער האָט פאַרדונגען יאָזעפּאָוו צו מיין שווער, האָט ער געוואוינט אין קראָקע, און דאָס קליינע גיטעל אליין פארוואלטעט.

ווען איך האָב זיך מיט איהם באקענט, איז ער שוין געווען א מאַן פון א יאָהר זעכציג, אבער נאָך פול מיט לעבען און אונטערנעהמונגסגייסט.

ער איז געווען א זעהר פרייער מענש און פון אידישקייט גאָר און גאָר ניט געהאלטען; ער פלעגט נאָך א סך זאכען טאָן „להכעיס דעם רבונו של עולם”...

אידיש רעדען האָט ער, זעלבסטפארשטענדלאך, ניט געוואָלט, און אויף פּויליש איז ער געווען א גאָר קנאַפּער קענער; דעריבער האָט ער גערעדט בלויז דייטש און געלעזען דייטשע ביכער און צייטונגען.

אז ער האָט זיך מיט מיר באקענט, האָט ער גאר אויפגעלעבט. ער האָט מיר געזאָגט, אז אין דער גאַנצער אומגעגענד האָט ער ניט מיט וועמען א וואָרט ארויסצורעדען:

— אַלע זינד דאָך דומקעפּפּע און פארשטעהען גאָר ניכטס!

ער האָט שטענדיג ליב געהאט צו רעדען וועגען די פריערדיגע משכילים און מחברים, פון וועלכע ער האָט מעהרערע געקענט פערזענליך און זיך געהאַלטען פאר זייערען א תלמיד.

ער האָט נאָך געדענקט א סך גמרא אויף אויסענווייניג און ליב געהאט זיך דערמיט צו באַרימען.

איינמאָל, אין א שבת, איז ער מיט מיר געגאנגען אין פעלד. דאָס איז געווען שניט־צייט. ער האָט אויסגעריסען עטליכע זאנגען. מיט דער האנט ארויסגעריסען די קערנער און זיי צוריק אריינגעוואָרפען אויפ׳ן פעלד, גלייך ווי ער וואָלט זיי פארזייט.

איצט האָט ער מיט מיר אָנגעהויבען צו רעדען, וויפיל פון די ל״ט מלאכות ער האָט איצט עובר געווען. איך האָב איהם געזאָגט מיין מיינונג. ער האָט דערביי ארויסגעוויזען גאָר א סך בקיאות און גע־דענקט אַלע ל״ט מלאכות אויף אויסענווייניג.

פון דער אזוי־גערופענער „מאָראל" האָט ער ווינציג־וואָס געהאַל־טען. אין זיינע יונגע יאָהרען איז ער געווען א גרויסער פרויען־יעגער.

ער האָט אין יאָזעפאָוו געווירטשאפט א צייט פון היבשע עטליכע יאָהרען. זיין פרוי איז דאָרטען קיינמאָל ניט געווען. האָט ער געהאט צוויי פויערטעס, צוויי שוועסטער, מיט וועלכע ער האָט עפענטליך געלעבט ווי מאַן און פרוי. זיי האָבען פון איהם אויך געהאט עטליכע קינדער. ער האָט אָבער דידאָזיגע קינדער קיינמאָל ניט אָנערקענט, כאָטש זיי זיינען געווען זעהר עהנליך צו איהם, און אפילו געהאלטען דעם קאָפּ איינגעבויגען, פונקט ווי ער. ער האָט פאר זיי קיינמאָל ניט געזאָרגט. זיי זיינען אויסגעוואקסען פויערים און שיקסעס, פונקט ווי די אנדערע פון דאָרף; זיי פלעגען דערנאָך געהן אויף דער ארבייט, פונקט ווי די אנדערע גוים...

א צייט נאָך דאמאסק׳ס אָפּשטארבען, איז איין מאָל זיינער א געזעצליכער זוהן, א בוכהאַלטער אין א קראָקעווער באנק, געקומען אונז באזוכען און א קוק געבען וואָס עס הערט זיך אין גוט.

איך בין מיט איהם געפּאָרען איבער די פעלדער און איהם אַלעם געוויזען. מיר זיינען געקומען צו אַ שטיקעל פעלד, וואו דער וועג איז געווען פאַרמאַכט דורך האַלץ־דרענגער, אַז די בהמות אויף דער פּאַשע זאָלען ניט אַנמאַכען קיין שאָדענס.

אַז איינער פון די פּאַסטוכער האָט אונז דערזעהען פאָרען, איז ער צוגעלאָפען צום טויער און האָט איהם פאַר אונז אויפגעמאַכט.

דער יונגער דאַמאַסק האָט אַרויסגענומען פון קעשענע אַ גאַנצען האַלבען זילבערנעם גולדען און איהם דערלאַנגט. אַז ער האָט דערזעהען ווי איך האָב אויף איהם אַ קוק געטאָן, ווי איינער רעדט, אַז דאָס איז צו־פיל, האָט ער צו מיר געזאָגט מיט אַ שמייכעל:

— יאָ, מען קאָן ניכט וויסען, פיליייכט איזט ער מיין ברודער!

דער אַלטער דאַמאַסק פלעגט זיך פאַר מיר ליב האָבען צו באַרימען, אַז ווען ער איז נאָך געווען אין דאָמבראָווע, איז ער שוין דעמאָלט געווען אַ גרויסער אפיקורוס.

— איך האָב איין מאָל — האָט ער מיר דערצעהלט — צו כל נדרי, געזאָגט „שיר היחוד” אין שוהל. אָבער אַז איך בין אַהיימגעקומען, האָב איך מיר באַלד דערנאָך פאַררויכערט אַ גוטען ציגאַר.

ער האָט אייביג געהאַט וואָס אויסצוזעצען געגען אידען. קיין שום אידישע זאַך איז איהם ניט געפעלען געוואָרען. אָבער ער אַליין איז גאָר ניט געווען פריי פון אַזעלכע זאַכען . . .

אַ שווינדלער און אַ ביטראַק איז ער געווען גאָר אַ גרויסער!

ווי אַזוי ער האָט מיין שווער באַשווינדעלט מיט'ן קאָנטראַקט, האָבען מיר שוין פריהער געזען. אָבער אפילו אַז אימיצער האָט ביי איהם עפּעס געהאַנדעלט, האָט ער שטענדיג געזוכט איהם אָפּצו־נאַרען און באַשווינדלען. מען פלעגט זיך אין דער אומגעגענד אָנדער־צעהלען פון איהם גאַנצע מעשיות, און אָנשטענדיגע סוחרים האָבען מיט איהם ניט געוואָלט האַנדלען.

מיר האָט אַ ראַדאָמישלער תבואה־הענדלער דערצעהלט וועגען אַ מסחר, וואָס ער האָט געהאַט מיט דעמדאָזיגען הערר דאַמאַסק. ער האָט ביי איהם געקויפט צוויי הונדערט זאַק ווייץ, צו אַ באַשטימטען פּרייז און פון איהם גענומען אַ צעטעל וועגען דער קניה, אַז דער ווייץ מוז זיין פאַרטיג אויף אַ באַשטימטען טאָג. דערווייל האָט זיך תבואה גאָר שטאַרק געהויבען און דער סוחר האָט שוין אַרויסגעקוקט אויפ'ן באַ־שטימטען טאָג, אַז ער זאָל קענען קומען נעמען זיין ווייץ.

אַ טאָג פריער איז ער אַריבערגעפאָרען קיין יאַזעפּאָוו און געפרעגט

דעם הערר דאמאסק, אויב דער ווייץ איז שוין גרייט און ווען ער קען קומען מיט וואָגענס איהם אָפּנעמען.

— איהר געטריידע איזט שאָן לאַנגע פערטיג און זי קענען עס נאָך הויטע מיט זיך מיטנעמען אויף איהר אייגענעם וואָגען!

דער סוחר האָט איהם אָנגעקוקט פארוואונדערט, ווי איינער רעדט: ווי איז דאָס מעגליך, אז מען זאָל קענען נעמען צוויי הונדערט זעק מיט ווייץ אויף איין איינציגען וואָגען? און ער האָט איהם אויך וועגען דעם געפרעגט.

— ווער האָט דען איהנען געזאגט, דאס זי ווערדען בעקאָמען צוויי הונדערט זאק ווייצען? האָט זיך דאמאסק געמאכט ווי תמ'עוואטע— איך ווערדע איהנען געבען דריי זאק ווייצען און דען קענען זי יא גאנץ גוט מיט זיך מיטנעמען!

די זאַך צו מאַכען קורץ: דער סוחר האָט זיך אַרומגעזעהן, אז ער איז אריינגעפאלען און איז אריבערגעפאָרען קיין טאַרנע צו אן אדוואָקאט. דאָרטען האָט זיך אַרויסגעוויזען, אז מען קען דעם מוכר ניט קלאָגען, ווייל אין צעטעל איז געשטאנען, אז ער פארקויפט איהם ב י ז צ ו ו י י ה ו נ ד ע ר ט ז א ק ו ו י י ץ. דאָס הייסט אין אנדערע ווערטער, אז דאמאסק האָט די ברירה איהם צו געבען ב י ז צוויי הונדערט זאק ווייץ און דער סוחר מוז דאָס צונעמען. אָבער וויפיל ער מוז איהם געבען, דאָס איז ניט געווען דערמאָנט אינ'ם צעטעל...

אז ער, דאמאסק, האָט דאָס גוט יאָזעפאָוו פארדונגען צו מיין שווער, איז שמעון סאנדהויז, מיין שווער'ס שוואָגער, געווען דער גאנצער מעקלער און פארמיטלער צווישען זיי. דאמאסק איז ארויס פון יאָזעפאָוו מיט א סך מעהר געלד ווי ער האָט זיך אליין געריכט, מיט איבער צוואנציג טויזענד גולדען, וועלכע מיין שווער האָט איהם אויפגעצעהלט אויף איין מאָל אין מזומנים.

שמעון סאנדהויז, דער מעקלער, האָט זיך געריכט צו באקומען א מנה יפה, א גאנצען טויזענדער, אָדער, לכל הפחות, פינף הונדערט גולדען, און ער האָט דאָס געלד טאקע דעמאָלט זעהר נויטיג געדארפט האָבען—ער איז שטענדיג געווען א נצרך. ווען ער האָט מיט'ן הערר דאמאסק גערעדט, וויפיל ער וועט באַקומען פאר זיין גרויסער און ווערטפולער ארבייט, האָט איהם דאמאסק שטענדיג בארוהיגט און געקלאפּט אין פּלייצע:

— לאסען זי דאס צו מיר, הערר סאנדהויז! זי ווערדען פאָן מיר באקומען איין זעהר שעהנעם און ווערטפאָלען פרעזענט!

אַז דאָס געשעפט איז שוין געווען אין גאַנצען אָפּגעוויקעלט—האָט שמעון סאנדהויז באקומען פאר זיין מיה און ארבייט... א פּאָר זיל־בערנע לייכטער, אין ווערט פון א דרייסיג גולדען.

עס איז זעלבסטפארשטענדליך, אַז סאנדהויז האָט די לייכטער ניט געוואָלט צונעמען און געגען דאמאסק'ן אָנגעגעבען אין געריכט. און דער סוף איז געווען, אַז ער האָט נאָך געמוזט צוצאָלען א קנאפּע הונ־דערט גולדען געריכטס־קאָסטען. דאמאסק האָט געשוואָרען, אַז וועגען געלד איז צווישען זיי גאָר קיין רעדע ניט געווען. זיי זיינען יאָהרען־לאַנגע שכנים און סאנדהויז האָט נאָר געמיינט זיין אייגענעם שוואָגער צו פארשאפען אַזאַ גרוים גליק מיט'ן איבערנעמען דאָס גוט. ער האלט, אַז א פּאָר לייכטער, זיינען גענוג און איבערגענוג אלס א פּרעזענט...

אזוי ווי שמעון סאנדהויז איז דעמאָלט געווען גוט ארונטער, און טאקע ניט געהאט צו באצאָלען די געריכטס־קאָסטען, האָט מיין שווער דאָס פאר איהם געמוזט טאָן. דער פיינער הערר דאמאסק האָט קיין איינציגען גראַצער ניט געוואָלט ארונטערלאָזען...

אויף'ן יאָזעפאָווער הויף האָט זיך געפונען א קליין הייזעל פון דריי צימערלאך. דאָרטען פלעגט דאמאסק וואוינען, ווען ער איז געקור־מען אויפ'ן גוט. ווען ער האָט עס פארדונגען צו מיין שווער, האָט ער זיך אינ'ם קאָנטראקט באוואָרענט מיט א פּונקט, אַז דאָס דאָזיגע קליינע הייזעל טאָר פון קיינעם ניט באנוצט ווערען, נאָר עס מוז זיין פאר זיין אייגענעם געברויך, ווען ער וועט אמאָל אהער קומען.

אָבער דערווייל האָט ער דאָרטען באזעצט זיינע א געליבטע, א גויה מיט'ן נאָמען די איגנאצאָווא. ער האָט זיך אויך אויסגערעדט, אַז זי זאָל דאָרטען וואוינען און אויך מעגען האלטען דריי קיה אין אונזער שטאָל און זיי פּאַשען אויף אונזערע פעלדער און אַז מען דאַרף איהר אויך געבען שטרוי און היי פאר די קיה.

מיין שווער איז געווען אזוי פארבלענדעט פון דעם גרויסען גליק, וואָס שטעהט איהם פאָר אין יאָזעפאָוו, אַז ער האָט אויך דעמדאָזיגען פּונקט נאָכגעגעבען. וואָס מאכט עס דען אוים, אַז עס וועלען זיך גע־פינען נאָך דריי קיה אינ'ם הויף?

אָבער באַלד האָט זיך דאָס ארויסגעוויזען פאר א גאָר גרויסען אומגליק. די איגנאצאָווא איז געווען זעהר א שלעכטע און שטאָלצע גויה. איהר האָט זיך אויסגעדוכט, אַז זי איז נאָך דאָ די גאַנצע בעל־הבית'טע, ווי פאר דאמאסק'ס צייטען, און זי האָט אָנגעהויבען, שוין באַלד אין אָנפאַנג, ארויסצואווייזען גרויס רשעות מכח איהרע בהמות. וואו מען האָט זיי געשטעלט און וואָס מען האָט זיי געגעבען צו עסען,

איז איהר אַלץ ניט ניחא געווען און זי האָט זיך געהאַלטען אין איין אַרומקריגען.

אָבער מיין שווער איז ניט געווען אַזאַ מענש, וואָס זאָל זיך לאָזען אַרומפירען ביי דער נאָז פון אַזאַ גויה. ווען זיין טאָכטער איידעל האָט איהם דערצעהלט, וואָס פאַר צרות זי האָט זיך פון דער איגנאַצאָוואַ אויסצושטעהן, האָט ער ניט לאַנג געטראַכט. ער איז באַלד געקומען קיין יאָזעפאָוו און מיט'ן שאַרפען וואָרט געהייסען דער גויה, זיך פאַרנעמען פון דער „דאַמאַכאָווקאַ”, צוזאַמען מיט די דריי קיה און אַז די גויה האָט איהם אַזוי גיך ניט געפאָלגט, האָט ער זי גאַנץ גוט אָנגעפּאַטשט און אַרויסגעטריבען, צוזאַמען מיט איהרע דריי קיה, פונ'ם הויף.

צו דאַמאַסק'ען האָט ער געשריבען אַ שטרענגען בריף, אַז ער וויל די גויה ניט האָבען אַלס אַ בעל בית'טע אינ'ם הויף, און אויב דאַמאַסק וויל, קען ער איהם וועגען דעם אָנקלאָגען אין געריכט...

דער דייטש האָט פאַרשטאַנען, אַז עס לוינט זיך ניט וועגען דער־דאָזיגער גויה צו פירען משפּטים, און ער האָט ליבערשט שטילגעשוויגען. אָבער יעדעס מאָל, ווען ער פלעגט קומען קיין יאָזעפאָוו, איז שוין די איגנאַצאָוואַ געווען ביי איהם און ער האָט איהר שוין פאַרגיטיגט דעם שאָדען וואָס זי האָט געהאַט מיט דעם, וואָס זי האָט געמוזט פאַרלאָזען דעם הויף און מעהר דאָרטען ניט זיין קיין בעל הבית'טע...

די גויה האָט איינגעזעהען, אַז זי האָט פאַרלאָרען און זי איז דערנאָך געווען אַ זעהר אונטערטעניגע. זי פלעגט קומען צו איידל'ען און דערנאָך צו מיין ווייב, ביי זיי טאָן שניידערשע אַרבייט.

ווילהעלם דאַמאַסק איז געווען דער איינציגער „דייטש” און אפּיקורס אין אונזער געגענד. קיין אַנדערער אַ חוץ איהם איז דאָרטען קיינמאָל ניט געווען און עס איז אויך ניט געווען קיינער אַ חוץ מיר, וואָס זאָל קענען און חשק האָבען אַריינצוקוקען אין אַ לשון קודש ספר'ל, אָדער גאָר אין אַ דייטש און אַ פּויליש ביכעל...

און אפילו די פרויען און מיידלאַך האָבען, מיט זעהר ווייניג אויס־נאַמען, פון אַזעלכע זאַכען ניט געהאַלטען.

35 — ראַדאָמישלאַ

ראַדאָמישלאַ, וואָס געפינט זיך אַן ערך פון דריי און אַ האַלב מייל פון טאַרנע און צוויי מייל פון באַהן־סטאַנציע טשאַרנאַ, איז געווען אַ זעהר וואויל שטעדטעל און אין אַ סך פּרטים גאָר אַנדערש פון די אַנדערע שטעדט פון דער אומגעגענד.

אין די ניט־ווייטע שטעדטלאַך, שצוצין, פּשעצלאַוו און רזאָכאָוו און עטליכע אַנדערע, האָבען די דאָרטיגע אידען געפירט אַ לעבען, ניט פיל אַנדערש ווי די שטאָדטישע גוים.

יעדער איד, וואָס איז נאָר געווען עפּעס פאַרמעגליך, האָט געהאַט זיין אייגענע קוה, אָדער גאָר עטליכע בהמות און אויך אַן אייגען, אָדער געדונגען, שטיקעל פעלד, פון וועלכען ער האָט געצויגען דעם גרעסטען טייל פון זיין פּרנסה.

אידישע בעל הבית'טעס אין דיזאָזיגע שטעדטלאַך, פּלעגען, יעדען פריהמאָרגען, אַרויסטרייבען זייערע בהמות צום אַלגעמיינעם פּאַסטוך און זיך ניט שעהמען, צוויי אָדער דריי מאָל אַ טאָג, די קיה צו געבען עסען און טרינקען און אפילו אליין אויסמעלקען.

הינטערן הייזעל האָט כמעט יעדער איד געהאַט אַן אייגענעם גאָר־טען, אין וועלכען עס זיינען געוואַקסען בולבעס און שאר ירקות, און יעדער בעל־הבית פלעגט אַליין, מיט'ן ווייב און קינדער, באַארבייטען דאָס גערטעל און דערפון אַרויסשלעפּען וואָס מען האָט נאָר געדאַרפט האָבען צום לעבען.

גאַנץ אַנדערש איז דאָס אָבער געווען אין ראַדאָמישלאַ. אין דעם ענין האָבען זיך די דאָרטינע אידען, ובפרט שוין אין מיין צייט, געפירט ווי די גרויס־שטעדטישע.

כמעט קיין איין איד אין ראַדאָמישלאַ האָט ניט געהאַט קיין בהמה, אָדער עפּעס אַ גערטעל. מען איז שטענדיג געווען פאַרנומען מיט מסחר און זיי האָבען דערפון אַ סך בעסער געלעבט, ווי די אידען אין די אַרומיגע שטעדטלאַך.

ראַדאָמישלאַ איז אויך געווען די איינציגע שטאָדט, אויף אַ סך מיילען אַרום, וואָס האָט פאַרמאָגט פיל רייכע אידען, גבירים אדירים.

דאָס מיינט ניט צו זאָגען, אַ זאַין ראַדאָמישלאַ זיינען גאָר קיין אָרימע־לייט ניט געווען. עס זיינען פון דעמדאָזיגען מין געווען איבער־גענוג. עס איז דאָך אַ בפירושער פּסוק אין דער תורה „כי לא יחדל אביון". אָבער אזעלכע קבצנים אין זיבען פאָלעס ווי ערגעץ אנדערש, זיינען די ראַדאָמילאַר אָרימע אידען אויך ניט געווען . . .

דערפאַר האָט אָבער ראַדאָמישלאַ ביי זיך געהאַט עטליכע פאַמי־ליעס, וואָס זיינען געווען שטיין־רייך און געפירט גאָר גרויסע מסחרים. זיי פלעגען האַנדלען מיט וועלדער איבער גאַנץ גאַליציע, און עס זיינען אויך געווען עטליכע בהמות־סוחרים, וואָס האָבען יעדע וואָך אויס־געגעבען טויזענדער גולדען פאַר בהמות און זיי געפירט קיין קראָקע, אָדער ווין, צום פאַרקויפען.

אידען אין ראַדאָמישלאַ האָבען זיך אויך זעהר פיל אָפּגעגעבען מיט'ן געלד־האַנדעל, דאָס הייסט, לייהען געלד אויף פּראָצענט.

די אבערדאַמ'ס און די ראַפּאָפּאָרט'ס און שלאָסער'ס און די אַנ־דערע, זיינען געווען גאַנץ נישקשהדיגע וואָכערניקעס און האָבען גערי־סען הויכע פּראָצענטען און זייערע פּארמעגענס זיינען צוליב דעם גע־וואַקסען פון יאָהר צו יאָהר.

אין ראַדאָמישלאַ זיינען געווען אַ היבש ביסעל שטאָדטישע גוים (מיעסטשאַנעס), וואָס האָבען זיך שטענדיג געפונען אויף דער רייזע איבער גאַנץ גאַליציע, אויף די ירידים, אויפקויפענדיג חזירים אויף אָוועקצושיקען קיין אויסלאַנד. די אַלע גוים האָבען געהאַנדעלט מיט אידיש געלד און דערפאַר געצאָלט גוטע פּראָצענטען. עס זיינען צווישען דידאָזיגע מיעסטשאַנעס געווען אזעלכע, די יאַראָסעס און קאָסטאָקאָ־וויטשעס, וואָס האָבען פאַרמאָגט אייגענע גרויסע גיטער און דאָך זיינען זיי שטענדיג ארומגעפאָרען אויפקויפען חזירים און די אידען געצאָלט גוטע פּראָצענטען.

עטליכע ראַדאָמישלאַר אידען האָבען אויך פאַרמאָגט זייערע אייגענע גרויסע גיטער און וועלדער.

מרדכי'לע גאָרליצער (ביי וועמען איך האָב שפּעטער געהאַלטען דעם פּולוואַרק אָשיצע) איז געווען איינער פון די גרעסטע גבירים פון דער אומגעגענד. ער האָט, צוזאַמען מיט זיינעם אַ שוואָגער, גע'ירש'ענט פון זיין פאָטער (אַ זעהר קארגער איד) דאָס גרויסע גוט יאַשצאָמבקע, פון זעקס הונדערט אַקער, און דערצו פּופּצעהן הונדערט אַקער גוטען און שווערען וואַלד. ער האָט זיך שפּעטער צוטיילט מיט'ן שוואָגער און פאַר זיך גענומען דעם וואַלד, וועמעס ווערט עס איז געשטיגען פון יאָהר צו יאָהר און איז ווערט געווען איבער אַ פערטעל מיליאָן גולדען.

די פאמיליע גוטווירטה האָט געהאט גאָר נאָהענט פון שטאָדט צוויי גיטער: גרויס דילטשע און קליין דילטשע,ביידע האָבען געהאט עטליכע הונדערט יאָך גאַנץ גוט פעלד און דערצו האָבען זיי אויך געהאט שעהנע עטליכע הונדערט אַקער וואלד. כאָטש ער איז ניט געווען אזוי פיל ווערט ווי דער יאטשאָמבקער וואלד, האָט ער אָבער אויך באטראָפען א הונדערט טויזענד גולדען.

דערצו האָבען די גוטווירט'ס געהאט די שטאָדטישע פּראָפּינאַציע (דאָס אויסשליסליכע רעכט צו פארקויפען אַלקאָהאָלישע געטראנקען). זיי האָבען דאָס פארדונגען פאר אכט, ביז צעהן טויזענד גולדען א יאָהר, און שפּעטער, ווען די רעגירונג האָט איבערגענומען אלע פּראָפּינאַציעס און דערפאר צו די אייגענטימער באצאָלט גרויסע סומען געלד, זיינען דידאָזיגע אידען גאָר נתעשר געוואָרען.

א חוץ דעם זיינען אין ראדאָמישלא געווען איינוואוינער עטליכע דאָרפס-אידען פון דער אומגעגענד, און אלע זיינען זיי פשוט געווען אָנגעשטאָפּט מיט געלד, אז מען האָט אפילו ניט געקענט וויסען — זיי אליין האָבען אויך ניט געוואוסט — וויפיל זיי פארמאָגען.

איך וועל דאָ ניט אויסרעכענען אלע רייכע לייט פון ראדאָמישלא. אָבער איך דענק, אז עס וועט ניט זיין איבערטריבען, ווען איך וועל באהויפּטען, אז אלע צוזאמען האָבען זיי פארמאָגט אין ערך פון א צוויי מיליאָן גולדען און דאָס איז געווען א גאָר גרויסע סומע געלד, מיט איבער פופציג יאָהר צוריק.

ווי געוועהנליך זיינען צווישען דידאָזיגע גבירים געווען פארשידענע מענשען: פיינע לייט און אויך גרויסע פּארכעס. גוטהארציגע מענשען און הארט-לייביגע, וואָס האָבען זיך אויף גאָר ניט געוואָלט לאָזען קאָסטען.

געווען אין ראדאָמישלא א אידענע, וואָס איז, יאָהרען-לאַנג, געווען אן אלטע מויד און דערנאָך חתונה געהאט מיט א מאַן, ווען זי האָט קוים אָפּגע'גט. דידאָזיגע „אלטישע", איז פשוט געווען אָנגעשטאָפּט מיט מזומן געלד, זיכער איבער א האלבען מיליאָן גולדען. זי האָט קיינעם ניט געוואָלט קיין טובה טאָן און קוים א גרויסען נגיד גע-באָרגט עטליכע טויזענד גולדען. דער סוף איהרער איז געווען, אז ווען זי איז קראנק געוואָרען, האָבען זיך עטליכע גבירים אויף איהר דער-באַרימט, זי אריינגענומען צו זיך אין הויז אריין און דערנאָך געמאכט א פאלשע צוואה און דאָס גאַנצע גרויסע פארמעגען צוגענומען פאר זיך.

כאָטש זי האָט געהאַט עטליכע אָרימע קרובים, האָט זי זיי קיינמאָל ניט געוואָלט שטיצען און די גבירים וואָס האָבען צוגענומען איהר פאַרמעגען, האָבען דערנאָך, פאַר מורא, דידאָזיגע קרובים צוגעוואָרפען עפּעס אַ ביינדעל.

ארום די נגידים האָבען אויך געלעבט אַ היבש ביסעל אנדערע פאַמיליעס. זיי זיינען ביי זיי געווען אָנגעשטעלט אלס שרייבער, וואַלד־געהערס און נאמנים אין זייערע פילע געשעפטען.

בכלל איז ראַדאָמישלא געווען אַ גאַנץ לייטישע האנדעלס־שטאָדט. יעדער האָט געהאַט עפּעס אַ באַשעפטיגונג און דערפון געצויגען גאָר קיין־מעשה־ניט פּרנסה.

און אפילו די דריי דיינים פון שטאָדט, זיינען אויך ניט געווען קיין בטלנים, ווי דאָס טרעפט גאָר אָפט ערגיץ אנדערש; זיי האָבען ניט געקענט איינזיצען בלויז על התורה ועל העבודה...

דער עלטסטער דיין, ר' רפאל הערש, איז געווען אַ וועלטס־שדכן און אָפט ארומגעפאָרען צוליב זיינע שידוכים. יאַנטשע דיין האָט „אונטערגעקרעמעלט". זיין ווייב האָט געהאַט אַ „שראַגען" (אַ טישעל) אין מארק מיט פארשידענע פויערישע סחורות. ווען זי איז געווען שטאַרק טרוד, איבערהויפּט דאָנערשטאָג אויפ'ן וועכענטליכען יריד, האָט ער איהר מיטגעהאָלפען האנדלען מיט די פויערים און פויערטעס.

דער אינגסטער דיין איז געווען ברוך פוקס („פוקסעל" האָט מען איהם גערופען). ער איז געווען אַ גרויסער תלמיד־חכם און אויך אַ שטאַרקער פּקח במילי דעלמא. ער איז געווען אַ שטיקעל עושר און אַ גרויסער אייער־סוחר.

דאָנערשטאָג, אויפ'ן יריד, האָט ער אליין און מיט זיינע ארויס־העלפערס איינגעהאנדעלט אַ סך הונדערטער שאָק (אַ שאָק איז זעכציג) אייער, זיי סאָרטירט און געפּאַקט אין קאַסטענס און אוועקגעשיקט למרחקים.

יעדעס דינסט־מיידעל, אָדער בעל־הבית'טע, ווען זי האָט נאָר גע־האַט עפּעס אַ שאלה, וועגען אַן עוף, אָדער וועגען טעפּעל־לעפעל, איז זי קיינמאָל ניט געגאַנגען צום רב פרעגען, נאָר זי פלעגט ארויסלויפען אין מארק אריין צו פוקס'לען, וועלכער איז געשטאַנען אין מיטען מארק צווישען זיינע קעסטלאַך אייער און ער האָט נאָר בלויז אַן אויג געוואָר־פען אויף דער הון, אָדער מיט איין אויער אויסגעהערט די שאלה און באַלד ארויסגעזאָגט זיין „אורטייל": כשר אָדער טרפה.

ראַדאָמישלא איז געווען אַ שטאָדט פון לויטער חסידים (אָבער ניט קיין פאַרשלומפערטע, אָדער קאַטשעלאַבעס, ווי מען פלעגט דאָס זעהען

אין דער בעלזער געגענד). ווער עס איז נאָר געווען א שטיקעל בעל־הבית, האָט געמוזט פאָרען צו׳ן א רבי׳ן. אנדערש איז מען גאָר קיין מענש ניט געווען . . .

מען פלעגט זיך האַלטען אָן דער ראָפּשיצער גזע. א סך זיינען גע־פאָרען צו די רביים אין די ארומיגע שטעדטלאך, זשאבנע, דעמביץ, מעליץ, עטליכע קיין דזשיקוב.

עס זיינען אויך געווען עטליכע נגידים — צווישען זיי מיין שוואָגער בערל לעוו — וואָס זיינען געפאָרען אזש קיין טשאָרטקאָוו, אָדער הוסיא־טין, וואָס איז געווען א גאָר ווייטע נסיעה פון ראַדאָמישלע. מען האָט אָבער אויף דידאָזיגע חסידים גערעדט, אז זיי מיינען ניט אזוי פיל זייערע רביים, נאָר אבי דורכצופאָרען זיך קיין לעמבערג און דאָרטען, בשעת מעשה, לעבען א גוטען טאָג . . .

מאנכע רביים זיינען אויך ניט געווען קיין פוילע און זיך אליין מטריח געווען קיין ראַדאָמישלא. קיינער פון זיי האָט צום שטעדטעל ניט צוגעלייגט. יעדער רבי האָט אַרויסגעפירט שעהנע עטליכע הונדערט גולדען. ראַדאָמישלאר אידען זיינען געווען ברייטהאַרציגע און זיך געלאָזט קאָסטען געלד . . .

און עס איז אויך איינמאָל געווען א צייט, וואָס דער פּלאַנטשער רב, דער זון פונ׳ם ראָזוואַדאָווער רבי׳ן און אן אור־אייניקעל פונ׳ם גרויסען ראָפּשיצער, האָט געוואוינט מיט זיין גאַנצען בני־בית אין ראַדאָמישלא, און דאָרטען געפירט א גאַנצען „הויף״ (עס רעדט זיך נאָר אזוי...) און די שטאָדט און די ארומיגע דאָרפס־אידען האָבען איהם אויפגעהאַל־טען בכבוד גדול.

א וואוילע שטאָדט געווען די דאַמאָלסדיגע ראַדאָמישלא!

36 — א געפאַלענער „תקיף"

אויב איהר האָט אמאָל אויף אייער לעבען געזעהען א איד, א יורד, האָט איהר אָבער נאָך קיינמאָל ניט געזעהען אזא שרעקליכע ירידה, ווי דאָס איז געוועזן דער פאַל מיט'ן „תקיף" פון ראדאָמישלא ר' אברהם משה קליינמאַן.

איך בין שוין עטליכע דרייסיג יאָהר אוועק פון גאַליציע און איך בין דערפאר ניט אזוי גרינטליך אינפאָרמירט וועגען די אינערליכע צושטאַנדען אין די דאָרטיגע אידישע קהלות. אָבער לויט ווי איך ווייס פון די דאָרטיגע אידישע צייטונגען, פון וועלכע איך בין א „קורא ותיק", זיינען דאָרטען שוין מעהר קיינע „תקיפים" ניט פאראַנען.

די אומשטענדען אין די שטעדטלאך האָבען זיך, זייט דער מלחמה, זעהר פיל געענדערט און אפילו מיט יאָהרען פריהער, האָט שוין די אינ־סטיטוציע פון די „תקיפים" געהאַלטען ביים אונטערגעהן.

אָבער, מיט א פופציג און מעהר יאָהרען צוריק, איז אין גאַנץ גאַליציע כמעט ניט געוועזן קיין איינציג שטעדטעל, וואָס האָט ניט געהאט איהר אייגענעם „תקיף", וועלכער איז געוועזן דער פיהרער, און זיין וואָרט איז געוועזן א געזעץ, וואָס יעדער האָט געמוזט פאָלגען, און אויב ניט —

אין די שטעדטלאך ארום ראדאָמישלא, האָב איך געקענט עטליכע אזעלכע „תקיפים": אין דאָמבראָווא, ר' ליפּאַ סאניטאָריע, אין שצוצין, אַלטער קאמפף, אין פשעצלאוו, ישראל בינשטאָק, אין מעליץ, חיים קליין, אין זאבנאָ, דוד בינשטאק, און דעם וויכטיגסטען פון זיי אַלע: ר' אברהם משה קליינמאַן, אין ראדאָמישלא.

ווייל איך האָב איהם, אברהם משה קליינמאנען, א סך בעסער געקענט ווי די אנדערע „תקיפים" און ווייל זיין ירידה איז אויך געוועזן א פיל טיפערע, וועל איך זיך דאָ בלויז מיט איהם אליין פארנעמען.

ווען איך האָב חתונה געהאט, האָב איך באלד געהאט די געלעגענהייט זיך צו באַקענען מיט'ן „תקיף", ר' אברהם משה קליינמאַן. ער איז געוועזן א מאַן פון א יאָהר זעכציג, הויך, פעסט־געבויט, מיט א זעהר שעהנער ווייסער באָרד און זעהר נעט און ריין געקליידט, אז עס

איז פשוט געווען א פארגעניגען אויף איהם א קוק צו טאָן. זיין גאַנץ אויסזעהען האָט ביי איטליכען אַרויסגערופען רעספּעקט און אָפּשיי.

ער איז געווען אונזערער א מחותן. זיין זון מענדעל איז געווען אן איידים פון מיין עלטער־שוועסטער, ר' יודעל שטיגליץ, דאָס הייסט, אז מענדעל איז געווען מיין שוועסטער'ס שוואָגער און א פעטער פון מיין ווייב.

ווען איך האָב איהם דערקענט, איז ער שוין געווען א היבש ביסעל ארונטער פון זיין גדולה. אָבער נאָך געווען „תקיף" און מיט זיינעם א וואָרט, האָט מען זיך נאָך געמוזט רעכענען...

פריהער איז ער געווען דער איינציגער ראש הקהל אין שטאָדט (באַשטימט פונ'ם מעליצער באצירקס־הויפּטמאן); און איינער פון די זיבען שטאָדטישע „ראַדניקעס" (ראָטסהארען). ער איז געווען דער פירער פון דער מעטריקע. דאָס הייסט, אז ביי יעדען פאַל, ביים געבוי־רען ווערען און ביים אָפּשטאַרבען, האָט מען געמוזט צו איהם אָנקומען.

ער האָט אויך געהאַלטען פון דער רעגירונג די „הויפּט־טראַפּיק", דעם מאָנאָפּאָל פון טאַבאַק, טיטון און די אנדערע שמעק־ און רויכער־זאַכען און אַלע אָרענדאַרעס פון דער גאַנצער אומגעגענד האָבען געמוזט צו איהם קומען „פאַסען", דאָס הייסט, קויפען דידאָזיגע אַלע ארטיקלען.

א חוץ דעם האָט ער פון דער רעגירונג געהאַלטען די לאָטעריע, וואו יעדער האָט געשפּילט אויף די גליקס־נומערען.

דאָס אַלעס איז נאָך געווען ווייניג. דער „תקיף" איז געווען א גרויסער חשוב, סאי ביים געריכט אין זאַסאָוו (ראַדאָמישלא האָט דע־מאָלט נאָך ניט געהאַט אן אייגען געריכט און שטייער־אַמט. זיי האָבען זיך געפונען אין דעם דאָרף זאַסאָוו, א קנאַפּע מייל פון שטאָדט), אויך ביים שטייער־אַמט, ועל כולם ביים סטאַראָסטא אין מעליץ, אומעטום האָט ער געקענט אַ גרויסע טובה טאָן און אויב ער האָט געוואָלט... אויך פארקערט...

אויב אימיצער — דאָס הייסט א איד פון שטאָדט אָדער פון די אַרומיגע דערפער — האָט געדאַרפט שטעהן צו דער מיליטערישער „אַסענטירונג", צום פּריזיוו, האָט מען זיך אָהן איהם ניט געקענט באַ־געהן. ער איז געווען דער איינציגער מעקלער און דעה־זאָגער ביי דער קאָמיסיע און וועמען ער האָט געוואָלט, האָט ער באפרייט פונ'ם מיליטער־דינסט.

ווי מען קען זעהען פון אַלע זיינע פארשידענע און פילע באַשעפ־טיגונגען, איז ער טאַקע געווען דער אמת'ער פירער פון שטאָדט און געהאַט צו שאַפען איבער איטליכענס האָב און גוטס און אפילו איבער מענשליכער פרייהייט.

אָבער טראָצדעם אַלעמען איז ער קיין גרויסער „באַרייסער", ווי די אַנדערע „תקיפים", ניט געווען. ער האָט ניט געהאַלטען אין אַרויס־רייסען דעם לעצטען ביסען פון זיינע „אונטערטאַנען". איבערהויפּט האָט ער געהאַט פּרנסה בריוח פון די אַלע אַנדערע זיינע געשעפטען. איהם איז עס נאָר געגאַנגען אין כבוד און ער האָט דוקא געוואָלט, אַז אַלץ וואָס ער זאָגט נאָר אַרויס, זאָל אויך אויסגעפירט ווערען . . .

ווען זיין ירידה האָט זיך אָנגעהויבען, ווייס איך ניט גענוי אָנצוגע־בען. דאָס איז פאָרגעקומען עטליכע יאָהר פאַר מיין חתונה. אָבער די אורזאַך דערפון איז געווען א שטאַרקע שטאָדטישע מחלוקה איבער'ן רב.

ער, דער „תקיף" האָט דעם רב שטענדיג גע'רודפ'ט. אָבער די נגידים האָבען געהאַלטען מיט'ן צווייטען צד און מיט עטליכע פון זיי איז ער אויך געווען אין קורבת משפחה.

דער תקיפ'ס מפלה איז, דער עיקר, געקומען דורך דער גוטווירטה פאַמיליע.

דער אַלטער אברהם מרדכי גוטווירטה איז אין זיינע יונגע יאָהרען געווען א מלמד פון גמרא קינדער. ער האָט זיך אָבער — איך ווייס ניט ווי אזוי — דערוואָרבען א זעהר גרויס פאַרמעגען. ער האָט געהאַט האַרט ביי דער שטאָדט צוויי גיטער מיט א גרויסען וואַלד און דערצו אויך די שטאָדטישע פּראָפּינאַציע, וועלכע איז געווען א גאָלד־גראָבען.

דער אַלטער אברהם מרדכי איז געווען א זעהר מערקווירדיגער מענש, מיט א גאָר שטאַרקען גייסט. מען זעהט היינט צו טאָג גאַר ניט אזעלכע אידען.

ער איז געווען א גרויסער תלמיד חכם, אָבער אויך א דורכגע־טריבענער סוחר. אַן איידעלער איד, אָבער א גאָר קנאַפּער בעל רחמנות. אויך ער האָט שטאַרק ליב געהאַט כבוד, אָבער דער אַלטער „תקיף", ר' אברהם משה קליינמאַן, האָט איהם ניט געלאָזט דעם קאָפּ אויפ־הויבען. ער האָט אויך גאָר שטאַרק חשק געהאַט — געלד האָט ער דאָך שוין געהאַט גענוג — צו פאַרנעמען עפּעס א שטאָדטישען אמט, אָבער אברהם משה איז געשטאַנען אויף דער וואַך און קיינמאָל ניט געלאָזט דערצו קומען.

איך געדענק איהם ר' אברהם מרדכי'ן, דעם „גביר־מלמד", ווען ער איז שוין געווען אויף דער עלטער און האַלב פּאַראַליזירט. אָבער טראָץ דעם האָט ער, בשום אופן, ניט געוואָלט אָפּלאָזען פון זיין אַלטער חזקה, צו דאַוונען אינ'ם שטאָדטישען בית המדרש די ימים נוראים'דיגע מוספים.

מען פלעגט איהם ברענגען צופירען אויף א שטופּ־װעגעלע און אזוי זיצענדיגערהייט האָט ער געדאוונט פאר'ן עמוד. ער האָט אבער — טראָץ זיין פּאראַליז — פאַרמאָגט א זעהר שטארקע, ריזיגע, שטימע, אַן אמת'ן „שאגת ארי", און אַז ער האָט אַ געשריי געטאָן ביי דער קדושה, אָדער דער עבודה, האָבען פּשוט די װענט געציטערט . . .

ער האָט געהאט עטליכע זין (איינער פון זיי, נאַכטשע, איז געװען א תם און שפּעטער אַ גאַנצער אידיאָט). דריי פון זיינע זין זיינען געװען זעהר פעהיגע און איינרייסערישע פּארשוינען.

קיינע תלמידי חכמים, ווי דער פאָטער, איז קיין איינציגער פון זיי ניט געװען. אָבער גאָר טיכטיגע געשעפטס־לייט און זיי האָבען ארום זיך און זייער פּראָפינאַציע געבילדעט א גאנצע קליקע, מיט דעם איינציגען צוועק, שטענדיג צו קעמפען געגען דעם „תקיף" און איהם, צוביסלאַך, ארונטערצוזעצען פון זיין גדולה.

דער קאַמף האָט געדויערט יאָהרען און האָט, פוןביידע צדדים, אָפּגעקאָסט שווערע טויזענדער גולדען.

אָבער דער טרויעריגער סוף איז געװען, אַז די גוטווירט'עס זיינען ארויס די זיגער און ר' אברהם משה קליינמאַן, דער „תקיף", האָט אָנגעהויבען צו פארלירען איין פּאָזיציע נאָך דער אנדערער.

מען האָט פון ביידע זייטען זיך באַנוצט מיט מסירות און געשאָטען געלד פאר די בעאַמטע און זיי האָבען אָנגעהויבען קליינמאַנ'ען צו פאַר־פּאָלגען, וואו זיי האָבען נאָר געקענט...

און אַז מען זוכט — געפינט מען. עס האָט זיך ארויסגעוויזען, אַז ער איז באַגאַנגען פאַלשקייטען געגען דער רעגירונג און מען האָט, קודם כּל, פון זיינע הענד ארויסגעריסען זיינע צוויי גרעסטע און וויכ־טיגסטע געשעפטען: די טראפיק און די לאָטעריע, וועלכע האָבען איהם געגעבען פּרנסה מיט'ן פולען מויל. זיי ביידע האָט איבערגע־נומען א רייכער יונגערמאַן, וואָס איז שוין, ממילא, צוליב דעם געוואָ־רען זיינער א געגנער...

אַז עס פלעגט קומען פריהלינג, אין דער צייט, ווען די „אסענטי־רונג" הויבט זיך אָן, פלעגען די געגנער זיינע דינגען מענשען — דורכ־געטריבענע אידלאַך — וואָס האָבען כסדר געהאַלטען איהם אין איין נאָכפאָרען און נאָכגעהן און ניט געלאָזט זיך זעהען מיט זיינע „אדונים" און ניט איין איד איז צוליב אזעלכע דרכים און מסירות געוואָרען א זעלנער און געמוזט דינען ביים מיליטער, בשעת אברהם משה קליינ־מאַן וואָלט איהם געוועזן גאָר לייכט באַפרייט...

פאַרשטעהט זיך, אַז דער „תקיף" האָט זיך געהאַלטען אין איין וועהרען און אויך געהאַט זיין צד, וואָס האָט געהאַלטען מיט איהם און די מחלוקה אין שטאָדט האָט געהאַלטען אין איין גרעסער ווערען.

אין יענער צייט האָט זיך די עסטרייכישע רעגירונג מיישב געווען, אַז זי וועט אַליין איבערנעמען אַלע „פּראָפּינאַציעס", איבער'ן גאַנצען לאַנד. אָבער זי האָט דאָס אַלטע רעכט געמוזט פריהער אָפּקויפען ביי די אייגענטהימער.

דער באַזיס, אויף וועלכען דאָס דאָזיגע אָפּקויפען איז פאָרגעקומען, איז געווען „פערצעהן פּראָצענט". דאָס הייסט, אַז די רעגירונג האָט געצאָלט פערצעהן מאָל אַזוי פיל ווי די פריהערע אייגענטהימער האָבען אָנגעגעבען זייערע איינקונפטען אין די לעצטע עטליכע יאָהר, ביי זייער אָפּצאָהלען די שטייערען.

איז געווען אַזוי: דידאָזיגע אייגענטהימער וואָס זיינען געווען עהר־ליכע מענשען און די רעגירונג ניט געזוכט צו באַשווינדלען אין די לעצטע יאָהרען און אָנגעבען ריכטיג זייערע איינקונפטען, זיינען פּשוט נתעשר געוואָרען. זיי האָבען אויף איינמאָל באַקומען אַזוי פיל געלד, אויף וועלכען זיי האָבען זיך ניט געריכט.

עס זיינען אויך געווען אַזעלכע — איבערהויפּט פּוילישע פּריצים, וואָס האָבען געוואוסט מאחורי הפרגוד, וואָס די רעגירונג האָט אין זינען צו טאָן — און זיי האָבען אין די לעצטע עטליכע יאָהר אָנגעגעבען זייערע איינקונפטען פון די „פּראָפּינאַציעס", נאָך פיל העכער ווי זיי זיינען געווען אויפ'ן אמת. זיי האָבען גאָר אָבגעלעקט אַ פעטען ביינדעל און געוואָרען גבירים אדירים פון זייערע „פּראָפּינאַציעס".

די יעניגע אָבער, וואָס האָבען דורך די לעצטע יאָהרען אָנגעגעבען זייערע איינקונפטען נאָר קליינע — האָבען איצט באַקומען אַ גאָר קנאַפּען פּרייז און דערפון געהאַט גרויס עגמת נפש, אָבער זיך גאָר ניט געקענט העלפען...

צווישען דידאָזיגע פאַרשוינען פונ'ם לעצטען קלאַס, זיינען אויך געווען די גוטווירט'ס. דער פאָטער האָט שוין דעמאָלט ניט גע־לעבט און די דריי ברידער, רפאל, לעזער און זלמן, האָבען געפירט אַלע געשעפטען.

אַזוי ווי דורכגעטריבענע מענשען זיינען זיי געווען, האָבען זיי זיך אַן עצה געגעבען און פּשוט נאָכגעמאַכט פאַלשע דאָקומענטען און קאָנט־ראַקטען, וואָס האָבען זיי געגעבען אַ בארעכטיגונג צו באַקומען אַ סך מעהר געלד, ווי עס איז זיי געקומען אין אמת'ן.

זייער אלטער שונא, אברהם משה קליינמאן, איז אָבער אויך ניט געשלאָפען. ער האָט זיך דערפון דערוואוסט און וועגען דעם אָנגעגעבען דאָרטען וואו מען דארף...

עס האָבען זיך אָנגעהויבען נייע דינים און משפטים און עס האָט שוין געהאלטען דערביי, אז אלע דריי גוטווירט'ס זאָלען מוזען געהן אויף עטליכע יאָהר אין געפענגניש. זיי האָבען אבער געשאָטען מיט געלד און זיי זיינען ארויס די זיגער און דערצו האָבען זיי, פאר זייער „פראָפינאציע", באקומען וויפיל זיי האָבען נאָר אליין געוואָלט און דאָס האָט זיי געמאכט פאר נאָך גרעסערע עשירים, ווי זיי זיינען שוין געווען פון פריער.

איצט האָבען זיי זיך גענומען, מיט נאָך מעהר פארביטערונג, צום „תקיף" און דורך מסירות און זעהר מאוס'ע מעשים, האָבען זיי ביי איהם אוועקגענומען דאָס לעצטע שטיקעל ברויט זיינס, די מעטריקע. און דערצו האָט ער נאָך געמוזט געהן זיצען אין קרימינאל, פאר עטליכע פעלשונגען, וואָס האָבען זיך ארויסגעוויזען אין די מעטריקע־ביכער.

עס איז זעלבסטפארשטענדליך אז ער האָט שוין מעהר קיין ראש הקהל ניט געקענט זיין (ער איז דאָך שוין געווען א באשטראָפטער) און ער האָט אָנגעווארען זיין גאנצען איינפלוס און איז געקומען עד ככר לחם...

זיין גאנצען פארמעגען האָט ער שוין געהאט גע'פטר'ט אויף די משפטים געגען די שונאים און אויף זיך אליין צו פארטיידיגען—איז ער שוין געווען א גאנצער אָרימאן און עס האָט שוין אָנגעהויבען אויס־צופעלען ברויט אין הויז.

און דערצו האָט איהם געטראָפען נאָך אנאנדער, שרעקליך, אומגליק.

ער האָט געהאט א טאָכטער, רייזעל האָט זי געהייסען. זי איז געווען זעהר א שעהן, קלוג און אינטעליגענט, מיידעל. עס זיינען אין ראדאָמישלא ביי די גרעסטע גבירים ניט געווען איהר'ס גלייכען און ער האָט זיך געריכט מיט איהר אויסצוכאפען דעם גרעסטען שידוך.

ווען ער איז געזעסען אין קרימינאל, אויף דער אונטערזוכונג, האָט דאָס מיידעל געארבייט מעשים. זי איז שטענדיג געווען פול ביי אלע באאמטע און געבעטען רחמים פאר איהר פאָטער, וואָס ווערט אומזיסט פארפאָלגט פון זיינע פילע שונאים און יעדער האָט געוואוסט, אז דאָס וואָס ער האָט באקומען אזא קליינע שטראָף, פון בלויז עטליכע חדשים (מען האָט זיך געריכט, אז ער וועט באקומען, לכל הפחות, גאנצע דריי יאָהר), איז נאָר געווען בלויז איהר צו פארדאנקען. אויך בשעת ער איז

געווען אין טאָרנע, אין תפיסה, האָט זי פאַר איהם געטאָן אַלעס מעג־ליכע.

אז גאָט האָט ענדליך געהאָלפען און ער איז אויסגעזעסען זיין צייט און איז צוריק אהיימגעקומען, איז צו דער פרייד פון רייזל'ען גאָר קיין שיעור ניט געווען.

זי האָט זיך מיט'ן פאָטער, וועמען זי האָט פשוט פאַרגעטערט, אזוי געפרעהט — אז זי איז, פון גרויס שמחה, ארונטער פון זינען און שוין אזוי פאַרבליבען אזוי לאַנג ווי זי האָט געלעבט.

עס האָבען זיך אָנגעהויבען מעשות מיט דאָקטוירים און שפּיטאָלען. אָבער קיינער האָט איהר גאָר ניט געקענט העלפען.

זי איז געווען א רוהיגע משוגע'נע. זי האָט קיינעם ניט געטשעפּעט, סיידען, ווען עס פלעגט איהר אָנקומען איהר ווילדער כעס און דעמאָלט פלעגט זי לויפען צו די גוטווירט'ס און אויסהאקען די שויבען און שעלטען מיט שרעקליכע קללות.

דער פאָטער האָט זיך מיט איהר ארומגעפירט — די מוטער האָט שוין ניט געלעבט — ווי מיט א קליין קינד און ווען דער כעס איז איהר אָנגעקומען, האָט זי דעם אלטען מאן געשלאָגען מכות רצח, אז עס איז געווען א צער צוצוקוקען, ווי ער איז ארומגעגאנגען צוקיילט און צור־ביילט.

דערווייל איז ער שוין געוואָרען אזא אָרימאן, אז ער האָט געמוזט אָנקומען צו פרעמדער הילף. אין אָנפאַנג איז עס נאָך צוגעגאנגען בדרך כבוד, און ווען ער פלעגט צו מיר, אָדער אימיצען אנדערש, קומען, האָט ער נאָך גערעדט מיט'ן אלטען שטאָלץ: לייה מיר א צעהנערעל, אָדער א פינפעריל. אָבער צוביסלאך, איז ער געוואָרען א פשוט'ער מקבל און געמוזט נעמען וואָס מען האָט איהם געגעבען, א גולדען, אדער צוויי.

אין זיינע גוטע יאָהרען איז ער געווען א דזיקאָווער חסיד. און דאָרטען האָט ער זיך אויך געהאַלטען אין די טעג פון זיין שרעקליכער ירידה. דער דזיקאָווער רב, ר' יהושע'לע האָראָוויץ, פלעגט איהם אָפט געבען אויף פרנסה.

ער איז געשטאָרבען, עטליכע יאָהר נאָך זיין ירידה אין דזיקאָוו, ווען ער איז דאָרטען געווען אויף ראש השנה.

דאָס איז געווען דער טרויעריגער סוף פון איינעם פון די לעצטע „תקיפים", וועמען דאָס שטעדטלישע מחלוקה האָט אין גאנצען רואינירט.

דאָס איז געווען דער שוואַרצער כח פון אידישען ברודער־קריג!...

37 — אין דעמביץ, ביים רבין

אין א פריערן קאפיטעל האָב איך געשריבען, אז ווער ס'האָט געוואָלט האָבען א שטיקעל נאָמען פאר א ליטישען מענש, דער האָט געמוזט פאָרען צו א רבי'ן.

קיין פארברענטע חסידים, אָדער „געהויבענע" אידען, זיינען די ראדאָמישלער בעלי־בתים ניט געווען. מען איז געפאָרען צום רבי'ן, כדי מעהר יוצא צו זיין פאר דער וועלט, איידער פון אינערליכען דראנג, אז מען מוז עס נויטיג האָבען צום שלימות הנפש...

דער „רויטער זעליג" (מיין „פארהערער"), איז געווען א שעהנער תלמיד חכם, א גאָר קלוגער, אָבער א גאַנץ קנאַפּער חסיד.

ער האָט צו מיר איינמאָל געזאָגט בזה הלשון:

— האָסטו אמאָל געזעהען, ווי פּריצים פאָרען אויף „פּאָלאָוואניע" (יאגד)? מען נעמט זיך צענויף א פופצעהן־צוואנציג פארשוין און מען פאָרט שיסען חיות.

אזא „פּאָלאָוואניע" קאָסט אָפּ שווערע הונדערטער און דערצו ווע־רען אויך אָלע אָנטיילנעמער אָפּט אזוי מיד פונ'ם פילען ארומלויפען און עס טרעפט אויך אָפט דערצו, אז מען שיסט זעהר ווייניג, אָדער גאָר קיין חיות ניט. איז דאָך די קשיא: וואָס טויג זיי דער גאנצער עסק אז פאר א פערטעל פון געלד, וואָס אזא „פּאָלאָוואניע" קאָסט אָפּ, וואָלט מען געקענט קויפען א סך האָזען, הירשען און אַנדערע חיות, גאָר אָהן מיה און מאטערניש? דער תירוץ איז אבער: אז ניט די חיות זיינען דאָ דער עיקר. די הויפּט זאַך איז דאָס ארומלויפען אינ'ם וואלד, דאָס נאָכיאָגען און דאָס היצען זיך און, בשעת מעשה, עסט מען זיך טאקע גוט אָן און מען ווארפט אריין היבש עטליכע כוסות משקה...

— אָט אזא מין אידישע „פּאָלאָוואניע", האָט ר' זעליג ווייטער גערעדט, מיט א שמייכעל, איז דער גאַנצער עסק פון פאָרען צו א רבי'ן! מען פאָרט, מען האוועט און מען לויפט. מען שטופּט זיך און מען כאַפּט שיריים. אָבער אין איין וועגס, האָט מען הנאה פון דער אויפרע־גונג און מען כאפּט טאקע אריין דערוויל א געשמאַקען ביסען און א גוט גלעזעל ביער, אדער וויין. ועל כולם, פארגעסט מען, פאר עטליכע

טעג, דאָס ווייב און קינדער און די אַלע אַנדערע היימישע דאגות און צרות. אָט דאָס איז דער אמת'ער ענין פון היינטיגען חסידות!...

ווער עס האָט געהאט א געלעגנהייט, זיך צוצוקוקען צום היימישען לעבען אין די גאַליצישע שטעדטלאך, דער וועט צוגעבען: אז ר' זעליג האָט גאָר ניט גערעדט פון וועג...

* * *

א צוויי חדשים נאָך מיין חתונה, איז געקומען ראש השנה, און איך האָב חשק באקומען צו ווערען א חסיד און צו פאָרען — כאָטש קיין בעלז.

דערפון איז אָבער גאָר ניט געוואָרען. מען האָט מיר געגעבען צו פאַרשטעהן, אז „שנה ראשונה", דאָס הייסט, דאָס ערשטע יאָהר נאָך דער חתונה, פאָרט מען אין ערגיץ ניט, נאָר מען זיצט אין דער היים און מען איז מקיים דעם פסוק: „נקי יהיה לביתו שנה אחת ושמח את אשתו אשר לקח"...

באין ברירה, בין איך מיט'ן שווער און בני בית געפאָרען קיין ראַדאָמישלא און דאָרטען פארבראכט ראש השנה און יום כפור, אויף א גאַנץ פיינעם אופן.

אין מיטען ווינטער איז דער דעמביצער רב, ר' אלטער האָראָוויץ, געקומען קיין ראַדאָמישלא, און ער איז א גאַנצע וואָך געווען דער גאַסט פון מיין עלטער־שווער, ר' יודעל שטיגליץ, וואָס איז געווען איינער פון זיינע וויכטיגסטע אָנהייננגער (ער פלעגט נאָך פאָרען צו זיין פאָטער, ר' ראובן האָראָוויץ, אן אייניקעל פונ'ם אלטען ראָפּשיצער).

פאַרשטעהט זיך, אז אין זעלבען טאָג, וואָס ער איז אָנגעקומען, בין איך שוין ביי איהם געווען „מקבל פנים" זיין און איך בין אויך געווען איבער שבת אין ראַדאָמישלא און געזעסען ביי זיין טיש־פירען. איידער ער איז אהיימגעפאָרען, בין איך ביי איהם ווידער געווען און געגעבען א „קוויטעל" און א „פדיון", גאַנצע פינף גולדען.

אינ'ם „קוויטעל" האָב איך ניט געהאט וואָס אריינצושרייבען. קיין סוחר און קיין מוכר בין איך דעמאָלט נאָך ניט געווען. קינדער האָב איך אויך ניט געהאט. האָב איך דערפאַר אינ'ם „קוויטעל" בלויז אריינגעשריבען מיין נאָמען און דעם נאָמען פון זוגתי און דערצו די דריי ווערטער: „להצלחה ולבריאות הגוף".

דעם „פדיון" האָט ער באלד צוגענומען און אריינגעלייגט אין קעשענע. אָבער דאָס „קוויטעל" האָט ער, טראָץ זיין קורצקייט, צוויי־דריי מאָל איבערגעלייענט, און דערנאָך צו מיר געזאָגט:

— דו דארפסט אויך א קוויטעל?!

איך האָב באַלד אין אָנפאַנג ניט פאַרשטאַנען די באַדייטונג פון זיינע ווערטער. אָבער אַז איך האָב דאָס, שפּעטער, דערציילט פאַר מיין עלטער־שוועסטער, האָט ער געשמייכעלט, הנאה געהאַט און אויסגע־טייטשט אויף פאָלגענדען אופן:

אַזוי ווי איך בין אַ יונגערמאַן, וואָס עסט קעסט און האַנדעלט נאָך גאָר ניט און קינדער האָב איך דערווייל אויך נאָך ניט, האָט ער מיר דערפאַר גאָר ניט וואָס אָנצואווינשען...

איך האָב אָבער אין זיינע ווערטער אריינגעלייגט אַ גאַנץ אַנדערען פּשט. ביי מיר איז עס אויסגעקומען, אַז ער האָט גאַנץ גוט געוואוסט, אַז איך בין אַ משכיל, פון די „קטני אמונה", וואָס־זשע מאַך איך זיך נאָך נאַריש מיט אַ „קוויטעל"?

זייט דעמאָלט בין איך ביי איהם געווען מעהרערע מאָל. איך האָב איהם געהאַלטען פאַר אַ זעהר קלוגען איד און איך פלעג זיך מיט איהם אָפט באַראַטען וועגען מיינע געשעפטען און איהם אויך שטענדיג מהנה געווען מיט היבש געלד, אָבער... אַ „קוויטעל" האָב איך איהם שוין מעהר קיינמאָל ניט געגעבען און ער איז געווען קלוג גענוג פון מיר דאָס ניט צו פאַרלאַנגען. פון אַן אַנדערען, וואָלט ער דאָס זיכער געווען געפאָדערט...

* * *

אַז עס איז געקומען דער צווייטער ראש השנה — ס'איז דאָך שוין געווען נאָכ'ן „שנה ראשונה" — האָב איך ווידער חשק געהאַט צו פאָרען צו'ן אַ רבי'ן. מיך האָט עס שטאַרק געצויגען קיין בעלז, כדי זיך דאָרטען — וואו מען האָט מיך גוט געקענט — צו באַווייזען מיט מיין טייערען שטריימעל און שעהנעם טלית און דער ברייטער זילבערנער עטרה...

אָבער אויך דאָס מאָל איז עס מיר ניט געלונגען מיין פּלאַן אויס־צופירען. איך בין נאָך אַלץ געווען אַ „תלוי בדעת אחרים". מיין ווייב האָט מיך ניט געלאָזט מאַכען אַזאַ ווייטע רייזע, עטליכע דרייסיג מייל מיט'ן באַהן, און דערצו האָט עס מיך געדאַרפט קאָסטען — אַז מען וויל זיך שטעלען לייטיש — אַ ערך פון אַ הונדערט גולדען. ועל כולם האָט מיין עלטער־שוועסטער דוקא געוואָלט, אַז איך זאָל זיך צוגעוועהנען צום דעמביצער רב און שוין פאַרבלייבען זיינער אַן אָנהענגער...

איך האָב זיך אפילו אַביסעל גע'ברוגז'ט. עס האָט אָבער מיר גאָרניט געהאָלפען און איך בין געפאָרען קיין דעמביץ.

ערב ראש השנה, האָט מיר מיין שוועסטער דערלאַנגט פינף און צוואַנ־ציג גולדען, אַז איך זאָל האָבען אויף הוצאות און זיך קענען שעהן

שטעלען. ער האָט מיך אפילו געוואָלט אָבשיקען קיין דעמביץ מיט זיינע טייערע צוגאָווע פערד. איך האָב אָבער דאָס ניט געוואָלט. איך האָב מעהר חשק געהאַט צו פאָרען אויף א פּראָסטע וועגעלע, צוזאַמען מיט נאָך חסידים. עס איז אַזוי לעבעדיגער און פרעהליכער...

פון ראַדאָמישלאַ קיין דעמביץ איז אין גאַנצען עפּעס מעהר ווי צוויי און א האַלב מייל און די גאַנצע נסיעה געדויערט א דריי שטונדען און דערצו דאַרף מען זיך אויך אריבערשיפען איבער דער ווייסלאָק, וואָס לויפט הינטער דעמביץ.

מיין עלטער שווערס אײדים, ר׳ מענדעל קליינמאַן (דער זון פון׳ם „תקיף" ר׳ אברהם משה קליינמאַן) איז געוועזן א גאָר גרויסער מקורב ביים דעמביצער רב, און ער האָט מיך גענומען אונטער זיינע פליגעל און דעם עלטער־שווער צוגעזאָגט, אז ער וועט אויף מיר אַכטונג געבען, אַז איך זאָל זיך פירען, ווי עס פּאַסט פאַר א נגידישען יונגען־מאַן.

די השגחה זיינע אויף מיר, איז אָבער געוועזן א גאַנץ קליינע. איך האָב שוין נאָך פון בעלז געוואוסט, ווי אַזוי מען דאַרף זיך שטעלען: קויפען א שעהנע עליה, שטעלען וויין ביי יעדען „טיש", געבען א ריכ־טיגען פדיון און אויך איבערלאָזען לעצט־געלד פאַר די גבאים, דער אַלטער רביצין און אויך פאַר׳ן רב׳ס שוואָגער, ר׳ צלאל׳ן, אַזוי אז פון די פינף און צוואַנציג גולדען איז מיר באַלד גאָר נישט געבליבען און איך האָב, טאַקע ביי מענדעל קליינמאַן, געמוזט, מוצאי יום טוב, צו־באָרגען נאָך גאַנצע צעהן גולדען...

אָבער א גרויסען תענוג־רוחני האָב איך גאַנץ ראש השנה געהאַט. איבערהויפּט האָב איך גאָר שטאַרק הנאה געהאַט פון די ראָפּשיצער נגונים, וועלכע איך האָב דאָ געהערט צום ערשטען מאָל.

אויך דער בעל מוסף איז געוועזן א זעהר וואונדערליכער איד, א זקן פון א יאָהר אכציג, ר׳ לייבוש זינגער, האָט ער געהייסען. ער איז געוועזן א טאָרנער פערעל־סוחר. אָבער א שטימע האָט ער געהאַט, אַזאַ דינע, פּונקט ווי א קאַנאַריקעל, און אז ער האָט געזאָגט מלכות, זכרונות, און שופרות, האָט זיך אויסגעדוכט, אז מען הערט דאָס זינגען פון א פייגעלע.

ער האָט אויך געהאַט עטליכע ארויסהעלפערס און איינער פון זיי איז געוועזן זיין אײדים, אויך א זעהר גוטער מנגן. ער איז געוועזן א גרויסער תלמיד חכם. ער האָט געהייסען ר׳ זאַלקי קאַנאַרעק. ער איז שפּעטער געוועזן דער רעגירונגס־באַשטימטער אָפּיציעלער רב אין טאַרנע און דערנאָך געוועזן א רב אין ניו יאָרק.

אָבער נאָכאַלעמען איז דאָס געווען דאָס איינציגע מאָל, וואָס איך בין אויף ראש השנה געווען אין דעמביץ. שפּעטער, ווען איך בין שוין געוואָרען זעלבסטשטענדיג און קיינער האָט מיר קיין דעה ניט גע־קענט זאָגען, וואוהין איך זאָל פאָרען, פלעג איך זיך אמאָל אריבער־כאַפּען קיין בעלז. איינמאָל בין איך ראש השנה אויך געווען אין שיעניעווא, ביי ר' יחזקאל'ע האלבערשטאַם, דעם זון פון'ם וועלט־בארימ־טען סאַנזער רב. שפּעטער... בין איך שוין אין ערגיץ ניט געפאָרען... איך בין שוין געווען זאַט פון חסידות . . .

* * *

דער דעמביצער רב, ר' אלטער האָראָוויץ, זכרונו לברכה, איז באמת געווען א זעהר וואוילער איד און א גאָר גרויסער חכם אין וועלטליכע זאַכען. ער איז געווען באהאַוונט אין אלערליי געשעפטען, פונקט ווי דער געניטעסטער סוחר און עס איז ניט געווען איינער פון זיינע אָנהיינ־גער, וואָס האָט איהם ניט, געגנוי און גרינטליך, דערצעהלט וועגען זיינע געשעפטען.

מיין אייגענער שווער איז געווען א גאָר קנאַפּער חסיד. ער פלעגט אמאָל פאָרען קיין בעלז, אָדער שיעניווא, כדי זיך צו באווייזען, אז ער איז דאָ . . .

מיט'ן דעמביצער רב האָט ער זיך געקענט פון זייערע ביידענס קינדער־יאָהרען און וויל זיי פלעגען זיך שטענדיג ארומשפּילען און ארומשלאָגען, ווי קינדער — האָט איהם דאָס הארץ ניט דערלאָזט, איהם צו רופען מיט'ן נאָמען רבי, אָדער איהם אָפּצוגעבען א „קוויטעל". אָבער פונדעסטוועגען האָט ער פון'ם דעמביצער רב גאר שטארק געהאל־טען און איהם מיט גאָר א סך מהנה געווען און ער פלעגט איהם אפילו, פון זגורסק אוים — א מהלך פון איבער דריי מייל קיין דעמביץ — שיקען היי און האָבער פאר די פערד, וועלכע ער האָט שטענדיג געהאל־טען צום ארויספאָרען.

יעדעס מאָל, ווען מיין שווער האָט געהאַט אָפּצואוויקלען עפּעס אַן ענין, האָט ער זיך שטענדיג וועגען דעם געראָטען מיט'ן דעמביצער רב, וועמען ער האָט געהאלטען פאר א געטרייען יוגענד־פריינד. און אז מיין שווער איז ארוים פון זגורסק און געזוכט אן אנדערע פּאָסעסיע, האָט זיך דער דעמביצער רב אין דעם שטארק אריינגעלייגט און איהם אָנגעטראָגען עטליכע גיטער צום דינגען.

ר' אלטער איז געווען, ווי שוין געזאָגט, א גרויסער ידען אין וועלטליכע זאַכען און ער איז אפילו אויך געווען א גאָר גרויסער מבין אויף פערד . . .

צווישען זיינע אָנהייגנער איז געווען א ראַדאָמישלער פערד־סוחר, הערשעל. ער האָט געהאַנדעלט גרויס, אין גאַנצע וואַגאָנען פערד, וועלכע ער פלעגט שיקען קיין פרייסען. (פערצעהן פערד ווערען געלאָדען אין איין וואַגאָן), ווייל אין ראַדאָמישלא איז דאָך ניטאָ קיין באַהן־סטאַנציע און דאַס דאָרף טשאַרנע האָט ניט די באַקוועמליכקייט דערפאַר, האָט הערשעל געהאַט זיין הויפּט־סטאַנציע אין דעמביץ.

ער, מיט זיינע אַרויסהעלפער, זיינען אַרומגעפאָרען איבער א סך שטעדטלאַך, אויף די ירידים, און די איינגעהאַנדעלטע פערד געפירט קיין דעמביץ און פון דאָרטען קיין פרייסען מיט דער באַהן.

הערשעל׳ס מנהג פלעגט צו זיין, אַז יעדעס מאָל, איידער ער האָט אַוועקגעשיקט א טראַנספּאָרט מיט פערד קיין פרייסען, איז ער פריער געווען מיט א קוויטעל ביים דעמביצער רב, אַז ער זאָל איהם געבען זיין ברכה צום מסחר. אלס א פדיון, האָט ער איהם שטענדיג געגעבען אַזוי פיל גולדען, וויפיל פערד ער האָט דאַס מאָל אַוועקגעשיקט קיין פרייסען, אָפטמאָל פערציג און מעהר אַ וואָך.

דער דעמביצער רב האָט זיך אבער קיינמאָל ניט באַנוגנט בלויז מיט דער ברכה, וואָס ער האָט געגעבען זיין חסיד, נאָר ער האָט פון איהם פאַרלאַנגט, אַז יעדעס מאָל, איידער די פערד ווערען געפירט צו דער באַהן, פאַרלאָדענט צו ווערען, זאָל ער זיי פאַרביי־פירען זיין הויז און ער האָט זיי פריער גוט באַטראַכט.

עטליכע מאָל האָב איך געהאַט די געלעגענהייט, בייצואוואוינען אַזא פאָרפירונג פון הערשעל׳ס פערד פאַר׳ן דעמביצער רב.

ר׳ אלטער איז געשטאַנען אין דרויסען אויפ׳ן גאַנעק פון זיין הויז, האַרט ביים קייזער־וועג, וואָס פירט צום שטעדטעל פילזנאָ און אויפ׳ן גרויסען פלאַץ פאַר׳ן הויז, האָבען זיך געפונען א פערציג פערד מיט זייערע טרייבער־יונגען. מען האָט פאָרגעפירט יעדעס פערד באַזונדער און דער רב האָט הערשל׳ען געפרעגט וויפיל ער קאָסט.

דער רב האָט געהאַלטען א שטעקעלע אין האַנד און מיט זיין שאַרפער ראיה און גרויס מבינות איהם גאָר גוט באַטראַכט...

— הערשעל! האָט ער אָפט פלוצים א זאָג געטאָן, זעה נאָר וואָס האָט ער דאָרטען אויפ׳ן רעכטען פוס?

הערשעל האָט דאָס פריער אפילו ניט געהאַט באַמערקט, אָבער ער האָט געמוזט צוגעבען, אַז דער רב האָט רעכט און אַז דאָס פערד האָט אויפ׳ן פוס א לייכטען געשווילאַכץ, וועלכען מען מוז תיכף פאַרבינדען.

מאנכעס מאָל, ווען א פערד איז איהם ניט אזוי שטארק געפעלען געוואָרען, האָט ער געהייסען איינעם פון די יונגען, אז ער זאָל אויף איהם אויפזיצען און עטליכע מאָל פארביי רייטען, כדי צו זעהען „ווי ער לויפט".

ער האָט זיך גוט פארשטאַנען אויף די פרייזען פון יעדען פערד און ניט איינמאָל האָט ער א זאָג געטאָן צו הערשלען:

— אי, האָט מען דיך ארייננעלייגט! ביי דעם „גניאַדען", וועסט דו שוין קיין סך געלד ניט פארדינען.

אז דער דעמביצער רב איז נפטר געוואָרען — אין זיין פופציגסטען יאָהר,—איז הערשעל, דער פערד־סוחר, געבליבען אָהן א רבי'ן, און ווייל דעמאָלט האָט אין ראַדאָמישלא געוואוינט דער פלאָנטשער רב, א קרוב פונ'ם דעמביצער רב, האָט מען ביי הערשלען גע'פועל'ט, אז ער זאָל ווערען זיינער א חסיד און איהם מהנה זיין מיט די גולדענ'ס, וואָס ער פלעגט געבען פון יעדען פערד. ער האָט זיך געלאָזט צורעדען. וואָרים וואָס איז אייגענטליך די נפקא מינה? א רבי איז א רבי... און ער איז, צום ערשטען מאָל, אריינגעגאַנגען צום פלאָנטשער רב און אָפּגעגע־בען א „קוויטעל" מיט א פדיון, אז ער פירט קיין פרייסען צוויי און פערציג פערד, על כן, זאָל דער רבי פאר איהם מתפלל זיין, אז ער זאָל מצליח זיין.

דער פלאָנטשער רבי האָט זיך פאר זיין נייעם חסיד געוואָלט אויס־פיינען און איהם באווייזען, אז ער פארשטעהט וועלטליכע זאכען, פונקט ווי דער פארשטאָרבענער דעמביצער רב, האָט ער דערפאר הערשלען א פרעג געטאָן:

— זאָג מיר, איך בעט דיך, וויפיל קאָסט א שאָק פערד?

דאָס איז געווען דאָס איינציגע, אָבער אויך לעצטע, מאָל, וואָס דער פראָסטער, אָבער עהרליכער, פערד־סוחר איז ביי איהם געווען.

— דאָס איז ניט קיין רבי! האָט ער געזאָגט מיט א שווערען זיפץ, ניטאָ דער דעמביצער רב!...

קיין קינדער האָט דער דעמביצער רב, ר' אַלטער, ניט געהאט און קיין גרויסער פארברויכער איז ער אויך ניט געווען. דאָס דעמביצער רבנות און דאָס רבי'סטווע האָט איהם איינגעטראָגען היבש געלד א וואָך און ער האָט שטענדיג געהאט מזומן. פלעגט ער עס טאקע אוועק־באָרגען צו מאנכע פון זיינע חסידים, אויף קליינע פראָצענטען. אדער ער איז גאָר מיט זיי געווען א שטיקעל שותף אין זייערע מסחרים און ער איז געווען דער געלד־געבער...

זיין מקורב מענדעל קליינמאַן, א גרויסער וואַלד־סוחר, איז איהם שטענדיג שולדיג געווען עטליכע טויזענד גולדען, און ווען — בשעת'ן מחלוקת מיט די גוטווירט'ס — האָט מען איהם פאַרפירט צו באַנקראָט, איז דעם דעמביצער רב ביי איהם פאַרפאַלען געוואָרען שעהנע עטליכע טויזענד גולדען, וועלכע ער האָט שוין קיינמאָל ניט צוריק געזעהן. אָבער פונדעסטוועגען, איז מענדעל אויך אויף ווייטער פאַרבליבען זיינער א חסיד און דער רבי פלעגט איהם נאָך ארויסהעלפען מיט מזומן געלד...

א קלוגער, פיינער און איידעלער איד, איז געווען דערדאָזיגער דעמביצער רבי. ניטאָ קיין סך אזעלכע אידען ווי ער איז געווען. תהי נפשו צרורה בצרור החיים!

38 — אַ „סטרייק" אין זגורסקער הויף

די גרויסע פּאָסעסיע זגורסק, אין וועלכער מיין שווער האָט גע־וואוינט, איז געווען אַ קליינע מלוכה פאַר זיך. אויסער דער גרויס'ער צאָל אַרבייטער, וואָס פלעגען יעדען פריהמאָרגען, טאָג־איין־טאָג־אויס, קומען אין הויף טאָן פאַרשידענע פעלד־ און הויפס־אַרבייט, זיינען דאָר־טען שטענדיג אויך געווען דינסטען, אָנגעשטעלט אויפ'ן יאָהר, אַן ערך פון אַ פערציג פּאַראָבקעס, שיקסעס, גרעסערע און קלענערע פּאַסטוכער און אויך אַ קאָוואַל־סטעלמאַך.

דידאָזיגע אַלע פּאַרשוינען זיינען געווען ניט־פאַרהייראַטע און זיי האָבען באַקומען זייערע שפּייז און וואוינונגען אינ'ם הויף.

וועגען די „וואוינונגען" זייערע, איז ניט געווען וואָס צו „זאָר־גען". יעדער האָט זיך געפונען אַ געלעגער אין אַ שטאַל — געווען דריי גרויסע שטאַלען — אויפ'ן שטרוי און היי און גע'פּטר'ט אַן עסק.

קיין קישענס און בעטגעוואַנטען האָבען זיי ניט פאַרלאַנגט און אַלס אַ צודעק,—אין די שטאַלען איז ווינטער אויך געווען וואַרים— איז פאַר יעדען געווען גענוג אַ „דערע", מיט וועלכער מען דעקט צו די פערד...

אָבער מיט'ן עסען, טאָג־איין, טאָג־אויס, דריי מאָל אַ טאָג, צו שפּייזען אַזאַ מחנה יונגע, און מיט אַפּעטיט־געבענשטע מענשען, איז שוין ניט געווען אַזוי לייכט.

אינ'ם זגורסקער הויף איז געווען אַ גאָר גרויסע קיך, אין וועלכער עס זיינען געשטאַנען לאַנגע טישען און בענק און דאָרטען האָבען די פּאַראָבקעס און שיקסעס געגעסען.

יעדער פּאַראָבעק האָט אין זיין שטאַל געהאַט זיינס אַ קעסטעל, אין וועלכען ער האָט געהאַלטען זיינע פּערזענליכע זאַכען און אויך די צוויי גרויסע שוואַרץ־קאָרענע ברויט, וועלכע ער האָט יעדען זונטאָג באַקומען, אַז ער זאָל האָבען צו עסען אַ חוץ די דריי מאָלצייטען.

אין דער גוי'אישער קיך איז געווען אַ באַזונדערע קעכין מיט אַן אַרויסהעלפערין און מיין ווייב, אָדער אַנאַנדערע פון מיין שווער'ס טעכטער, האָבען אכטונג געגעבען, אַז אַלעס זאָל צוגעהן אין דער בעס־

טער אָרדנונג. איבערהויפּט האָט מען אינ׳ם זגורסקער הויף קיינמאָל ניט געשפּאָרט קיין חזיר־פּעטס (מען פלעגט דאָרטען קויפען גאַנצע צענ־טערס חזיר־פעטס) צום שמעלצען די מאכלים, אַבי די דינסטען זאָלען זיין צופרידען. מיין שווער האָט געהאַלטען, אז נגע מענשען מוזען עסען א סך, כדי... זיי זאָלען כוח האָבען צו אַרבייטען.

די הויפּט־קאָמאַנדע אינ׳ם הויף האָבען געפירט די צוויי גענע־ראַלען: מיין שווער און די שוויגער.

אָבער זיי ביידע זיינען געווען צוויי, גאַנץ פאַרשידענע, כאַראַק־טערען. זי, א זעהר גוטע, א צוגעלאָזענע און נאָכגיביגע. ער, א שטרענגער, א שטאָלצער און הארטער פּריץ.

בעצם, איז ער אויך געווען א גאַנץ גוטער מענש און אויב מען האָט איהם אָנגעטראָפען אין א „גוטער שעה" האָט מען ביי איהם געקענט פּועל׳ן, וואָס מען האָט נאָר געוואָלט. אָבער אין אַלגעמיין, האָט ער אויף זיך געטראָגען א קאַלטען און שטרענגען פּנים און יעדער אין הויף, אויב ער האָט ניט געדאַרפט האָבען צו איהם אַליין, האָט געזוכט איהם אויסצומיידען און זיך ליבערשט צו ווענדען צו אימיצען אַנדערש ובפרט צו דער שוויגער.

דאָס זעלבע איז אויך געווען ביידענס פירונג בנוגע די דינסטען און ארבייטער. זי האָט שטענדיג אַלעס גע׳פּועל׳ט מיט גוטען, מיט אונטערשטופען עפּעס א מאכל, אָדער גאָר א טרונק בראַנפען, און ער, מיט זיין שטאָלץ און פעסטען כאַראַקטער.

עס איז געווען אין שניט־צייט, א יאָהר נאָך מיין חתונה. גאָר א סך תבואות זיינען שוין געווען אָפּגעשניטען, געשטאַנען אין „קאָפּעס" אויף די פעלדער און מען האָט זיי געדאַרפט, וואָס גיכער, אריינפירען אין די סטאָדאָלעס, אָדער דערפון מאכען גרויסע „סטויגען".

וואו עס איז אינ׳ם הויף נאָר געווען א פערד, אָדער אַן אָקס און א וואָגען, איז אַלעס געווען באשעפטיגט מיט׳ן אריינפירען די בינטלאַך תבואה.

עס פלעגט צו זיין דער מנהג, דאָס באַלד נאָך זונען־אויפגאַנג, איז מען געפאָרען אין די פעלדער. ערשט אין א צוויי־דריי שטונדען שפּעטער, ארום אכט א זייגער, איז געווען „שניאדאניע" (אָנבייסען־צייט).

אין געוועהנליכע צייטען, אז די ארבייט האָט ניט אזוי שטאַרק געברענט, האָט מען אינ׳ם זגורסקער הויף די פּאַראָבקעס ניט אזוי שטאַרק געיאָגט און אויב זיי האָבען דעם אָנבייסען, אדער פאַרנאַכט, ובפרט אין דער מיטאָגס־צייט, פאַרבראַכט אביסעל לענגער, איז דאָס אויך ניט געווען קיין סכנה...

גאַנץ אַנדערש איז עס דעמאָלט געווען אינ'ם רעכטען ברען פון שניט־צייט. יעדע מינוט איז געווען טייער, ובפרט אז עס האָט גאָר אַמאָל חשק געהאַט צו רעגענען און צו פארנעצען די תבואות. דעמאָלט האָט מען די שקצים ניט געלאָזט רעכט אָפּעסען, נאָר באַלד צוריקגעיאָגט צו דער ארבייט.

די שוויגער איז געווען פארנומען אין פעלד מיט די שניטערס און דער שווער איז געווען אין דער היים, אכטונג צו געבען, אז די גוים זאָלען ניט צו־לאַנג פארוויילען ביים אָנבייסען.

איז ער אריין אין דער גוי'אישער קיך און דאָרטען אָנגעטראָפען א פופצעהן פאַראָבקעס און עטליכע שיקסעס. זיי זיינען שוין געווען פארטיג מיט'ן עסען, נאָר פשוט צווישען זיך געשמועסט און עטליכע פון זיי האָבען זיך געקריגט מיט דער קעכין, ווייל דאָס עסען איז היינט ניט געווען גענוג געשמאַלצען מיט חזיר־פעטס...

— דאָ וואַזאָוו! דאָ ראָבאָטי! (צו די וועגענער! צו דער אר־בעט!) האָט מיין שווער א הויכען געשריי געגעבען און אז די יונגע שקצים האָבען זיך ניט אזוי גיך אויפגעכאפּט ארויסצולויפען פון קיך, נאָר ווייטער געזעסען און מיט די האַלצערנע לעפעל געקראַצט אין די ליידיגע, ערדערנע, שיסלען, איז מיין, שטענדיג אזוי אויפגערעגטער און היציגער שווער, נאָך מעהר בייז געוואָרען, און מיט'ן „ים־שטאָק" אָנגעהויבען צו שלאָגען עטליכע שקצים.

ער האָט גאָר ניט געקוקט און געשלאָגען, איבער די קעפּ, פּלייצעס, רעכטס און לינקס, וואו ער האָט נאָר געטראָפען.

פון די געשרייען און געוואלדעס, זיינען מיר אלע, מיין ווייב און איך און נאָך עטליכע מענשען, אידען און קריסטען, אריין אין קיך און צוגעזעהען די שרעקליכע הריגה, וואָס ער האָט אָנגעמאַכט אויף די עטליכע פּאַראָבקעס.

דערווייל האָט איינער פון זיי א הויכען געשריי געטאָן:

— כלאָפּצי! ניעמא וואס? (בחורים! וואו זייט איהר?)

דאָס איז געווען אן אויפאָדערונג, זיך ניט צו לאָזען שלאָגען און דעם שלעגער צוריקצוגעבען...

אָבער דערצו איז עס ניט געקומען.

די קעכין, אַ גרויסע און ריזיגע שיקסע, און די אַלע אַנדערע וואָס זיינען געווען דערביי, האָבען ניט געלאָזט דערצו קומען. מיר האָ־בען די עטליכע שקצים ארויסגעטריבען פון קיך און דעם שווער אביסעל באַרוהיגט און אריינגעפירט אין די „פּאָקאָיעס" (צימערען).

אָבער די שקצים זיינען געבליבען אויפ׳ן הויף. עס זיינען באַלד אָנגעקומען נאָך עטליכע פאַראָבקעס צום „שניאַדאַניע״. זיי האָבען זיך דורכגערעדט און באַשלאָסען, אַז זיי וועלען שוין היינט מעהר ניט צו־ריקפאָרען אין פעלד נאָך בינטלאַך תבואה.

מיין ווייב און די אנדערע קינדער האָבען זיי אפילו געבעטען דאָס ניט צו טאָן. די פאַראָבקעס זיינען אבער געווען צו־שטאַרק אויפגערעגט און פארביסען און ניט געוואָלט פאָלגען.

קוים מיט צרות — מיין שוואָגער האָט זיך שוין ניט געוויזען אויפ׳ן הויף — האָט מען באַקומען עטליכע פרעמדע שקצים, וואָס קענען ריכטיג פאָרען מיט פיר פערד, אָדער אָקסען, אויף אַ אויפגעהויפטען וואָגען מיט בינטלאַך תבואה און די ארבייט איז, ווי ס׳איז, ווייטער אָנגע־גאַנגען.

דערווייל איז געקומען מיטאָגס־צייט און די שקצים זיינען שוין אויפס־ניי הונגעריג געוואָרען. (זיי זיינען שטענדיג געווען געוואוינט צו עסען פינקטליך צו דער צייט) און זיי האָבען זיך צוליב דעם געפונען אין אַ פארלעגענהייט...

געהן אין קיך אריין עסען — האָבען זיי ניט געוואָלט. זיי האָבען דאָך אליין געוואָרפען די ארבייט. קויפען עסען איז ניט געווען וואו און אויך ניט פאַרוואָס.

האָבען זיך אַלע פאַראָבקעס, איבער צוואַנציג אין צאָל, (די שיקסעס האָבען ניט אויפגעהערט צו ארבייטען), מיישב געווען און געגאַנגען קיין ראַדאָמישלאַ, צו דער „סטאַראַ פּאַני״ (צו דער אַלטער פּאַניע, מיין שוואָגער׳ס מוטער) און איהר דערצעהלען די עוולות, וואָס זיי האָבען אינ׳ם זגורסקער הויף.

די עלטער־שווינגער רחמה איז געווען אַ זעהר קלוגע אידענע און אַ גרויסע געשעפטס־פרוי.

אַז די מחנה פאַראָבקעס האָבען פאַר איהר געוואָלט פאָרלייגען זייערע טענות, האָט זי זיי, קודם כל, אַ פרעג געטאָן, אויב זיי האָבען עפּעס געגעסען מיטאָג? (עס איז שוין געווען ארום דריי אַ זייגער) און אַז די שקצים האָבען געענטפערט, אַז ניין, האָט זי תיכף געשיקט קויפען מעהרערע ברויט, פּוטער און הערינג און די פאַראָבקעס געהייסען זיך אוועקזעצען צו די טישען (עס איז דאָרטען געווען אַ ווייז־שענק) און אָפּעסען צו דער זאַט. זי האָט פאַר זיי אויך אַוועקגעשטעלט עטליכע פלעשער לייכטען וויין, אַז זיי זאָלען טרינקען וויפיל זיי ווילען נאָר אליין.

— איצט, קינדערלאך, האָט זי צו זיי געזאָגט, — אז זיי זיינען שוין פארטיג געוואָרען מיט'ן עסען און טרינקען, געהט אייך געזונ־טערהייט אהיים. איהר קענט דאָך מיין זון, אז קיין שלעכטער פריץ איז ער ניט, נאָר אביסעל אן אויפגערעגטער.

איילט אייך צו — האָט זי ווייטער געזאָגט מיט איהר פיינעם און אנגענעמען שמייכעל — ווארים איהר האָט דאָך איבערגעלאָזט אייערע „כאָדאָבעס" (בהמות) אויף פרעמדע הענד און זיי וועלען ניט ווייסען, ווי אזוי מיט זיי אומצוגעהן... געהט אהיים, און איך וועל דארטען באלד נאָכקומען און שוין רעדען מיט מיין זון.

און נאָכדעם וואָס זי האָט יעדען שייגעץ נאָך געגעבען צו צעהן גראצער, אויף טיטון, אָדער ציגארעטען, האָט זי זיי משלח געווען צוריק אין הויף אריין.

די שקצים, בסך הכל, יונגע און זארגלאָזע מענשען, האָבען שוין באלד געהאָט פארגעסען אָן דער עוולה, וואָס איז צו זיי געטאָן געוואָרען, און עס האָט זיך זיי שוין אויך געהאט פארבענקט אָן די „כאָדאָבעס", וועמען זיי האָבען ניט געהאט געזעהען א גאנצען טאָג.

פארנאכט איז די „באָבע רחמה" געקומען צופאָרען אין הויף אריין. זי האָט שוין געזעהן, אז אלע „סטרייקערס" זאָלען באקומען א גוטען „פאָד־וויעטשאָרעק" (נאכטמאָל) און א גלעזעל בראנפען דערצו.

דערדאָזיגער אינצידענט איז באלד פון אלעמען פארגעסען געוואָ־רען. איבערהויפט האָבען די פאראָבקעס וועגען דעם ניט געוואָלט רעדען.

צי די עלטער־שוויגער האָט מיט איהר זון וועגען דעם גערעדט און איהם אויסגע'מוסר'ט, ווייס איך ניט. אָבער גיכער אז יאָ. וויל עטליכע חדשים שפעטער, האָט מען צורעכט געמאכט אן אלטע געביידע, וועלכע מען האָט גערופען מיט'ן נאָמען „פיעקלאָ" (גיהנם). צו ניי־יאָהר האָט מען ענטזאגט אלע אומפארהייראטע פאראָבקעס און אָנשטאָט זיי, דאָרטען אין דער „פיעקלאָ", באזעצט בלויז פארהייראטע דינערשאפט.

מען פלעגט זיי געבען יעהרליך ניין זעק מיט פארשידענע תבואות, מעהרערע בייטען פאר ערד־עפעל און שאר ירקות און יעדער האָט אויך געמעגט האלטען זיין אייגענע קוה און דערצו האָט ער אויך באקומען פינף און צוואנציג גולדען שכירות במזומנים. — דאָס איז געווען דער יעהרליכער געהאלט, וואָס מען פלעגט דעמאָלט צאָלען.

א פאַרהייראַטער פאַראָבעק, מיט א ווייב און אָפּט עטליכע קינדער, איז בכלל, געווען מעהר וויליג צו דער ארבייט און א נכנע, ווי די אום־פארהייראטע פארשוינגען, וואָס מאנכע פון זיי האָבען זיך פארמאָגט א היבש ביסעל „וואנדער־לוסט" און זיך ניט לאנג געקענט איינהאלטען אויף איין אָרט...

39 — אידען און פויערים

ווענען אנדערע געגענדען אין גאַליציע, קען איך ניט רעדען מיט באַשטימטקייט, איך בין מיט זיי ניט געווען גענוג באַקאַנט. אָבער וועגען דער שטרעקע פון ר י י ש ע (רזעשאָוו), טאַרנע, ביז קיין קראָקע — אַן ערך פון אַ פינף און צוואַנציג מייל—קען איך מיט זיכערקייט זאָגען, אַז דער פויער האָט דאָרטען שוין לאַנג געהאַט אָנערקענט די „אויבערהערשאַפט" פון'ם איד.

דער פויער האָט געוואוסט און עס עפענטליך צוגעגעבען.

אין די עטליכע צעהנדליגער יאָהרען, זייט אַרום 1860, ביז פאַר דער מלחמה,איז דאָס לאַנד גאַליציע פאַר די אידען, אין געוויסע הינזיכטען, געווען אַן אמת'ער גן עדן. עס איז זיי דאָרטען אַזוי גוט געווען, ווי קיינמאָל ניט פריער; און שפּעטער — אוודאי ניט.

עס איז אַ גאַר־גאַר גרויסער ספק, אויב אַזעלכע גוטע צייטען וועלען זיך נאָך אַמאָל צוריקקערען.

פון רדיפות אויף אידען האָט מען אין יענער פּעריאָדע ניט גע־וואוסט.

אַז עס פלעגען זיך, אויף די וועכענטליכע ירידים, צוזאַמענקומען עטליכע טויזענד פויערים, האָבען די אידען זיך קיינמאָל ניט געשראָקען פאַר עפּעס אַן איבערפאַל, אָדער אפילו אַ בלויזען געשלעג.

און אויב עס האָט שוין יאָ אַמאָל געטראָפען — און דאָס אויך זעהר זעלטען — אַז עטליכע גוים האָבען זיך אָנגע'שיכור'ט און זיך געכאַפּט שלאָגען, אָדער ברעכען כלים אין אַ שענק, האָבען זיי געכאַפּט אַ גאַר מיאוס'ען אָפּשניט.

אָנשטאָט אימיצען צו שלאָגען, האָבען זיי פון די אידען באַקומען אַזוי פיל טרוקענע קלעפּ, ווי זיי האָבען נאָר געקענט אויסהאַלטען. מען האָט זיי דערצו נאָך אַרעסטירט און פאַראורטיילט אויף עטליכע טעג געפענגניש און זיי האָבען אויך געמוזט באַצאָלען פאַר די שאָדענס, וואָס זיי האָבען געמאַכט.

און ניט בלויז אין די שטעדט און שטעדטלאַך זיינען די אידען געווען זיכער אַנטקעגען די פויערים, נאָר אפילו אין די דערפער, וואו

עס האָבען געוואוינט גאָר ווייניג, אדער איינצעלנע, אידען, איז קיינעם קיינמאָל ניט איינגעפאלען מורא צו האָבען, אז א פויער האָט אין זינען איהם שלעכטס צו טאָן, אָדער לויערט גאָר זיין לעבען צו נעמען.

אידען און פויערים האָבען שטענדיג געלעבט אין פריינדשאפט און איינער דעם צווייטען האָט ארויסגעהאָלפען, פונקט ווי איין קריסטליכער שכן דעם צווייטען.

אז דער גוי האָט געדארפט לייען אביסעל געלד, אָדער איז, פאר'ן „פשעדנאָוועק" (פאר'ן שניט פון דער נייער תבואה) געווען קורץ אין שפייז, האָט ער עס שטענדיג באקומען ביים איד, אין שטאָדט, אדער דאָרף, און איבערהויפט ביי די אידישע פאָסעסאָרס.

די אידישע פאָסעסאָרס זיינען אלעמאָל געווען צופרידען צו געבען דעם פויער תבואה, אין דער צייט פונ'ם „פשעדנאָוועק", די הויפען האָבען זיך שטענדיג גענויטיגט אין א סך ארבייטער און די גוים האָבען די גענומענע תבואה ניט צוריקגעצאָלט אין געלד, נאָר דאָס אָפּגעארבייט און דאָס איז פאר'ן פאָסעסאָר געווען א סך חשוב'ער ווי מזומן געלד.

אויב א איד האָט זיך אמאָל צוקריגט, אָדער גאָר צושלאָגען, מיט'ן פויער, ווי עס טרעפט צווישען היימישע מענשען, איז דער איד כמעט שטענדיג געווען דער תקיף און דער גוי דער פארלירער...

אז א פויער האָט א אידען באליידיגט, איז דער איד באלד געווען גרייט פאר א „סקארגא דלאַ אָבראזאַ האָנאָראָ" (א קלאָגע פאר עהרענ־באליידיגונג) און פאר בלויז „זשיד פּאָרכאטי", פלעגט אזא גוי מוזען אָפּזיצען אינ'ם געפענגניש דריי טעג, אָדער לכל הפחות, אכט און פערציג שטונדען און דערצו נאָך באצאָלען געריכטס־קאָסטען.

כאָטש געוויסע פוילישע פויערים זיינען ניט זייער מקפיד אויף „מיין און דיין" בפרט אין באצוג צו א איד, פונדעסטוועגען, פלעגען גרויסע גנבות און איינברוכען גאָר זעלטען פאָרקומען. די זשאנדארען און די געריכטען זיינען געווען זעהר שטרענג וועגען דעם. ווער שמועסט רויבערייען און איבערפאלען, אזעלכע זיינען כמעט קיינמאָל ניט פאָרגעקומען. די גאנצע אומגעגענד איז געווען א זיכערע און עס איז בשום אופן, ניט געווען פאר וועמען מורא צו האָבען.

איך אליין האָב אָפט ביי מיר, אין בוזים־קעשענע, ארומגעטראָגען עטליכע טויזענד גולדען אין מזומנים. איך פלעג אויך ליב האָבען, איינער אליין, אָהן א פורמאַן, צו פאָרען מיט מיין פערד און וועגעלע, בייטאָג און אויך שפּעט ביינאכט, דורך פעלדער און וועלדער. פונ־דעסטוועגען, איז מיר קיינמאָל ניט געקומען אויפ'ן געדאנק פאר אי־

מיצען מורא צו האָבען. און עס האָט מיט מיר, דורך די פילע יאָהרען — כאָטש די פויערים פון אַלע דערפער האָבען מיך געקענט און גע־וואוסט, אז איך האָב מיט מיר אַ סך געלד—קיינמאָל קיין שלעכטס ניט געשעהן.

אויב אַ פויער האָט נאָר דערזעהען אַז אַ אידישער פּאָסעסאָר פאָהרט אויפ'ן וועג, האָט ער באַלד אַראָפּגענומען דאָס היטעל, כדי איהם צו באַגריסען.

עס זיינען אָבער צווישען די דאָרפס־גוים אויך געווען אזעלכע, וואָס האָבען אַ אידען ניט שטאַרק ליב געהאַט און ניט קיין חשק געהאַט פאַר איהם דאָס היטעל ארונטערצונעמען. זיי האָבען דאָך אָבער מורא געהאַט, טאָמער פאַרט אַ פּוילישער פּריץ, אָדער גאָר אַ בעאַמטער, אָדער אפשר אַ באַקאַנטער פּאָסעסאָר, פאַר וועמען מען מוז שוין יאָ דאָס היטעל אַראָפּנעמען, האָבען זיי זיך אַן עצה געגעבען: אַזאַ קלוגע, וואָס נאָר אַ פויער קען אויף איהר פאַלען:

ווען זיי האָבען פון דער ווייטענס דערזעהן דעם וואָגען אָנקומען, האָבען זיי, שוין באַצייטענס, די האַנד צוגעלייגט צום היטעל: איז עס געווען אַזאַ פּאַרשוין, וועמען מען מוז יאָ באַגריסען, איז די האַנד שוין געווען גרייט און מען האָט, אויף גיך, דאָס היטעל ארונטערגעכאַפּט פונ'ם קאָפּ. טאָמער איז דאָס אָבער געווען אַ פּראָסטער אידעל, האָט מען זיך מיט דער האַנד אָנגעהויבען צו קראַצען אין קאָפּ און דאָס היטעל טאַקע ניט ארונטערגענומען...

חכמת יון.

קיין איין פויער — אַ פּאַראָבעק אודאי ניט — וואָלט ניט געוואַגט אריינצוקומען צו אַ אידישען פּאָסעסאָר, אפילו אין קיך, אַז ער זאָל ניט ארונטערנעמען דאָס היטעל און בלייבען שטעהן אין בלויזען קאָפּ.

אויב ער וואָלט אמאָל דאָס געווען פאַרגעסען צו טאָן, וואָלט אַזאַ שטרענגער פּריץ ווי מיין שווער, איהם געווען באַלד גוט אָנגעפּאַטשט און ארויסגעוואָרפען. אַ ווייכערער פּאָסעסאָר, וואָלט אויף איהם גע־געבען אַ הויכען געשריי:

— זדים טשאַפּקע! ניע יעסטעש וו'קאַרטשמיע! (נעם אראָפּ דאָס היטעל! ביזט דאָך ניט אין אַ קרעטשמע!)

גאָר אָפט, ביי געוויסע געלעגענהייטען, ובפרט ווען מען האָט זיי מיט עפּעס מהנה געווען — אָפט מיט אַ בלויזען טרונק בראַנפען — פלעגען מאַנכע פויערים, ובפרט די פּאַראָבקעס און שיקסעס, קושען די הענד פונ'ם פּאָסעסאָר, אָדער די פּאָסעסאָרקע און זיך פאַר זיי גאָר טיף פאַרנויגען.

אויך דאָס יונגוואַרג האָט שוין געוואוסט, אז מען מוז זיין העפליך צו א איד און פאַר איהם דרך ארץ האָבען; איהם מיט עפּעס באַליידיגען — דאָס אודאי ניט.

איך בין איינמאָל, אויף מיין וועג צום יריד אינ׳ם שטעדטעל שצוצין, פאַרבייגעפאָרען דאָס גרויסע און רייכע דאָרף סלופּצע.

דאָס איז געווען אין דער פרי און עטליכע, צעהן־צוועלף יעהריגע, שקאָצימלאַך, זיינען געגאַנגען אין שקאָלע אריין. אז איך בין זיי פאַרביי געפאָרען, האָבען זיי מיר, ווי קינדער, נאָכגעוואָרפען עטליכע קליינע שטיינדלאַך, פון וועלכע קיין איינס האָט מיך ניט געטראָפען. מיך האָט דאָס אָבער שטאַרק פאַרדראָסען און איך האָב געהייסען מיין פורמאַן, אז ער זאָל מיט מיר זאָפאָרט צופאָרען צו דער שקאָלע.

דאָרטען האָב איך, מיט שאַרפע דבורים, געפרעגט ביים לערער — א יונגער פּוילישער בחור — אויב ער לערנט דאָס אזוי מיט זיינע תלמידים מאָראַל און פיינע זיטען, זיי זאָלען ניט לאָזען פאַרביי פאָרן רוהיגע מענשען?! און איך האָב איהם נאָך געסטראַשעט, אז איך וועל זיך ווענדען דעם באַקלאָגען ביי זיין פאָרגעזעצטען, אין דאָמבראָוואַ.

דער אָרימער לערער האָט זיך, נעבאַך, דערשראָקען. ער האָט מיך שטאַרק איבערגעבעטען און צוגעזאָגט, אז ווען די שקאָצימלאַך וועלען נאָר קומען, וועט ער זיי שוין ד׳ערפאַר באַשטראָפען. אויב איך וויל, קען איך דאָ צוואַרטען און זעהן די שטראָף, וואָס ער וועט זיי געבען. אָבער אזעלכעס וועט שוין מעהר ניט פּאַסירען אין דער צוקונפט.

איך האָב אָבער ניט געוואָלט וואַרטען. איך האָב זיך מיט איהם געזעגענט און געפאָרען מיין וועג.

אויפ׳ן צווייטען טאָג, האָב איך פון איהם באַקומען א בריוועל דורך א שליח מיוחד, און ער האָט מיר געלאָזט וויסען, אז ער האָט צוויי פון די שולדיגע שקאָצימלאַך באַשטראָפט און זיי האָבען איהם געמוזט צוזאָגען, אז מעהר וועלען זיי אזעלכע שלעכטע מעשים ניט טאָן.

איך האָב זיך אין יענע צייטען—און אפילו אויך איצט—ניט פאַרנומען מיט קיין פּאָליטיק. אָבער יעדער, ווער עס האָט נאָר געהאַט אביסעל אָפענע אויגען, דער האָט געקענט זעהען בחוש די ליבעראַלע ווינטען, וואָס האָבען דעמאָלט געבלאָזען איבער גאַנץ גאַליציע, און אז די רעגירונג האָט זיך פאַראייניגט מיט די פּוילישע פּריצים, וועלכע האָבען געהאַט א גרויסע דעה אינ׳ם לאַנד, דעם איד מטיב צו זיין... אויפ׳ן חשבון פונ׳ם פּויער, ווענמען מען האָט געזוכט צו אונטערדריקען.

און נאָך א זאַך, וואָס איז פאַר קיינעם דעמאָלט גאָר קיין סוד נים געווען, כאָטש מען האָט ניט ליב געהאַט וועגען דעם צו רעדען אין דער עפענטליכקייט.

עס זיינען, אין יענער צייט, קוים געהאַט אוועק קנאַפּע פערציג יאָהר, זייט עס איז, אין דעם טייל גאַליציע, פון רזשעאָוו ביז קראָקע, פאָרגעקומען דער גרויסער פויערים־אויפשטאַנד, „פּאָווסטאַניע" (אין יאָהר 1846), ביי וועלכען א היבש ביסעל פוילישע פּריצים און זייערע פאַמיליעס האָבען פאַרלאָרען זייערע לעבענס, און זיינען פון די צוואָוויל־דעוועטע פויערים גע'הרג'עט געוואָרען מיט שרעקליכע מיתות משונות.

עס האָבען דעמאָלט נאָך געלעבט א סך פּריצים, און אויך פויערים, וואָס האָבען אנטייל גענומען אין דערדאָזיגער „פּאָווסטאַניע". די רע־גירונג, איבערהויפּט די פּריצים, האָבען זייער כעס אויפ'ן פויער נאָך ניט געהאַט אָפּגעקילט און איהם ניט געלאָזט דעם קאָפּ אויפהויבען און דער געוויינער דערפון איז געווען דער איד, ובפרט דער דאָרפס־איד, וואָס איז געקומען אין שטענדיגער באַריהרונג מיט'ן פויער.

אויב א איד מיט א פויער האָבען געהאַט עפּעס א משפּט, — וועגען גרויסע געשעפטען האָט עס זיך ניט געהאַנדעלט, נאָר וועגען געבאָרגט געלד, אָדער תבואה — האָט דער איד — כמעט שטענדיג — זוכה בדין געווען און דער פויער האָט דערצו אויך נאָך געמוזט באַ־צאָלען א היבש ביסעל געריכטס־קאָסטען, וואָס האָבען אָפטמאָל אָנגע־טראָפען מעהר ווי דער קרן.

קיין ראַדאָמישלא איז, דעמאָלט אין מיינע צייטען, געקומען א נייער באַצירקס־ריכטער, מיט'ן נאָמען האָוזער (ניט קיין איד, נאָר אַן עכטער פּאָלאַק).

ער איז געווען א הויכער און א ברייטער פאַרשוין, מיט א לאַנגער, גראָהליכער באָרד. ער איז געווען א זעהר שטרענגער און יעדער האָט פאַר איהם געציטערט.

אין אָנפאַנג האָט ער געהאַט אַ נאָמען פון א שונא ישראל. און די פויערים האָבען שוין אויף איהם געלייגט גרויסע האָפנונגען. אָבער אינ'ם לויף פון דער צייט, איז ער גאָר איבערגעאַנדערשט געוואָרען. אָבער צו די פויערים איז ער שטענדיג געבליבען שטרענג.

צו א פויער האָט מען דעמאָלט גערעדט בלשון דו, אדער איהר (טי, ווי), אָבער א איד, יונג אָדער אַלט, איז, אפילו פון דעמדאָזיגען שטרענגען ריכטער, שטענדיג טיטולירט געוואָרען אַלס הער (פּאַן).

קיין סך משפּטים פלעג איך מיט די פויערים ניט פירען. מיר האָבען געלעבט בשלום און זיינען צווישען זיך, ווי ס'איז אויסגעקומען.

אָבער איינמאָל האָב איך פאַרקלאָגט צוויי פּויערים. דער משפּט איז פאָרגעקומען פאַר'ן באַצירקס־ריכטער האָוזער, וועלכער האָט מיך גאָר ניט געקענט און איך האָב זוכה בדין געווען.

דאָס גוט יאָזעפאָוו, וואו איך האָב געוואוינט, האָט שטענדיג געליטען פון מאנגל אין אַרבייטער־הענט. עס איז אינ'ם הויף תמיד געווען מעהר אַרבייט, ווי עס זיינען דערפאַר געווען אַרבייטער.

איינמאָל איז געווען א טרוקען יאָהר. די פּויערים האָבען ווייניג תבואה און אז עס איז געקומען דער „פּשעדנאָוועק", האָט שוין ביי א סך פון זיי געהערשט א מאנגעל אין שפּייז.

זיינען צו מיר געקומען עטליכע גוים און געבעטען, אז איך זאָל זיי געבען ווייץ אָדער קאָרן, און זיי וועלען דעם בעטראַג פון דער תבואה אָפּגעבען מיט אַרבייט. איך בין דאַרויף איינגעגאַנגען און אויף אַזאַ אופן צוטיילט א פינף און צוואַנציג זאַק תבואה. זיי האָבען גע־נומען — לויט זייערע פאַמיליעס — צו איין, צוויי, און דריי זאַק תבואה.

איך האָב זיי ניט איבערגעריסען דעם פּרייז, נאָר זיי גערעכענט דעמזעלבען פּרייז, וואָס מען האָט דעמאָלט געצאָלט אין שטאָדט.

אָבער קוים האָבען זיי נאָר באַקומען דאָס זייעריגע, האָבען זיי זיך שוין מעהר ניט געוויזען, און כאָטש איך האָב זיי געשיקט זאָגען, אז דער חוב קען נאָך דערווייל וואַרטען און איך וועל זיי פאַר דער אַרבייט באַצאָלען מיט מזומנים, זיינען זיי ליבערשט געגאַנגען צו אימיצען אנ־דערש, אָבער ניט צו מיר.

אזוי איז אַוועק דער גאַנצער זומער און זעהר ווייניג גוים האָבען אָפּגעאַרבייט זייער חוב. אויך ווינטער ווען זיי האָבען געהאַט גאָר קנאַפּ באַשעפטיגונג, האָבען זיי זיך ניט געוויזען.

דאָס האָט מיך, און איבערהויפּט מיין ווייב, די אשת חיל, גאָר שטאַרק פאַרדראָסען און מיר האָבען באַשלאָסען, די פּויערים צו פאַר־קלאָגען אין געריכט.

אָבער וויל איך האָב זיך ניט געוואָלט שטעלען צום געריכט מיט א צעהן־צוועלף פּויערים, האָב איך נאָר אָנגעקלאָגט בלויז צוויי פון זיי. איך האָב אויסגעקליבען די ערגסטע פאַרשוינען, אזעלכע וואָס האָבען זיך געהאַלטען פאַר „מאָנדריי" (קלוגע). איך האָב געוואָלט זעהן וואָס דער ריכטער האוזער וועט וועגען דעם פּסק'ענען.

אז דער משפּט איז פאָרגעקומען און דער ריכטער האָט איין פּויער געפרעגט, וואָס ער האָט צו ענטפערען אויף מיין קלאַגע, האָט דער פּויער געענטפערט מיט א תמימות'ער מינע, אז דאָס וואָס ער האָט

ביי מיר גענומען, איז גאָר קיין תבואה ניט געווען, נאָר בלויז „סטאָקלעס" (אָבפאל, פסולת, פון תבואה).

קוים האָט דער פויער נאָר געהאט ארויסגעזאָגט די דאָזיגע עטליכע ווערטער, האָט דער ריכטער זיך געגעבען א הויב אויף פון זיין שטול און מיט כעס אויסגערופען:

— אז דו ביזט געווען הונגעריג און האָסט גענומען די תבואה, איז דאָס געווען רייז (א חשוב'ער מאכל), אָבער אז ס'קומט צו באַצאָלען, איז דערפון געוואָרען „סטאָקלעס"!!!

ער האָט אויפ'ן דערשראָקענעם פויער שוין מעהר אפילו קיין קוק ניט געטאָן, נאָר מיך געפרעגט, וויפיל איך פארלאַנג פאר מיינע קאָסטען.

איך האָב ביים ריכטער געבעטען דערלויבעניש און פאר איהם דערצעהלט, אז איך בין ניט קיין סוחר און אז איך האָב צו עטליכע פויערים געגעבען צו עטליכע זעק תבואה, אז זיי זאָלען דאָס אָפּצאָלען מיט ארבייט. זיי לאַכען זיך אָבער איצט פון מיר אויס און אפילו פאר געלד ווילען זיי זיך ניט ווייזען.

— ברענג זיי אלע צו מיר, האָט ער געזאָגט, און איך וועל זיי שוין לערנען דרך ארץ!

וועגען קאָסטען האָב איך געזאָגט — פארלאָז איך זיך אויף איהם.

ער האָט באלד צוגע'פסק'ענט די גאנצע סומע געלד, וואָס איך האָב געמאָנט און א קנאפע פינף גולדען קאָסטען.

מיט'ן צווייטען פויער האָט זיך דער ריכטער שוין ניט געוואָלט לאַנג פארנעמען. דער פויער איז געשטאַנען אין איין שרעק און שוין מורא געהאט דאָס מויל צו עפענען. ער האָט זיך תיכף ערקלערט שול־דיג און אויך איהם האָט דער ריכטער דאָסזעלבע צוגע'פס'קענט.

אינ'ם לויף פון דער וואָך, זיינען אלע שולדיגע פויערים געקומען אין הויף און געבעטען, איך זאָל זיי ניט פארקלאָגען אין געריכט. פון איצט אָן, וועלען זיי שוין זיין „גוט און פרום" און מיט ארבייט אָפּצאָ־לען זייערע חובות, וואָס זיי האָבען טאקע געטאָן.

די אומבאשרענקטע ממשלה, וואָס דער דאָרפס־איד, דאָס הייסט, דער פּאָסעסאָר, האָט געהאט איבער'ן פויער, האָט זיך, אין א גרויסער מאָס, אויך ארויסגעוויזען, ווען עס האָט זיך געהאנדעלט וועגען דעם ווייבליכען מין, סאי פארהייראטע און אויך אומפארהייראטע...

עס זיינען געווען פארשידענע אורזאַכען דערפאר.

די פּאָסעסאָרס, איבערהויפּט די אינגערע, זיינען שטענדיג געגאַנ־גען שעהנער און ריינער געקליידעט, ווי דער, על פי רוב, אָרימער פויער. זיי האָבען אויך געהאט אין זיך בעסערע און איידעלערע זיטען און

דאָס אַלעס האָט אין די אויגען פון דער יונגער פויערטע, אָדער שיקסע, זעהר פיל אויסגענומען צום אידענס גונסטען.

עס זיינען אין א הויפישער ווירטשאפט שטענדיג פאראנען ארביי־טען, צו וועלכע מען דארף בלויז איין איינציגע ארבייטאָרין, אין א שפייכלער אָדער ערגעץ אנדערש. און דאָס זיין אליין פון צוויי יונגען מענשען, האָט דער וועלט קיינמאָל קיין „גוטעס" ניט געטאָן...

זיי, די יונגע אידען, האָבען אבער גענוג „שכל" געהאט, זיך ניט צולאנג ארייינצולאָזען מיט איין איינציגער נקבה — ווי דאמאסק האָט עס געטאָן — און ווערען מיט איהר א גאנצער „שמעלקע". זיי האָבען געהאט גענוג פון דעם מין.

כמעט יעדער אין דער אומגעגענד האָט דערפון געוואוסט. מען האָט אָבער דערפון ניט גערעדט און ניט געמאכט קיין וועזען דערפון...

און אפילו די קאטוילישע גלחים, די מאָראל־היטער, פאר וועמען יעדער פון זייער אמונה מוז זיך „ספאָוויאדען", (מתודה זיין) עטליכע מאָל אדער כאָטש איין מאָל אין יאָהר און די גויעס און שיקסעס האָבען פאר זיי מסתמא דערצעהלט וועגען זייערע פארהעלטענישען מיט אידען — אויך זיי האָבען וועגען דעם קיינמאָל ניט גערעדט און זייערע צוהערער ניט גע'מוסר'ט אין די קירכען, ווי זייער שטייגער פלעגט צו זיין

דאָס איז אבער אַלעס נאָר געווען גערעדט, וועגען די אידישע מאנס־בילען אין די דערפער. די שטאָדטישע האָבען צו אזעלכע זאכען קיינ־מאָל קיין געלעגענהייט ניט געהאט. אָבער וואָס איז נוגע אידישע טעכטער, ווייבלאך און מיידלאך, אין די דערפער, זיינען זיי געווען אמת'ע צנועות און מען האָט קיינמאָל וועגען זיי קיין שלעכט וואָרט ניט געהערט. זיי זיינען, מאראליש און גייסטיג, געשטאנען א סך העכער פון די פויערים, אז זיי זאָלען זיך צו זיי ארונטערלאָזען.

דורך די גאנצע יאָהרען, אן ערך פון א זיבעצעהן־אכצעהן, וואָס איך האָב געוואוינט אין די דערפער, האָט מען בלויז צוויי מאָל געהערט, אז אידישע מיידלאך זאָלען זיך שמד'ען און חתונה האָבען מיט שקצים. איינע אזא משומדת איז געבאָרען געווארען פון א זעקס און אכציג יאָהריגען אָרענדאָר און אַ גאָר יונגער מוטער.

וועגען אנדערע קריסטען: פריצים, זשאנדארען און גלחים, און זייער פארהאַלטען זיך צו אידען, וועל איך שרייבען אינ'ם קומענדען קאַ־פיטעל.

40 — פּריצים, זשאַנדאַרען און גלחים

קיין זעהר רייכע פּריצים, ווי א שטייגער די פּאָטאָצקי׳ס, די גאָלאָכאָווסקי׳ס און ווי די אנדערע פּוילישע מאגנאטען האָבען געהייסען, זיינען אין אונזער אומגעגענד ניט געווען.

די אנדערע פּריצים זיינען ניט געווען זעהר רייך און האָבען דער־פאר אויף איין, אָדער אנדערען אופן, געמוזט אָנקומען צום איד.

זיי זיינען כמעט אַלע געווען זעהר ליבעראַלע מענשען און זיי האָ־בען — אין הארץ האָט זיי קיינער ניט געקענט ארייננקוקען — ניט ארויסגעוויזען וועלכע ס׳איז פאראַכטונג צום אידען.

אין מיין שכנות האָט געוואוינט א פּריץ, קישיליעווסקי, אינ׳ם דאָרף סלופּצע. אונזערע פעלדער האָבען זיך געגרעניצט. א חוץ דעם וואָס יעדער פון אונז האָט שטארק אַכטונג געטאָן, אז די בהמות זאָלען ניט פארקריכען אין אנדערענס פעלדער און שאָדענס אָנטאָן, האָט מען זיך געהאַלטען, כאָטש פון וויטען, דאָך גאַנץ פריינדליך.

מיר האָבען זיך קיינמאָל ניט גע׳חבר׳ט און איינער האָט צום צווייטען גאָר קיין שום שייכות ניט געהאט. אָבער פונדעסטוועגען, האָבען מיר זיך גוט פארהאַלטען, ווי שכנים, און אויב איינער האָט זיך געפונען אין א נויט, איז דער צווייטער שטענדיג געווען גרייט איהם ארויסצוהעלפען.

איך בין איינמאָל זעהר קראנק געווען און מען האָט שוין פון מיר ווייניג־וואָס געהאַלטען.

אז קישיליעווסקי האָט זיך דערפון דערוואוסט, האָט ער צוויי מאָל געשיקט זיין לאקיי, זיך וועגען מיר דערקונדיגען, געוואָהר ווערען וואָס איך טו. און ווען איך האָב אָנגעהויבען צוריק געזונט ווערען, האָט די פּריצה געשיקט צו מיין ווייב אַ גרויס שטיק בוליאָן, אייגען־געמאַכטע, מען זאָל מיר דאָס געבען מיט זופּ, אז איך זאָל קענען וואָס גיכער קומען צו מיינע קרעפטען.

איינמאָל אין הערבסט, ווען אַלע תבואות זיינען שוין געווען ארונטערגענומען פון די פעלדער, האָט אין סלופּצע, אין מיטען העלען טאָג, אויסגעבראָכען א גאָר גרויס פייער, און האָט פארניכטעט אַלע תבואות און געביידעס.

דער פּריץ איז געווען גוט אסעקורירט און ער האָט ניט געליטען קיין גרויסען געלד שאָדען. ער איז אָבער געווען קורץ אין שטרוי און היי פאר די בהמות.

באַלד אויפ'ן צווייטען טאָג האָב איך צו איהם אריבערגעשיקט מיין עקאָנאָם, און איהם אָנגעבאָטען צו נעמען מעהרערע פון זיינע בהמות צו מיר איבער'ן ווינטער, אָדער איהם באָרגען מעהרערע וואָגענס שטרוי און היי.

דעם ערשטען אָנבאָט האָט ער ניט געוואָלט אָננעמען. ער האָט ניט געוואָלט, אזוי האָט ער געזאָגט, מיך צופיל באַלעסטיגען. אבער ער האָט ביי מיר אויסגעליען צעהן וואָגענס היי און שטרוי, וועלכע ער האָט, אויפ'ן צווייטען יאָהר, מיט גרויס דאַנק, צוריק אָפּגעגעבען.

מען האָט קיינמאָל ניט געהערט אין דער גאַנצער אומגעגענד, אז וועלכער ס'איז פּריץ זאָל עפּעס האָבען צו טאָן מיט א אידען, איהם באַליידיגען, אָדער גאָר שלעכטס טאָן.

אין'ם זעלבען דאָרף סלופּצע האָט אויך געהאט זיינס א גרויס גוט אנאַנדערער פּריץ מיט'ן נאָמען גאַווראָנסקי. ער איז געווען פון די אמת'ע פּוילישע שלאַכציעס און א שטיק משוגענער דערצו. ער איז געווען א גאָר קנאַפּער אידען־פריינד און האָט קיינמאָל מיט א אידי־שען סוחר ניט געוואָלט האַנדלען.

זיינע תבואות, מילך־פּראָדוקטען און אנדערע פעלד־זאַכען האָט ער שטענדיג אוועקגעשיקט צו א לעמבערגער פּוילישער באַנק, וועלכע איז געווען פארבונדען מיט עפּעס א „ספּולקא ראָלניטשא" (ווירטשאַפט־ליכע פאראייניגונג).

ער איז געווען א בייזער און שטרענגער פּריץ. און א חוץ דעם וואָס ער פלעגט זיינע דינסטען שלאָגען מכות־רצח, האָט מען וועגען איהם אויך גערעדט, אז זיין אייגען ווייב — א געבאָרענע גרעפין, א שטילע און רוהיגע פרוי — איז ער אויך מכבד מיט קלעפּ...

האָט זיך איינמאָל געמאכט אז די פּוילישע באַנק, צוזאַמען מיט דער „ספּולקא", האָבען פּלוצים באַנקראָטירט און זיינען גאַרנאָווסקי'ן געבליבען שולדיג א הון רב. דער פּריץ איז פונ'ם אומגליק אזוי דער־שלאָגען געוואָרען, אז ער האָט זיך אריינגעשאָסען א קויל אין קאָפּ אריין.

דורך א צייט האָט די אלמנה, מיט דער הילף פון איהרע קרובים, געפירט די גרויסע ווירטשאַפט. זי האָט זיך אָבער ניט געקענט לאַנג האַלטען, און ווען איך בין שוין געווען אין אמעריקע, האָב איך געהערט, אז צוויי אידען האָבען ביי איהר גענומען די פּאָסעסיע, אונטער זעהר גוטע באַדינגונגען.

אין דער צייט ווען גאווראָנסקי האָט געהאַט באַגאַנגען זעלבסט־מאָרד, האָט מען אפילו אויך צווישען פּאָליאַקען געשמועסט, אַז אויב ער וואָלט געווען געהאַנדעלט מיט אידען, וואָלט ער צו אַזאַ טראַגישען סוף ניט געווען געקומען...

* * *

צווישען אַלע „אָרדנונגס־היטער", וואָס געפינען זיך אין פאַר־שידענע אייראָפּעאישע לענדער, האָבען די זשאַנדאַרען אין די עסטרייַ־כיש־אונגאַרישער מאָנאַרכיע, פאַרנומען א חשוב'ען אָרט. מען האָט זיי געהאַלטען פאַר זעהר פעהיגע און זיי איז עס אין א גאָר גרויסער מאָס געווען צו פאַרדאַנקען, וואָס עס האָט אומעטום, אין אַלע פּראָווינצען, שטענדיג געהערשט רוה און אָרדנונג און די זיכערקייט פון לעבענס און פאַרמעגענס איז קיינמאָל ניט געשטערט געוואָרען.

די קייזער־קעניגליכע זשאַנדאַרמעריע האָט געהערט צום אַלגעמיי־נעם מיליטער. זי איז אָבער שטענדיג געווען אונטער א באַזונדערער און פיל שטרענגערער קאָמאַנדע און א פעסטער דיסציפּלין — פיל מעהר ווי די אנדערע סאָלדאַטען. די זשאַנדאַרמען זיינען דערפאַר געווען מעהר אימשטאַנד אָפּצוהיטען די זיכערקייט און אָרדנונג, ווי די אנדערע זעלנער.

מען האָט כמעט קיינמאָל ניט געהערט, אַז עס איז אימיצען געלונ־גען אונטערצוקויפען א זשאַנדאַר, ער זאָל פאַרנאַכלעסיגען זיין דינסט, אָדער אימיצען ניט ארעסטירען, אָדער אפילו ניט אָנקלאָגען אין פאַר־ברעכען געגען א געזעץ פונ'ם לאַנד.

אָט איז, למשל, געווען א געזעץ, וואָס האָט יעדען פּאָסעסאָר פאַרשאַפט א היבש ביסעל פאַרדרוס און אונאַנגענעמליכקייט און די זשאַנדאַרען האָבען דאַרויף געמוזט אכטונג געבען.

אין יעדען דאָרף איז געווען אן „אָגלאַנדאַטש", א פּויער, א שטי־קעל אונטער־בעאַמטער, וועמעס אויפגאַבע עס איז געווען צו פירען א „קאַטאַסטער", אין וועלכען עס זיינען געווען פאַרשריבען אַלע קעלבער, קיה און אָקסען (אויף פערד איז דאָס געזעץ ניט חל געווען), וויפיל יעדער פאַרמאָגט.

אז א קעלבעל איז נאָר אַלט געווען דריי חדשים, האָט מען עס שוין געמוזט פאַרשרייבען אינ'ם „קאַטאַסטער" און יעדע בהמה פון א יאָהר און עלטער, האָט אויף זיך געמוזט האָבען אן איינגעברענטען צייכען, צו וועלכען דאָרף זי געהערט. ווייל דער צייכען איז אָבער באַלד פאַרוואַקסען געוואָרען, איז דער „אָגלאָנדאַטש" געקומען יעדע עטליכע חדשים מיט זיין ברען־אייזען און אויפסניי געמאַכט דעם צייכען.

אויב מען האָט געוואָלט א בהמה פאַרקויפען, אָדער אפילו איבער־פירען פון איין דאָרף אינ'ם צווייטען, האָט מען דערצו געמוזט האָבען א „פּאַס”. פאַר יעדער זאַך האָט דער גוי באַקומען עטליכע גראַצער, א פעסט־געזעצטע טאַקסע.

די זשאַנדאַרען האָבען געהאַט די אויפזיכט, אַז די בהמות זאָלען, יעדע באַזונדער, פאַרשריבען ווערען מיט אַלע איהרע סימנים, קאָליר און עהנליכע זאַכען.

דאָס האָט דעם פּאַסעסאָר פאַרשאַפט קאָפּדרייעניש אָהן א שיעור ובפרט אַז מען איז שטענדיג געווען אונטערוואָרפען די זשאַנדאַרען און זייער שטרענגער אויפזיכט. אויב עס האָט זיך זיי נאָר פאַרגלוסט, האָבען זיי דערמיט געקענט אָנטאָן גאָר א סך עגמת נפש און פאַרשאַפען געלד־קאָסטען דערצו.

איך האָב איינמאָל, א צוויי חדשים נאָך מיין באַזעצען זיך אין יאַזעפּאָוו, פּלוצים באַקומען א פאָרלאַדונג פון דער טאַרנער שטאַטס־אַנוואַלטשאַפט, אַז איך זאָל זיך שטעלען צום שטראָף־געריכט אויף א באַשטימטען טאָג.

איך און מיין ווייב האָבען גאָר ניט געוואוסט וואָס איבערצוקלערען. איך האָב זיך ניט געפילט אין קיין שום זינד און בשום אופן ניט געקאָנט טרעפען וואָס דער שטאַאטס־אַנוואַלט דאַרף מיך האָבען. ווער ווייסט וואָס פאַר א שטראָף עס וואַרט דאָרטען אויף מיר.

אָבער קיין אַנדערע ברירה האָב איך ניט געהאַט ווי זיך צושטעלען צום באַשטימטען טערמין.

אויסגעלאָזט האָט זיך, אַז א זשאַנדאַר האָט מיך פאַרקלאָגט, באשר בכן, איך האָב עובר געווען אויף א געוויסען פּאַראַגראַף פונ'ם שטראָף־געזעץ־בוך, ווייל מיינס א קעלבעל איז ניט געווען פאַרזעהן מיט'ן ריכטיגען צייכען.

מען האָט מיך אפילו אין שטראָף־געריכט ניט געפרעגט, וואָס איך האָב צו זאָגען פאַר מיין פאַרטיידיגונג. א בעאַמטער האָט עפּעס געזאָגט עטליכע ווערטער, וועלכע איך האָב אפילו ניט פאַרשטאַנען און אַן אַנדערער בעאַמטער האָט מיך באַשטראָפט מיט דער גרויסער סומע פון... איין איינציגען גולדען! . . .

ווען עס וואָלט אָבער אינ'ם „פּאַזעוו” (פאָרלאַדונג) געווען אַרויס־געשריבען, אין וואָס א „פאַרברעכען” איך ווער באַשולדיגט, וואָלט איך זיך ניט געוועז געשלעפּט אַזוי פיל מיילען און דערצו געהאַט אויך עטליכע גולדען אומזיסטע הוצאות.

אָבער דאָס איז שוין אזוי געווען די פירונג פון די גאַליצישע געריכטען, וועלכע האָבען קיינמאָל ניט גענומען אין אָנבאטראכט די אינטערעסען פון די איינוואוינער און זיך געפירט אויף זייער אלטען, „איינגעפירטען" שטייגער.

זייט דעמאָלט, אויב איך האָב אמאָל באקומען אזא „פּאָזעוו", האָב איך מיך ניט ווייסען געמאכט און צוליב דעם ניט געפּאָרען קיין טאָרנע (קנאַפּע זעקס מייל). מען האָט מיך „קאָנטאָמאצירט", דאָס הייסט, פאַראורטיילט שלא בפני, מיט א גאנצען גולדען, און אויב איך האָב זיך אזוי גיך ניט געאיילט די שטראָף צו באצאָלען, האָט דאָס טאָרנער שטראָף־געריכט דעם „וויראָק", (אורטייל), איבערגעשיקט צום באצירקס־געריכט אין ראַדאָמישלאָ און זיי האָבען צו מיר — צוויי מייל ווענס — געשיקט א „וואָזשני" (געריכטס־דינער), כדי די שטראָף פון איין גולדען איינצוקאסירען. איך האָב איהם דאַן אויך געמוזט באצאָלען די פאָר־געשריבענע טאקסע פון זיבעצעהן גראַצער און האָב איהם — א רעגי־רונגס־באאמטער איז ער דאָך געווען — אויך מכבד געווען מיט א טרונק בראַנפען. אמאָל האָט מיין ווייב פאר איהם אויך אוועקגעלייגט ברויט, פּוטער און און א גלאָז מילך, וואָס אזא „בעאמטער" האָט פארצעהרט מיט גרויס אפּעטיט, און גאָר ניט געוואוסט מיט וואָס דער־פאַר אָפּצודאַנקען . . .

* * *

אָבער א זשאַנדאַר איז דאָך סוף כל סוף, מעהר ניט ווי א בשר ודם, מיט באַדערפעניסען, און אויב זיי האָבען עפּעס געדאַרפט, האָבען זיי קיין אנדערע ברירה ניט געהאַט ווי נאָר אָנצוקומען צום דאָרפס־איד, איבערהויפּט צום פּאָסעסאָר.

דער דינסט פון א זשאַנדאַר איז זעהר א שווערער. ער מוז כמעט שטענדיג זיין אונטערוועגס, ניט קוקענדיג, וואָס פאר א וועטער עס איז. דעמאָלט ווען יעדער שלאָפט און געפינט זיך אונטער א דאַך, מוז דער זשאַנדאַר וואַנדערען פון דאָרף צו דאָרף און זיין אויסגעזעצט צו רעגען, שניי און פינסטערניש, היץ אָדער קעלט.

די זשאַנדאַרמעריע־סטאַנציע פון אונזער געגענד איז געווען אין ראַדאָמישלאָ און זי פלעגט קאָנטראָלירען די גאנצע צוויי מייל ארום דער שטאָדט. דער וואַכטמייסטער איז געווען א איד, מיט'ן נאָמען העשעל (אָדער העסעל).

אין דער זשאַנדאַרמעריע איז, בכלל, זעהר וועניג אידען געווען. אידען האָבען זיך קיינמאָל ניט געיאָגט צו דעמדאָזיגען זעהר־שווערען דינסט — מען מוז דערצו צושטעהן פריינוויליג — און די העכערע

אָפּיצירען האָבען זיך אויך ניט צו־שטאַרק געיאָגט צו האָבען אידישע זשאַנדאַרען.

אַלע זשאַנדאַרען זיינען געווען אויסגעדינטע סאָלדאַטען, צוגס־פירערס, אָדער פעלדוועבעלס. און מוזען שוין פאַרמאָגען עפּעס א שטיקעל בילדונג. שרייבען און לעזען, דאָס אודאי. אָהן דעם קען מען דאָך ניט זיין קיין זשאַנדאַר.

צי דערדאָזיגער וואכטמייסטער העשעל איז געווען א משומד, אדער ניט, דאָס האָט קיינער ניט געוואוסט. ער פלעגט מיט מיר גאָר א סך רעדען. אָבער קיינמאָל ניט וועגען זיך.

אַלע זשאַנדאַרען וואוינען און עסען צוזאַמען אין איין קאַזארמע אחוץ דעם וואכטמייסטער, וועלכער וואוינט באַזונדער. און אז איינער געהט אוועק אויף „סלוזשבע" (דינסט), איז עס געוועהנליך, אויף פיר און צוואַנציג, אָדער גאָר דרייסיג שטונדען.

דורך דער גאַנצער צייט מוז ער כסדר זיין אויף די פיס און כאָטש ער מוז אָפּטרעטען אין אַלע הויפען, קרעטשמעס און ביי די פויערים און ביי די „שופטים" געוואָהר צו ווערען, וואָס עס הערט זיך עפּעס נייעס, טאָר ער אָבער אין ערגעץ ניט עסען, אָדער טרינקען און אויך ניט שלאָפען. אין זיין „טאָרניסטער" (טאַש) האָט ער מיט זיך א שטיקעל ברויט און וואורשט, צו שטילען זיין הונגער.

זיינען אָבער דידאָזיגע זשאַנדאַרען לויטער יונגע, געזונטע, און געבענשטע מיט א גרויסען אַפּעטיט, קאָנען זיי דערפאַר, בשום אופן, זיך ניט פירען ווי די שטרענגע פאָרשריפטען פאַרלאַנגען פון זיי.

אויף צו שטילען דעם הונגער, דורשט און אויך צו געניסען אביסעל שלאָף, איז פאַר'ן זשאַנדאַר ניט געווען קיין בעסערער אָרט, ווי ביים אידישען פאָסעסאָר.

אריינצולאָזען זיך וועגען אזעלכע זאכען מיט די פויערים, איז דעם זשאַנדאַר ניט אָנגעשטאַנען. ערשטענס איז אין די פויערישע „כאַטעס" (הייזלאך) קיינמאָל ניט געווען אזוי ריין, ווי דער זשאַנדאַר —כאָטש ער אַליין א פויערישער שייגעץ, אָדער אַ זון פון א שטאָדטישען גוי, א „מיעסטשאַן", — איז געוואוינט געווען זייט מעהרערע יאָהרען, אינ'ם מיליטערישען און זשאַנדאַרישען לעבען. והשנית, וואָלט פאַר'ן זשאַנדאַר געווען א פחיתת הכבוד, אז ער זאָל ווערען באַפריינדעט מיט'ן פויער, מיט וועמען עס קען איהם מאָרגען אויסקומען זיך גאָר שטרענג צו באַגעהן.

דאָסזעלבע איז אויך — כּמעט אין א פיל קלענערער מאָס — געווען דער פאַל מיט די אידישע דאָרפסלייט און די אָרענדאַרעס.

אין דער קרעטשמע איז פאר׳ן זשאַנדאַר געווען „צופיל אויגען" און אָפטמאָל האָט ער דאָרטען אָנגעטראָפען שיכור׳ע גוים און אנדערע פאַרדעכטיגע פּאַרשוינען, פאר וועמען ער האָט זיך געדאַרפט היטען און שוינען זיין כּבוד און פאר זיי ארויסווייזען א היבש ביסעל שטרענג־קייט.

איז פאר איהם, אויף זיינע טעגליכע און נאַכטליכע וואַנדערונגען, ניט פאַרבליבען נאָר טאַקע צו ווערען א שטיקעל בן־בית ביים אידישען פּאָסעסאָר, וואו ער האָט שטענדיג געפונען א גרייטען טיש און אויך א פּלאַץ וואו אַמאָל דעם קאָפּ אוועקצולייגען, אויף עטליכע שעה.

דער פּאָסעסאָר ווידער, פון זיין זייט, איז אויך געווען צופרידען פון אַזעלכע באַזוכען. וואָרים, מיט קיין געלד האָט מען דאָך קיין זשאַנדאַר ניט געקענט — און אפילו קיינמאָל ניט געוואַגט — אונטער־צוקויפען. אָבער אז ער האָט דאָ געהאַט צו עסען און טרינקען, האָט ער שוין ניט געקענט אַזוי גראָב זיין — כּמעט עס זיינען געווען אַזעלכע פּאַרשוינען אויך — און דעם פּאָסעסאָר פאַרשאַפען אַזויפיל אונאַנגענעהמליכקייטען . . .

ניט איין מאָל, אין מיטען דער נאַכט, ווען אין דרויסען איז געווען א שניי, אָדער א שטורם און א פראָסט, פלעגט אַזאַ זשאַנדאַר אָנקלאַפּען ביי מיר אין פענסטער. איך אָדער אויך אָפּט מיין ווייב, האָבען געמוזט אויפשטעהן פון בעט, איהם אריינלאָזען, געבען עסען און טרינקען, מאַכען הייסע טיי און דערצו מיט איהם שמועסען און פאַרברענגען א צוויי־דריי שטונדען, ביז ער איז צוריק אוועק, אָדער ער האָט זיך צוגעלייגט אויף דער קאַנאַפּע, אַביסעל רוהען, איבערשלאָפען.

דער וואַכטמייסטער האָט שטענדיג זיינע זשאַנדאַרען געהאַלטען אונטער א זעהר שטרענגער דיסציפּלין, כּדי זיך צו איבערצייגען, צי זיי דערפילען טאַקע ריכטיג דעם דינסט, לויט אַלע פאָרשריפטען, האָט ער נאָכגעשיקט א קאָנטראָלע, אדער פלעגט אליין — כּמעט ער איז געווען אַביסעל א לאָמער אויף איין פוס — זיי נאָכגעהן. אויך אינ׳ם ערגסטען וועטער, פלעגט ער אַמאָל נאָכזוכען און זיך נאָכפרעגען וואו אַזאַ זשאַנדאַר געפינט זיך.

איינמאָל האָט פּאַסירט א זעהר קאָמישע געשיכטע, וואָס האָט זיך אָבער פאר א זשאַנדאַר געקענט ענדיגען מיט זעהר טרויעריגע רעזולטאַטען. עס איז געווען אין א ווינטער־נאַכט. דאָס וועטער אין דרויסען איז געווען זעהר רוי און שטורמיש. עס איז נאָך געווען אַזוי

תחילת הלילה, ארום אַכט א זייגער. ביי אונז איז פונקט דעמאָלט געזעסען א זשאַנדאַר, געגעסען און געטרונקען. זיין „זשאַנא" (זשאַנ־דארען רופען זייער געלאָדענע ביקס שטענדיג מיט'ן נאָמען „זשאַנא", דאָס ווייב), איז געשטאַנען אין א ווינקעל פונ'ם צימער.

אזא זאך איז געווען זעהר שטרענג פארבאָטען. א זשאַנדאַר, טאָר, דורך דער גאַנצער צייט פונ'ם דינסט, עס מעג זיין שטונדען־לאַנג, זיין ביקס ניט ארונטערנעמען פונ'ם אַקסעל, אָדער ארויסלאָזען פון האנד; א זשאַנדאַר, אָהן א ביקס, איז גאָר קיין זשאַנדאַר ניט...

בשעת דער זשאַנדאַר, איך און מיין ווייב, זיינען געזעסען און צווישען זיך געשמועסט, האָט זיך, פלוצים, דערהערט א קלאפּען אין די לאָדענס פונ'ם פענסטער.

— וואַכטמישטש! — האָט דער זשאַנדאַר שטילערהייט אויסגערו־פען און איז געוואָרען וויים, ווי די וואַנט.

מיר האָבען שוין פארשטאַנען וואָס דאָס בעטייט און אז דאָ האַנדעלט זיך וועגען דער גאַנצער עקזיסטענץ פונ'ם אָרימען יונגענמאַן.

אָבער מיין ווייב האָט זיך ניט פארלאָרען. זי האָט דעם זשאַנדאַר, אויף גיך, געגעבען א שטופּ אריין אין אונזער דערבייאיגען שלאָף־צימער און איהם געגעבען א וואונק, אז ער זאָל זיך, ווי ער שטעהט און געהט, ארייַנלייגען אין מיין בעט. די „זשאַנא", די ביקס, וואָס ער האָט שוין ניט געקענט מיט זיך מיטנעמען, האָב זי איהם דערלאַנגט אינ'ם שלאָף־צימער. ער האָט זי באהאַלטען אונטער'ן בעט...

דערווייל בין איך געגאַנגען עפענען די טיר. ריכטיג. עס איז טאַקע געווען דער וואַכטמייסטער העשעל.

די ערשטע ווערטער זיינע, נאָכ'ן אריינקומען, זיינען געווען, אויב דער זשאַנדאַר איז דאָ היינט פאַרנאַכט געווען?

מיר האָבען איהם געענטפערט, אז יאָ. ער איז געווען, ערשט מיט א שטונדע צוריק, אונז אויסגעפרעגט, אויב עס איז עפּעס פּאַראַ־נען נייעס און זיך באַלד געלאָזט געהן קיין בודזין, א ניט־ווייטען דאָרף.

בשעת איך האָב מיט איהם, נאָך אין קיך, גערעדט, האָט מיין ווייב דערווייל געמאַכט אביסעל אָרדנונג אויפ'ן עס־טיש, ארונטערגענומען די כלים און פאר'ן „פאַן וואַכטמייסטער" אריינגעבראַכט פריש ברויט, פּוטער און קעז און אויך אוועקגעשטעלט א פלעשעל בראָנפען.

כאָטש העשעל האָט אזוי שטאַרק מקפיד געווען אויף דער דיס־ציפּלין ביי די אַנדערע זשאַנדאַרען, איז ער אָבער דאָך נאָר געווען ניט מעהר ווי א מענש און דערצו גוט דורכגעפרוירען און שטאַרק הונגעריג.

ער האָט זיך ניט געלאָזט לאַנג בעטען, קודם כל, אַריינגעוואָרפֿען אַ גוטען טרונק בראַנפֿען און זיך גענומען צו דער אכילה, צום ברויט און פּוטער און פֿאַרטרונקען מיט הייסער טיי.

דאָס שעהנסטע איז געווען, וואָס דער „פֿאַן וואַכטמייסטער" האָט אוועקגעשטעלט זיין אייגענע „זשאַנאַ", די ביקס, אינ'ם זעלבעןווינקעל, און וועלכען עס איז, ערשט מיט עטליכע מינוטען פֿריהער געשטאַנען אַנאַנדערע געלאָדענע ביקס פֿונ'ם זשאַנדאַר, ווענען ער זוכט שוין אַרום, און וועלכער געפֿינט זיך אין מיין בעט, אינ'ם דערבייאיגען שלאָף־צימער, און הערט אַלעס וואָס מיר רעדען מיט'ן וואַכטמייסטער . . .

איך און מיין ווייב, ווען מיר האָבען דאָס דערזעהען, האָבען מיר זיך איבערגעוואונקען און קוים געקענט איינהאַלטען פֿון לאַכען.

איך האָב דערזעהען, אַז דאָס וועט זיין אַ מעשה אָהן אַן עק. איך האָב באַמערקט, אַז דער וואַכטמייסטער האָט גאָר קיין חשק ניט אַזוי גיך אוועקצוגעהן און וועט אפשר גאָר וועלען זיך אַביסעל, אויף אַ צוויי־דריי שטונדען, צולעגען אויף דער קאַנאַפּע, טאַקע אינ'ם זעלבען צימער.

וואָס־זשע טוט מען אָבער מיט'ן זשאַנדאַר, אַז דאָס שלאָף־צימער האָט ניט קיין אַנדערען אַרויסגאַנג, נאָר דורך דער עס־שטוב, וואו מיר דריי זיצען ? איז טאַקע זעהר שלעכט געווען.

איז מיר אָבער איינגעפֿאַלען אַ גליקליכער געדאַנק, און מיין ווייב האָט איהם קונציג אויפֿגעכאַפּט. זי האָט תיכף פֿאַרשטאַנען מיין כונה, אַז איך וויל דעם וואַכטמייסטער פֿון דאַנען פּטור ווערען...

איך האָב אָנגעהויבען צו רעדען פֿון דעם שלעכטען וועטער. און מיך אַליין באַדויערט, אַז נאָך איצט, טאַקע באַלד, מוז איך אַריי־בערפֿאָרען צום פּעטער שמעון, קיין בודזין, מיט איהם זיך דורכרעדען וועגען אַ וויכטיגען ענין. זאָל איך יאָ, אָדער ניט פֿאָרען ? אפשר אָפּלייגען אויף מאָרגען ?

— זיי ניט פֿויל ! אַז מען דאַרף פֿאָרען, פֿאָרט מען ! — האָט מיין ווייב מיך געמוסר'ט און דערצעהלט פֿאַר'ן פּריץ, אַז איך בין אַ שטיקעל פֿוילער — מאָרגען, ביז דו וועסט דיך אויסקלייבען, וועט דער פּעטער דערווייל אוועקפֿאָרען אין שטאָדט אַריין און דאָרטען זוימען ביז שפּעט אין אָוונד ! . . .

איז געבליבען, אַז איך זאָל יאָ פֿאָרען. און ווייל איך האָב ניט געוואָלט אויפֿוועקען איינעם פֿון די פֿאַראָבקעס, וועלכע זיינען שוין געשלאָפֿען, האָב איך תיכף גענומען איינשפּאַנען אַ פּאָר פֿערד צום וועגעלע און באַלד שוין געווען צוריק אין שטוב.

— אויב דער „פּאַן וואַכטמײשטש" וויל, קען ער מיט מיר מיט־פאָרען קיין בודזין!

ער האָט באַלד איינגעוויליגט און נאָכדעם וואָס מיר ביידע האָבען נאָך אריינגעוואָרפען צו גלעזלאך בראָנפען, זיינען מיר באַלד געזעסען אויפ'ן וועגעלע, און געפאָרען קיין בודזין.

א פּאָר מינוטען האָט ער געשוויגען און גאָר ניט גערעדט. דאן האָט ער מיר געגעבען א לייכטען קלאַפּ איבער'ן פּלייצע און צו מיר געזאָגט — טאַקע צום ערשטען און צום לעצטען מאָל אויף אידיש:

— איהר זייט א קלוגער יונגערמאַן, טאַקע גאָר א גמרא קעפּעל! איהר מיינט, אז איך ווייס ניט, אז דער ערל געפינט זיך ביי אייך אינ'ם שלאָף־צימער? אייער איצטיגעס פאָרען איז דאָך נאָר צוליב דעם, כדי מיך ארויסצונאַרען, ארויסצו'פּטר'ן פונ'ם הויז, כדי ער זאָל האָבען א געלעגענהייט פון דאָרטען צו אנטלויפען... איך האָב, דורך די פענסטער־לאָדען, איהם געזעהען זיצען ביים טיש און די ביקס געזעהען שטעהן אין ווינקעל. איהר האָט אָבער זעהר קלוג געהאַנדעלט און עס וואָלט זיכער געווען געקומען צו א גרויסען סקאַנדאַל. איך וואָלט איהם געווען געמוזט שטעלען אונטער ארעסט. איך מוז, ובפרט ווייל איך בין א איד, מיט די ערלים זעהר שטרענג אומגעהן. דער דינסט פאָדערט דאָס פון מיר! —

דערווייל זיינען מיר שוין אָנגעקומען הינטער בודזין. דער וואַכט־מייסטער האָט מיר געדריקט די האַנד און זיך האַרציג געזעגענט.

איך האָב שוין ביים פעטער שמעון איצט ניט אָפּגעטרעטען, נאָר בין גלייך צוריק אַהיים געפאָרען.

דער זשאַנדאַר מיט זיין „זשאָנאַ", זיינען שוין ניט געווען און איך און מיין ווייב האָבען גרוים הנאה געהאַט, וואָס אַלעס האָט זיך געענדיגט אויף אַזאַ גוטען שטייגער.

א וואָך שפּעטער, איז דער זשאַנדאַר ווידער ביי אונז געווען. ער האָט גאָר ניט געהאַט אַזוי פיל ווערטער אונז אָפּצודאַנקען (א פראָסטער און עהרליכער שייגעץ איז ער געווען) פאַר דער גרויסער טובה, וואָס מיר האָבען איהם געטאָן: איהם פשוט דאָס לעבען געראַטעוועט.

ער האָט אונז אָבער אויך מודיע געווען, אז לאַנג וועט ער אין אונזער געגענד ניט פארבלייבען. ער האָט שוין איינגעגעבען א ביטע, אז מען זאָל איהם פארזעצען אויף אנאנדערען „פּאָסטען", אין אן אנדערען טייל פונ'ם לאַנד.

— איך פיהל — האָט ער געזאָגט — אז דער וואכטמייסטער ווייסט אז איך בין דעמאָלט דאָ געווען באהאלטען, און כאָטש ער האָט מיר וועגען דעם מיט קיין איין וואָרט ניט דערמאָנט, קען איך איהם ניט קוקען גלייך אין די אויגען אריין...

* * *

בין כך ובין כך, זיינען מיר, דאָס הייסט, איך און מיין ווייב, געוואָרען גאנצע „שמעלקעס" און „כל־ולד'ס" מיט אלע זשאנדארען. מיר האָבען ביי זיי געהאט א גוט־אויג, און זיי האָבען געזוכט אונז וואָס ווייניגער שוועריגקייטען צו פארשאפען.

איינמאָל אין אַן אָוועגד, האָט אַ זשאנדאר, פּלוצים, באַזוכט איינע פון אונזערע שטאָלען און דאָרטען אָנגעטראָפען דעם בהמות־פּאסטוך, אַן אַלטען גוי, האַלטענדיג זיין לאַמטערען אין איין האַנד און מיט דער צווייטער האָט ער זיך עפּעס געפּאָרעט ביי די בהמות.

אין'ם לאַמטערן האָט געברענט אַ ליכט. אָבער אחוץ דעם וואָס דער לאַמטערן איז געווען אַ האָלצענער, האָט אין איהם אויך געפעלט איינס פון די שייבלאַך.

דער זשאַנדאַר האָט דעם צושראָקענעם פּאסטוך אריינגעבראכט צו'ן אונז אין שטוב און מיט איהם אויפגענומען אַ גאנצען פּראָטאָקאָל. ער האָט פון'ם פּאַסטוך דוקא געוואָלט וויסען, ווי לאַנג דאָס שייבעל פעהלט שוין פון'ם לאַמטערן: אַ טאָג, צוויי, אָדער גאָר שוין אַ גאַנצע וואָך?

ווי עס האָט מיר אויסגעזעהען, האָט דער פיינער זשאנדאר, אחוץ דעם פאסטוך, אויך מיך געוואָלט אריינשלעפּען אין דעם עסק. און דאָס איז אַ זאַך, פאר וועלכער מען קען אין טאָרנע, ביים שטראָף־געריכט, שוין ניט אָפּקומען מיט קיין איין גולדען שטראָף, (ווי ביי אַ קעלבעל), נאָר טאַקע מיט אַ גאַנצען פינף־און־צוואַנציגער און אויב עס פארגלוסט זיך אמאָל אַ ריכטער, קען ער דערפאר אויך מכבד זיין מיט עטליכע טעג געפענגניש.

אז דער זשאנדאר איז פאַרטיג געוואָרען מיט'ן פאסטוכ'ס פּראָ־טאָקאָל, האָט ער איהם געהייסען געהן זיין וועג און ער האָט נאָך ווייטער געשריבען.

אז ער איז, שוין אביסעל שפּעטער, אין גאַנצען פארטיג געוואָרען און געוואָלט דעם פּאפּיר אריינלייגען אין זיין „טאָרניסטער", האָב איך איהם געבעטען, אז ער זאָל מיר ווייזען וואָס ער האָט אָנגעשריבען. און אז ער האָט מיר דערלאַנגט דאָס פּאַפּיר, האָב איך איהם אפילו ניט רעכט אָנגעקוקט, נאָר תיכף איהם צוריסען אין שטיק־שטיקלאַך.

— צאָ פאַן זראַביל?! (וואָס האָסטו, פריץ, געטאָן?) האָט זיך דער זשאַנדאַר געגעבען א שטעל־אויף און זיין גאַנצער פאַרשוין איז געווען פול מיט אויפרעגונג.

מיין ווייב האָט זיך אויך דערשראָקען. מיט א גוי און בפרט מיט א זשאַנדאַר, טאָר מען ניט אָנהויבען. דאָס איז א „בייזער וואָרים!"...

אָבער איך בין געשטאַנען און האָב געלאַכט.

— דו ביזט דאָך מיין פריינד, האָב איך צו איהם געזאָגט, און צום סוף, ווילסט דו מיר, פאַר אזא קלייניגקייט, פאַר א שטיקעל שייבעל, וואָס איז ערשט היינט פאַרנאַכט פאַרלאָרען געוואָרען, אָנטאָן אזוי פיל קרענקונג? איך האָב זיך דאָס אויף דיר קיינמאָל ניט געריכט! . . .

דער זשאַנדאַר איז ווייכער געוואָרען. ער האָט געשמייכעלט און צוזאַמענגעמענדיג די אַלע שטיקלאַך פאַפיר, וועלכע זיינען נאָך געלע־גען אויפ'ן טיש, האָט ער זיי פאַרברענט אויפ'ן פייער.

— איך בעט דיך, אז דו זאָלסט, טאַקע מאָרגען, קויפען א נייעם לאַמטערן און אויך א בלעכענעם דערצו. וואָרים, אז אַן אַנדערער פון אונזערע מענשען, און איבערהויפט דער וואַכמישטש, וועלען דאָס דערזעהן, וועט עס דיר שוין ניט אזוי גלאַטיג אָפּגעהן . . .

און ניט נאָר בלויז פאַר זיך אַליין האָבען מיר, איך און מיין ווייב, געקענט א סך פועל'ן ביי די זשאַנדאַרען, און אויך ביים וואַכטמייסטער, נאָר אַלע דאָרפס־אידען און מאַנכע פּאַסעסאָרס פון דער אומגעגענד. האָבען שוין געוואוסט, אז אויב זיי האָבען עפּעס אויף זיך א פּעקעל ביי די זשאַנדאַרען, דאַרפען זיי זיך ווענדען צו'ן אונז און מיר קאָנען דאָס שוין צורעכט מאַכען.

די גרעסטע טובה וועגען אזא עסק האָבען מיר טאַקע געטאָן פאַר מיין אייגענעם שווער.

די זשאַנדאַרען, וועלכע האָבען קיינמאָל ניט געוואָלט האָבען קיין צו־פריינדליכע באַציהונגען מיט די עטליכע פּוילישע פּריצים פון אונזער געגענד, פלעגען אויך אויסמיידען דעם זגורסקער הויף און האָבען דאָרטען קיינמאָל ניט געוואָלט נישט עפּעס עסען און נישט טרינקען.

מיט די פּוילישע פּריצים האָבען זיי געמאַכט וואָס־וועניגער מחזקות, ווייל זיי האָבען פאַר זיי מורא געהאַט...

די פּריצים האָבען אומעטום געהאַט א היבשע דעה און אויב א זשאַנדאַר האָט זיי אָנגעטאָן צופיל נגישות, האָבען זיי שוין געוואוסט וואו זיך צו ווענדען און צו באַקלאָגען, און דער סוף פלעגט זיין, דאָס אזא צו־שטרענגער זשאַנדאַר איז פּלוצים פאַרשוואונדען געוואָרען פון דער גאַנצער געגענד. מען האָט איהם פאַרזעצט ערגעץ, אונטער די

הרי חושך, אין דער געבערגס־געגענד, אָדער אין א ווייטען טייל פונ׳ם לאַנד.

אָבער פאַר מיין שווער האָבען זיך די זשאַנדאַרען ווענינ־וואָס געשראָקען. זיי האָבען גוט געוואוסט, אז ער קען זיי גאָר ניט טאָן און ניט דערגרייכען די הויכע פענסטער פון זייערע פאַרגעזעצטע אָפּיצירען.

און ווייל ער איז זיך מיט זיי ניט באַגאַנגען ווי די מייסטע אידישע פּאָסעסאָרס און זיי „געלאָזט לויפען", האָבען זיי איהם אָפּט אָפּגעטאָן גרעסערע און קלענערע שפּיצלאָך און כסדר געגען איהם געמאכט אָנ־צייגעס, פאַר הויפּישע „פאַרברעכענס", צו וועלכע מען קען ניט נעמען קיין אדוואָקאַטען אַלס פאַרטיידיגער און וויפיל אַזא טאַרנע׳ר שטראָף־ריכטער קלעפּט אָן, מוז מען טאַקע „הייליג" באַצאָלען.

אז דער שווער, און איבערהויפּט די שוויגער, האָבען זיך דער־וואוסט, אז איך און מיין ווייב לעבען אזוי פריינדליך מיט די זשאַנ־דאַרען, האָבען זיי אונז געבעטען, אז מיר זאָלען אָנווענדען אונזער איינפלוס, אז די רדיפות געגען דעם זגורסקער הויף זאָלען אויפהערען.

גאָר לייכט איז אונז דאָס אפילו ניט אָנגעקומען. עטליכע פון זיי זיינען געווען שאַרפע און ביטערע יונגען און זיי האָבען גע׳טענה׳ט, אז זיי האָבען ניט ליב שטאָלצע און אומפריינדליכע מענשען. מיר האָבען אָבער ניט אויפגעהערט צו ארבייטען און זיך אויך גענומען צו הילף די באָבע רחמה, די „סטאַרי פּאַני שטיגליצאָווא", וועלכע האָט אין ראַדאָמישלא געהאט א ווייז־שענק און אַלע זשאַנדאַרען און אויך דער וואכמישטש זיינען געווען איהרע קונדען און זי גאָר גוט געקענט. זי האָט געהאט א גרויסען „מענה לשון" און איז געווען א זעהר באַ׳חנ׳טע און גאָר קלוגע אידענע און מיט איהר הילף האָבען מיר גע׳פּועל׳ט ביי די זשאַנדאַרען, אז אחוץ׳ן דינסט, זאָלען זיי קומען אינ׳ם זגורסקער הויף, וואו זיי וועלען אויפגענומען ווערען אַלס וויל־קאָמענע געסט...

מיין שווער האָט פאַרבויגען זיין כבוד און מיט די זשאַנדאַרען פאַרבראַכט און זיי האָבען עס זיך געהאַלטען פאַר א גרויסער עהרע, וואָס דער פּאָסעסאָר פון זגורסק נעמט זיי אזוי פריינדליך אויף.

זייט דעמאָלט האָבען די אָנקלאַגעס אינגאַנצען אויפגעהערט און אויב די זשאַנדאַרען האָבען אמאָל געזעהען עפּעס א „פאַרברעכען", האָבען זיי זיך ניט געמאַכט זעהענדיג.

איך האָב אָפּט, ווען עס האָט זיך נאָר דערצו געמאכט די גינסטיגע געלעגענהייט, געהאַלטען אין איין איינ׳טענה׳ען מיט׳ן שווער, אז מיט

פריינדליכקייט און נאָכגיביקייט קען מען תמיד אַ סך מעהר אויס־פירען ווי מיט שטאָלץ און האַרטקייט . . .

ער האָט, כמעט, קיינמאָל ניט געענטפערט אויף מיינע דבורים — ער איז בכלל געווען אַ וועניג־רעדער — אַ שטילשווייגער. ער האָט פאַרשטאַנען, אַז איך האָב רעכט, אבער... איז זיך ווייטער געגאַנגען זיין דרך, פון וועלכען עס איז איהם שוין שווער געווען זיך אָפּצו־געוואוינען.

41 — פריצים, זשאַנדאַרען און גלחים

(פאָרטזעצונג)

לאָמיר זיך ניט נאַרען. גלחים, ובפרט קאַטוילישע, קענען ניט, בשום אופן, זיין קיין אמת'ע אידען־פריינד.

אויב א גלח איז טאקע ריכטיג באַהאַוועגט אין די יסודות פון זיין אמונה — פאַראַנען צווישען זיי אויך גרויסע עמי הארצים—ווייסט ער צו־גוט, אז עס איז, כמעט נעגען זיין גלויבען, ליב צו האָבען א מענשען, וואָס איז פון אַנאַנדערער אמונה.

עס זיינען פון די פריערע, פינסטערע, צייטען פונ'ם מיטלאַלטער, נאָך פאַרבליבען א היבש ביסעל קירכען־געזעצען, און פאַפסטליכע „בולען", וואָס האָבען, ביז אויפ'ן היינטיגען טאָג, נאָך ניט פאַרלאָרען זייער קראַפט און ווירקזאַמקייט.

און כאָטש אַזעלכע געזעצען קענען היינט ניט אזוי ברייט אויס־געפירט ווערען אין דער פראַקטיק — די רעגירונגען און אויך די עקאָנאָמישע אומשטענדען זיינען דאַגעגען — קען אָבער א גלח, אויב ער האָט נאָר חשק דערצו, צוליב דעם, פאַרשאַפען די אידען גאָר אַ סך פאַרדרוס און אונאַנגענעמליכקייטען.

אַזוי איז, למשל, פאַראַנען אַ קירכען־געזעץ, וואָס איז שוין אַלט א סך הונדערטער יאָרען, וואָס פאַרבאָט, אז קריסטען זאָלען פאַרנעמען שטעלעס ביי אידען אַלס הויז־דינסטען (אַלס אמען, צום זויגען קינדער — דאָס אודאי ניט).

ווען אידען האָבען אָנגעהויבען זיך צו באַשעפטיגען מיט לאַנד־ווירטשאַפט און געוואָרען גרויסע פּאַסעסאָרס און געדאַרפט האָבען גאָר א סך פאַראָבקעס און הויפס־שיקסעס, האָט אַזאַ פאַרשימעלט קירכען־געזעץ, אין גאַנצען פאַרלאָרען זיין וויכטיגקייט.

און אפילו ווען די פּויערים און שיקסעס וואָלטען שוין יאָ געוואָלט נאָכגעהן דעמדאָזיגען געזעץ — וואו וואָלטען זיי געפונען ארבייט און פרנסה, אויב ניט ביים אידישען פּאַסעסאָר?

פונדעסטוועגן, אויב עס האָט זיך אַמאָל א גלח פארגלוסט, האָט ער דאָס דאָזיגע געזעץ ארויסגענומען פון זיין אלטען און פארזשאַווערטען פוטער־פאַס און וועגען דעם געהאַלטען דרשות אין זיין קירך, און אפילו געסטראַשעט, אויב מען וועט איהם ניט פאָלגען, וועט ער די זינדיגע ניט צולאָזען צום „ספּאָוויאַדען" (מתודה־זיין).

* * *

אין אונזער געגענד זיינען, צום גליק פון די אידישע פּאָסעסאָרס, אַזעלכע גלחים ניט געווען. קיין גרויסע אידען־פריינדשאַפט האָט מען פון די גלחים טאַקע ניט געזעהן. אָבער קיין אויסגעשפּראָכענע שונאי־ישראל זיינען זיי אויך ניט געווען. זיי האָבען זיך פארהאַלטען פּאַסיוו, ניט צום גוטען און ניט צום שלעכטען...

איך בין אָבער איינמאָל באַקאַנט געוואָרען מיט א יונגען גלח און אונזער „פריינדשאַפט" האָט אָנגעהאַלטען א לענגערע צייט.

יעדעס גרויסע דאָרף, האָט זיין אייגענע קירך, א „פּאַראַפּיא", צו וועלכער עס זיינען אָנגעשלאָסען עטליכע ארומיגע דערפער. געוועהנליך זיינען דאָרטען פאַראַנען צוויי גלחים: אן עלטערער, דער „פּראָבאָשטש", וועלכער וואוינט אויף דער „פּלעבאַניע" און האָט פאַר זיין געברויך א סך פעלדער און אויך א גרויסעווירטשאַפט פון אייגענע בהמות. דער אינגערער גלח, זיינער אן ארויסהעלפער, איז דער „וויקאַרי". אַזאַ פארשוין איז, געוועהנלאך, ערשט ניט לאַנג ארוים פון דער גלחים־שולע און ער איז ביים „פּראָבאָשטש" אויף פּראַקטיק.

דער געהאַלט זיינער איז גאָר א קליינער. קאָסט און קוואַרטיר באַקומט ער ביי זיין שעף. ער האָט אָבער אויך עטליכע זייטיגע הכנסות, וואָס ברענגען איהם אַריין היבש געלד דורכ'ן יאָהר.

איינע פון דידאָזיגע הכנסות, איז דער „דזשיעשיאָנטיק". „מעשר". אז די תבואות זיינען שוין ארונטערגענומען פון די פעלדער, פאָרט דער „וויקאַרי" ארום אין אַלע דערפער פון זיין „פּאַראַפּיא", ער באַזוכט אַלע פארמעגלאַכע פּויערים און זיי דאַרפען געבען דעם גלח א צענטעל פון זייער תבואה.

דאָס איז אַמאָל געווען אן אַלט קירכען־געזעץ, וואָס איז שוין לאַנג בטל געוואָרען. (די גלחים האָבען דערפאַר באַקומען פון די פּוילישע פּריצים זייערע „פּלעבאַניעס") אָבער דער מנהג איז נאָך אַלץ פארבליבען. יעדער פּויער איז דעם גלח מהנה פון זיין תבואה, מעהרערע בינטלאַך, לויט זיין פארמעגען און לויט ווי זיין פרומקייט טראָגט אויס...

דאָס גוט יאָזעפֿאָוו האָט געהערט צו דער וואָדאָוויצער פּאַראַפּיאַ. דאָרטען איז פּונקט אָנגעקומען אַ נייער „וויקאַרי״ און באַלד נאָך שניט־צייט, האָט ער אָנגעהויבען ארומצופאָרען איבער „זיינע״ דערפער.

איך בין איינמאָל געשטאַנען אויפ׳ן הויף פון מיין גוט און האָב דערזעהן ווי עס פאָרט אַריין אַ גרויסער לייטער־וואָגען און ביים בעל עגלה זיצט אַ יונגער גלח, אין אַ שוואַרצען, ברייטען קאַפּעליוש. איך בין צוגעגאַנגען נאָהענט צום וואָגען. קוים האָט דער יונגער גלח מיך נאָר דערזעהען, האָט ער זיך אביסעל ווי פאַרשעהמט, און תיכף געהייסען דעם פּויער אויסדרעהען די פערד און ארויספאָרען פונ׳ם הויף. וואָרים, וואָס האָט ער דאָ צו טאָן ביי אַ איד?

אָבער איך בין באַלד צו איהם צוגעגאַנגען און איהם באגריסט:

— אויב דער „פּאַן וויקארי״ — האָב איך צו איהם געזאָגט — איז, אפילו דורך אַ צופאַל, געקומען אויף מיין הויף, דאַרף ער מיר דעם כבוד באווייזען און אריינגעהן אינעווייניג.

ער האָט זיך ניט געלאָזט לאַנג בעטען. ער איז אפשר נאָך קיינמאָל אויף זיין לעבען ניט געווען ביי אַ איד אין הויז און מסתמא געוואָלט זעהען ווי דאָרטען זעהט אויס. ער איז ארונטער פונ׳ם וואָגען און אריינגעגאַנגען אין הויז.

מיר האָבען ווי דער מנהג איז, קודם כל, גענומען צוביסלאַך בראָנפען מיט עפּעס איבערבייסען און גאַנץ געמיטליך פאַרבראַכט.

דערווייל האָט מיין ווייב געהייסען דעם פּויער, אז ער זאָל צו־פאָרען צו איינער פון אונזערע סטאָדאָלעס און איהם געהייסען ארויס־געבען צעהן גרויסע בינטלאַך ווייץ.

אז דער גוי איז צוריק פאַרפאָרען פאַר די „פּאָקאָיעס״, און דער גלח האָט דערזעהען די בינטלאַך תבואה, האָט ער אין אָנפאַנג, ניט שטאַרק חשק געהאַט זיי אָנצונעמען. ער ווייסט ניט — האָט ער זיך גע׳ישוב׳ט—אויב עס איז לויט׳ן „קאָסטשעלני זאַקאָן״ (קירכען־געזעץ) אָנצונעמען דעם „דזשעשאָנטיק״ פון אַ „ניעוויערני״ (פון אַ ניט־גלויביגען, דאָס הייסט, אַ איד).

איך האָב אָבער מיט איהם נאָך אביסעל איינגע׳טענה׳ט און ער האָט זיך געלאָזט צורעדען און די בינטלאַך תבואה אָנגענומען.

זייט דעמאָלט זיינען מיר געוואָרען באַקאַנט. ער האָט מיך איינ־געלאַדען איהם צו באַזוכען ביי איהם אין הויז, אויף אַ גלעזעל טהעע און אַ פּאַרטי שאַך.

איך בין ביי איהם געוועזן עטליכע מאָל און גאַנץ גוט פאַרבראַכט.

עטליכע חדשים שפּעטער, אז עס איז, אינ׳ם מיטען ווינטער, געקומען די צייט פון די גרויסע קריסטליכע חגאות, ווען אַלע קאַטאָליקען, גרויס און קליין, מוזען זיך „ספּאָוויאַדען" פאַר׳ן גלח, איז דער יונגער וויקארי ארומגעפאָרען איבער די דערפער, כדי ביי די פויערים צו באקומען אייער, פּוטער, האָניג און שאר ירקות. אויך ביי מיר איז ער דעמאָלט געווען, ער האָט אבער געבעטען מיין ווייב, איהם גאר ניט צו געבען, ווייל ער איז דאָ ניט אהערגעקומען אלס גלח, נאָר אלס פריינד.

וועגען אמונה־זאכען, האָבען מיר קיינמאָל ניט גערעדט. ער האָט אָפּט ליב געהאט צו רעדען וועגען די דייטשע קלאסיקער: שילער, געטהע, לעסינג און היינע און די אנדערע, וועמעס נעמען ער האָט געוואוסט, אָבער וועמענס ווערק ער האָט נאָך קיינמאָל ניט געזעהן. ווייל אין דער גלחים־שולע ווערען אזעלכע זאכען באטראכט פאַר אפּיקורסות. אָבער טאַקע דערפאַר, וואָלט ער זיי געוואָלט איצט לייענען.

איך האָב געהאט מעהרערע פון דידאָזיגע קלאסישע אויסגאבען (פון דער רעקלאם „אוניווערזאל ביבליאָטעק", צו צוועלף גראצער א שטיק און שוין דורכגעלעזענע צו פינף־זעקס גראַצער). איך האָב איהם געגעבען, בתורת מתנה, עטליכע פון זיי און דערצו אויך געליען א פּויליש־דייטש ווערטערבוך און ער האָט זיך איבער דידאָזיגע קלאסיקער, נעבאך, גאָר שטארק געמוטשעט. וואָרים קיין גרויסער קענער אין דייטש איז ער אויך ניט געווען.

אונזער „פריינדשאפט" איז איבערגעריסען געוואָרען דורך א טאַקטלאָזיגקייט פון זיין זייט.

איינמאָל, ווען איך בין מיט איהם געזעסען אין זיין הויז און געשפּילט א פּארטי שאך, און געטרונקען טהעע, האָט ער מיך פּלוצים א פרעג געטאָן, אויב איך בין שוין אמאָל געווען אינעווייניג אין א קאַטוילישען „קאָסטשיאָל"? און אז איך האָב איהם געענטפערט אז ניין, איז ער געוואָרען שטארק באגייסטערט און אָנגעהויבען פאַר מיר צו שילדערען די שעהנקייט פון דער קאַטוילישער קירך און די פּראכט וואָס געפינט זיך דאָרטען. זיי זיינען ניט אזוי טרוקען און איינפאך ווי די אידישע שוהלען.

ער האָט מיר פאָרגעשלאָגען, שוין טאַקע איצט, מיט איהם צו געהן אין דער נאָהענטער קירך. ער וועט מיר ווייזען און דערקלערען וואָס דאָרטען געפינט זיך.

און אז איך האָב איהם מדחה געווען און געזאָגט, אז היינט האָב איך דערצו גאָר קיין צייט, האָט ער פאַר מיר באַלד א נאָך פיל בעסערען פּלאַן:

יעדען זונטאג פארנאכט האלט ער זיין „קאזאניע" (דרשה), זאָל איך דעמאָלט קומען איהם הערען רעדען און אין איין ווענס וועט ער מיר שוין ווייזען די גאנצע קירך.

איך האָב זיך מיט איהם, שוין מיט האַלבע ווערטער, געזעגענט. אָבער מעהר האָבען מיר זיך שוין ניט געזעהען. איך בין צו איהם מעהר ניט געפאָרען און ער צו מיר אויך ניט.

איך האָב פארשטאנען, אז עס איז שוין געקומען די העכסטע צייט, אז אונזער „פריינדשאפט" זאָל איבערגעריסען ווערען. מעהר האָט מיר ניט געפעלט, אז עס זאָל באוואוסט ווערען, אז איך חבר זיך מיט א גלח און אז איך קום צו איהם אין „קאָסטשיאָל" ! . . .

* * *

דעם פּראָבאָשטש פון דער וואדאָוויצער פאראפיא, דעם פאָרגעזעצ־טען פון „מיין" וויקארי, האָב איך קיינמאָל ניט געקענט און מיט איהם קיינמאָל קיין שום מגע ומשא ניט געהאט, ביז איך האָב איהם איינמאָל געבראַכט א מתנה — זעקס גרויסע, לעבעדיגע, קארפּען.

און די געלעגענהייט דערצו איז געווען אזא :

די פיר מיליאָן גאַליצישע פּאָליאַקען, וואָס זיינען אָנהייגער פון דער רוימיש־קאַטוילישער קירכע, האָבען איבער זיך א צעהן בישאָפען. דאָס הייסט, אז יעדער בישאָף איז דער שאַלטער און וואַלטער איבער אן ערך פון א האלבען מיליאָן נפשות און דארונטער אויך א גאָר גרויסער צאָל גלחים און קירכען.

אין יענער צייט איז קיין טאָרנע (די בישאָפס־זיץ) אָנגעקומען א נייער בישאָף, לאָבוס האָט ער געהייסען. ער איז, דוכט זיך, פריער געווען בישאָף אין פּרעמיסלאָ). ער האָט געהאט א נאָמען פאר א ליבעראַלען מענש און א שטיקעל אוהב ישראל, ווייל ער האָט קיינמאָל ניט געוואָלט דערלויבען צו זיינע גלחים אָפּ'שמד'ן אידישע מינדער־יעהריגע מיידלאך, אָהן דער דערלויבעניש פון זייערע עלטערען — ווי דאָס פלעגט פּאָרקומען אין אנדערע טיילען פון גאַליציע.

עס איז אן אַלטער מנהג, אז ווען א בישאָף נעמט איבער א נייעם אַמט, פּאָרט ער, פּאר א היבשער צייט, ארום איבער אַלע שטעדט, שטעדטלאך, און וויכטיגע דערפער, פון זיין בישאָפטום, כדי זיך צו באַקענען „מיט לאַנד און לייט".

אז דער בישאָף לאָבוס איז אָנגעקומען קיין טאָרנע, האָט ער אויך דאָסזעלבע געטאָן : געמאכט א רייזע איבער דער גאנצער געגענד.

קיין ראדאָמישלא איז ער אָנגעקומען פונקט ערב ראש השנה (אָדער אפשר איז עס גאָר געווען אום ערב יום כפור).

די שטאָדט איז געווען פול מיט טויזענדער מענשען, וואָס זיינען, לכבוד איהם געקומען מיט זייערע צלמים און בילדער פון אלע ארומיגע דערפער.

ביים אריינפאָר צום שטאַטישען מארק איז געווען געמאכט א „בראמא”, אן עהרען־טויער, נעבען וועלכען ס'זיינען געשטאַנען אלע בעאמטע און אנשים חשובים פון שטאָדט. צווישען זיי אויך די אידישע ראשי הקהל און געהויבענע בעלי בתים.

די באגריסונג צו אלעמען איז געווען א פריינדליכע, אבער א זעהר קורצע. דער בישאָף איז באלד פארפאָרען צום שטאָדטישען גלח, ווענעם גאסט ער איז געווען דורך דער גאנצער צייט, וואָס ער האָט פאַרבראכט אין דער געגענד.

עטליכע טעג שפּעטער, זיינען די אידישע ראשי הקהל איהם גע־גאנגען מקבל פנים זיין. זיי זיינען זיך צוזאַמענגעקומען אינ'ם הויז פון מיין עלטער־שווער ר' יודעל שטיגליץ, און ווייל איך בין פונקט דעמאָלט געווען ביי איהם אין הויז, בין איך אויך מיטגעגאנגען.

די אויפנאַמע איז געווען א זעהר פריינדליכע. מען האָט אונז אלעמען געהייסען זעצען און דער בישאָף האָט זיך אוועקגעזעצט צווי־שען אונז און פארפירט א שמועס.

ער האָט זיך נאָכגעפרעגט, וויפיל אידען עס געפינען זיך אין שטאָדט, וואָס עס זיינען זייערע באשעפטיגונגען, און וועגען זייער אל־געמיינעם מצב פרנסה.

ער האָט אויך געפרעגט צי מיר האָבען א „דוכאָווני” ? (א גייסט־ליכען, א רב), און אז מען האָט איהם געזאָגט אז יאָ, נאָר אז דער רב איז איצט קראנק און ליגט צו בעט, האָט ער איהם באדויערט און געוואונשען א רפואה שלימה.

איך האָב דעמאָלט געהאט די בעסטע געלעגענהייט צו באמערקען, ווי די הויכע גלחים זיינען, אין מאנכע פרטים, עהנליך צו אונזערע רבנים, און חסידישע רביים.

דער בישאָף איז געווען א הויכער און פעסט געבויטער מאן, פון א יאָהר עטליכע פופציג, מיט א גלאַט־ראַזירטען פנים. אויפ'ן קאָפּ האָט ער געטראָגען א זיידענע יארמולקע און זיין ברייטער גוף איז געווען איינגעהילט אין א שווארץ־זיידענער לאנגער בעקעשע. ער האָט גערויכערט א לאנגע־לולקע־ציבוך, מיט א גרויסען מונד־שטיק, וואָס ער האָט כסדר געהאַלטען אין מויל. פון א קעשענע פון זיין זיידענער בע־קעשע, האָט ארויסגעשטעקט א רויטע פאטשיילע און אויפ'ן טיש איז געלעגען א גרויסער און דיקער זילבערנער זייגער (וועלכען מען פלעגט

רופען „ציבעלע זייגער"), פונקט אזעלכע האָב איך געזעהען ביי מאנכע חסידישע רביים...

אין האַנד האָט ער געהאַלטען א היבש גרויסע זילבערנע טאַבאַק־פּושקע, פון וועלכער ער האָט אָפט גענומען אביסעל צווישען די פינגער און צוגעפירט צום נאָז.

ער האָט גאָר אָפט געגעבען א הויב־אויף די אויגען צום הימעל, אָדער געגעבען א ליכטען זיפץ — „על גלות השכינה"...

ווען מען וואָלט איהם ניט געוועזען געהערט רעדען פּויליש, און ניט געזעהען זיין גלאַט־ראַזירט פּנים — וואָלט מען, זיכער געוועזען געמיינט, אז מען האָט דאָ פאר זיך א רב, אָדער גאָר א חסידישען רבי'ן...

* * *

מיט אן אכט טעג שפּעטער, האָב איך באקומען א בריוועל, דורך א שליח מיוחד, פון מיין „פריינד" — אונזער „פריינדשאפט" איז נאָך דעמאָלט ניט געוועזען איבערגעריסען — דעם וואַדאָוויצער וויקארי, אין וועלכען ער פאַרלאַנגט פאָלגענדע קליינע בקשה:

זיין „פּראָבאָשטש" האָט איצט די עהרע צו האָבען ביי זיך אַלס גאַסט דעם בישאָף פון טאַרנע און ער מאַכט פאר איהם מאָרגען א גרויסע סעודה פאר געלאַדענע געסט, איז אפשר וואָלט איך געוואָלט אזוי גוט זיין און דידאַזיגע סעודה באַשיינען מיט אביסעל פיש?...

ביי אונז אין יאָזעפאָוו איז שטענדיג געוועזען די „סטאַליצע" פון פיש. אחוץ די צוויי פּליסענדע וואסערען, דער גרעסערער „ברען" און די פיל קלענערע „ריבניצע", וועלכע האָבען דורכגעשניטען אַלע פעלדער און וואו מיר פלעגען כאַפּען זעהר פיל פיש, האָב איך אויך געהאַט אן אייגענעם טייך, אין וועלכען איך האָב שטענדיג געהאַט א סך גרויסע קאַרפּען.

איך בין געוועזען דער איינציגער פּאָסעסאָר אין דער געגענד, וואָס האָט פאַרמאָגט אַזאַ טייך מיט פיש. איך האָב באַלד געהייסען צוויי פון מיינע פּאַראָבקעס, אז זיי זאָלען אריין אין טייך און ארויסנעמען זעקס פון די גרעסטע קאַרפּען.

איך האָב זיך שוין געהאַט אויסגעלערענט פון מיין שווער—און אויך פון מיין ווייב — אז אויב מען טוט עפּעס, זאָל מען זיך שטעלען ברייט...

די זעקס לעבעדיגע קאַרפּען האָבען זיכער געוואויגען צו אכט פונט א שטיק, דאָס הייסט, אַלע צוזאמען, א קנאַפּע פופציג פונט. מען האָט אויף א וואָגען ארויפגעשטעלט א פעסעל וואסער און מען האָט דאָרט אריינגעוואָרפען די לעבעדיגע פיש.

דער וועג פון יאַזעפּאָוו ביז צו דער וואָדאָוויצער פּאַראַפיע, איז ניט קיין ווייטער, אינגאַנצען א דריי פערטעל מייל און איך מיט'ן פּאַראָבאָק און דעם שליח מיוחד פון בריוועל, זיינען אהין באַלד אָנגעקומען.

די פרייד פון דעם יונגען וויקאַרי, ווען ער האָט מיך דערזעהען מיט'ן פעסעל פיש, איז גאָר ניט צום באַשרייבען. ער איז גלייך אריינגעלאָפען און דעם פּראָבאָשטש דערצעהלט די בשורה טובה.

דערווייל האָבען עטליכע גוים ארונטערגענומען דאָס פעסעל פונ'ם וואָגען און עס אריינגעטראָגען אין קיך. דער פּראָבאָשטש — ווען ער האָט נאָר דערזעהען די גרויסע פיש, וואָס האָבען זיך געוואָרפען ווי די קעלבער, איז ער תיכף צוריק אריין אין די צימערען און איז צוריקגעקומען מיט'ן בישאָף.

ער האָט איהם, מיט גרוים נחת, געוויזען די לעבעדיגע פיש, וואָס דער פּאַן דזשערדזאווצא (הערר פאַכטער, פּאָסעסאָר) האָט געבראַכט.

אין א קליינער סעקונדע, איז מיר קלאָר געוואָרען, אז ניט בלויז אידישע תלמידי חכמים פאַרמאָגען א טביעת עין, נאָר אז עס האָבען דאָס אויך מאַנכע פון די חכמי אומות העולם...

קוים האָט דער בישאָף אויף מיר נאָר א קוק געטאָן, האָט ער צו מיר געזאָגט:

— אויב איך האָב ניט א טעות, האָב איך אייך (ער האָט צו מיר גערעדט בלשון פּאַן) שוין לעצטע וואָך געזעהען אין דער ראַדאָמישלאָ'ר פּלעבאַניע?

(אין ראַדאָמישלאָ האָט ער מיך געזעהען אין א לאַנגער בעקעשע און דאָ אין א קורצען רעקעל...)

— יאָ, האָב איך צוריק געענטפערט מיט א טיפער פאַרנויגונג, איך האָב שוין געהאַט די גרויסע עהרע „אייער עמינענץ" צו באַגריסען. איך בין דאָרטען געווען מיט מיין „טעשטש" (שוויגער פאָטער).

ער האָט איצט געגעבען א לייכטען נויג מיט'ן קאָפּ און איז צוריק אריין אין די צימערן.

זייט דעמאָלט זיינען שוין אוועק עטליכע פערציג יאָהר. אבער יעדעס מאָל, ווען דידאָזיגע פּאַסירונגען קומען מיר אויפ'ן זכרון, מוז איך זיך אָבער אויך דערמאָנען וועגען דער פראַגע פונ'ם וויקאַרי, וואָס ער האָט מיך געפרעגט עטליכע וואָכען שפּעטער, אויב איך בין שוין אַמאָל געווען אין אַ קירך און צי איך וואָלט געקומען הערען זיין דרשה...

ווער ווייסט, אויב עס איז ניט געווען עפּעס א „סמיכת הפּרשיות" צווישען דעם יונגען וויקארי'ס פראגע און דעם אלטען בישאָף?

אפשר האָט מען וועגען מיר עפּעס דאָרטען געשמועסט, אז עס וואָלט געווען א יושר גדול, אזא שעהנע נשמה ווי מיינע מכנים צו זיין „תחת כנפי השכינה"?

* * *

דעם ראַדאָמישלאָ'ר גלח האָב איך אפילו רעכט ניט געקענט און — פּונקט ווי די אַנדערע אידען פון שטאָדט — האָב איך מיט איהם גאָר קיין מגע ומשא ניט געהאט, ניט צום גוטען און ניט צום שלעכ־טען.

אָבער איינמאָל בין איך געווען דערביי, ווי דער דאָזיגער גלח — א קליין, דאַר, אָבער לעבעדיג־זשוואווע מענשעל — איז באַגאַנגען א נאַרישקייט און דערפאר געכאפּט א מאַראַלישע מפּלה און טאקע פון מיין שווער, און איך און די אַנדערע אידען האָבען דערפון גרוים הנאה געהאט...

דער ראַדאָמישלער שטאָדט־מארק איז פון דריי זייטען פארבויט מיט אידישע הייזער. די פערטע, פיל קירצערע, זייט, פארנעמט דעם גלח'ס פּלעבאניע, וואָס איז פאַרשטעלט מיט קשאקעס און בוימער.

דאָרט, נעבען דער פּלעבאניע, זיינען אויך געווען עטליכע הייזער און צווישען זיי אויך א קליין הויז פון מיין שווער. ער האָט דאָרטען, ארום'ן הויז געהאט נאָך עטליכע געביידעס: א שטאָל, א סטאָדאָלע און נאָך עפּעס א קליינעם בנין און דערצו אויך עטליכע אַקער פעלד — א גאַנצע ווירטשאפט, אינ'ם קליינעם פאָרמאט.

איין מאָל, אין א זומער־נאָכמיטאג, אין א זונטאג, איז געקומען דער „יונג" פון זגורסק (מען האָט דאָרטען שטענדיג געהאט אויסער א ווירטשאפטער אויך א אידישען ארויסהעלפער, א יונג) מיט א וואָגען, כדי פונ'ם שווער'ס שטאָדטישען הויז אריבערצופירען א צעהן־צוועלף ברעטער קיין זגורסק.

אין שטאָדט איז פּונקט דעמאָלט געווען מיין שווער'ס קאָוואַל, א יונגער שייגעץ. און ווען ער האָט דערזעהען דעם יונג מיט'ן וואָגען, איז ער צו איהם צוגעגאַנגען, כדי מיט איהם צוזאַמען אהיימצופאָרען און אין איין וועגס האָט ער איהם אויך געהאָלפען ארויפלייגען די עטליכע ברעטער.

דאָס אלעס האָט דער „יעגאָמאָשטש", דער פּאַן פּראָבאָשטש, גע־זעהען דורך זיין פענסטער. אין איהם האָט זיך שטארק אָנגעצונדען זיין פרומקייט: סטייטש, אזא חילול זונטאג! איז נאָך וויניג, וואָס

די אידען ארבייטען אזוי שווער מיט די גוים א גאנצע וואָך, מוזען זיי אויך, נעבאך, טאָן אזעלכע עבודת הפרך, אינ׳ם הייליגען זונטאג? ניין! ער טאָר דאָס, בשום אופן, ניט פארשווייגען!

ער האָט אויף גיך, שטילערהייט, אימעצען געשיקט אין דער גמינע, נאָך א פּאָליציאנט. (סך הכל זיינען געווען צוויי פּאָליציי אין שטאָדט. איינער פון זיי א לאָמער) ער האָט דעם פּאָליציאנט געהייסען אז ער זאָל אלעמען: דעם יונג, דעם קאָוואל און אפילו אויך די פערד מיט׳ן וואָגען, ארעסטירען און אָפּפירען אין גמינע.

א שעהנער, ווארימער, נאָכמיטאג איז דעמאָלט געווען. האלב שטעדטעל איז געווען אין מארק. אז מען האָט דערזעהען ווי דער פּאָליציי פירט דעם קאָוואל און דער יונג פּאָרט נאָך מיט א וואָגען ברעטער און דער גלח, אין זיינע זונטאגדיגע מלבושים, געהט זיי נאָך, א בייזער און אן אויפגערעגטער — איז דער מארק באלד געוואָרען שווארץ פון מענשען, אידען אזוי גוט ווי פּויערים, וואָס זיינען נאָך דעם קירכען־באזוך געבליבען אין שטאָדט.

מיין שווער, איך און נאָך עטליכע מענשען זיינען געזעסען ביים עלטער־שווער אין הויז, אין א שטוב, וואו די פענסטער זיינען געווען אין הויף ארויס און מיר האָבען דערפאר ניט געקענט וויסען וואָס אין מארק טוט זיך.

אָבער א אינגעל איז אריינגעלאָפען און א הויכען געשריי געטאָן:

— מ׳האָט מרדכי דוד׳ס קאָוואל און דעם יונג ארעסטירט!

מיר זיינען אלע תיכף ארויסגעלאָפען פון הויז און זיך געלאָזט אין דער ניט־ווייטער גמינע.

מיר האָבען זיך קוים דורכגעשטופּט דורך דער גרויסער מאסע מענשען. אָבער מיר זיינען פּונקט אָנגעקומען, ווען דער גלח האָט פאָר־געלייגט זיינע טענות פאר׳ן געמיינדע סעקרעטער. אין בייזע און היציגע ווערטער האָט דער גלח פארלאנגט, אז דער סעקרעטער זאָל פארהאלטען דעם קאָוואל, דעם יונג אויך די פערד־און־וואָגען, ביז מאָרגען, ווען ער וועט פאר׳ן געריכט פארלעגען זיין קלאגע וועגען דעם גרויסען פארברעכען פון חילול־זונטאג...

קוים איז דער גלח פארטיג געוואָרען מיט זיין פאָדערונג, האָט שוין מיין שווער — אויך אויפגערעגט און ווייס ווי די וואנט — אָנגעהויבען צו רעדען.

די פערד און וואָגען — האָט ער געזאָגט — זיינען זיינע; די מענשען, וועמען דער פּאַן פּראָבאָשטש וויל דוקא איינזעצען, זיינען זיינע אָנגעשטעלטע. ער איז דאָ ניט קיין פרעמדער, נאָר א הויז־

באַזיצער אין שטאָדט און א גוטס־פעכטער אין דער געגענד. אויב דער פאַן פּראָבאָשטש וויל זיי דוקא פארקלאָגען, קען ער דאָס טאָן מאָרגען און ער גאַראַנטירט, אזביידע באשולדיגטע וועלען זיך זיכער שטעלען צום טערמין, ווען מען וועט זיי נאָר רופען.

דער גלח האָט ווידער גערעדט און באַשטאַנען אויף זיינע פאָדערונ־גען. דער שווער האָט נאָך אמאָל געענטפערט, ביז דער סעקרעטער האָט ארויסגעזאָגט זיין מיינונג:

— אז ער האָט ניט קיין רעכט די צוויי אָנגעקלאָגטע צו פארהאַלטען, ווייל אזא „האָנאָראָווי אָביעוואַטעל" (ערענהאפטער בירגער), ווי פּאַן שטיגליץ, גאַראַנטירט פאר זיי.

דער גלח איז אהיים געגאַנגען אַ ברוגז'ער. אָבער מעהר האָט מען פון איהם וועגען דעם ניט געהערט. ער האָט, מסתמא, אליין איינ־געזעהען די נאַרישקייט און אויסזיכטלאָזיגקייט פון זיין איבעראייל־טען שריט.

* * *

און נאָך א שטיקעל באַקאַנטשאַפט האָב איך געהאַט מיט א גלח. אָבער דער איז אייגענטליך נאָך ניט געווען א גאַנצער גלח, נאָר אין לעצטען קלאַס פון דער גלחים־שולע.

דער „אָגלאַנדאַטש בידלאַ" (בהמות־אַנקוקער) און פירער פונ'ם „קאַטאַסטאַר", אינ'ם דאָרף יאָזעפּאָוו, איז געווען אַ פּויער, מיט'ן נאָמען יאַן קאָרזשען. ער האָט זיך שוין געהאַלטען פאר א שטיקעל בעאַמטען — ער האָט אויך געקענט שרייבען און לעזען — און אָפט געהאַט צו טאָן מיט די זשאַנדאַרען און אפילו אויך אין דער מעליצער סטאַראָסטווע.

מאַנכע האָבען איהם שוין דערפאַר גערופען מיט'ן נאָמען „פּאַניע יאַניע"; פּאַן קאָרזשען, האָט איהם נאָך קיינער ניט גערופען. אַזוי ווייט האָט עס מיט איהם נאָך ניט געהאַלטען. (דער פּאַן, אַזוי איז געווען דער מנהג, האָט געגאָלטען איהם פּערזענליך, אָבער ניט צו זיין פאַמיליע).

ער איז געווען א פאַרמעגליכער פּויער און געהאַט בלויז איין איינ־ציגען זון, וועמען ער האָט דוקא געוואָלט מאכען פאר א גלח. ווען איך בין געווען אין יאָזעפּאָוו, האָט דער שייגעץ געלערנט אין א גלחים־שולע, ערגעץ הינטער לעמבערג.

זומער ווען ער פלעגט אהיים קומען אויף וואַקאַציע, פלעגט דער פאָטער זיך מיט איהם ארומפּירען און איהם ווייזען פאר לייט. און ווייל איך מיט'ן פאָטער זיינען געווען גוטע פריינד און ער האָט מיך

געהאלטען פאר אן „אוטשאָני״ (א געלערנטען), האָט ער מיר געבראכט זיין זון און איהם פאר מיר פאָרגעשטעלט.

דערדאָזיגער חצי־גלח, איז געווען א דארער, הויך־געוואקסענער שייגעץ מיט׳ן נאָמען סטעפּאן — איהם האָט מען שוין גערופען פאַן קאָרזשען — ער האָט נאָך געהאט בלויז איין יאָהר צו לערנען אין דער שולע און דאן האָט ער געזאָלט ווערען א וויקארי.

אָבער א שוטה איז דערדאָזיגער שייגעץ געווען א גאָר גרויסער!

קוים האָט זיין פאָטער איהם פאר מיר פאָרגעשטעלט, האָט ער מיר שוין אָנגעהויבען צו דערצעהלען, אז ער האָט ליב אלע מענשען פונ׳ם „סטארי זאקאָן״ (אלטען געזעץ), דאָס הייסט, אידען.

זיין ליבשאפט צו זיי איז אזוי גרויס, אז ער וואָלט שטארק גע־וואָלט, אז זיי זאָלען ווערען „וויערני״ (גלויביגע, קריסטען).

ער האָפט צו גאָט — ער האָט שוין אויך נאָר גערעדט מיט גאָט — אז ער וועט נאָך אמאָל ווערען א גרויסער גלח, און דעמאָלט וועט ער אוועקגעבען זיין גאנצע צייט און ארבייט, צום הייליגען צוועק, אז די אידען זאָלען דערזעהען דעם אמת און זיך פאראייניגען מיט די „וויערני״ (גלויביגע).

ער האָפט, אז די רעגירונג און אויך דער „סוויענטי איצעץ״ (דער הייליגער פאָטער, דער פּאפּסט) וועלען איהם אין דעם זיכער העלפען...

נאָך א צוויי־דריי מאָל, אינ׳ם זעלבען זומער, האָט מיך דערדאָזיגער האלב־געבאקענער גלח באזוכט. וועגען עפּעס אנדערש האָט ער ניט געהאט וואָס צו רעדען און האָט כסדר געהאלטען אין איין איבער־חזר׳ן וועגען זיין ליבשאפט צו די אידען...

אין די שפּעטערע יאָהרען האָב איך איהם שוין מעהר ניט גע־זעהן. ער האָט מסתמא באקומען עפּעס א שטעלע אלס א וויקאָרי. אָדער אפשר איז ער אינגאנצען קליגער געוואָרען און געוואָרפען דאָס גלחות. סאי ווי האָב איך פון איהם שוין ניט געהערט און נאָך איהם אויך ניט אזוי שטארק געבענקט...

42 — די „חתונה"

יונג זיינען מיר געווען און געלעבט אין „וואווילטאָג" און גאָר קיין שום דאגות ניט געהאַט, האָבען מיר דערפאַר איינמאָל אָפּגעטאָן אַזאַ מיאוס שטיקעל ארבייט, אז נאָך היינט, נאָך אזוי פיל צעהנדליגער יאָהרען, פלאַמט מיר נאָך איצט דאָס פּנים פאַר בושה.

עס איז אפילו אביסעל א צו־לאַנגע מעשה, אבער דערפאַר א זעהר אינטערעסאַנטע.

ניט ווייט פון מיין פּאָסעסיע יאָזעפאָוו, וואו איך האָב שוין גע־וואוינט א צוויי יאָהר, האָט זיך געפונען א פּאָסעסיע בודזין, פון מיין ווייב'ס א פעטער, שמעון סאַנדהויז.

ער איז געווען דער איידעלסטער און דער מעהר־געלערנסטער פון דער גאַנצער משפּחה. ער איז געווען א געבאָרענער פון ראָפּשיץ. א שטיקעל יודע ספר, געקענט גאַנץ שעהן דאווגען פאַר'ן עמוד, און אויך אָנשרייבען א גאַנץ נישקשה'דיג לשון־קודש בריוועל. אמאָל פלעגט ער אויך אדיינקוקען אין א לייכטען ספר'ל.

ער איז, כל ימיו, געווען דער גרעסטער אָרימאַן אין דער גאַנצער משפּחה. אלע האָבען איהם שטענדיג געהאַלטען אין איין שטיצען און אַרויסהעלפען, מיט מזומן געלד און א סך שוה־כסף. דאָס האָט אָבער ניט פיל געהאָלפען. ערשטענס, האָט ער געהאַט א ניט־גרויסע פּאָסעסיע, וואָס האָט איהם געגעבען קנאַפּ פּרנסה, ועל כולם, איז ער געווען א מטופל מיט צעהן קינדער (אלע פון דער קיעלקאווער משפּחה האָבען געהאַט א סך קינדער) און דערפאַר איז ער שטענדיג געווען א גרויסער באַדאַרפער און כמעט תמיד זיך געפונען אין געלד־פאַרלעגענהייט, פון וועלכער דער אָדער יענער שוואָגער האָט איהם געמוזט ארויסראַטעווען.

אָבער ניט־קוקענדיג אויף דעם אלעם, איז דער דאָזיגער פעטער שמעון, שטענדיג געווען אַ פרעהליכער און לוסטיגער איד — ביז גאָר. איך האָב איהם כמעט קיינמאָל ניט געזעהן פאַרטרויערט אָדער פאַר־זאָרגט. ער האָט געמעגט האָבען די גרעסטע דאגות, האָט מען דאָס אויף איהם ניט אָנגעזעהען. ער האָט שטענדיג געהאַט א פריינדליכען שמייכעל אויף זיין פּנים און געהאַלטען אין איין זאָגען וויצען.

— שמעון איז א פּרעהליכער לונג־און־לעבער, און ער לאָזט זיך קיינמאָל ניט צו קיינע דאגות! אזוי פלעגט שטענדיג וועגען איהם רעדען די משפּחה, און טאַקע ניט געקענט פארשטעהן, ווי אזוי אזא מענש ווי ער, לאָזט זיך גאָר קיין שום זאָרג ניט צו און איז שטענדיג לעבעדיג און לוסטיג...

אזוי ווי ער איז געוועז א מטופל מיט א צעהן קינדער, איינס קלענער פון׳ם אנדערען, האָט ער צו זיי געהאַלטען א מלמד (איינמאָל אויך א באזונדערען בעלפער צו די גאָר קליינע און, אזא בעלפער פלעגט אויך ארויסהעלפען אין דער ווירטשאפט).

אזעלכע דאָרפס־מלמדים זיינען געוועהנליך קיינע גרויסע תלמידי חכמים און האָבען אויך ניט ליב זיך לאַנג צו האַלטען אויף איין אָרט: אָפּגעלערענט א זמן, אָדער העכסטענס צוויי, און דערנאָך זיך ווייטער געזוכט אַן אנדערען בעל הבית.

* * *

איינמאָל, פאַר׳ן ווינטער־זמן, האָט שמעון סאנדהויז געהאַט א מלמד, א אידען מיט׳ן נאָמען ר׳ סיני. דאָס איז געוועזן א פעסט־געבויטער און שטארק־באוואקסענער איד, פון א קנאַפּע זעכציג יאָהר.

ער האָט אפילו אויסגעזעהן צו זיין א גאַנץ איידעלער איד און ער פלעגט אויך דאוונען פאַר׳ן עמוד. אָבער קיינע גרויסע מחזקות האָב איך מיט איהם קיינמאָל ניט געמאַכט. ווען איך פלעג יעדען שבת אין דער פריה קומען צום מנין, און גערעדט מיט׳ן פעטער שמעון און מיט דער מומע חיה און די אנדערע אידען, האָב איך אויך מיט׳ן מלמד, ר׳ סיני גערעדט.

איינמאָל, ביים דאוונען — עס איז געוועזן א וואָך נאָך פּורים — האָט מיר דער מלמד געזאָגט, אז ער האָט בדעה, היינט פארנאכט צו מיר צו קומען קיין יאַזעפאָוו, מיט דריי פון זיינע עלטערע תלמידים, כדי איך זאָל זיי פארהערן א שטיקעל גמרא און חומש מיט רש״י.

איך האָב דערצו צוגעשטימט. און דער מלמד מיט די תלמידים זיינען טאַקע געקומען. איך האָב זיי פארהערט און מיין ווייב האָט אלעמען מכבד געוועזן מיט שבת־אויבס.

אין יענער צייט איז ביי מיר אין הויף געוועזן אלס א קעכין א זעהר פיין און אינטעליגענט אידיש מיידעל, מיט׳ן נאָמען מרעסע, פון דעם ניט־ווייטען שטעדטעל שצוצין.

זי איז געוועזן א יתומה, אָהן א פאָטער. איהר מוטער, אן אָרימע, אָבער לייטישע, אידענע, האָט זי ניט געוואָלט לאָזען געהן דינען אין

ערגעץ, אחוץ צו מיין ווייב, וועמעס משפּחה האָט געהאַט אַ זעהר גוטען נאָמען אין דער גאַנצער געגענד.

דאָס מיידעל איז געווען אַ זעהר שעהנס, אַ הויך־געוואַקסענס און אַ גרויסע בּריה דערצו. מיין ווייב האָט פון איהר שטאַרק געהאַלטען.

אַז דער מלמד מיט זיינע תּלמידים זיינען ביי מיר געווען, איז דאָס מיידעל, מרעסע, עטליכע מאָל אריינגעקומען אין שטוב, עפּעס ארויפגעשטעלט, אָדער אַרונטערגענומען, פון טיש.

ווען דער אַלטער ר׳ סיני האָט זי נאָר דערזעהן, איז ער צו איהר פּשוט צוגעצויגען געוואָרען. ער האָט שוין ניט געוואַרט, אַז זי זאָל צו׳ן אונז אריינקומען, נאָר ער איז עטליכע מאָל אפיר פון׳ם טיש און זיך געדרעהט אין קיך, כּדי זי צו קענען מעהר זעהן.

ביי מיר האָט דעמאָלט געוואוינט, צוזאַמען מיט זיין ווייב, אַ יונגערמאַן, אַ „מילכיקער". ער פלעגט נעמען די גאַנצע מילך פון די פופציג־זעכציג קיה. פון דער מילך געמאַכט פּוטער און קעז און געפירט קיין ראַדאָמישלאַ, אָדער טאַרגע, שצוצין, צום פאַרקויפען.

דער מילכיגער האָט געוואוינט אין אַ באַזונדערען הייזעל, טאַקע אויפ׳ן הויף, און ער איז געווען אַ גאַנצער יוצא ונכנס ביי אונז אין שטוב.

אַז חיים־לייזער (חאַרמוזין, פלעגען איהם די גוים רופען) האָט געזעהן דעם מלמד מיט די קינדער, איז ער באַלד אריינגעקומען און אויך אָנטייל גענומען אין אונזערע שמועסען.

דערדאָזיגער חיים־לייזער איז געווען אַ דורכגעטריבענער יונג און אַ שטיקעל ליץ דערצו. אַז ער האָט דערזעהן ווי דער אַלטער האַלט זיך אין איין דרעהען אין קיך, און ער עסט די מויד פּשוט אויף מיט די אויגען, איז איהם באַלד איינגעפאַלען אַ געדאַנק — זיי ביידען צו פאַר׳קנס׳ן און אָפּצושפּילען אַ חתונה...

ער האָט מיך און מיין ווייב אוועקגערופען אָן אַ זייט און דערצעהלט, ווי שטאַרק דער מלמד ברענט נאָך דער מויד, און אַז ער וועט איהם דאָ אָפּשפּילען אַזאַ חתונה, אַז מען וועט זיך האַלטען ביי די זייטען פאַר געלעכטער . . .

ווען מיר האָבען דערצו מסכּים געווען, האָט זיך חיים־לייזער תּיכף גענומען צו דער אַרבּייט. ער האָט באַלד איבערגערעדט מיט׳ן מיידעל, אַז זי זאָל שפּילען די ראָלע פון אַ כּלה און איינוויליגען צו טאָן אַלץ, וואָס ער וועט איהר הייסען.

זי האָט צוגעשטימט און צוגעזאָגט צו שפּילען עהרליך און געטריי די ראָלע פון ר׳ סיני׳ס כּלה.

איצט האָט ער אָנגעהויבען איינצו׳טענה׳ען מיט׳ן אַלטען מלמד — היתכן, ווי קומט עס, אזא איד ווי ער, א תלמיד חכם און איש מכובד, זאָל זיצען אָהן א ווייב? (ר׳ סיני האָט זיך אויסגעגעבען אַלס אַלמן), דאָס איז דאָך א זאַך, וואָס איז געגען דעם דין פון דער תורה הקדושה...

אז ר׳ סיני האָט איהם געענטפערט, אז מצדו וואָלט ניט געווען קיין מניעה חתונה צו האָבען און אז ער פאַרמאָגט, ברוך השם, עטליכע הונדערט גולדען אויך, נאָר עס טרעפט זיך איהם ניט קיין שידוך, לפי כבודו, האָט איהם חיים־לייזער אוועקגענומען אָן א זייט — אז די תלמידים, שוין פופצעהן־יעהריגע אינגלאַך, זאָלען ניט הערען — און איהם דערצעהלט, אז ער האָט פאַר איהם א שידוך, אזוינס און אזא׳ס; און עס איז זיכער נאָר מן השמים, וואָס ער, ר׳ סיני, איז פונקט דאָ היינט אהערגעקומען אין דעם הויז, וואו די כלה געפינט זיך...

חיים־לייזער האָט איהם געזאָגט, אז ער האָט שוין מיט מרעסע׳ן וועגען דעם גערעדט, און זי איז מרוצה צום שידוך, ווייל זי שטאַמט פון אַן איידעלער משפחה, וויל זי דוקא חתונה האָבען מיט א אידען, א תלמיד חכם, מעג ער זיין אַביסעל עלטער פון איהר.

אז איך האָב געזעהן ווי ביידע שטעהען און שמועסען צווישען זיך, בין איך אויך צוגעגאַנגען. חיים־לייזער האָט מיר געזאָגט וועגען וואָס עס האַנדעלט זיך און מיר איז דער שידוך אויך איינגעגאַנגען... איך האָב דעם חתן מבטיח געווען, אז דאָס מיידעל האָט ביי מיר ק״ן (הונדערט און פופציג) גולדען, וואָס זי האָט שוין אָנגעזאַמעלט אויף נדן.

מיט ר׳ סיני׳ן האָבען מיר איצט שוין גאָר קיין אַרבייט ניט געהאַט. ער האָט באַלד מסכים געווען אויפ׳ן שידוך. חיים־לייזער האָט איצט אַריינגערופען דאָס מיידעל און זי געפרעגט, אויב זי איז מרוצה. זי האָט געשאָקעלט מיט׳ן קאָפּ אויף יאָ. דאָס זעלבע האָט זי געטאָן, ווען ער, ר׳ סיני, האָט זי אויך דאָס אייגענע געפרעגט.

ווי עס פּאַסט פאַר אַ שטילער, אידישער טאָכטער, האָט זי גאָר־ניט געזאָגט, נאָר מיט׳ן קאָפּ געשאָקעלט אויף יאָ און איז באַלד צוריק אַריין אין קיך.

קוים איז נאָר נאַכט געוואָרען, האָב איך תיכף געשיקט א שייגעץ אויף א פערד, צום פעטער שמעון. איך האָב איהם, אין קורצע ווערטער, מודיע געווען וועגען דעם גליקליכען שידוך, וואָס איז דאָ איצט געשלאָסען געוואָרען און אז ער זאָל, תיכף ומיד, צו אונז אַריבערקומען, צוזאַמען מיט דער מוהמען.

דער פעטער שמעון איז געווען, ווי שוין פריהער געזאָגט, א קלוגער און דורכגעטריבענער איד און האָט זיך קיינמאָל ניט אָפּגעזאָגט פון א שפּאַס. ער האָט באַלד פאַרשטאַנען וואָס דאָ קומט פאָר, און א שטונדע שפּעטער איז ער שוין, צוזאַמען מיט דער מוהמען, ביי אונז געווען אין יאָזעפאָוו.

נאָכדעם וואָס מען האָט אָפּגעגעבען חתן וכלה מזל טוב, האָט מען שוין אָנגעהויבען צו רעדען וועגען באַשטימען דעם זמן החתונה.

דער פעטער שמעון, און איך מיט איהם, דאָס הייסט, העומדים מצד הכלה, האָבען דוקא געוואָלט אָפּלייגען די חתונה אויף שבת נאָך שבועות. אָבער דערפון האָט דער חתן, ר׳ סיני, אפילו ניט געוואָלט הערען.

עס פּיהרט זיך ניט — האָט ער גע׳טענה׳ט — אז ביי א זיווג שני זאָל מען אויף אַזוי לאַנג אָפּלייגען די חתונה. אויב השם יתברך האָט איהם יאָ געהאָלפען און איהם צוגעשיקט א שידוך, לויט זיין הארצ׳ען, זעהט ער ניט איין, פאַרוואָס ער זאָל דארפען אזוי לאַנג וואַרטען... ער וויל — האָט ער צוגעגעבען מיט א פאַרשעהמטער מינע — נאָך זיין א מלך אויף פּסח און אָפּריכטען זיין אייגענעם סדר . . .

מיר, פון כלה׳סצד, האָבען איינגעזעהען די ריכטיגקייט פון זיינע ווערטער, און געמוזט נאָכגעבען זיין גערעכטען פאַרלאַנג. חיים־לייזער, דער שדכן, האָט אונז אויסגעגלייכט און מיר זיינען איינגעגאַנגען, אז דער יום החתונה זאָל באַשטימט ווערען אויף איבער־צוויי־וואָכען זונטאַג.

דער חתן האָט זיך אפילו נאָך אביסעל געקוויינקעלט. ער האָט שטאַרק חשק געהאַט, אז די חתונה זאָל פאַרקומען וואָס פריהער... כאָטש איבער אַכט טאָג זונטאַג.

אָבער אז די מומע חיה האָט איהם אוועקגערופען אָן א זייט און איהם עפּעס געזאָגט בסוד אויפ׳ן אויער, וועגען דער כלה און הלכות נשים, האָט ער, נעבאָך, שוין קיין אנדער׳ע ברירה ניט געהאַט און גע־מוזט מסכים זיין אויף איבער צוויי וואָכען זונטאַג.

מיר האָבען נאָך אַזוי פאַרבראַכט עטליכע שעה, געגעסען און גע־טרונקען און דער חתן האָט געהאַלטען אין איין לויפען אין קיך און זיך דרעהען אַרום דער כלה . . .

אויפ׳ן צווייטען טאָג איז געווען זונטאַג, א טאָג, ווען איך פּלעג שטענדיג פאָרען קיין זגורסק צום שווער און טיילמאָל אויך קיין ראַדאָ־מישלאָ.

אַז איך האָב אין זגורסק און שפּעטער אויך אין שטאָדט, דער־צעהלט וועגען די „תנאים״, וואָס זיינען נעכטען געשלאָסען געוואָרען

צווישען דעם אַלטען מלמד און דעם יונגען מיידעל, האָבען זיך אַלע גע־האַלטען ביי די זייטען פאַר לאַכען און הנאה געהאַט פון דעמדראַזינגען שפּאַס. אָבער קיינעם פון אונז איז ניט געקומען אויפ׳ן געדאַנק, אַז אימיצער וועט אין זינען האָבען דעם שפּאַס צו טרייבען ווייטער, כדי איהם צו מאַכען פאַר א שטיקעל „ווירקליכקייט”. מיר האָבען אָבער גע־מאַכט דעם חשבון אָהן דעם חתן, אָהן דעם אַלטען און אזוי שטאַרק־פאַרליבטען מלמד, ר׳ סיני.

אז איך בין אין אוועגד אהיימגעקומען, האָט מיר מיין ווייב דער־צעהלט, אז דער חתן איז דאָ היינט נאָכמיטאג געווען און געוואָלט אביסעל פאַרברענגען מיט זיין כלה. ביידע, מיין ווייב און דאָס מיידעל, האָבען געמוזט אָנווענדען אַ היבש ביסעל מיה, ביז זיי האָבען דעם אזוי שטאַרק־פאַרברענטען חתן געקענט פונ׳ם הויז ארויס׳פּטר׳ן און צוריק משלח זיין קיין בודזין...

צוויי־דריי טעג האָט מען פון איהם גאָר ניט געהערט. אָבער מיט־וואָך פאַרנאַכט — ער איז ווידער דאָ!

יעדען מיטוואָך איז אינ׳ם שטעדטעל שצוצין (אָנדערהאַלבען מייל פון יאַזעפּאָוו) יריד. איז ר׳ סיני אהינגעגאַנגען און איינגעהאַנדעלט א פיינע מתנה פאַר זיין כלה.

ווען ער איז צוריקגעגאַנגען פונ׳ם יריד, האָט ער אָפּגעטראָטען ביי אונז אין יאַזעפּאָוו. ער האָט דער כלה געוויזען די מתנה זיינע; א שעהן, זיידען טיכעל, וואָס האָט איהם אָפּגעקאָסט גאַנצע פינף גולדען.

— נאַ, טראָג עס געזונטערהייט — האָט ער צו איהר געזאָגט מיט א פאַרליבטען, נאַרישען, שמייכעל — ווען עסט האָבען אין וואָס ליכט צו בענשען נאָך דער חתונה.

דאָס מיידעל האָט זיך שטאַרק פאַרשעהמט, און, בשום אופן, דאָס זיידענע טיכעל ניט געוואָלט אָננעמען.

אָבער דער שדכן, דער „מילכיגער” אונזערער, חיים־לייזער, האָט מיט איהר אזוי לאַנג איינגע׳טענה׳ט, ביז דאָס מיידעל האָט פאַרט צוגע־נומען דאָס טיכעל, ובפרט, אז מיין ווייב האָט געהייסען נעמען און צו־געזאָגט, אַז ווען דער שפּאַס וועט זיך ענדיגען, וועט זי דעם מלמד אומ־קערען דאָס געלד, וואָס ער האָט באַצאָלט פאַר דער מתנה.

— אויב ער איז טאַקע אַזאַ שוטה און מיינט אַלץ אויף אן אמת׳ן — האָט חיים־לייזער געהאַלטען אין איין איבער׳חזר׳ן — וועל איך איהם אזוי חתונה מאַכען, אז ער זאָל דאָס האָבען צו געדענקען!...

מיין ווייב און איך, און בפרט דאָס מיידעל, האָבען אבער ניט געוואָלט ליידען, אז דערדאַזיגער חתן זאָל ביי אונז ווערען צופיל בן־בית.

איך האָב אפילו שוין געוואָלט איהם אויסזאָגען דעם סוד, אז אלץ איז געווען אַ שפּאַס, און אַז ער זאָל זיך די נאַרישקייט ארויסשלאָגען פון׳ם קאָפּ. אָבער חיים־לייזער האָט שוין דעם עסק מעהר ניט געוואָלט אָפּלאָזען און ער האָט מיט מיר און, נאָך מעהר מיט מיין ווייב, אַזוי לאַנג איינגע׳טענה׳ט, ביז מיר האָבען צוגעשטימט, אַז דער שפּאַס זאָל ווייטער אָנגעהן, און אַז מען זאָל ר׳ סיני׳ן אויפשפּילען א ריכטיגע חתונה, מיט מוזיק און מיט אַלע קליפּערלאַך...

ר׳ סיני׳ן האָט ער אבער אוועקגערופען אָן אַ זייט און איהם איינגערוימט א סוד, אַז עס איז ניט אידישלאַך און עס פּאַסט פּשוט ניט פאַר אַזאַ תלמיד חכם ווי ער, דאָס מיידעל צו באַזוכען און מיט איהר אַזוי פיל צו שמועסען, נאָך פאַר זייער חתונה...

דער חתן האָט נעבאַך געמוזט איינזעהן די ריכטיגקייט פון חיים־לייזער׳ס ווערטער און, געגען זיין ווילען, געמוזט צוזאָגען, מעהר ניט אַהער צוקומען ביז צום טאָג פון דער חתונה.

ער האָט זיין וואָרט געהאַלטען און טאַקע מעהר ניט געקומען. אָבער בריוועלאַך האָט ער צו דער כלה געשיקט עטליכע דורך דער צייט, ביז צו דער חתונה. ער האָט געדונגען אַ שייגעצל פאַר גאַנצע דריי גראַצער, אַז ער זאָל אָפּטראָגען די „פּאָסט", און ער האָט איהם צו־געזאָגט צו געבען נאָך צוויי — אויב ער וועט איהם ברענגען אַן ענט־פער פון דער כלה.

דאָס שייגעצל האָט געוואַרט און געוואַרט און געבעטען די „פּאַ־ניע", אַז זי זאָל איהם געבען עפּעס אַן ענטפער. אָבער דאָס מיידעל איז געווען אַזאַ „שלעכטע און האַרטהערציגע" און האָט דעם אָרימען שייגעצל ניט געוואָלט געבען צו פאַרדינען דעם גרויסען לוין פון נאָך צוויי גראַצער... און דער חתן האָט טאַקע קיין ענטפער פון איהר ניט באַקומען.

מיר האָבען געלייענט דעם אַלטען, זעכציג־יעהריגען ר׳ סיני׳ס ליבעס־בריוועלאַך און זיך געהאַלטען ביי די זייטען פאַר געלעכטער, ווי אַזאַ באַיאָהרענטער איד קען זיך אַזוי נאַריש מאַכען, פּונקט ווי אַ יונג בחור׳ל...

* * *

שבת, פאַר׳ן זונטאַג, ווען די „חתונה" האָט געזאָלט פאַרקומען, בין איך גוועזען ביים פעטער שמעון צום דאַוונען.

עס זיינען דאָרטען, פון די ארומיגע דערפער, געווען אַ דריי מנינים אידען ביים דאַוונען. דער חתן, ר׳ סיני, איז גאָר געווען אין אַ געהויי־בענער מדרגה. ער אליין האָט געדאַוונט פאַר׳ן עמוד און אַז מען האָט

איהם — ווי עס קומט אַ חתן געגעבען אַן עליה, האָט ער אונז אַלעמען געמאכט אַ „מי שברך״.

פריער פאַר דער כלה, הבתולה מרת מרעסע, דערנאָך זיין בעל הבית און מיר, אַלס די מחותנים העומדים מצד הכלה, און צולעצט פאַר האברך ר׳ חיים אַליעזר, דעם שדכן.

נאָכ׳ן דאַוונען האָט דער „חתן״ ר׳ סיני, דעם גאַנצען עולם מכבד געווען מיט בראָנפען פאַר קידוש און האָניג־לעקאָך צום פאַרבייסען און, אין־איין־וועגס שוין אַלעמען געלאַדען מאָרגען, זונטאג פאַרנאַכט, צו קומען קיין יאָזעפאָוו, צו זיין חתונה.

די חוכא וטלולא, די שפּאַסען און געלעכטערס, וואָס האָבען זיך דאָרטען ביים מנין אָפּגעטאָן, זיינען אין לשער.

מען האָט פון איהם פשוט געשפּאַסט און חוזק געמאַכט. ער איז אָבער געווען אַזוי שטאַרק פאַרבלענדט און איינגעליבט אין דער שעהנער מויד, אַז איהם האָט דאָס גאָר ניט געאַרט און אַלץ אָנגענומען פאַר ליב. זאָלען זיי לאַכען — אַבי ער וועט באַקומען די מויד...

צו־מאָרגענס, זונטאג, בין איך געפאָרען קיין ראַדאָמישלא און האָב איינגעהאַנדעלט אַ פופציג הערינג, מיט עטליכע גרויסע ברויט, און אַנדערע זאַכען און האָב זיך געאיילט אהיים, כדי איך זאָל באַצייטענס זיין צו דער „חתונה״.

אַז איך בין גאָר שפּעט פאַרנאַכט אהיימגעקומען, האָב איך שוין אויפ׳ן הויף אָנגעטראָפען עטליכע וועגלאך מיט אידען, מענער, פרויען און קינדער, דאָרפסלייט פון דער געגענד, וואָס זיינען געקומען זיך משמח זיין אויף דער דאָזיגער, אַזוי־זעלטענער חתונה. עס זיינען געווען אַ פופציג־זעכציג פאַרשוין, און נאָך מעהר האָבען געהאַלטען אין נאָכ־קומען.

עטליכע פון זיי, קרעטשמערס, האָבען מיטגעבראַכט אַ סך בראָנפען, עטליכע פעסלאך ביער און דער עולם האָט גאָר ניט געוואַרט אויף דער חתונה, נאָר באַצייטענס זיך גענומען משמח זיין...

די דאָרפסלייט האָבען צווישען זיך געהאַט עטליכע פאַרשוינען, וואָס האָבען געקענט רימפּלען אויף פידעלאך און עפּעס אַ שייגעץ מיט אַ גרויסער האַרמאָניקע. זיי האָבען אפילו ניט געוואַרט אויפ׳ן חתן נאָר זיך באַלד גענומען צום טרינקען. די מענער, יונגע און אַלטע, ווייבער און מיידלאך, האָבען זיך שוין מעהר ניט געקענט איינהאַלטען און זיך אַוועקגעלאָזט אין אַ טאַנץ.

פלוצים האָט זיך דערהערט אַ שטאַרק געקנאַקעריי פון אַ „טשוואַר־ניע״ (לאַנגע, אין פירען־געפלאָכטענע בייטשען) און עס האָט זיך באַלד

אויפ׳ן הויף באַווײַזען אַ גרויסער וואָגען, געשפּאַנט מיט פיר פערד, „נאַ שפּיץ.״

דאָ איז געקומען דער פעטער שמעון מיט דער מוהמע חיה (זי איז געווען אויסגעפּוצט אין זײַדענע קלײדער, באהאנגען מיט איהר גאַנ־צער צירונג, ווי צו אַ ריכטיגער חתונה) מיט אַלע זײערע צעהן קינדער און דער חתן ר׳ סיני צווישען זײ אויבען אָן, ווי עס פּאַסט פאַר אַ חתן הדומה למלך...

אָבער באַלד האָבען זיך אָנגעהויבען אַ היבש ביסעל שוועריגקײ־טען.

אלס „כלה״ האָט מען שוין פריער געהאַט אויסגעסטראָיעט — טאַקע אין מרעסע׳ס מלבושים — עפּעס אַ דאָרפס־בחור, אַ שעהנעם יונג, פון דעמזעלבען וואוקס ווי דאָס מײדעל. דער פאַרשטעלטער בחור איז די גאַנצע צײט געזעסען צווישען עטליכע ווײבער, דאָס פּנים „באַדעקט״ — טאַקע מיט ר׳ סיני׳ס זײַדענעם טיכעל — ווי אַ ריכטיגע כלה.

דער פעטער שמעון און איבערהויפּט חיים־לײזער האָבען געוואָלט, אז אַלץ זאָל צוגעהן ווי בײ אַ ריכטיגע׳ר חתונה. ר׳ סיני זאָל דעם בחור מקדש זײַן (ער האָט שוין געהאַט אָנגעגרײט אַ גאָלדען קידושין־רינגעל) און דערנאָך זאָל מען זײ, נאָך דער סעודה, אויך „לעגען פירען״, כדת משה וישראל...

ר׳ סיני האָט אַ גאַנצען טאָג געפאַסט און מען האָט איהם געזאָגט, אז די כלה פאַסט אויך. ער האָט דערפאַר געבעטען, אז מען זאָל ניט מאַכען קײנע לאַנגע שהיות און טאַקע באַלד שטעלען די חופּה.

אָבער די דאָרפסלײט, וועלכע האָבען שוין געהאַט אַ היבש ביסעל געטרונקען, האָבען פון גאָר ניט געוואָלט וויסען. זײ האָט שוין ניט פיל אינטערעסירט די גאַנצע „חתונה״, און זײ האָבען גע־האַלטען אין אײן טאַנצען און האָפּקען מיט זײערע פרויען.

דער גאַנצער יאַזעפּאָוו׳ער הויף איז געווען פול מיט מענשען. ניט בלויז אידען, נאָר עס זײַנען זיך אויך אָנגעלאָפען אַ סך פויערים מיט זײערע ווײבער און שיקסעס, כדי צו זעהען די „זשידאָווסקע וועסעליע״. זײ האָבען מיט זיך מיטגעהאַט אַ שײגעץ מיט אַ פידעלע. מען האָט זײ מכבד געווען מיט עטליכע פלעשלאַך בראַנפען און, בשעת די אידען האָבען געטאַנצט אינעווײניג בײ מיר אין די „פּאָקאָיעס״, האָבען זײ געהוליעט און זיך משמח געווען אין דרויסען אויפ׳ן הויף.

דערווײל איז שוין געוואָרען אַרום נײַן אַ זײגער און דער חתן האָט אונז געהאַלטען אין אײן רײַסען בײ די פּאָלעס, אז מען זאָל שוין שרײַבען אַ כתובה און ווער עס זאָל זײַן דער מסדר קידושין.

מען דאַרף ניט פאַרגעסען, אַז כאָטש דער „חתן" איז געווען אַזאַ שוטה און זיך געלאָזט אַזוי לאַנג פיהרען אין באָד אריין, איז ער, אַבער, קיין עם הארץ, ווי די אָנוועזענדיגע דאָרפס-לייט, ניט געווען, און ער האָט צו־גוט פאַרשטאַנען וואָס עס מיינט א כתובה און א מסדר קידושין...

אָבער חיים־לייזער, וועלכער איז אומעטום געווען פול, האָט אויך צו דערצו געפונען אַן עצה.

ער האָט דעם חתן אוועקגערופען אָן א זייט און איהם דערקלערט, אַז אַזוי ווי עס איז ניט קיין „גערופענע" (רעגירונגס-געזעצליכע) חתונה, טאָר מען ניט שרייבען קיין כתובה, און אַז דער מסדר קידושין וועט די ברכה דאַרפען זאָגען שטילערהייט...

דער פאַרליבטער חתן איז אויך אויף דעם איינגעגאַנגען — אַבי מען זאָל שוין אַמאָל שטעלען די חופה.

צווישען די אידען פון א וויטען דאָרף, וואָס ר' סיני האָט ניט געקענט, זיינען געווען צוויי אידען, ר' מענדעל וואָליער און ר' שמואל וואָליער, און ביידע האָבען פאַרמאָגט שעהנע, לאַנגע בערד.

ר' שמואל, וואָס איז בסך הכל געווען א דאָרפישער קצב, איז געווען א גאָר גרויסער עם הארץ. (מען האָט איהם עטליכע יאָהר שפּעטער געכאַפּט פאַרקויפען טרפה פלייש און דער ראַדאָמישלאָר רב האָט איהם גע'אסר'ט), אַבער די באָרד זיינע איז געווען א חדוש, א הדרת־דיקע...

אָט איהם האָט מען פאַר'ן חתן פאָרגעשטעלט אַלס דעם מורה הוראה פון שצוצין. ער האָט דאָס געזאָלט זיין דער מסדר קידושין.

דער קצב האָט זיך אָבער דערפאַר, נעבאַך, זעהר שטאַרק גע־שראָקען און האָט זיך באַקלאָגט פאַר'ן חתן, אַז ער האָט א שרעקליכען קאָפּ־וועהטאָג און וועט ניט קאָנען זיין דער מסדר קידושין.

מיר האָבען דערפאַר מכבד געווען ר' מענדעל וואָליער, וואָס האָט פון זיך גאָר שטאַרק געהאַלטען, מחמת ער איז ניט געווען אַזאַ גרוי־סער עם הארץ ווי די אַנדערע אידען, און איז אויך געווען דער בעל קורא ביי זיין מנין. ער האָט זיך אונטערגענומען דורכצופירען די גאַנצע צערעמאָניע.

ארום צעהן אזייגער האָט מען זיך גענומען צו דער „חופה". מען האָט אויסגעצויגען א גרויס טישטוך און עס צוגעבונדען צו פיער לאַנגע ארבעס־שטאַנגען און — די חופה איז געווען פאַרטיג.

פאָרגעקומען די חופה איז אויפ'ן גרויסען הויף. יעדער האָט געהאַלטען א ליכט אין האַנד. אַלע פּויערים און פּויערטעס זיינען אויך

געווען אַנוועזענד און זיך געהאַלטען ביי די זייטען פון לאַכען, וואָס „מענדלאַ״ (מענדעל), דער דאָרפס־לויפער, שפּילט די ראָלע פון א „ראַבין״, א רב . . .

נאָכדעם ווי די מוזיקאַנטען האָבען אָפּגעשפּילט „א פרעהלאַכס״, „לכבוד חתן וכלה״, האָט מען דעם יונג — די פאַרשטעלטע כלה — צוזאַמען מיט ר׳ סיני׳ן ,געפירט צו דער חופּה.

דער „מסדר קידושין״, ר׳ מענדעל, איז שוין געשטאַנען גרייט מיט׳ן סידור׳ל אין האַנד. אָבער אָנשטאָט צו זאָגען די ברכות שטי־לערהייט — ווי מען האָט איהם אָנגעזאָגט — האָט איהם פּלוצים אָנגע־כאַפּט דער חשק צו באַווייזען וואָס ער קען, און ער האָט די ברכות גענומען אויסציקלען אויפ׳ן הויכען קול.

אָבער דאָ איז ער געניזוקט געוואָרען. אזוי ווי ער האָט מורא געהאַט ארויסצוזאָגען דעם „שם״, האָט ער געזאָגט „אדושם אלוקינו״; דערצו האָט ער, באַלד ביי דער ערשטער ברכה, אוועקגעלייגט עטליכע אזוינע גראָבע גרייזען, וואָס זיינען שוין אפילו פאַר׳ן פאַרליבטען ר׳ ניסי׳ן געווען צופיל . . . אין „חתנ׳ס״ קאָפּ האָט אָנגעהויבען צו „טאָ־גען״ . . .

ער האָט פּלוצים א ריס געטאָן דאָס זיידענע „דעק־טוך״ פון דער כלה׳ס פּנים און פאַר זיך דערזעהען דעם בחור שלמה׳ן, וועמען ער האָט גאַנץ גוט געקענט פונ׳ם בודזינער שבת׳דיגען מנין.

איצט האָט זיך ערשט אָנגעהויבען די ריכטיגע „חתונה״ . . .

איך בין דעמאָלט געווען א יונגערמאַנטשיק פון קנאַפּע צוואַנציג יאָהר און איך האָב אויף מיין לעבען נאָך ניט געהאַט געזעהען ביי א מענשען אזאַ ווילדען כעס־אויסברוך, ווי ביי דעם דאָזיגען אָפּגענאַרטען חתן.

אז ער האָט, אזוי פּלוצים, זיך דערכאַפּט וואָס פאַר א „שפּיל״ מען האָט מיט איהם געטריבען, און אז ער וועט דאָס שעהנע מיידעל שוין ניט טאַקע באַקומען — איז ער — אַן אויסגעמאַטערטער פונ׳ם לאַנגען תענית, פון זינט פאַרטאָג אָן ביז אזוי שפּעט אין אָוונט — פּשוט ווילד געוואָרען און פאַר גרוים אויפרעגונג ניט געוואוסט וואָס מיט איהם טוט זיך.

ער האָט קוים כל אָנגעהויבען צו שרייען און צו ווילדעווען מיט באַנומענע קולות, אז מען האָט געקענט מיינען, אז ער איז משוגע געוואָרען. דערנאָך האָט ער אָנגעהויבען מיך און זיין בעל הבית און בעל הבית׳טע און איבערהויפּט דעם „שדכן״, חיים־לייזער׳ן צו שעלטען מיט די ערגסטע און שרעקליכסטע קללות — אזוינע וואָס איך האָב

נאָך קיינמאָל פריער ניט געהערט פון א אידיש מויל; לסוף האָט ער ערשט זיך געפּרוּווט כאַפּען שלאָגען.

אָבער דאָ האָט ער שוין געהאַט צו טאָן מיט דער צוהיצטער און צוהוליעטער חברה דאָרפס־אידען. זיי האָבען איהם א נעם געטאָן און נאָר געוואָלט דורס זיין. עס איז קוים עטליכע פון אונז געלונגען איהם ארויסצורייסען פון זייערע הענד און אריינצופירען אינעווייניג אין די צימערען.

מיין ווייב און די מוהמע חיה האָבען זיך צו איהם גענומען און ביי איהם געוואָלט פּועל׳ן, אז ער זאָל זיך אביסעל בארוהיגען. זיי האָבען זיך ביי איהם פּשוט געבעטען, אז ער זאָל עפּעס נעמען אין מויל אריין, נאָך אזא לאַנגען און אויפרעגענדיגען תענית.

אָבער איצט איז ער געזעסען א שווייגענדיגער און בשום אופן זיך ניט געוואָלט צוהערען צו זייערע רייד. עפּעס איבערבייסען — דאָס אודאי ניט.

פּלוצים האָט ער זיך געגעבען א שטעל־אויף און שנעל ארויס פון הויז. ער איז דורכגעלאָפען דעם גאַנצען הויף, וואָס איז געווען פול מיט אידען, פויערים און פויערטעס, און איז אין, דער טונקעלקייט פון דער נאַכט, פאַרשוואונדען געוואָרען אויפ׳ן וועג וואָס פירט קיין בוֹדזין.

די חברה איז צוריק אריין אין מיינע שטובען און ווייטער אָנגע־הויבען צו טרינקען, הוליען און טאַנצען, גלייך ווי קיינמאָל גאָר ניט.

עטליכע פון אונז האָט עס אָבער ניט געלאָזט איינרוען. מיר האָבען געזעהען דעם אידענ׳ס ווילדע פאַרצווייפלונג און מיר האָבען פּשוט מורא באַקומען, צי האָט ער זיך ניט א מעשה אָנגעטאָן.

מיר האָבען געשיקט א שייגעץ, רייטענדיג אויף א פערד, קיין בודזין, געוואויר ווערען וואָס מיט איהם איז געשעהען.

א שעה שפּעטער איז דער שייגעץ צוריקגעקומען און דערציילט, אז דער „ראבין" ליגט אויף זיין בעטעל און שנאָרכט און... נעבען איהם שטעהט א פלעשעל בראַנפען...

די „חתונה־געסט", די חברה, ווידער, האָט געהוליעט ביז ארום דריי אזייגער פארטאָג און מיר האָבען זיי קוים געקענט ארויס׳פּטר׳ן פונ׳ם הויף.

אויפ׳ן צווייטען טאָג, ווען איך בין געריטען קיין בודזין, געוואויר ווערען וואָס עס הערט זיך דאָרטען, האָב איך ר׳ סיני׳ן שוין מעהר ניט געטראָפען.

באַלד אין דער פריה האָט ער זיך אָפּגערעכענט מיט זיין בעל הבית, ארויסבאַקומען דאָס ביסעל געלד, וואָס איז איהם געקומען צום

זמן און, אָהן א זייגעזונד, אָהן א וואָרט, אוועק פונ'ם הויף און פאַר־שוואונדען געוואָרען אויפ'ן וועג, וואָס גערט קיין ראדאָמישלאָ.

*　*　*

יאָהרען־לאַנג פלעגט מען אין אונזער געגענד רעדען וועגען דער דאָזיגער „וואונדערליכער און לוסטיגער חתונה".

אָבער נאָך היינט, קנאַפּע פופציג יאָהר שפּעטער, אז איך דערמאָן זיך, פלאַמט מיר דאָס פּנים פאַר בושה, פאַר דעם מאוס'ן שטיקעל ארבייט, וואָס מיר האָבען דעמאָלט אָפּגעטאָן.

איך האָב בלויז די איינציגע פארטיידיגונג: מיר זיינען דאן געווען יונג, געלעבט אין „שוואוילטאָג" און ניט געהאט קיין שום דאגות. עס איז אונז אלעמען גוט געווען אויפ'ן הארצען, האָבען מיר זיך אביסעל א שפּיל געטאָן און ניט געגומען אין באטראכט יענעמס הארץ און גע־פיהלען...

43 — שמשון אשהיים

איינער פון די אינטערעסאנטעסטע און מאָדנע טיפּען אידען, וואָס האָבען געלעבט אין אונזער געגענד, איז געווען דער זעהר רייכער און נאָך מעהר קארגער, גוטס־באזיצער, שמשון רזשעמפּניאָווער, אָדער אשהיים. אויף א סך מיילען ארום, אין דער לענג און אין דער ברייט, איז זיין נאָמען געווען באוואוסט. יעדער האָט איהם געקענט און גע־מוזט צוגעבען, אז אזא איד ווי ער, איז אין ערגעץ ניט בנמצא...

שמשון אשהיים האָט געשטאַמט פון א בעל הבית'ישער, שטאָד־טישער משפחה און זיינער א ברודער איז געווען דער הויפּט־שוחט אינ'ם שטעדטעל שענדישאָוו, ביי ראָפּשיץ. ער אליין, שמשון, איז געווען א איד א יודע ספר, געהאט א זעהר שעהנע האנדשריפט און פלעגט שרייבען העברעאישע בריוולאך, פול מיט מליצות, פסוקים און גמרות, וואָס האָבען זיך שטענדיג זעהר שעהן אריינגעפּאסט צום ענין.

אין זיינע יונגע יאָהרען איז ער געווען אן ארענדאר אינ'ם דאָרף רזשעמפּניאָוו (א קליינע האלבע מייל פונ'ם דאָרף יאָזעפאָוו, וואו מיר האָבען געוואוינט, און מאנכע פון אונזערע פעלדער האָבען זיך גע־גרעניצט).

ווי אזוי איז ער געקומען אין דעם דאָזיגען דאָרף אריין און ווי אזוי ער האָט חתונה געהאט מיט דער אומוויסענדער און גראָבער מויד קריינדעל, ווייס איך ניט. אָבער לויט ווי איך האָב געהערט, איז ער געווען א בעלפער אין איהר פאָטער'ס קרעטשמע און דערנאָך גענומען זיין טאָכטער פאר א ווייב.

א היבשע פּאָר יאָהר האָט ער געוואוינט אין דערדאָזיגער קרעטשמע, ביז ער האָט אָפּגעקויפט דאָס גאַנצע גוט פונ'ם פריץ — א האלבער פּאָליאַק און א האלבער דייטש, אָבער א גאַנצער פארשווענדער — און אין עטליכע יאָהר ארום, האָט ער אויך אריינגעקראָגען בחצי חנם, פאר א שיבוש, די צוויי קלענערע גיטער, וואָס דער פריץ האָט איהם נאָך געהאט פארמאָגט. בסך הכל א זיבען־אכט הונדערט אקער גוטע פעלד, מיט א בראַנפען־ברויז דערצו.

אחוץ דעם האָט זיך שמשון אָפּגעגעבען מיט לייען געלד. ער האָט געגעבען גרעסערע הלוואות צו פּוילישע פּריצים, און קלענערע סכומים צו פארמעגליכע אידען, אָדער פּויערים, פאר גוטע פּראָצענטען.

ווען איך בין מיט איהם באקאנט געוואָרען, אין די נײַנציגער יאָהרען, האָט מען זיין פארמעגען געשאצט אין א פערטעל מיליאָן גולדען און ער האָט עס זיכער פארמאָגט — אויב ניט מעהר.

אָבער קארג איז דערדאָזיגער אויפגעקומענער גביר געווען — א שרעק. און ניט נאָר בלויז פאר פרעמדע — נאָר אפילו פאר זיך אליין און זיין אייגענעם בני בית.

אָנגעטאָן איז ער שטענדיג געווען אין די ערגסטע מלבושים, ווי דער ערגסטער אָרימאן, אן ארומשלעפּער. אפילו ווען ער איז געקומען צווישען מענשען, האָט איהם גאנץ ווענעיג געאַרט אין וואָס פאר א הילוך ער געהט.

פון צדקה געבען, איז שוין געווען אָפּגערעדט. דאָס איז ביי איהם שטענדיג געווען פארעכענט פאר ארויסגעוואָרפען געלד און, אויף ווי ווייט עס איז נאָר מעגליך געווען, האָט ער זיך אויסגעהיט צו מאכען אזעלכע אומזיסטיגע הוצאות...

ווען עס פלעגט אויפ'ן הויף קומען אן אָרימאן — ובפרט איינער פון די „שעהנע אידען", א רבני'ש אייניקעל—און ווי נאָר מען האָט איהם דערזעהען פון דער ווייטענס, איז דער גביר ר' שמשון ארייננגע־לאָפען אין א שטאל, אָדער שפּייכלער, און זיך אזוי לאנג אויסבאהאל־טען, ביז דעם „אייניקעל" איז נמאס געווארען דאָס ווארטען און איז אוועקפאָרען מיט ליידיגען.

עס האָט אָבער אויך געטראָפען, אז אזא „אייניקעל" איז אָנגעקומען אויפ'ן הויף אזוי פּלוצים, אז ר' שמשון האָט שוין קיין צייט ניט געהאַט זיך אויסצובאהאלטען. דעמאָלט פלעגט ער צוגעהן צום אייניקעל, איהם געבען שלום און זאָגען אז דער בעל הבית איז ערשט מיט א האלבע שעה פריהער, אוועקגעפאָרען אין שטאָדט אריין און וועט צוריקקומען שפּעט אין אווענד...

דער „שעהנער איד", מייסטענס א פרעמדער אין דער געגענד, האָט דעם ר' שמשון'ען ניט געקענט פערזענליך, האָט ער דעם אידען, מיט דעם אזוי אָרימען הילוך, אָנגענומען עפּעס פאר א שטיקעל דינער, איהם געגלויבט אז דער בעל הבית איז ניטאָ אין דער היים און ווייטער געפאָרען זיין וועגס.

זומער, אין די גרויסע היצען, האָט דער גביר געהאַט א מנהג,

אויפ׳ן הויף און אפילו אין די פעלדער, ארומצוגעהן אָן א שטיקעל דעקעל און אפילו באָרועס, אָהן שיך.

און ווי אזוי דאָס פירען זיינס איז געווען ביי זיך אין שטוב, אזוי איז עס געווען אויך אין פעלד און ווירטשאַפט.

די פעלדער אין רזשעמפניאָוו און אין די דריי פאָלוואַרקעס זיינען געווען גאַנץ גוטע, אָבער שרעקליך פארנאַכלעסיגטע.

די געשפּאַנען — די פערד און די אָקסען — זיינען געווען פיל ווייניגער אין צאָל, ווי אזא ווירטשאַפט האָט געדאַרפט האָבען און דערצו קליינע, דאַרע און שוואַכע. ער האָט זיי פשוט געזשאַלעוועט דאָס ביסעל היי און האָבער, וואָס זיי האָבען נויטיג געהאַט, אַז זיי זאָלען כח האָבען צו ארבייטען.

און דאָס זעלבע איז אויך געווען מיט די פאַראָבקעס און די אַנדערע משרתים פון דער ווירטשאַפט.

ער האָט קיינמאָל ניט געהאַט קיין לייטישען פאַראָבעק, נאָר בלויז אָפּגעלאָזענע גוים, אָדער האַלב־דערוואַקסענע שקצים, אַחוץ דעם, וואָס ער האָט קיינמאָל ניט געוואָלט צאָלען דעם געוועהנליכען פּרייז, וואָס אזעלכע פאַראָבקעס באַקומען — נאָר געזוכט מציאות — האָבען זיי אויך צו איהם ניט געוואָלט געהן אויף „סלוזשבע״, ווייל שפּעטער וואָלט זיי זעהר שווער אָנגעקומען צו באַקומען אַן אַנדערען, בעסערען, פּלאַץ. זיינע פאַראָבקעס און אַנדערע משרתים, האָבען געהאַט א זעהר שלעכ־טען נאָמען און קיין לייטישער פּאָסעסאָר האָט זיי ניט געוואָלט צו־נעמען.

זיין קאַרגשאַפט האָט דערגרייכט אזוי ווייט, דאָס אָפט — ובפרט זומער־צייט, ווען עס איז פאַר די פערד פאַראַנען א סך ארבייט אין די פעלדער—פלעגט ער געהן צו פוס קיין ראַדאָמישלאַ, איבער צוויי מייל וועגס, אדער שצוצין, אַנדערהאַלבען מייל. ער האָט זיך פאַרלאָזט דאַרויף, וואָס אויפ׳ן וועג וועט ער שוין אָנטרעפען א באַקאַנטען גוי, אָדער א אידישען פּאָסעסאָר, וואָס וועט איהם ארויפנעמען אויפ׳ן וואָגען . . .

די פעלדער זיינע האָבען זיך, ווי שוין געזאָגט, געגרעניצט מיט די אונזעריגע אין יאָזעפאָוו.

און ווייל ער האָט קיינמאָל ניט געהאַט קיין ריכטיגען און פאַר־אַנטוואָרטליכען פּאַסטוך, אָדער פאַראָבעק, נאָר בלויז קליינע, האַלב־דערוואַקסענע, שקצימלאַך, פלעגען זיינע בהמות, איבערהויפּט די פערד, אין דער נאַכט־צייט, פאַרקריכען אויף אונזערע פעלדער און דאָרטען

אַנמאַכען גרויסע שאָדענס. מיר האָבען אָפט מיט איהם געמוזט האָבען משפטים פאַר'ן דאָרפס־שופט.

ער האָט אָבער קיינמאָל ניט געוואָלט מקיים פסק זיין און פאַר־גיטיגען דעם שאָדען. קלאָגען איהם אין געריכט, האָט אונז ניט גע־פּאַסט, און אַזוי האָבען מיר געהאַט כסדר שאָדענס און דערפון גע־ליטען...

די ערשטע געלעגענהייט, וואָס מיין שוואָגער בערל לעוו און זיין ווייב, די אשת חיל איידעל, האָבען געהאַט זיך צו באַקענען מיט שמשון אשהיים, איז געקומען טאַקע צוליב אַזא פעלד־שאָדען. עס איז געווען זומער און די פעלד־ארבייט האָט פשוט געברענט. פאַרטאָג האָבען די פּאַראָבקעס, וואָס האָבען געפּאַשעט אונזערע פערד אויף א לאָנקע, געבראַכט מיט זיך שימשי'ס (די גוים פלעגען איהם רופען „שימשי") זעקס פערד, וואָס האָבען אין דער נאַכט אָנגעמאַכט א גרויסען שאָדען אין א ווייצען־פעלד. איידעל האָט געהייסען די פערד פאַרשליסען אין א שטאָל. אז מען וועט נאָך זיי קומען, וועט זי זיך הייסען גוט באַ־צאָלען פאַר'ן שאָדען.

מען איז נאָך די פערד ניט געקומען א גאַנצען טאָג און איידעל האָט שוין אין זינען געהאַט צו שיקען נאָכ'ן שופט, אז ער, מיט זיינע געשוואָרענע אָפּשאַצערס, זאָלען אָנקוקען דעם שאָדען און איהם אָפּ־שאַצען.

אָבער פאַרנאַכט האָט זיך באַוויזען א איד, פון א יאָהר פופציג, אינ'ם בלויזען העמד, אָהן א רעקעל און א באָרוועסער דערצו. די שטיוועל האָבען ארונטערגעהאַנגען איבער די אקסלען.

ער איז אריין אין הויף, שטיל און דרך ארץ'דיג, און איז געבליבען שטעהן ביי דער טיר, ווי עס איז דער שטייגער פון די ריכטיגע אָרימע לייט.

איידעל, וועלכע האָט דעם אידען ניט געקענט, האָט באַלד ארויס־גענומען א „פירער" (א מטבע פון פיר גראַצער) און איהם דערלאַנגט און ביי איהם אויך געפרעגט, אויב ער וויל עפּעס עסען?

— איך בין ניט אהערגעקומען נאָך געלד — האָט דער איד געענטפערט — איך בין אייער שכן שמשון פון רזשעמפּניאָוו און איך וויל אייך בעטען, מיר אַרויסצוגעבען מיינע פאַרנומענע פערד.

דאָס ווייבעל האָט זיך, נעבאך, אזוי פאַרשעהמט, אז זי איז אריינ־געלאָפען אין א צווייטען צימער און שוין געלאָזט איהר מאַן פאַר־האַנדלען וועגען דעם שאָדען. דער שכן האָט טאַקע צוגעזאָגט צו באַ־צאָלען, ער האָט דאָס אָבער קיינמאָל ניט געטאָן.

שמשון אשהיים האָט זעהר ניט ליב געהאט זיך צו לאָדענען אין די געריכטען. א דין תורה אודאי ניט.

אויב אימיצער, — סיי איד, סיי פויער, סיי פריץ — איז איהם שולדיג געווען געלד, האָט ער איהם, כמעט קיינמאָל ניט, געקלאָגט אין געריכט. ער האָט געלאָזט דעם חוב אזוי לאנג שטעהן, ביז יענער האָט זיך מיישב געווען צו באצאָלען. על פי רוב, איז דאָס געלד אינגאנצען פארפאלען געוואָרען.

פונדעסטוועגען האָט מען אין די געריכטס־הייזער גאָר אָפט זיין נאָמען דערמאָנט — אלס שולדיגער.

אויב ער האָט מיט אימיצען געהאנדעלט (ער האָט געהאט א סך געשעפטען און אויך אַ בראנפען־ברויז) און ער האָט געדאַרפט יענעם ארויסצאָלען געלד, האָט ער דאָס קיינמאָל ניט געטאָן מיט זיין גוטען ווילען. דאָס הארץ האָט איהם פשוט ניט דערלאָזט טאָן אזא זאך. מען האָט איהם דערצו געמוזט צווינגען דורכ'ן געריכט.

פאַר איהם איז אָבער נאָך ניט גענוג געווען, וואָס מען האָט איהם געקלאָגט און געגען איהם ארויסבאקומען א „ווירדאָק" (אורטייל). ער האָט נאָך אלץ ניט געצאָלט, ביז מען האָט „געפענדעט" זיינע בהמות און זיי שוין געהאלטען ביים ארויספירען אויפ'ן יריד, אָדער אויף אן עפענטליכער ליציטאציע צו פארקויפען. ערשט דעמאָלט האָט ער, באין ברירה, באצאָלט דעם קרן מיט די פילע געריכטס־קאָסטען, וואָס האָ־בען אָפטמאָל אָנגעטראָפען א סך מעהר ווי דער אייגענטליכער קרן. אנדערש האָט מען פון איהם גאָרניט געקענט ארויסקריגען. ער אליין האָט צוגעגעבען, אז מען האנדעלט געגען איהם גאנץ ריכטיג. אָבער דאָס הארץ האָט איהם בשום אופן ניט געלאָזט זיך פירען ווי אנדערע מענשען.

מיינט איהר דאָך, אז צוליב אזא פירען זיך און אזא שלעכטער בעל הבית'ישקייט, איז ער געוואָרען אן אָרימאן? ניין, פונקט פאַר־קערט! זיין עשירות איז געוואקסען און יעדע עטליכע יאָהר האָט מען געהערט, אז שמשון האָט געקויפט א ניי גוט, אָדער געגעבען צו א פוילישען פריץ א גרויסע הלוואה, אויף גאָר גוטע פראָצענטען.

ער האָט געהאט אכט, אָדער ניין קינדער, אלע רייכע און גוט פאַר־זאָרגטע. מען האָט זיי געקענט איינטיילען אין צוויי קלאסען: די עלטערע פיר קינדער, וואָס זיינען געבאָרען און דערצויגען געוואָרען בשעת ער איז נאָך ניט געווען אזוי רייך, זיינען געווען א היבש ביסעל פארגרעבט און ווייניג־וואָס געלערנט. מיט זיי האָט ער געטאָן שידוכים מיט רייכע, אָבער גראָבע דאָרפס־לייט.

די פיר, אָדער פינף, אינגערע קינדער זיינען שוין געווען אַביסעל בעסער דערצויגען. ער האָט מיט זיי געטאָן שידוכים פון ווייטערע גרעסערע שטעדט, פון קאָלאָמיי און קראָקע. די מחותנים זיינע זיינען געווען אויפגעקומענע און פּראָסטע מענשען.

פון יחוס האָט ער גאָר ניט געהאלטען. כאָטש ער איז בטבע געווען אַן איידעלער מענש און עס איז געווען מיט וועמען גאַנץ פיין צו פאַר־ברייגגען, האָט אָבער זיין גרויס ליבשאפט צו געלד איבערגעוואויגען אַלע זיינע מעלות און עס איז פון זיי געוואָרען גאָלע חסרונות.

שמשון אשהיים איז געווען א טיפּ איד, וואָס זיינס גלייכען איז זעהר שווער צו געפינען. מען פלעגט זיך וועגען איהם אַנדערצעהלען אַזויפיל מעשה׳לאַך, הלצה׳לאַך, גלייך־ווערטלאַך און לעגענדען, אַז מען וואָלט דערפון געקענט מאכען א גאַנצען בוך.

אויך איך, וואָס בין געווען זיין שכן במשך היבשע עטליכע יאָהר און, צוזאמען מיט מיין שווער געהאט מיט איהם פארשידענע געשעפטען — וואָלט וועגען איהם נאָך געהאט גאָר א סך צו דערצעהלען. אבער איך גלויב, אז פון דעם ביסעל, וואָס איך האָב וועגען איהם געשריבען, קען מען זיך שוין מאכען א גאַנץ גוטען באגריף, וואָס פאר א מין פּארשוין דער דאָזיגער ר׳ שמשון אשהיים איז געווען...

44 — גנבות

אין א פריערדיגן קאפיטעל האָב איך געזאָגט, אז אונזער געגענד איז געווען א זיכערע און אז מען האָט דאָרטען כמעט קיינמאָל ניט געהערט פון וויכטיגע גנבות.

עס איז אמת, אַז פון גאָר גרויסע גנבות, אַזעלכע ווי זיי קומען פאָר אין די גרעסערע שטעדט, האָט מען טאַקע ביי אונז ניט גע־געוואוסט. פשוט ס'איז ניט געווען ביי וועמען און וואָס צו גנב'ענען, און עס זיינען אויך ניט געווען די ריכטיגע און געשיקטע גנבים, דער־פאַר אָבער קלענערע גנבות זיינען ביי אונז געווען, ווי מען פלעגט צו־זאָגן, א וואָכעדיגער גאַנג, מעשים בכל יום.

אידען אין אונזער געגענד פלעגן זאָגן:

— יעדער פויער איז בטבע א גנב. דער וואָס גנב'עט ניט, איז אָדער א פוילער, אָדער האָט פשוט מורא פאַר קלעפּ...

אַז א פויער איז אריינגעפאַלען צו אַ זשאַנדאַר אין די הענד פאַר עפּעס א גנבה, איז איהם שוין ניט געווען וואָס מקנא צו זיין.

אויב ער האָט זיך ניט אזוי גיך מודה געווען ווי דער זשאַנדאַר האָט געוואָלט, האָבען איהם שוין ניט געפעהלט קיין קלעפּ, פּעטש, בוכצעס אין זייט מיט'ן שטיוועל, אָדער מיט דער „קאָלבע" פונ'ם ביקס, און אנדערע אַזעלכע אַנגענעמע קערפּערליכע באהאנדלונגען, כאָטש לויט'ן געזעץ, האָט דער זשאַנדאַר קיינעמען ניט געטאָרט שלאָגען, בלויז ארעס־טירען און ברענגען צום געריכט.

אָבער ניט קוקענדיג אויף דער „באהאנדלונג", האָט דער פויער פאַרט ניט געקענט געהן געגען זיין איינגעבאָרענע נאַטור און ניט גנב'ענען, און וואו ס'האָט זיך איהם נאָר געלאָזט — איבערהויפּט ביים אידישען פּאָסעסאָר.

ביי א פויער איז די מינדעסטע זאַך אפילו, געווען א קרן.

א פויער פלעגט זיך „לאַקעמען" אפילו צו גנב'ענען א טשוואָק, אויב ער האָט נאָר געהאַט מיט וואָס און געקענט איהם פון דער וואַנט ארויסרייסען: „פשידא שיע", עס וועט צונוץ קומען...

א אידישער פּאַסעסאָר און זיינע בני בית האָבען געמוזט האָבען הונדערט אויגען אין קאָפּ, כדי אכטונג צו טאָן אויפ'ן ארבייטער אז ער זאָל ניט באַ'גנב'ענען. סיי זומער אין פעלד, סיי ווינטער אין סטאָדאָלע, אין שפּייכלער אדער אין שטאַל.

ווי אזוי איין פּויער, למשל, פלעגט זיך אן „עצה געבען", כדי צו האָבען — אויפ'ן חשבון פונ'ם פּאַסעסאָר און פון אנדערע פּויערים — גאָר א סך היי און אויך תבואה, איז באמת כדאי צו באשרייבען, אלס ביישפּיל פון גויאישער כיטרעקייט.

ניט ווייט פונ'ם יאַזעפּאָווער הויף האָט געוואוינט א גוי, מיט'ן נאָמען שימעק. ער האָט אין גאנצען געהאַט א דריי־פיר אקער לאַנד און וואָלט נאַטירליך געדאַרפט פארעכענט ווערען צווישען די אָרי־מערע גוים. אָבער צוליב זיינעם א קלוגען איינפאַל, איז ער געווען גאַנץ רייך. געהאַט א צעהן־צוועלף גוטע בהמות און דערצו אויך א סך היי און שטרוי.

דאָס היי און שטרוי האָט איהם גאָר ניט געקאָסט. ער האָט עס, מיט גאָר קליינער מיה, אראָפּגענומען—ניט ווי יעדער איינער פון די פעלדער — נאָר פון די בוימער, וואָס זיינען געוואַקסען ביי זיין פעלד.

די גאַנצע געגענד ארום יאַזעפּאָוו איז א נידריגע און עס זיינען דאָרטען פאַראַנען גאָר א סך לאָנקעס. פּויערים פון א סך ארומיגע דערפער קומען אהין קויפען היי און קלעע פאַר זייערע בהמות.

דאָס פעלד, וואָס דער פּויער שימעק האָט פאַרמאָגט, איז געווען א שמאָלס אָבער א לאַנגס און עס האָט זיך געפונען ביי ביידע זייטען פון א פעלד־וועג, אויף וועלכען מען האָט געמוזט פירען היי־קלעע און תבואות. דער פאַרקער איז דאָרטען געווען אזוי גרויס, אז יעדען זומער זיינען דאָרטען, בלי שום גוזמא, פאַרביינעפאָרען א טויזענד געלאָדענע וואָגענס.

האָט זיך דערדאַזינגער שימעק אן עצה געגעבען: ער האָט פאַר־פלאַנצט, אויף ביידע זייטען פון „זיין וועג", א פופציג־זעכציג „ווערזש־באָווע", ווערבע־בוימער, צו א פינף און צוואַנציג אויף יעדער זייט. אז א וואָגען איז דורכגעפאָרען דאָס דאָזיגע שטיקעל פעלד, האָבען די צווייגען — ער האָט שוין גוט געוואוסט ווי אזוי זיי צו האַלטען אין דער ריכטיגער הויך — געהאַלטען אין איין רייסען היי, קלעע, אדער זאַנגען ותבואה. שימעק, זיין ווייב און די „ממזרים" זיינע, האָבען מיט לאַנגע גראַבליעס, דאָס אַלץ דערנאָך אראָפּגענומען פון די בוימער, און דאָס וואָס האָט זיך אָנגעקליבען, געטראָגען אין זיין סטאָדאָלע.

אויף אזא אופן האָט ער יעדען זומער אָנגעזאַמעלט א דרייסיג־פערציג וואָגענס היי און קלעע, אחוץ א היבש ביסעל תבואות. ער איז דערפון געוואָרען פארמעגליך, געהאט א סך בהמות, אָבער קיינער האָט איהם גאר ניט געקענט טאָן. ער איז געווען א רויבער, אויף א געזעצ־ליכען אופן...

* * *

איך בין דאָ ניט אויסען צו שרייבען וועגען די פילע גנבות, אפילו בלויז קליינע, וואָס פויערים זיינען באַגאנגען אין יאָזעפאָוו, און וואָס האָבען יעדען יאָהר באַטראָפען שעהנע עטליכע הונדערט גולדען. איך וויל דאָ בלויז שרייבען וועגען צוויי, גאָר אינטערעסאַנטע, גנבות. דער לעזער וועט שוין קענען האָבען א שטיקעל באַגריף וועגען די אנדערע.

איך האָב שוין געהאט געשריבען, אז מיר האָבען אין יאָזעפאָוו זיך א סך אָפּגעגעבען מיט טימאָטהעע־זאָמען.

דאָס איז אזא מין סחורה, וואָס מען קען דערביי פארדינען א סך געלד. אָבער דערפאַר פאָדערט עס ארבייט, און דערצו לאַנגזאַמע און פאָרזיכטיגע, עד אין לשער.

איך וויל דאָ ניט רעדען וועגען דער פאָרזיכטיגקייט, וואָס מען מוז אָנווענדען שוין ביים שניידען די זאנגען און ביים אריינפירען די בינטלאך, אז דער אזוי־טייערער זאָמען זאָל ניט פארלאָרען געהן. איך וויל דאָ בלויז זאָגען וואָס מען מוז טאָן ביים דרעשען און ריינינגען די סחורה.

דער זאָמען פון טהימאָטהעע איז עהנליך צו מאָהן. אָבער ער האָט אויף זיך א דין הייטעל פון זילבער־קאָליר, און וואָס מעהר ווייסער און העלער ער איז, אלץ א העכערען פרייז — אָפטמאָל ביז פערציג גולדען פאר הונדערט קילאָ — קען מען פאר איהם באַקומען. אויף דער מאַשין טאָר מען איהם ניט דרעשען. פון די אייזערנע „צעפּעס" וואָלט ער פארלאָרען די דינע זילבערנע הייטלאך און זיין ווערט וואָלט געווען גאָר קליין. מוז ער דערפאַר געדראָשען ווערען מיט דער האַנד. די שטרוי איז זעהר הארט און מעהר ווי 15־20 בינטלאך קען א פויער, דורך א טאָג ניט אויסדרעשען.

אָבער פליעוועס און שפריי איז פון דעם פאַראַנען גאָר אָהן א שיעור, גאַנצע בערג. אויב זעקס פויערים דרעשען אויס א הונדערט בינטלאך, האָבען שוין דריי שיקסעס א גאַנצען טאָג צו טאָן ביי דער רייניגונגס־מאַשין (מלינעק), ביז זיי באַקומען ארויס פון דעם גרויסען באַרג די קליינע, זילבערנע, קערנדלאך.

עס איז דעמאָלט אין יאָזעפאָוו געווען א זעהר גוט יאָהר פון א סך טימאָטהעע. מיר האָבען געהאַט צום פארקויפען איבער הונדערט זאַק און דערצו פאר גאָר א הויכען פרייז. אָבער ארבייט האָבען מיר דערביי געהאַט א גאַנצען ווינטער, אָהן אַן אויפהער.

אחוץ צוועלף דרעשער — אין צוויי סטאָדאָלעס — האָבען יעדען טאָג אינ'ם שפייכלער, געארבייט פינף־זעקס שיקסעס ביים רייניגען און זיפען די קערנער. איך בין געווען באַשעפטיגט א גאַנצען טאָג — באַלד דאָ, באַלד דאָרטען.

געוועהנליך האָבען יעדען טאָג געארבייט דיזעלבע דרעשערס און דיזעלבע שיקסעס און יעדער האָט שוין געהאַט זיין באַשטימט טועכץ.

מיר האָבען זיי — איבערהויפּט די שיקסעס — געהאַלטען פאר עהרליכע, און ניט אַזוי שטארק געהיט. ובפרט אַז מען האָט ניט מעהר ווי בלויז צוויי אויגען און אין דער צייט, ווען מען געפינט זיך אויף איין אָרט, אָדער גאָר פאר א ווייל'ע אין הויז, ביים ווייב און קינדער— קען מען, ביים בעסטען ווילען, ניט אכטונג געבען ערגעץ אנדערש . . .

*   *   *

איך קען זיך מעהר ניט געניג דערמאָנען, ווי אַזוי דאָס איז ארויסגעקומען: צי מען האָט געקראָגען עפּעס א פארדאַכט אויף א געוויסער שיקסע, אָדער אַז עס האָט זי איינע פון איהרע מיטארביי־טאָרינס גע'מסר'ט, אַז זי האַלט אין איין גנב'ענען טהימאָטעע־זאָמען און שיט דאָס, בשעת דעם רייניגען, אריין אין א זעקעלע, וואָס זי האָט אָנגעבונדען אונטער איהרע קליידער, אויפ'ן בלויזען לייב . . .

איך געדענק אבער, אַז איך, מיין ווייב און אונזער ווירטשאַפטער, האָבען באַשלאָסען מיט דער שיקסע גאָר קיין שום טענות ומענות ניט צו האָבען, נאָר זי אַזוי צו איבערראַשען, אַז זי זאָל ניט וויסען, פון וואַנען דאָס האָט זיך צו איהר גענומען.

איך, צוזאַמען מיט'ן ווירטשאַפטער, זיינען אריין אינ'ם שפייכלער, וואו די שיקסעס האָבען גערייניגט דעם טהימאַטהעע. איך בין צוגע־גאַנגען צו איינער פון זיי, טעקלא האָט זי געהייסען, און ניט זאָגענדיג איהר קיין איין וואָרט — האָב איך, מיט ביידע הענט, געגעבען א הויב־אויף דאָס קלייד איבער'ן קאָפּ. די איבערראַשטע שיקסע איז געבליבען שטעהן אין א קורץ העמד, מיט'ן בלויזען נאַקעטען אונטער־קערפּער . . . און די גנבה איז ריכטיג געפונען געוואָרען!

ארום איהר בלויזען לייב איז געווען ארומגעבונדען א פעסטער, לייוועַנטענער באַנד און פון איהם האָבען ארונטערגעהאַנגען צוויי זעקעלאַך, ביידע שוין האַלב אָנגעפילט מיט טהימאָטהעע־זאָמען! . . .

עס איז באַלד געוואָרען א שרעקליך געשריי און געפּילדער. די שיקסע האָט זיך געוואָרפען און „געריטשעט", ווי א געקוילעטע בהמה. די אַנדערע שיקסעס האָבען אויך געשריען און איך — בלייך ווי די וואַנט — האָב אויך ניט געשוויגען...

עס האָט אין גאַנצען גענומען עטליכע מינוטען און א סך ארביי־טער זיינען זיך צוזאַמענגעלאָפען אין'ם שפּייכלער, צוצוקוקען דאָס בייזע וואונדער.

אָבער מיין ווירטשאַפטער — א זעהר קלוגער און דורכגעטריבענער איד, א געוועזענער פּאַסעסאָר, מיט'ן נאָמען ר' מרדכי בראַנד — האָט זיך גאָר ניט פארלאָרען.

איידער עס זיינען נאָך אוועק עטליכע מינוטען, זיינען שוין גע־שטאַנען א פּאָר גוטע פערד איינגעשפּאַנט צום וועגעלע. ער צוזאַמען מיט מיר, זיינען אין דער גרעסטער שנעלקייט, געפאָרען אין דאָרף אריין. דאָרט האָבען מיר גענומען דעם דאָרפס־שופט און איינעם פון זיינע „פּשישענזשניקעס" (געשוואָרענע), אוועק צום הויז פון דער שיקסע'ס עלטערען און דאָרטען אָנגעהויבען מאכען א רעוויזיע.

די גאַנצע טראַנסעקציע איז צוגעגאַנגען אזוי שנעל, אז מען האָט אין'ם דאָרף נאָך גאָר ניט אָנגעהויבען וויסען וועגען דער שיקסע און דער גנבה, וואָס מען האָט געפונען ביי איהר.

דער רעזולטאַט פון דער אזוי־אומדערוואַרטעטער רעוויזיע, איז געווען א זעהר גלענצענדער. עס האָט ניט לאַנג גענומען און מיר האָבען, אויפ'ן בוידעם, פארשטופּט אין א ווינקעל, צווישען דעם היי, געפונען צוויי זעק מיט טימאָטהעע, פון א ערך פון קנאַפּע הונדערט און פופציג פונט, וואָס האָבען געהאַט א ווערט פון עטליכע און פערציג גולדען.

עס וואָלט מיר פארנומען צופיל פּלאַץ, ווען איך זאָל וועלען אויס־פיהרליך שילדערען, ווי אזוי דידאַזיגע טשיקאַווע הויז־אונטערזוכונג איז צוגעגאַנגען און ווי מיר האָבען ווידער געמוזט אויפהויבען ווייי־בערישע „ספּאָדניצעס" (קליידלאך) און אויך די „אינטערעסאַנטע" נאַרישע טענות, וואָס דער פּויער און זיין „באבא" (ווייב), האָבען אוועקגעלייגט, ווען מיר האָבען די גנבה אנטדעקט.

איך וויל אָבער וועגען דעם ניט מאריך זיין און בלויז איבער־געבען, אז איך האָב געהייסען דעם שופט, צו פארזיגלען די צוויי זעק מיט'ן טהימאָטהעע מיט זיין חתימה און זיי דערווייל אוועקפירען אין גמינע.

איך האָב דערנאָך געסטראַשעט דעם גוי, אַז איך וועל איהם מיט זיין באַבאַ, און איבערהויפּט די שיקסע, פאַרקלאָגען אין געריכט.

דערצו איז עס אָבער ניט געקומען. דער שופט און עטליכע פּויע־רישע בעלי בתים האָבען זיך גענומען צו הילף דעם אידישען ארענדאר אפרים, וואָס האָט ביי מיר געהאַלטען די קרעטשמע, און אַלע צו־זאַמען האָבען זיי אַזוי לאַנג געבעטען און פשוט פאַראַרבייט מעשים — זיי זיינען אפילו געווען אין ראַדאָמישלאָ, ביי די „סטאַרי פּאַני", די באָבע רחמה — ביז זיי האָבען ענדליך גע'פּועל'ט און איך האָב ניט אָנגעגעבען אין געריכט. איך האָב זיך ניט געוואָלט צו־פיל איינרייסען מיט דער גאַנצער „גראָמאַדאַ" (געמיינדע) פּויערים. ובפרט, אַז דאָס גוט יאַזעפּאָוו האָט זיך געפונען אין מיטען פרייען פעלד און פון'ם הויף ביז אין'ם דאָרף אריין איז געווען פריי פון אַלע פיר זייטען, און מען האָט געמוזט געהן אַן ערך פון אַ קילאָמעטער, ביז צו אַ מענשליכער וואוינונג...

— מיט אַ גוי טאָר מען זיך ניט צופיל איינרייסען — פלעגט מען זאָגען אין אונזער אומגעגענד — ער איז ווי אַ „בייזער וואָרעם"...

די שיקסע איז אָבער אוועק פון'ם דאָרף, ערגעץ צו קרובים, און מעהר האָט מען זי שוין ניט געזעהן.

* * *

די צווייטע גנבה, וואָס איז פאָרגעקומען מיט עטליכע יאָהרען שפּעטער, איז געווען אַ מעהר אינטערעסאַנטערע און דערצו אַ גאָר אויפ־רעגענדע. עס האָט אונז געקאָסט זעהר פיל מיה, ביז עס איז אונז געלונגען צו כאַפּען דעם גנב.

אחוץ דעם טימאָטהעע־זאָמען, וועגען וועלכען איך האָב שוין פריער געשריבען, האָבען די יאַזעפּאָווער פעלדער אויך ארויסגעגעבען אַ סך ווייץ און האָבער (צו אנדערע תבואות איז די ערד ניט געווען מסוגל) און אַז עס איז געווען אַ גוט יאָהר, פלעגען מיר פאַרקויפען צו פינף־זעקס הונדערט קילאָמעטער ווייץ און האָבער, אחוץ דעם וואָס מען האָט געדאַרפט האָבען פאַר'ן אייגענעם, הויפישען, פאַרברויך.

ביידע סאָרטען תבואות פלעגען געדראָשען און גערייניגט ווערען מיט מאַשינען. אויבען, מיט אַ שטאָק העכער, איז געשטאַנען די גרויסע דרעש־מאַשין. די תבואה איז אריינגעפאַלען אין'ם „מלינעק" (רייני־גונגס־מאַשין), ביי וועלכער עס איז שטענדיג געשטאַנען אַ שיקסע, וואָס האָט די שוין ריינע תבואה צוזאַמענגעשאַרט אין אַ הויפען.

ביידע מאַשינען וועלכע זיינען געווען פאַראייניגט אין איין ווערק, זיינען באַטריבען געוואָרען פון איין „קיעראַד", אין וועלכען עס האָבען זיך שטענדיג געדרייט פיר פערד און איהם אַזוי באַוואויגען.

פאַרנאַכט, אַזוי א שטונדע איידער מען האָט אויפגעהערט צו אַר־בייטען, אין סטאָדאָלע, האָט מען זיך גענומען צו דער „זביאָרקע". מען האָט די תבואות אריינגעשיט אין זעק, ארויפגעלייגט אויף א וואָגען און איבערגעפירט צום שפייכלער, וואָס האָט זיך געפונען אויפ'ן הויף, א הונדערט איילען אוועק פון די סטאָדאָלעס.

ניט אַלע טאָג איז די „זביאָרקע" געווען דיזעלבע. אָבער געוועהנליך פלעגט צו זיין א צוואַנציג זעק ווייץ, אָדער א פערציג־פופציג זעק האָבער, לויט ווי די בינטלאַך האָבען ארויסגעגעבען.

צווישען צוועלף און איינס איז געווען מיטאָגס־שטונדע. די ארביי־טער זיינען ארויס פון די סטאָדאָלעס, געגעסען זייער מיטאָג און די פערד זיינען אריינגעפירט געוואָרען אין דער נאָהענטער שטאַל. דורך דער צייט פון מיטאָג, זיינען די דריי גרויסע סטאָדאָלעס געווען פוסט און פאַרלאָזען און קיין שום בן אדם האָט זיך דאָרטען ניט געפונען.

* * *

מיטאַמאָל האָט מיין ווייב, די אשת חיל, וואָס איז אומעטום געווען פול און אויך אונזער ווירטשאַפטער, ר' מרדכי בראַנד, אָנגעהוי־בען צו באַמערקען, אַז די קופּע תבואה (עס האָט זיך דעמאָלט געהאַנ־דעלט וועגען האָבער) האָט, ווען זיי קומען אריין אין סטאָדאָלע נאָכ־מיטאָג, ניט דעמזעלבען אויסזעהען ווי פאַרמיטאָג.

עס איז ביי זיי אויפגעקומען א פאַרדאַכט, דאָס מיטאָג־צייט, ווען די סטאָדאָלע איז פאַרשלאָסען, קומט אימיצער און נעמט תבואה פון דער קופּע.

ווי איך האָב שוין געשריבען (אינ'ם קאַפּיטעל וועגען וועלוועלע דאַמאַסק) זיינען די געביידעס פונ'ם יאַזעפּאָווער הויף שטענדיג געווען אין א שלעכטען צושטאַנד. דאָסזעלבע איז אויך געווען דער פאַל מיט די רטאָדאָלעס: עס זיינען אפילו געווען דריי גרויסע און באַקוועמע געביידעס, אבער אָנשטאַט, ווי געוועהנלאַך, צו האָבען ווענט פון האָלץ, זיינען זייערע ווענט באַשטאַנען פון געפלאָכטענע ווייערזשבאָווע צווייגען.

דאָס איז געווען א שטיקעל מעלה, ווייל די לופט האָט געהאַט א לייכטען צוטריט. דער חסרון איז אָבער געווען א נאָך פיל גרעסערער, וואָס פאַר גנבים זיינען אַזעלכע ווענט געווען א גאָר קנאַפּע באַוואָ־רעניש...

אז מיין ווייב און דער ווירטשאפטער האָבען אָנגעהויבען צו באַ־קומען א פארדאכט, וועגען דער קופּע תבואה אין סטאָדאָלע, האָבען זיי פארדאָפּעלט זייערע אויפמערקזאמקייט: זיך געמאכט געוויסע סימנים, ווען זיי זיינען אוועק צום מיטאָג און נאָכגעזעהען אויב דיזעלבע צייכענס זיינען נאָך פאראנען ביי זייער צוריקקומען.

עס האָט גענומען בלויז עטליכע טעג, און מיר זיינען שוין געווען איבערצייגט, אז מען גנב'עט יאָ פון דער קופּע, און אז יעדעס מאָל פעהלט אַן ערך פון א זאק האָבער. דאָס איז אָבער פאר אונז נאָך געווען ווייניג. מיר האָבען באשלאָסען, אז מיר מוזען אַלעס אָנווענדען, כדי דעם גנב צו כאַפּען.

דער ווירטשאפטער, ר' מרדכי, האָט אויף זיך גענומען דידאָזיגע שווערע, אָבער אינטערעסאנטע ארבייט.

בשעת יעדער איז, אין דער מיטאָג־צייט, ארויס פון די סטאָדאָלעס און זיך געזעצט אין דרויסען, אָדער אויפ'ן נאָהענטען הויף און די שטאַלען, עפּעס צו איבערבייסען, איז ער פארבליבען אינעווייניג, באַ־האַלטען צווישען די בינטלאך תבואות, ניט ווייט פון דער קאמער, וואו די קופּע שוין־געדראָשענע און גערייניגטע תבואה איז געלעגען.

א צוויי־דריי טעג איז זיין וואכזאמקייט געווען אַן אומזיסטע. דער גנב איז ניט געקומען און די קופּע תבואה איז אויך ניט גערירט גע־וואָרען.

מיר האָבען שוין אָנגעהויבען מורא צו באקומען, אז דער גנב האָט זיך דערוואוסט, אז מען היט די תבואה אויך מיטאָג־צייט און דערפאר האָט ער אויפגעהערט זיך צו באווייזען.

אָבער די שפּעטערע פּאסירונגען האָבען באוויזען, אז ניט דאָס איז געווען די אורזאכע פונ'ם גנב'ס ניט־קומען. ער האָט וועגען דעם גאָר קיין פארדאכט ניט געהאַט און איז בלויז דערפאר ניט געקומען, ווייל ער איז מיט עפּעס אַנדערש געווען באשעפטיגט. פון ווירטשאפטער'ס אָנוועזענהייט, האָט ער גאָר קיין שום אהנונג ניט געהאַט.

אויפ'ן פערטען טאָג, ווען ר' מרדכי איז געווען באהאַלטען צווי־שען די בינטלאך, האָט ער פּלוצים דערזעהען, ווי א הויכער פּויער, מיט א טיכעל אויפ'ן פּנים, מען זאָל איהם ניט דערקענען, און מיט א זאק אין האנט, דערנעהענטערט זיך צו דער קופּע תבואה.

ווען ר' מרדכי וואָלט ניט געווען געוואָרען אזוי איבערראשט, וואָלט געווען דאָס פּראקטישסטע צו לאָזען דעם גוי אָנשיטען דעם האָבער אין זיין זאק און ארויפלייגען אויף זיינע פּלייצעס, און ערשט דערביי איהם צו איבערראשען און ארונטערצורייסען דאָס טיכעל פונ'ם פּנים.

אָבער ר׳ מרדכי איז שוין באַלד אין אָנפאנג, אזוי איבעראַשט געוואָרען, און תיכף ארויסגעלאָזט א הויכען געשריי, אז דער גנב איז תיכף אויפמערקזאם געוואָרען און איז שוין ניט אריין צו דער קופּע תבואה, נאָר דורך איינע פון די וואַנט־לעכער אנטלאָפען.

די וועגט פון דער סטאַדאָלע האָבען געהאט גענוג לעכער, אז א געשיקטער גנב זאָל דורך זיי קענען ארויס. ער איז טאקע אנטלאָפען אין ווייטען פעלד אריין, אויף דער זייט וואָס איז געווען אוועק פון׳ם הויף.

ר׳ מרדכי׳ס געשריי איז אָבער ניט געווען קיין אומזיסטער. עס זיינען זיך באַלד צוזאמענגעלאָפען אלע ארבייטער, וואָס האָבען געאר־בייט אין די סטאַדאָלעס, פּויערים, שקצים און שיקסעס, אלע צוזאמען אן ערך פון א דרייסיג מענשען און צוזאמען מיט׳ן ווירטשאפטער האָבען זיי זיך געלאָזט לויפען נאָכ׳ן גנב.

זייער אלעמענס לויפען איז אָבער געווען אזא שוואכער, אז דער גנב האָט באקומען א צו־גרויסען פאָרשפּרונג און זיי האָבען איהם ניט געקענט — און אפשר אויך ניט געוואָלט — כאַפּען...

אונזערע פעלדער זיינען געגאנגען ביז צום וואסער „ברעג״ און דאָרטען האָבען זיי זיך געענדיגט.

אָבער הארט ביים ברעג, האָט געוואָהנט אן אלטער און גאָר רייכער פּויער, מיט׳ן נאָמען סאידאָק. ער האָט פארמאָגט ביים וואסער א גאַנצע ווירטשאפט פון מעהרערע געביידעס, סטאָדאָלעס, שטאַלען, און אנדערע עהנליכע. דאָרט, אין דער ריכטונג פון סאידאָק׳ס ווירט־שאפט, איז דער גנב אַנטלאָפען און אלע נאָכיאָגערס נאָך איהם. ער איז אָבער דאָרטען, פּלוצים, פארשוואונדען געוואָרען, און מען האָט ניט געוואוסט וואו זיין געביין איז אהינגעקומען. מען איז אָבער געווען זיכער, אז ער מוז דאָ ערגעץ זיין און אז ער באהאלט זיך דאָ אוים...

דער ווירטשאפטער, ר׳ מרדכי, האָט קודם־כל, געהייסען אלע ארבייטער — און אויך אונזערע פּאַראָבקעס וואָס זיינען באַלד אהער־געקומען — אז זיי זאָלען זיך ארומשטעלען ארום סאידאָק׳ס ווירטשאפט און אכטונג געבען, אז דער גנב זאָל זיך פון דאָרטען ניט קענען ארויס־דרעהען. דאן האָט ער געהייסען צוויי פּאַראָבקעס אוועקרייטען צום דאָרפס־שופט און אים ברענגען מיט זיינע געשוואָרענע ארויסהעלפערס (פּשישענזניקעס).

דיזעלבע צוויי פּאַראָבקעס האָט ער אויך געהייסען ארומרייטען אין די נאָהענטע דערפער, אויפצוזוכען וועלכען עס איז זשאַנדאר און איהם דאָ אהער צושיקען.

ר׳ מרדכי׳ס באפעהלען זיינען זאָפאָרט אויסגעפירט געוואָרען און, איידער עס איז נאָך אוועק א שטונדע, איז שוין דער שופט מיט זיינע פארשוינען געווען אויפ׳ן פּלאַץ און אביסעל שפּעטער איז אויך אָנגע־קומען א זשאנדאר, וועמען דער רייטער האָט אָנגעטראָפען אין א נאָהענ־טען דאָרף. ער האָט תיכף איבערגענומען די גאַנצע ארבייט און די ריכטיגע אונטערזוכונג האָט זיך אָנגעהויבען.

בשעת דאָס אַלעס איז פאָרגעקומען, בין איך ניט געווען אין דער היים. עס איז דעמאָלט געווען מיטוואָך, ווען עס איז יריד אינ׳ם ניט־ווייטען שטעדטעל שצוצין און איך האָב געהאַט דאָרטען עפּעס צו פאַר־זאָרגען.

אַז איך בין אהיימגעקומען, האָט שוין אָנגעהויבען גוט טונקעל צו ווערען. איך בין אָבער באַלד געלאָפען צו סאַידאָק׳ס ווירטשאפט.

אַלע גוים און שיקסעס זיינען נאָך געווען פאַרזאַמעלט ארום די געביידעס. מעהרערע פון זיי האָבען געהאַלטען לאַמטערנעס מיט ליכט אין זייערע הענד און אכטונג געטאָן, אז דער גנב זאָל זיך אין דער שטייגענדער טונקעלקייט ניט קענען ארויסדרעהען.

מיין ווייב מיט׳ן ווירטשאַפטער האָבען געהאַלטען אין איין געבען צו אַלע גוים גלעזעלאך בראָנפען, שטיקער ברויט, הערינג און קעז און זיי אונטערגעגעבען מוט, פון דאַנען ניט אוועקצוגעהן, ביז דער גנב וועט ענדליך געפונען ווערען.

עס קען אויך זעהר לייכט מעגליך זיין, אז די גוים וואָלטען זיך געווען צעגאַנגען און אונז איבערגעלאָזט אליין. ווען ניט דער זשאַנדאַר, וועלכער האָט זיי אַלעמען מיט שטרענגע ווערטער אָנגעזאָגט, אז ווער עס וועט וואַגען פון דאַנען אוועקצוגעהן, דער וועט זיכער, באַלד מאָרגען אין דער פרי, ארעסטירט ווערען, פאַר ניט פאָלגען זיין אויסדריקליכען באַפעהל.

פאַר דעם האָבען די גוים געציטערט. זיי האָבען שוין די זשאַנ־דאַרען צו־גוט געקענט, אז זיי וועלען זיכער זייערע סטראַשונקעס באַלד מאָרגען אויספירען און יעדען ניט־פאָלגזאַמען גוי אַרעסטירען.

דאָס ארומזוכעניש אין אַלע געביידען האָט אָנגעהאַלטען היבשע עטליכע שטונדען. מען האָט געזוכט אין אַלע סטאַדאָלעס און צעוואָרפען די תבואות און די הייען, וואָס האָבען זיך דאָרטען געפונען. דאָרטען, וואו עס איז שווער געווען צוצוקומען, האָט דער זשאַנדאַר געפּרואווט מיט זיין שאַרפען שווערד, וועלכען ער האָט אויפגעשטעלט אויפ׳ן ביקס, און דאָס איז געווען אַן ערך פון א קנאַפּע צוויי מעטער לאַנג...

דעם אמת זאָגענדיג איז מיר און מיין ווייב שוין נמאס געוואָרען דער גאַנצער עסק. מיר האָבען פּשוט ניט געקענט צוקוקען דעם גרויסען טאַראַראַם און שרעקליכע אומאָרדנונג, וואָס מען האָט דאָרטען אָנגע־מאַכט אין דער שעהנער ווירטשאַפט פון'ם אַלטען סאַידאַק, וועלכער איז געשטאַנען צוזאַמען מיט זיין באַבאַ'ן הילפלאָז און אַלעס צוגעזעהן מיט טריבע אויגען און זיך גאַר ניט געקענט העלפען.

כאָטש מיר האָבען איהם געהאַלטען אין איין צוזאָגען, אַז ער וועט דערפון גאַר קיין שום שאָדען ניט האָבען, און אַז איך וועל איהם פאַר אַלעס באַצאָלען, האָט דאָס אַלעס גאַר ניט געהאָלפען און דער רייכער און שטילער גוי, איז געווען שטאַרק טרויעריג און פאַרזאָרגט.

מיר האָבען שוין אָנגעהויבען צו בעטען ביים זשאַנדאַר, אַז ער זאָל שוין אָפּשטעלען די אונטערזוכונג. ער איז אָבער געווען פונקט ווי א הונד, ועמען מען לאָזט ארויס אויף געיעג און ער דערשפּירט א פאַרוואונדעטע חיה. ער האָט פון גאַר ניט געוואָלט וויסען און גע־האַלטען אין איין טענה'נען, אַז ער פיהלט אויף זיכער, אַז דער גנב איז דאָ יאָ באַהאַלטען און עס איז דערפאַר זיין דינסטליכע פליכט, דאָס זוכעניש ניט אויפצוגעבען, און אויב ער וועט נאָר מיד ווערען, וועט ער שיקען א שליח צום וואַכטמייסטער, אַז ער זאָל אהערשיקען אַנדערע זשאַנדאַרען, וואָס זאָלען איהם אַרויסהעלפען.

עס איז שוין געווען אַרום ניין אַזייגער אין אָוונד און מיר אַלע זיינען שוין געווען מידע און אויסגעמאַטערטע. דער זשאַנדאַר האָט נאָך אַלץ געהאַלטען אין איין שטעכען מיט זיין לאַנגען באַיאָנעט אין דער קופּע היי אין סאַידאַק'ס סטאָדאָלע, ווען פּלוצים האָט זיך דערהערט א געשריי ווי פון א פאַרוואונדעטען מענשען: „דלא באָגאַ!” (מיין גאָט!).

דאָס געשריי איז געקומען פון'ם גנב, וועלכער איז געווען באַהאַל־טען גאַנץ טיף אין דער קופּע היי, אָבער וועמען דער זשאַנדאַר האָט עפּעס דאָך דערגרייכט מיט זיין לאַנגען באַיאָנעט.

מיר זיינען אַלע געוואָרען דערשראָקענע און דערציטערטע. מיר האָבען מורא געהאַט, אפשר האָט שוין דער זשאַנדאַר דעם בחור מיט זיין באַיאָנעט דערשטאָכען אויף טויט...

אַלע גוים זיינען צוגעלאָפען צו דער קופּע היי און מיט אַלע זייערע כחות אָנגעהויבען צו צורייסען און צונעמען.

עס האָט שוין אינגאַנצען גענומען עטליכע מינוטען און דער גנב איז געפונען געוואָרען. ער איז אַרויסגעקראָכען א גאַנצער און ניט באַ־

שעדיגטער. דעם זשאַנדאַר׳ס באַנעמט האָט איהם גאַנץ וויניג פאַר־וואונדערט.

איך קען גאָר ניט אויסמאָלען, וואָס דאָרטען האָט זיך אָפּגעטאָן, ווען מיר האָבען דערזעהען און דערקענט ווען דער גנב איז!

דאָס איז געווען מיכאל סאָווא, איינער פון די חשוב׳סטע און אָנגעזעהענסטע פויערישע בעלי בתים פונ׳ם גאַנצען דאָרף! ער איז געווען איינער פון די געשוואָרענע און מען האָט שוין געהאט געשמועסט, אַז מען וועט איהם מאַכען פאַר׳ן דאָרפס־שופט!

ער האָט שוין אויך געקענט אביסעל שרייבען און לעזען און איז בכלל געווען א סך אינטעליגענטער ווי גאָר א סך אנדערע פויערים פונ׳ם גאַנצען דאָרף.

דאָס גאַנצע דאָרף פויערים זיינען געווען דערביי ווען מיכאל סאָווא איז ארויסגעקראָכען פון זיין באַהעלטעניש פון דער קופּע היי. אלע גוים האָבען זיך פּשוט פאַרשעהמט און איהם ניט געקענט קוקען גלייך אין די אויגען אריין. זיי האָבען די בושה געפיהלט אזוי שטאַרק, גלייך עס וואָלט געווען זייער׳ס אַן אייגענע זאַך און דער גנב וואָלט געווען זייערס א גאָר־נאָהענטער קרוב.

דער זשאַנדאַר איז גאָר געווען אויפ׳ן זיבעטען הימעל. ער איז געווען רויט אויפ׳ן גאַנצען פּנים און געהאַלטען אין איין זאָגען צו מיר אָדער צום ווירטשאַפטער: פּאָוויעדזשאַלעם פּאַנו! (איך האָב דאָס אייך פריהער געזאָגט!).

איצט האָבען די גוים נאָך אמאָל באַקומען צו גלעזלאַך בראַנפען און דער זשאַנדאַר האָט זיי געהייסען אהיים געהן. דעם גנב האָט ער געשלאָסען די הענד אין אייזערנע קייטלאַך און איהם מיט זיך מיט־גענומען צו אונז אין הויף אריין, כדי מיט איהם דאָרטען א פּראָטאָקאָל אויפצונעמען.

אז ער איז אָנגעקומען אין הויף אריין, האָט ער איהם אויך גע־בונדען די פיס מיט אַן אייזערנעם קייטעל און געגעבען א וואָרף אין א ווינקעל, ווי א געבונדענע חיה, און זיך אליין געזעצט עסען און מיט אונז רעדען. ער האָט געהאַלטען אין איין באַריהמען זיך, וואָס פאַר גרויסע העלדישע טהאַטען ער האָט שוין אויפגעטאָן ביים כאַפּען גנבים.

ווען ער איז שוין פאַרטיג געוואָרען מיט׳ן עסען און טרינקען, האָט ער זיך גענומען צו סאָוואַ׳ן. קודם כל, האָט ער איהם אריינגע־וואָרפען עטליכע גוטע קלעפּ. ער וואָלט איהם זיכער נאָך געווען געגעבען א סך מעהר, אָבער איך ובפרט מיין ווייב האָבען איהם פּשוט געבעטען

און געהאלזט, אז ער זאָל איהם ניט אזוי פיל שלאָגען. מיר האָבען דאָס פשוט ניט געקענט צוקוקען.

ער האָט מיט איהם אויפגענומען א שטרענגען פּראָטאָקאָל. דער גנב האָט זיך געהאַלטען דערביי, אז היינט איז ביי איהם געווען דאָס ערשטע מאָל, וואָס ער איז געקומען אין סטאָדאָלע גנב'ענען.

כאָטש מיר האָבען אַלע גוט געוואוסט, אז דאָס איז ליגען און דער זשאַנדאַר האָט דורך קלעפּ און שלעק, פון איהם געוואָלט ארויס־באקומען א ריכטיגען פּראָטאָקאָל, האָבען מיר אָבער ניט געלאָזט איהם מעהר שלאָגען, און דער גוי האָט זיך טאקע ניט מודה געווען...

נאָך אין דערזעלבער נאַכט האָט איהם דער זשאַנדאַר אָפּגעפירט קיין ראַדאָמישלאָ אין געריכט אריין. עס האָבען זיך אָנגעהויבען פּראָ־טאָקאָלען און פאַרלאַדונגען. מיר האָבען די זאַך ניט געוואָלט צופיל פּרעסען און זיך ניט געוואָלט איינרייסען מיט דער גאַנצער גראָמאַדא פויערים. אָבער דער שטאַטס־אַנוואַלט, אין דעם טאַרנער שטראָף־געריכט, האָט גאַר שטאַרק פארטיידיגט די אָנקלאַגע און דער גוי האָט באקומען — א חוץ דעם וואָס ער איז געזעסען א צוויי חדשים אין דער פאַר־אונטערזוכונג — גאַנצע דריי חדשים שווערען קערקער און דערצו האָט ער אויך געמוזט באצאָלען א סך געריכטס־קאָסטען, וועלכע איך האָב אָבער קיינמאָל ניט איינגעמאָנט...

אז מיכאַל סאָוואַ איז צוריקגעקומען פונ'ם געפענגעניש, האָבען איהם אַלע פויערים געוויטשט און מיט איהם ניט געוואָלט האָבען די מינדעסטע מגע־ומשא. זיי האָבען איהם בשום אופן ניט געקענט פאַר־געבען די גרויסע חרפּה, וואָס ער האָט דורך זיין גנבה געבראַכט אויפ'ן גאַנצען דאָרף, פון וועלכען ער איז פריהער געווען איינער פון די חשוב'סטע בעלי־בתים.

נאָך עטליכע וואָכען האָט ער זיך אזוי, איינער אליין און איינזאַם, אומגעדרעהט אינ'ם דאָרף, ביז מען האָט איהם איינמאָל, אין א פריי־מאָרגען, געפונען... אָן אויפגעהאַנגענעם אויף דער טיר פון זיין סטאָדאָלע.

נאָך מיט יאָהרען שפּעטער, ווען די גוים האָבען וועגען איהם גע־רעדט, האָבען זיי אַלע, בהסכם כולם, געזאָגט, אז ניט אַנדערש, נאָר א דיאַבעל (א טייפעל) האָט געמוזט אין איהם אריין און איהם געצוואונ־גען צו באַגעהן אזא נאַרישקייט.

איך האָב אָבער אין זינען געהאַט, אז די פויערים האָבען צוגע־טראָפען דאָס זעלבע וואָס די גמרא זאָגט וועגען אַזעלכע זאַכען: אין אדם עובר עברה אלא אם כן נכנסה בו רוח שטות...

45 — שצוצין

איצט — אזוי האָב איך געהערט מיט א צעהן יאָהר צוריק דער־צעהלען — איז שצוצין א גאַנצער כרך, מיט א באַהן־סטאַנציע און א בריק איבער'ן ווייכסעל. דאָס שטעדטעל האָט אויפגעלעבט און איז געוואָרען א גאַנץ היבשער האנדעלס־צענטער און ס'איז גאָר ניט צו דערקענען.

אָבער, מיט עטליכע און פערציג־יאָהרען צוריק האָט עס דארטען גאָר אנדערש אויסגעזעהען.

גאַנץ אנדערש ווי די ארומיגע, נאָהענטע, שטעדטעלאך דאָמבראָוואַ און ראדאָמישלאָ, איז געווען דאָס פיל קלענערע שצוצין. קיין געריכט, שטייער־אַמט, אָדער גאָר א סטאראָסטוואָ, איז דאָרטען ניט געווען און אחוץ דעם פּאָסט־און טעלעגראפען־אַמט, איז ניט געווען קיין שום זאַך, וואָס זאָל דאָס שטעדטעל פארבינדען מיט דער אויסערער וועלט.

שצוצין (צוויי מייל פון דאָמבראָוואָ און א פיר מייל פון טאָרנע), ליגט הארט ביי דער ווייכסעל, וועלכע איז שטענדיג געווען די גרעניץ צווישען גאַליציען און רוסיש־פּוילען.

עס איז אין שצוצין אפילו געווען עפּעס א שטיקעל „קאמער", מיט עטליכע „פינאנצען" (גרעניץ־וועכטער) און מען האָט פון דאָרטען געקענט, מיט'ן פּאראָם, אריבערפאָרען קיין פּוילען, אָדער פון דאָרטען אריינקומען אין גאַליציע. אָבער דער פאַרקער פון דידאָזיגע צוויי לענדער, איז אין שצוצין געווען אַזאַ קליינער און נישטיגער, אז מען האָט איהם, כמעט גאר ניט באמערקט. און אויב עס האָט זיך אמאָל אינ'ם שטעדטעל יאָ באַוויזען א איד, מיט א פּויליש היטעל (א קאשקעטעל מיט א קליין דאשעקל) האָט איהם יעדער נאָכגעקוקט, ווי אויף א דבר חידוש.

קיין סך אידישע פּאָסעסאָרס, ווי אָרום ראדאָמישלאָ, איז אין שצוצין אויך ניט געווען און אחוץ מיטוואָך, דעם טאָג פונ'ם יריד, האָט מען אינ'ם שטעדטעל, כמעט, קיינעמען ניט געזעהן.

אינ'ם גאנצען שטעדטעל האָבען געלעבט אן ערך פון א פופציג אידישע פאמיליעס און צווישען זיי אלע איז ניט געווען קיין איין איד, וואָס זאָל האָבען אין זיין פארמעג אן ערך פון א פינף טויזענד גולדען.

פונדעסטוועגען, איז אינ'ם גאַנצען שטעדטעל אויך ניט געווען קיין איין אָרימאַן, אַזעלכער וואָס זאָל האָבען געדאַרפט אָנקומען צו פרעמדער הילף.

כמעט יעדער פון זיי האָט פאַרמאָגט זיין אייגען הייזעל (אין גאַנץ שצוצין איז ניט געווען קיין איין געמויערט הויז. היבש עטליכע אי־דען האָבען געהאַט צו שטיקלאַך פעלד, אָדער, אַמוועניגסטענס, עטליכע בייטען צום באַארבייטען. די מעהר נגידישע האָבען געהאַט איינע, אָדער גאָר צוויי, קיה און פון דעם מילכיגס און דעם שטיקעל פעלד האָבען זיי שוין געהאַט אַ היבש ביסעל פּרנסה.

די געגענד ארום שצוצין איז אַ רייכע און די אידען האָבען צו די דאָרטיגע פּויערים גאָר ניט צוגעלייגט. קיין וואָכערניקעס זיינען די אידען פון שצוצין ניט געווען און די פּויערים האָבען צו זיי, נאָך געלד, ניט געדאַרפט אָנקומען. אָבער די אידען האָבען געהאט אין שטאָדט געוועלבלאַך און פלעגען אויך געהן איבער די דערפער און אַלעס וואָס דער פּויער האָט געהאט צו פאַרקויפען, אָדער געדאַרפט קויפען, איז דורכגעגאַנגען דורך אידישע הענד און זיי, די אידען, האָבען דערביי גאַנץ שעהן פאַרדינט.

רוהיג, שטיל, גאָר אָהן דאגות, האָבען געלעבט די אידען פון שצוצין. זיי האָבען ניט געזוכט קיין גרויסע גליקען, די וועלט ניט איינ־געריסען און זיך שטענדיג געלאָזט באַנוגענען מיט דעם וואָס זיי האָבען געהאַט...

* * *

דאָס גוט יאָזעפאָוו, וואו איך האָב געוואוינט, איז געווען אַ סך נעהענטער קיין שצוצין, ווי קיין ראַדאָמישלאַ. אַז מען איז פון יאָזעפאָוו נאָר אָפּגעפאָרען אַ צוויי קילאָמעטער, מיט'ן פּוילישען וועג, דורכ'ן דאָרף סלופּצע, איז מען שוין געווען אויפ'ן קייזער־וועג און עס איז שוין ניט געווען מעהר ווי בלויז איין מייל קיין שצוצין. עס האָט ניט גענומען מעהר ווי איין שטונדע און אַ פערטעל פון יאָזעפאָוו קיין שצוצין. אָבער קיין ראַדאָמישלאַ האָט מען זיך געמוזט שלעפּען, דורך בלאָטיגע און זאמדיגע וועגען, גוטע צוויי שעה.

פאַר מיר האָט, איבערהויפּט אין די שפּעטערע יאָהרען, דאָס שטעדטעל שצוצין געהאַט אַ סך מעהר אָנציהונגס־קראַפט ווי ראַדאָ־מישלאָ.

אַז איך פלעג, אַ זונטאג, אָדער אַ דאָנערשטאג, אויפ'ן יריד, פאָרען

קיין ראַדאָמישלאָ, האָב איך שוין אין איין וועגס, געמוזט אָפּטרעטען אינ׳ם זגורסקער הויף, ביי שווער און שוויגער.

עס פלעגט זיך, כמעט יעדעס מאָל, ובפרט פון דער שוויגער׳ס זייט, אָנהויבען א גאַנצער פּראָטאָקאָל, נאָך וואָס איך פאָר אזוי אָפט אין שטאָדט אריין . . . איך בין דאָך — ווי דוכט זיך איהר — ערשט מיט עטליכע טעג צוריק דאָרטען געווען . . .

— אַז א מענש זאָל ניט קענען איינזיצען אויף איין אָרט — פלעגט די שוויגער זאָגען מיט א שטיקעל ברוגז־טאָן — און נאָר „טליקען” די פערד אומזיסט און אומנישט . . .

און אין ראַדאָמישלא האָבען אויך ניט געפעלט קיינע קרובים.

קודם־כל האָט דאָס ערשטע געמוזט זיין אריינצוגעהן צום עלטער־שווער ר׳ יודעל. ער האָט מיט מיר ניט געמאַכט קיין סך מחזקות. געגעבען שלום עליכם, געשמועסט עטליכע ווערטער און — פּטור . . .

אָבער די עלטער־שוויגער, די באָבע רחמה, פון איהר האָט מען זיך שוין ניט געקענט אזוי לייכט אויסדרעהען. זי איז געווען א קלוגע און פּראַקטישע אידענע, אָבער זי האָט געהאט א טבע, ווי א סך אַלטע פרויען, צו געבען עצות — כאָטש מען האָט דאָס פון איהר גאָר ניט פאַרלאַנגט . . .

און אחוץ דעם, די פעטערס, די מומעס און זייערע קינדער. אלע האָבען מיר אָפּגעגעבען שלום עליכם׳ס און אָפט אויפגעפאָדערט זיי צו באזוכען אין זייערע היימען און דאָס איז מיר געווען לעול ולמשא. איך האָב זיך שטענדיג געפיהלט געפּענטעט פון די פילע אויפזעהערס...

אָבער אַז איך בין געפאָרען קיין שצוצין, האָב איך פון די אלע אונאנגענעמליכקייטען ניט געוואוסט. איך בין געווען א פרייער פויגעל אָהן דין וחשבון׳ס און פּראָטאָקאָלען . . .

אָבער דער אמת מוז דאָ אויך געזאָגט ווערען, אז דאָס שטעדטעל שצוצין האָט אויף מיר — פון דער מאָראַלישער זייט — ניט געהאט קיין גוטע ווירקונג.

איך האָב מיך דאָרטען אויסגעלערנט אזעלכע זאכען, פון וועלכע איך וואָלט אין ראַדאָמישלא זיכער ניט געווען געוואוסט. קודם־כל האָב איך זיך דאָרטען אויסגעלערנט שפּילען אין קאָרטען.

אין מיינע יונגע יאָהרען, זייענדיג אין לעמבערג, האָב איך קיינמאָל (אחוץ דאָס אומשולדיג־קינדערישע שפּילען מיט די צוויי מיידלאך פון דער רייכער האָראָוויץ־פאמיליע) קיינמאָל ניט געשפּילט אין קאָרטען. העכסטענס אמאָל מיט דער מאַמען אין דאָמינאָ, אָדער אין לאָטערי, מיט קליינע שטיקלאך גלאָז . . .

אויך ביי מיין שווער אין הויז, האָט מען פון קאָרטען שפּילען קיינמאָל ניט געוואוסט. מען איז דאָרטען שטענדיג, ווינטער און נאָך מעהר זומער־צייט, געווען אזוי פארטאָן מיט דער ארבייט, אז מען האָט פּשוט קיין צייט ניט געהאט זיך אָפּצוגעבען מיט וועלכע עס איז נארישקייטען.

אויך אין ראדאָמישלא האָב איך קיינמאָל קיין צייט און קיין געלעגענהייט ניט געהאט זיך אוועקצוזעצען און שפּילען אין קאָרטען. זיינען טאקע אוועק עטליכע יאָהר נאָך מיין חתונה און איך האָב קיין קאָרט אין האנט ניט גענומען.

אָבער אז איך האָב אָפּט אָנגעהויב'ען צו קומען קיין שצוצין און האָב זיך דאָרטען באקענט מיט עטליכע בעלי הבית'ישע יונגע לייט, האָבען זיי מיך שוין אויסגעלערענט די „תורה". מיט דער צייט האָב איך דאָס שוין געקענט אזוי גוט ווי מיינע רביים און אין דעם גאנץ געשמאק עוסק געווען...

עבירה גוררת עבירה.

משקאות, וויין, ביר ובפרט בראנפען, האָב איך ביז צו מיין חתונה קיינמאָל אין מויל ניט גענומען. פרייטאג צו נאכטס, פלעגט מען ביי אונז אין הויז, צו די פיש געבען א שטיקעל ברויט, פון וועלכען מען האָט א פּיצעל איינגעטונקען אין א לעק בראנפען...

ביי מיין שווער אין הויז איז שטענדיג געווען א סך בראנפען. ער — און אויך די שוויגער — פלעגען אָפּט טרינקען גאנצע גלעזלאך בראָנפען. דאָסזעלבע האָבען אויך געטאָן די האלב דערוואקסענע זין. דידאָזיגע משקה איז אָבער געווען אזא פּראָסטע, רויע און אומגעלייטערטע, אז איך האָב זיך צו איהר ניט געקענט צוגעוואוינען.

ערשט אז איך בין געוואָרען מיין אייגענער בעל הבית אין יאָזעפּאָוו און איבערהויפּט אז איך בין געוואָרען אן אָפּטער פאָרער קיין שצוצין, און דאָרטען געוואָרען קיין מעשה־ניט פון א קאָרטען שפּילער, האָב איך שוין, אין איין וועגס, מקבל געווען די תורה פון טרינקען משקה און דערנאָך האָב איך דאָס שוין געקענט אזוי גוט ווי יעדער דאָרפּס־מאַן.

אין אָנפאנג פלעג איך בלויז טרינקען זיסע בראנפענס, ראָזאָלים, אָבער מיט דער צייט, איז הרגל נעשה טבע, און איך האָב שוין אויך געטרונקען אלעס וואָס איז מיר געקומען אונטער'ן האנד: פּראָסטע בראָנפען און א סך אָקאָצימער ביר.

יונג, אָהן דאגות בין איך דעמאָלט געווען. קיין געלד האָט מיר קיינמאָל ניט געפעלט, פלעג איך זיך דערפאַר, ווען די צייט און די

אומשטענדען האָבען עס נאָר דערלויבט, אונטער פארשיידענע אויס־רײדען, אָפּט אריבערכאַפּען קיין שצוצין און דאָרטען מיט מיין חברה פאַרברענגען ביים „גרינעם טישעל" (אזא טישעל איז דאָרטען אפילו קיינמאָל ניט געווען) און ביי עטליכע גלעזלאך משקה...

עס איז ניט געווען קיינער, וואָס זאָל מיר אין דעם שטערען, אדער א דעה זאָגען. מיין שווער האָט זיך וועגען דעם קיינמאָל ניט געקימערט און טאַקע ניט געוואוסט דערפון.

אפילו שפּעטער, ווען איך בין ארויס פון דער יאָזעפאָוו'ער פאָ־סעסיע און געוואוינט א פיר מיילען ווייטער פון שצוצין, האָב איך מיינע פארבינדונגען מיט'ן שטעדטעל אלץ ניט איבערגעריסען. פאַר־קערט. צוליב מיינע געשעפטען מיט די „שצוצינער לאָנקעס" (ווי איך וועל שפּעטער דערצעהלען) בין איך נאָך מעהר און אָפטער געווען אין שצוצין. מיינע געשעפטען האָבען דעמאָלט דאָס פון מיר פארלאַנגט.

* * *

עס פארשטעהט זיך, אז איך האָב שוין געקענט יעדען אין שטעד־טעל און יעדער האָט מיך געקענט.

אָבער נאָהענטער באפריינדעט — אלס שפּיל־ און טרינק־גענאָסען — בין איך געווען בלויז מיט עטליכע פון זיי. צוויי זיינען געווען פּאָסע־סאָרס, וואָס האָבען געוואוינט גאָר נאָהענט פונ'ם שטעדטעל און אויך צוויי יונגע לייט פון שטאָדט.

דער עלטסטער צווישען אונז און אויך דער רייכסטער, איז געווען אלטער שנור.

ער איז דעמאָלט, ווען איך האָב זיך מיט איהם באקענט, געווען א מאַן פון א יאָהר עטליכע און פערציג. וואָס ער איז געווען אין זיינע יונגערע יאָהרען, ווייס איך ניט. אָבער אין מיינע צייטען האָט ער שוין פארמאָגט זיינם אן אייגען גוט, ניט זעהר קיין גרויס, א צוויי הונדערט אַקער, אָבער זעהר גוטע און פרוכטבארע פעלדער און דארונטער א היבש ביסעל לאָנקעס, וואָס האָבען איהם אריינגעבראַכט א סך געלד, גאָר אָהן ארבייט.

קיין גרויסער מילדער פארשוין איז ער ניט געווען. אָבער א שטי־קעל באריהמער, און ווען עס האָט זיך געהאנדעלט וועגען כבוד, אָדער עפּעס א נצחון אויסצופירען — איז געלד געווען בלאָטע...

מען האָט איהם געשאַצט אין א סך געלד. אפשר אין דרייסיג טויזענד גולדען. ער האָט תמיד ביי זיך געהאַט מזומן, און אז מען האָט געדאַרפט האָבען עטליכע הונדערט גולדען, האָט מען דאָס ביי איהם אלעמאָל געקראָגען.

מיט עטליכע יאָהר אינגער פון איהם איז געווען אהרן וועקסלער, דער פּאָסעסאָר פונ'ם גוט קעמפּע, אַ תחום שבת פון שצוצין. ער האָט געשטאַמט פון פּוילען פון אַ רייכער משפחה. אָבער ווייל ער האָט ניט געוואָלט זיין קיין זעלנער ביים רוסישען קייזער, איז ער אנטלאָפען קיין גאַליציע, אין דעם ניט־וויטען שטעדטעל שצוצין. ער האָט חתונה געהאט מיט אַ טאָכטער פון דעם רייכען שמשון אשהיים רזשעמפּניאָווער, וועגען וועמען מיר האָבען שוין געשריבען אַ באַזונדערען קאַפּיטעל. זיין פּאָסעסיע איז געווען אַ קליינע, אין גאַנצען אַ הונדערט און פופציג אַקער. אָבער עס איז געווען גאָר האַרט ביי דער ווייכסעל און דערפאַר דאָס בעסטע שטיקעל פעלד אין דער גאַנצער געגענד. ער איז דאָרטען וואָס אַ יאָהר, געוואָרען מעהר עושר.

אז ער איז נאָך געווען שמשון אשהיים'ס איידים און געהאט זיין טאָכטער פאַר אַ ווייב, קען מען זיך שוין פאָרשטעלען, אַז קיין צו־מילדער פארשוין איז ער ניט געווען. אָבער פאָרט ניט אַזוי קאַרג ווי זיין שווער.

ער האָט זעהר ליב געהאט כבוד און דוקא געוואָלט, אַז מען זאָל איהם האַלטען פאַר מעהר מענש און אויך רייכער ווי אַלטער שנור. דאָס האָט אָפט געבראַכט צו קאָמישע אינצידענטען און איין מאָל — ווי איך וועל וויטער שרייבען — איז עס צווישען זיי ביידען געקומען אַזוי וויט, אַז אַזאַ מעשה האָט דעם דאָזיגען אהרן וועקסלער אָפּגעקאָסט איבער טויזענד גולדען און דערצו האָט נאָך יעדער פון איהם געלאַכט.

דער דריטער אין אונזער שטענדיגער קאָמפּאַניע איז געווען חיים דוד פּערציגער, וועמען מען האָט אויך גערופען „דער רבי”. ער האָט געשטאַמט פון דעמביץ און האָט דעמאָלט געוואוינט אין שצוצין.

ער איז געווען אַ שטיקעל יודע־ספר און ליב געהאט אריינצוקוקען אין אַ לייכטען לשון־הקודש'דיגען ספר'ל אָבער... באופן, אַז ער זאָל עס פון אימיצען באַקומען געבאָרגט און דאַרויף ניט דאַרפען אויס־געבען קיין געלד...

שוין זייענדיג אַן עלטערער בחור, האָט ער חתונה געהאט מיט אַ טאָכטער פון אַן אַרענדאַר פונ'ם דאָרף וואָליע, גאָר נאָהענט פון שטאָדט. ער האָט, יאָהרען־לאַנג, געוואוינט אין קרעטשמע, צוזאַמען מיט'ן שווער. אַזוי ווי זיין ווייב איז געווען אַ שטיקעל קראַנקע און קיין קינדער האָבען זיי ניט געהאט; דערצו געלעבט אביסעל קאַרגלאַך און ער האָט אויך אונטערגעהאַנדעלט מיט גוים, זיי געבאָרגט געלד און גענומען נוטע פּראָצענטען, האָט זיך ביי איהם, צוביסלאַך, אָנגעזאַמעלט אַ קאַפּיטאַל פון עטליכע טויזענד גולדען.

ער האָט דערנאָך אַריבערגעצויגען קיין שצוצין. געוואוינט אין אַ הינטער־געסעל, אין אַ קליין הייזעל פון צוויי שטיבלאך און אַ קיך און ביי איהם פלעגען מיר זיך צוזאַמענקומען און אָפט דאָרטען כאַפּען אַ קערטעל.

חיים דוד איז געווען דער איינציגער פּראַצענטניק אינ׳ם גאַנצען שטעדטעל און די אידישע סוחרים, וואָס האָבען געדאַרפט פופציג, אדער גאַר הונדערט, גולדען (אין גרעסערע סומען איז ער געווען צופיל פאַר־זיכטיג זיך ניט אריינצולאָזען), האָבען זיך געמוזט ווענדען צו איהם און ער האָט שוין געוואוסט ווי אַזוי מיט זיי צו האַנדלען . . .

אויך אינ׳ם קאָרטען־שפּיל, איז ער געווען דער איינציגער מוצלח. ער איז, כמעט שטענדיג געווען פון די, וואָס האָבען געוואונען און זעלטען ווען פאַרלאָרען.

מען דאַרף ניט דענקען, אַז ער איז געווען אַ פאַלש־שפּילער, אָדער אַז ער האָט געוואוסט ווי אַזוי ווי צו מישען די קאָרטען. ניין, דאָס זיכער ניט. זיין גליק איז געלעגען אין זיין שטאַרקען און קאַלטען כאַראַקטער. ער האָט זיך ביים שפּיל קיינמאָל ניט אויפגערעגט. ער האָט געמעגט פאַרלירען אַ סך געלד (אָפט ביז פופציג און מעהר גולדען), האָט ער אָבער זיין רוהיגען טעמפּעראַמענט און גלייכגילטיגקייט ניט פאַרלאָרען און דאָס זעלבע איז אויך געווען דער פאַל, ווען עס איז איהם „געגאַנגען אַ קאָרט״ און ער האָט אַ סך געלד געוואונען. ער איז שטענדיג געווען קאַלט, איבערלעגט און ניט אויפגערעגט. דאָס זיינען אַלץ גרויסע מעלות ביים קאָרטען־שפּילען און ווער עס פאַרמאָגט דאָס ניט, מוז תמיד זיין דער פאַרלירער...

דער פּערטער אין אונזער חברותא איז געווען דער פיל־אינגערער — אין מיינע יאָהרען — אהרן הויזער.

ער האָט געשטאַמט פון דזשיקאָוו (טאַרנאָברזעג) וואו זיין זיידע, ר׳ משה הויזער, איז געווען אַ גרויסער גביר, אַ מטופל פון אַ דריי הונדערט טויזענד גולדען.

דער אַלטער ר׳ משה האָט געהאַט אַן ערך פון אַ צעהן קינדער. אָבער עטליכע פון זיי זיינען געווען גרויסע לא־יוצלח׳ס און ער האָט געמוזט זיי, מיט זייערע פאַמיליעס, אויסהאַלטען, אַז עס איז אונטער־געוואַקסען אַן אייניקעל, איהם געמוזט חתונה מאַכען און געבען — כאָטש ניט קיין גרויסען — אָבער פאָרט נדן.

צווישען דעם אַלטען ר׳ משה הויזער׳ס לא־יוצלח׳דיגע זין איז אויך געווען הערשעלע הויזער, וועמען דער פאָטער האָט געהאַלטען אין איין שטיצען מיט גרעסערע סומען געלד. עס האָט איהם אָבער

גאָר ניט געהאָלפען, און ער איז אַלץ געלעגען אויפ'ן רייכען טאַטענ'ס קאַרק.

דערדאָזיגער הערשעלע האָט געהאַט א הויכען און דאַר'ען זון, מיט'ן נאָמען אהרן. מיט איהם האָט ער א שידוך געטאָן מיט א רייכען אַרענדאַר, שאול ראַפּאָפּאָרט, וואָס האָט געהאַט א קרעטשמע ביים קייזער־וועג, א האַלבע מייל פון שצוצין.

קיין גרויסער עושר איז דערדאָזיגער שאול ראַפּאָפּאָרט אפילו ניט געוועזן. ער איז אָבער געוועזן א שטיקעל איידעלער איד. ער האָט גע־האַט בלויז צוויי טעכטער און א גוט געשעפט דערצו. אויף דעם האָט זיך הערשעלע הויזער אָנגעכאַפּט. דער שידוך איז געשלאָסען געוואָרען און הבחור אהרן איז, באַלד נאָך דער חתונה, פאַרבליבען ביים רייכען שווער אויף אייביגע קעסט. אהרן הויזער האָט אפילו גאַנץ ווייניג געקענט אין די קליינע אותיות'לאך. ער איז אָבער פאָרט געוועזן אַן איידעלער יונגערמאַן, אויפגעצויגען אין א גרעסערער שטאָדט, אין א רייכער משפחה און ער האָט זיך ניט געקענט אַזוי לייכט אריינפּאַסען אין דעם פשוט'ען דאָרפישען לעבען פון—כאָטש א רייכען—אַרענדאַר און א גאָר איינפאַכער טאָכטער...

דערצו איז דער יונגערמאַן אויך געוועזן מעהר געראָטען אין זיין לא־יוצלח'דיגען פאָטער, ווי אין דעם ענערגישען און פעהיגען אַלטען זיידען, און אַלעס צו וואָס ער האָט זיך נאָר גענומען — איז איהם געגאַנגען מיט דער פוטער אַראָפּ.

ווען שאול ראַפּאָפּאָרט וואָלט זיך ניט געוועזן געצאַצקעט מיט'ן רייכען און יחוס'דיגען שידוך און ווען ר' משה הויזער וואָלט ניט געוועזן אַזאַ גביר און אַן אַלטער מאַן דערצו, וואָס וועט ניט „אייביג לעבען" און זיין זון הערשעלע מוזען איבערלאָזען דרייסיג טויזענד גולדען (וואָס האָט טאַקע מיט עטליכע יאָהרען שפּעטער פּאַסירט), ווען ניט דאָס אַלעס, וואָלט ער, שאול ראַפּאָפּאָרט, דעם איידים זיכער געוועזן צוריקגעשיקט קיין דזשיקאָוו . . .

אָבער דערווייל האָט ער זיך מיט איהם געהאַלטען. אהרן הויזער האָט געגעסען אייביגע קעסט. און ווייל ער האָט אין קרעטשמע גאָר ניט געהאַט וואָס צו טאָן, פלעגט ער, כמעט יעדען טאָג, אין דער פריה און אויך פאַרנאַכט, פאָרען אין שטאָדט אריין. עס האָט געהייסען, צום דאַוונען, אָבער אין אמת'ן, צו פאַרברענגען מיט די שטאָדטלייט און אָפּט מיטהאַלטען אין אונזער חברותא.

געוועהנליך פלעג איך זונטאַג, אָדער מיטוואָך אויפ'ן יריד, קומען קיין שצוצין אַזוי אַרום עלף א זייגער פאַרמיטאָג. איך האָב כמעט

יוסף מאַרגאָשעס אין עלטער פון 30 יאָהר.

אלעמאָל געהאט עפּעס אינ׳ם שטעדטעל צו פאַרזאָרגען, וואָס האָט פארנומען א היבש ביסעל צייט, ארום צוויי־דריי שטונדען.

אָבער ווייל דאָס שטעדטעל איז א קליינס, א פּיצעלס, האָט מען זיך וועהרענד די צוויי־דריי שטונדען אויך געטראָפען און מען איז אריין צו לעווינגער׳ן, אין פראָפּינאציע וואו מען האָט גענומען צוביסלאך זיסען בראָנפען און אָפּגערעדט, אז צווישען איינס און צוויי אזייגער, וועלען מיר זיך טרעפען ביי חיים דוד׳ן...

חיים דוד׳ס ווייב — א שטילע און א שוואכע פרוי — איז שטענדיג געזעסען אין קיך, מיט אונז קיינמאָל ניט גערעדט, נאָר אלעמאָל נעאר־בייט פלייסיג מיט שפּיזלאך איבער עפּעס א זאָק.

א פלעשעל בראָנפען, אָדער גאָר עטליכע פלעשלאך ביר, מיט א צוויי־דריי הערינג צום איבערבייסען, האָט זיך שטענדיג געפונען אויפ׳ן טיש. דער בעל הבית, חיים דוד, האָט אלעמאָל ארונטערגענומען פונ׳ם שפּיל געלד, אז עס זאָל דעקען די הוצאות — מיט נאָך אן עודף דערצו...

געשפּילט האָבען מיר שטענדיג אין אָקאָ. ניט זעהר הויך. גע־וועהנליך צו צוואנציג גראצער א קאָרט. און איידער מיר האָבען זיך אוועקגעזעצט, האָבען מיר פריער אָבגעמאכט ווי לאנג דאָס שפּיל זאָל דויערען. מייסטענס א צוויי־דריי שעה צייט.

פונדעסטוועגען, אויב עס איז איינעם ניט געגאנגען א קאָרט, האָט ער ביי אזא זיץ געקענט פארלירען איבער צוואנציג גולדען...

איך, און איבערהויפּט אהרן הויזער, זיינען מיר כמעט שטענדיג געווען צווישען די פארלירער און אז מיר זיינען אָפּגעקומען ביי אזא זיץ מיט א פינף גולדען, האָבען מיר זיך געשאַצט גליקליך.

אהרן וועקסלער, און איבערהויפּט חיים דוד, זיי האָבען כמעט שטענדיג געוואונען און אזוי ווי חיים דוד איז געווען א גאָר קנאפּער פארברויכער, פלעגט מען אויף איהם זאָגען, אז ער האָט פון אונזער קאָרטען־שפּיל דעם גרעסטען טייל פון זיין פרנסה...

46 — דאָס פאַרקויפטע פאַרמעגען

איך וויל דאָ באַשרייבען אַ זעהר אינטערעסאַנטע פּאַסירונג, וואָס האָט דעמאָלט אויפגערודערט די גאַנצע געגענד און יעדער האָט דערפון גערעדט גאָר אַ לאַנגע צייט.

די מעשה דערפון איז געווען אַזאַ:

יעדעס מאָל — ווען עס פלעגט נאָר זיין דערצו אפילו די מינדעסטע געלעגענהייט—פלעגט אהרן וועקסלער ליב האָבען זיך צו באַרימען מיט זיין עשירות. ער האָט דאָס אָבער געטאָן אויף אַ מאָדנעם אופן, ניט ווי אַלע מענשען טוען דאָס. אָנשטאָט זיך צו באַרימען, אַז ער פאַרמאָגט אָן ערך אַזוי פיל טויזענדער גולדען — פלעגט ער זיך גאָר באַקלאָגען, אַז די געשעפטען געהן ביי איהם שלעכט: עס געהט כסדר „אַרונטער פון קויש" . . . אַז ער האַלט, הייסט עס, אין איין צולייגען געלד . . .

געטאָן האָט ער עס מיט אַזאַ כוונה, וויסענדיג, אַז מען האַלט איהם פאַר אַ שטיקעל ליגנער און פאַר איינעם, וואָס האָט ליב זיך צו באַקלאָגען, האָט ער געהאָפט, אַז מען וועט איהם ניט גלויבען און דוקא האַלטען פאַר נאָך אַ גרעסערען עושר ווי ער איז...

אָבער איינמאָל האָט עס זיך אַזוי געמאַכט, אַז ער איז צוליב דער דאָזיגער באַרימעריי זעהר מיאוס אַריינגעפאַלען און עס האָט איהם געקאָסט געלד, געזונד און עגמת נפש...

איינמאָל זיינען מיר, עטליכע מענשען, געזעסען אין אַ באַזונדערען שטיבעל, ביי לעווינגער'ן אין דער פּראָפּינאַציע, געטרונקען אַביסעל משקה און גערעדט וועגען פאַרשידענע זאַכען.

אהרן וועקסלער האָט, ווי זיין שטייגער פלעגט זיין, אַרויסגעבראַכט דעם שמועס, אַז די צייטען זיינען שלעכטע און זיי ווערען וואָס אַמאָל ערגערע און אַז ער האַלט אין איין פאַרלירען געלד.

דאָס האָט דעם ביטרען און דורכגעטריבענעם אַלטער שנור שוין פאַרדראָסען. מען האָט געוואוסט, אַז דער בעל־דבר האָט דוקא היי־יאָהר פאַרדינט שעהנע עטליכע טויזענדער גולדען. ער האָט ביי וועקסלער'ן אַ פרעג געטאָן, וואָס ער באַקלאָגט זיך אַזוי שטאַרק אין דער צייט ווען יעדער ווייסט, אַז ער פאַרמאָגט, לכל הפחות, איבער פינף און צוואַנציג טויזענד גולדען.

וועקסלער האָט איהם גענטפערט מיט א רחמנות'דיגען קול, אז הלוואי וואָלט דאָס אמת געווען. אָבער ער ווייסט בעסער, אז זיין גאַנצער פארמעגען איז נאָך פיל ווייניגער ווי פופצעהן טויזענד גולדען...

— אויב אַזוי — האָט זיך אַלטער שנור אָפּגערופען — גיב איך דיר פאר דיין גאַנצען פארמעגען א סומע פון צוואנציג טויזענד גולדען!

— דו מיינסט עס ערנסט? האָט וועקסלער געהאלטען אין איין איבערפרעגען, און אז שנור האָט איהם פארזיכערט אז יאָ, האָט וועקס־לער אויסגערופען:

— אָפּגעמאַכט! ער האָט דאָס געטאָן מיט אַ מינע פון איינעם, וואָס מאַכט איצט אַ זעהר גוט געשעפט...

מיר, חברה, האָבען דעם עסק אויפגעכאַפּט און שוין ניט אָפּגע־לאָזט די צוויי פארשוינען, וואָס זיינען וואָס אַמאָל מעהר היציגער געוואָ־רען. יעדען פון זיי האָבען מיר אונטערגעהעצט און צוגעגעבען מוט, ניט חרטה צו האָבען.

דער רעזולטאַט איז געווען, אז אלטער שנור האָט פון זיין אלטען לעדערנעם טייסטער ארויסגענומען גאַנצע פינף הונדערט גולדען און אויפגעפאָדערט אהרן וועקסלער, אז ער זאָל, תיכף ומיד, אויך אוועק־לייגען אַזאַ סומע אויף קיום־העסק...

איצט האָט שוין וועקסלער'ן ניט געפּאַסט זיך צוריקצוציען. ער האָט אויך אַרויסגענומען אַזאַ סומע פון קעשענע — ער פלעגט זיין געלד ניט האַלטען אין אַ טייסטער, נאָר אין אַ ראָל, צוגעבונדען מיט אַ דינעם שטריקעל — און עס אויך אַוועקגעלייגט אויפ'ן טיש. חיים דוד איז פוןביידע צדדים אויסגעקליבען געוואָרען פאר'ן שליש, צו האַלטען דאָס געלד, ביז דער גאַנצער עסק וועט דורכגעפירט ווערען.

מען האָט באַלד ארייגערופען דעם קריסטליכען שרייבער פון דער גמינע און ער האָט אויסגעארבייט אן אָפּמאַך, אז אהרן וועקסלער פאר־קויפט אלץ, וואָס ער פארמאָגט — א הויז וועש, קליידער און שטוב־זאַכען — צו אלטער שנור, סיי מזומן, סיי חובות, און די פּאָסעסיע און הכל־באשר־לכל־כל, פאר דער סומע פון צוואנציג טויזענד גולדען.

וועקסלער האָט צייט גאַנצע דריי חדשים, אויף איבערצוגעבען צו שנור'ן דאָס פארמעגען און אויף צו באקומען דעם סכום אין מזומנים בכתוב. אבער דורך דער גאַנצער צייט, טאָר ער — אחוץ מילכיגס און אנדערע קליינינקייטען — קיין שום זאַך ניט פארקויפען.

אויב וועלכער פון די צוויי צדדים וועט זיך וועלען צוריקציען פונ'ם מסחר, מוז ער דעם צווייטען געבען א סומע פון פינף טויזענד גולדען.

דער אָפּמאַך איז צו מזל אונטערגעשריבען געוואָרען, אויך מיט עדות, און חיים דוד האָט צוגענומען און גוט באהאַלטען די איינגע־לעגטע טויזענד גולדען. די חברה — (עס איז זיך דערווייל צוזאַמענ־געלאָפען האַלב שטעדטעל) — האָט שוין אויף דעמדאָזיגען חשבון זיך גענומען צום טרינקען און איבערבייסען ברויט מיט וואורשט.

אָבער אויפ'ן צווייטען טאָג, ווען אהרן וועקסלער האָט זיך אויסגע־ניכטערט, האָט ער, וואָס אמאָל מעהר, אָנגעהויבען איינזעהען ווי מיאוס ער איז אַריינגעפאַלען.

דאָס ערשטע וואָס ער האָט געטאָן, איז געווען אריבערצופאָרען קיין טאַרנע, צו אן אַדוואָקאט און איהם ווייזען דעם אומגליקליכען קאָנ־טראקט, וואָס ער האָט אונטערגעשריבען. דער אדוואָקאט האָט איהם אָבער דערקלערט, אז מען קען דעם פאַרטראַג ניט אומוואַרפען, סיידען ער וועט באַצאָלען צו שנור'ן די גאַנצע פינף טויזענד גולדען.

איצט איז שוין וועקסלער ווייכער געוואָרען. ער האָט זיך כסדר אָנגעהויבען צו סוד'ן מיט אונזער חברה, ובפרט מיט חיים דוד'ן און מיט מיר, אז מיר זאָלען פועל'ן ביי אַלטער שנור'ן צונישט צומאַכען „דאָס נאַרישע שטיקעל פּאַפּיר".

ער ווייסט — איז געווען זיין טענה — אז שנור וועט ביים גאַנצען עסק דעם קאָפּ צוליינען. אחוץ דעם וועט איהם קיינמאָל ניט מעגליך זיין צו שאַפען 20 טויזענד אין מזומנים. ער אליין, וועקסלער, וואָלט דערביי גאָר געקענט פאַרדינען אַ שעהן ביסעל געלד, נאָר ווייל ער איז אן עהרליכער מענש, לאָזט איהם זיין געוויסען ניט טאָן אַזאַ זאַך און עמיצען באַשווינדלען . . . ער, וועקסלער, וועט נאָך דערצו מאַכען אַ סעודה'לע פאַר אונז אַלעמען און דאָס פּאַפּירעל וועט מען דעמאָלט, ביי אַ גלעזעל משקה, פאַרברענען . . .

דערפון האָט אָבער אַלטער שנור גאָר ניט געוואָלט הערען. ער האָט זיך געהאַלטען ביי דאָס זייניגע און . . . ביים קאָנטראַקט ! ער האָט פאַר איטליכען דערצעהלט, אז ער פאַרהאַנדעלט שוין מיט אַ באַנק אין לעמבערג, וועגען באַקומען אַ היפּאָטהעק (מאָרטגיידזש) אויף זיין אייגע־נעם גוט. אויך פאַרהאַנדעלט ער מיט עטליכע טאַרנער געלד־לייערס, כדי ער זאָל אימשטאַנד זיין נאָכצוקומען זיינע פאַרפליכטונגען און צו דער באַשטימטער צייט אָפּצוציילען דאָס גאַנצע געלד, אין מזומנים . . .

ובפרט — אזוי האָט ער פאַר אונז געהאַלטען אין איין טענה'ען — קען ער גאָר ניט פאַרשטעהן, וואָס פאַר אַ מין מענש דערדאָזיגער אהרן וועקסלער איז . . . אז מען מאַכט אַ קאָנטראַקט און מען שרייבט איהם אונטער — דאַרף מען אויך זיין אַ מאַן און איהם האַלטען ! . . .

קיין צרות האָבען דעמדאָזיגען אהרן וועקסלער, אין די ערשטע עטליכע וואָכען, שוין ניט געפעלט.

וואו מען איז געגאנגען און געשטאַנען, אין דער גאנצער געגענד, האָט מען נאָר גערעדט וועגען דעם אויסטערלישען געשעפט פון די צוויי סוחרים. אזעלכעס האָט מען דאָ נאָך קיינמאָל ניט געהערט. עס איז, נאָך קיינמאָל, ניט פאָרגעקומען, אז א מענש מיט שכל, זאָל, אזוי פּלוצים, מיר־ניט, דיר־ניט, פארקויפען זיין גאנץ פארמעגען...

דערצו האָט מען איצט נאָך אָנגעהויבען שטארק מגזם צו זיין אהרן וועקסלער׳ס פארמעגען (פון דעם האָט ער אפילו גרוים הנאה געהאט). מען האָט איהם געשאצט פון פופציג־זעכציג, פינף־און־זיבעציג און אפילו ביז הונדערט טויזענד גולדען.

דאָס וויב זיינס און איהר משפחה האָבען איהם אויך ניט געשוויגען. עס זיינען פון פוילען אריבערגעקומען זיינע צוויי ברידער — גאנץ לייטישע מענשען — און אלע צוזאמען האָבען אלץ מעגליכע אָנגעווענדעט, אבי ביי אלטער שנור׳ן צו פועל׳ן, אז ער זאָל זיך צוריקציען פון אָט דעם אזוי אויסטערלישען מסחר.

אן ערך פון א פיר וואָכען האָט דאָס אלץ אזוי אָנגעהאלטען. אהרן וועקסלער איז שוין וויליג געווען צו פארלירען זיינע ערשטע פינף הונדערט גולדען, וועלכע זיינען נאָך אלץ געלעגען ביי חיים דוד׳ן. אָבער דערפון האָט אלטער שנור נאָך אלץ ניט געוואָלט וויסען.

און דער סוף איז געווען, אז אויסגעפירט האָט דערדאָזיגער כיטרער און דורכגעטריבענער אלטער שנור. נאָך א סך טענות ומענות פון אונזער זייט האָבען מיר ביי איהם קוים געקאָנט פועל׳ן — ער האָט אונז געוואָלט איינרעדען, אז ער האָט שוין וועגען דעם געהאט היבשע עטליכע הונדערטער הוצאות — אז ער זאָל ביי וועקסלער׳ן צונעמען, אחוץ די ערשטע פינף הונדערט גולדען, נאָך פרישע פינף הונדערטער. דאָס הייסט, אז דער שפּאָס האָט אהרן וועקסלער׳ן געקאָסט א גאנצען טויזענטער...

מיר זיינען זיך אלע, מיט נאָך עטליכע שטאָדטישע בעלי בתים, ווידער צוזאמענגעקומען אין א באזונדערען שטיבעל ביי לעווינגער׳ן אין פּראָפּינאַציע. מען האָט געגעסען און געטרונקען. משקה האָט זיך געגאָסען ווי וואסער. די צוויי פּארשוינען, וועלכע האָבען דורך דער גאנצער צייט צווישען זיך ניט גערעדט, האָבען זיך דערלאַנגט די הענט און ווידער געוואָרען „גוטע ברידער", ווי אין די פריערע צייטען.

נאָך אַ לאַנגע צייט שפּעטער, האָט מען וועגען דעם נאָך גערעדט און דער באַרימטער אהרן וועקסלער האָט גאָר אָנגעקוואָלען, ווייל מען האָט זיין פאַרמעגען געשאַצט זעהר פיל העכער, ווי עס איז געווען אויף אַן אמת'ן.

אַ גאַנץ שעהנע חברה מה־יעשה'ניקעס זיינען מיר דאָס דעמאָלט געווען...

47 — נאַסע און טרוקענע יאָהרען

דער באָדען פונ'ם גוט יאָזעפאָוו איז פאַר זיך אליין געווען א גאַנץ גוטער, נאָר א קאַפּריזנער. דאָס וועטער האָט זיך געמוזט צופּאַסען צו איהם און דאן ערשט האָט ער ארויסגעגעבען א היבש גערעטעניש.

טאָמער איז אבער איין יאָהר געווען צו־נאַס, אָדער צו־טרוקען, האָט דאָס גוט יאָזעפאָוו דערפון געליטען א סך מעהר ווי די אנדערע גיטער פון דער געגענד.

אמאָל, מיט יאָהרען און יאָהרען צוריק, איז יאָזעפאָוו — וואָס איז געלעגען אין אַ טאָל, צווישען צוויי וואַסערען — באַשטאַנען פון לויטער לאָנקעס. עס איז אינגאַנצען געווען באַוואַקסען מיט גראָז, אויף וועל־כען בהמות האָבען זיך געפּאַשעט. די העכערע לאָנקעס האָט מען גע־האַקט און פון די גראָזען געמאַכט היי און דערנאָך געפיטערט די בהמות ווינטער־צייט. אז עס איז געווען א יאָהר פון א סך רעגענס, איז מיט דידאָזיגע נידריגע לאָנקעס געווען א סך צרות. זיי זיינען פון די צוויי וואַסערען וואָס זיינען דורכגעלאָפען יאָזעפאָוו, דער גרעסערער „ברען" און די פיל קלענערע „ריבניצע", אינגאַנצען פאַרטרונקען געוואָרען.

אָבער אין לויף פון דער צייט האָט מען זיך אָנגעהויבען צו קליגען און גע'קעמפט געגען דער נאַסקייט און געגען די וואַסערען.

וועלוועלע דאַמאַסק, דער אייגענטימער פון יאָזעפאָוו, האָט דאָס גאַנצע גוט (אַ פיר הונדערט און פופציג אַקער) אָפּגעקויפט פון אַן אַלטער פּריצה פאַר וועניגער ווי צוואַנציג טויזענד גולדען. ער האָט אָבער דערנאָך דאָרטען — א חוץ פאַר געביידעס — אריינגעלייגט שעהנע עטליכע טויזענד גולדען.

ער האָט געלאָזט גראָבען אַ סך אָפּצוגס־קאַנאַלען (פּשיקאָפּעס), וואָס האָבען דאָס שטעהענדע וואַסער אָפּגעצויגען פון די לאָנקעס און עס אַוועקגעפירט צום „ברען", אדער „ריבניצע".

צוליב דעם האָבען זיך די גראָזען פון די לאָנקעס א סך פאַרבע־סערט און גאָר פילע לאָנקעס, וואָס זיינען געלעגען אביסעל העכער, זיינען צואַקערט און פאַרוואַנדעלט געוואָרען אין תבואה־פעלדער.

אויפצואַקערען אַזאַ לאַנקע, וואָס איז פאַר אַזוי פיל הונדערטער יאָהרען באַנוצט געוואָרען אַלס גראָזלאַנד און איז צוטראָטען געוואָרען פון די פיס פון טויזענדער בהמות, איז זעהר א שווערע ארבייט. מען מוז דערצו האָבען זעהר שטאַרקע אָקסען און באַזונדערע אַקער־מכשירים.

אָבער די ארבייט לוינט זיך שטענדיג. אין די ערשטע עטליכע יאָהרען ניט אַזאַ אויפגעאַקערטע לאַנקע ארוים א סך ווייץ, אָדער האָבער, און מען דאַרף דאָס פעלד, אין די ערשטע עטליכע יאָהרען, ניט באַמיסטיגען.

אויף אַזאַ אופן איז אין לויף פון די יאָהרען אַנטשטאַנען דאָס גוט יאָזעפאָוו. ווען מיין שווער האָט עס גערונגען, (איך האָב שוין פריהער געשריבען אונטער וואָסערע ניט־גינסטיגע פאַכט־באַדינגונגען), האָט דאָס גוט שוין פאַרמאָגט א דריי הונדערט אַקער לאַנד פאַר תבואות און דאָס רעשט איז באַשטאַנען פון לאַנקעס.

אָבער טראָץ די אַלע אָפּצוגס־פּשיקאָפּעס איז אין דעם באָדען פון יאָזעפאָוו דאָך געבליבען א נידריגער און א נאַסער.

אינ׳ם לויף פון די יאָהרען זיינען דידאָזיגע פּשיקאָפּעס געוואָרען פאַרנאַכלעסיגט און פאַרוואַקסען. דער אייגענטהימער, דאַמאַסק, האָט זיך וועגען דעם ניט געקימערט און ווען מיר וואָלטען אַלע גראָבענס געוועזן געוואָלט האַלטען אין גוטען צושטאַנד, וואָלט דאָס אונז געוועזן אריינגעטריבען אין א יעהרליכע הוצאה פון א טויזענד גולדען.

מיר האָבען אַפילו יעדעס יאָהר געטאָן דאָס נויטיגסטע, אָבער אַלעס צו האַלטען אין אָרדנונג, איז ניט געווען פאַר אונזערע כוחות.

און דער רעזולטאַט דערפון איז געווען א זעהר ניט־גינסטיגער. די פעלדער האָבען צוליב דעם געליטען טאָפּעלט: אַי ווען עס איז געווען א נאַס יאָהר און גאַנצע שטיקער פעלדער און די לאַנקעס זיינען געווען פאַרגאָסען מיט וואַסער, און אויך ווען עס איז געווען א גרויס טריקעניש.

אָבער אין די צוועלף יאָהר, וואָס מיר האָבען געהאַלטען די יאָזעפאָווער פאַכט, האָבען מיר געהאַט צוממייסט צו ליידען פון צוויי יאָהרען: איינס איז געווען צו נאַס און מיר האָבען דאָרטען געהאַט א פאַרפלייצונג און דאָס שפּעטערע יאָהר איז געווען אַן אויסטערליש טרוקענס.

דאָ וועל איך וועגען דידאָזיגע צוויי יאָהרען אביסעל מעהר אויספירליכער דערצעהלען.

48 — דאָס נאַסע יאָהר

איך געדענק ניט גענוי ווען דאָס איז געווען. אָבער מיר דוכט זיך אז אינ'ם יאָהר 1887.

עס איז געווען אין מאָנאַט יוני, ווען אַלע פרילינגס-ארבייטען זיינען שוין געווען פארענדיגט און די פעלדער האָבען אויסגעזעהען שעהן און געראָטען. מאַנכע תבואות האָבען שוין געהאַט אָפּגעבליט און די אַנדערע האָבען נאָך געהאַלטען אין מיטען רעכטען בליען. מיר האָבען געהאַט גרויסע האָפענונגען, אַז דאָס יאָהר וועט זיין אַ זעהר געראָטענס און אַז מיר וועלען פארדינען שעהנע עטליכע טויזענד גולדען.

פּלוצים, אין אַ זונטאג, האָט אָנגעהויבען צו רעגענען. עס האָט גערעגענט איין טאָג, צוויי טעג און אויך אויפ'ן דריטען טאָג. מיר זיינען שוין צו אזעלכע זאכען — ובפרט אין די חדשים מאַי, יוני און יולי — צוגעוואוינט געווען.

מיר, דאָס הייסט איך און מיין ווירטשאַפטער, זיינען צוזאַמען מיט עטליכע גוים, אינ'ם סאַמען רעגען ארומגעגאַנגען ארום די נידעריגע פעלדער און לאָנקעס און מיט אונזערע לאָפּעטעס אָפּגעלאָזט די וואַסער-רען און זיי געלאָזט לויפען אין די נאָך נידעריגע פלעצער, אדער אין די פּשיקאָפּעס, וועלכע זיינען שוין סאַי ווי געווען האַלב-פול מיט וואַסער.

אַז מיר וועלען היינטיגעס יאָהר האָבען אַ גרויסע פאַרפלייצונג איז קיינעם פון אונז ניט איינגעפאַלען. די רעגענס האָבען ניט באַרעכ-טיגט אזא מורא.

אָבער מיטוואָך אינדערפרי, האָבען מיר מיט גרוים שרעק דער-זעהען, אַז דער „ברען” האָט אָנגעהויבען גאָר שטאַרק צו וואַקסען, און אַז די וואַסערען הויבען שוין אָן אין מאַנכע פלעצער אריבערצוגעהן די וואַלען.

מיר פונ'ם הויף און כמעט אַלע גוים פון די ארומיגע דערפער, זיינען זיך צוזאַמענגעלאָפען און מען האָט אַ גאַנצען טאָג גאָר שווער געארבייט צו באַשיצען די נידעריגערע וואַלען.

מיר האָבען אָבער געהאַט אַ טעות אין'ם גאַנצען חשבון. מיר האָבען גערעכענט, אַז עס האָט נאָר אין אוּנזער געגענד אַזוי שטאַרק גערעגענט. עס האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזען, אַז אין די גע־בערגס־געגענדען, אַרום סאַנז און יאַסלאָ, זיינען געוועזען עטליכע גרויסע וואָלקען־ברוכען. די דאָרטיגע וואַסערען האָבען ניט געקענט אַזוי רוהיג אָפּפליסען און זיי האָבען זיך, מיט אַ שרעקליכען אימפּעט, געריסען צו דער ווייכסעל, און זי איז באַלד אַזוי פול געוואָרען, אַז ניט נאָר זי האָט מעהר ניט געקענט אויפנעמען די וואַסערען פון אונזער געגענד, נאָר די וואַסערען האָבען אָנגעהויבען צו פליסען אויף צוריק־וועגס, פון דער ווייכסעל אין די אַרומיגע וואַסערען.

דאָנערשטאַג אין דער פריה האָט זיך אָנגעהויבען צו באַווייזען אין יאָזעפאָוו די „ספּאָטניצע": די וואַסערען „ברען" און „ריבניצע" זיינען מעהר ניט געפלאָסען אין זייער געוועהנליכען לויף אין דער ווייכסעל אריין, נאָר זיינען — העכער און פיל שטאַרקער — געפלאָסען אויף צוריק־וועגס און האָבען דערביי פאַרגאָסען די גאַנצע געגענד.

דאָס גאַנצע גוט יאָזעפאָוו און עטליכע אַרומיגע דערפער, זיינען אינגאַנצען פאַרפלייצט געוואָרען. עס איז מעהר ניט געווען קיין וועג און קיין שטעג, נאָר בלויז הימעל און וואַסער.

פון דערווייטענס האָט מען אַרויסגעזעהען דאָס דאָרף און די פּויערישע הייזער. אָבער אַהין צוקומען האָט מען ניט געקענט, סיידען מיט שיפלאַך. אין מאַנכע פּלעצער איז דאָס וואַסער געווען איבער אַ מעטער טיף.

מיר, אין יאָזעפאָוו, זיינען דערוויל ניט געווען אין קיין גרויסער סכנה מיט אונזערע לעבענס, ווייל דער גאַנצער הויף מיט אַלע זיינע געביידעס זיינען געווען אַרומגערינגעלט מיט אַ הויכען וואַל — אַ באַוואָרעניש פון די פריערע יאָהרען — אַז דאָס וואַסער זאָל אונז ניט קענען פאַרגיסען. מיר האָבען אויך שווער געאַרבייט דידאָזיגע שוץ־וואַלען נאָך מעהר צו באַפעסטיגען און שטאַרקער צו מאַכען.

פולע דריי מעת לעת זיינען מיר געווען אַזוי אַרומגערינגעלט פון'ם רוישענדען און ברויזענדען וואַסער, אויף וועלכען עס איז געווען אַ שרעק אַ קוק צו טאָן. אונזערע אַלע בהמות, וואָס זיינען דורך דער גאַנצער צייט געווען אָפּגעשלאָסען אין זייערע שטאַלען, האָבען שרעקליך געברומט און געבורטשעט—כאָטש קיין פוטער און קיין וואַסער האָט זיי ניט געפעלט. אינסטינקטיוו האָבען זיי געפיהלט די נאָהענטע און דראָהענדע געפאַהר, און דאָס האָט זיי געמאַכט שרעקענדיג און אויפגערעגט.

פאר אונז, מענשען, האָט אויך קיין שפּייז ניט געפעהלט. ערשטענס האָבען מיר געהאט אונזער אייגען שיפעל, אויף וועלכען מיר האָבען געהאַלטען אין ארומפאָרען איבער די פעלדער און אין נאָהענטען דאָרף אריין. א חוץ דעם זיינען אויך עטליכע פּויערים, אונזערע שכנים, אויף זייערע שיפלאך אונז געקומען באזוכען און געוואָהר ווערען, וואָס מיר טוען און אויב מיר נויטיגען זיך אין עפּעס.

אויפ'ן פערטען טאָג האָט זיך אָנגעהויבען א דערלייכטערונג. די וואסערען האָבען אָנגעהויבען קלענער און ווענינער צו ווערען, און וואָס אמאָל מעהר האָט זיך באוויזען די ערד.

עס האָט גענומען א צוויי־דריי טעג, ביז דאָס געוויסער איז — א חוץ אין די גאָר נידעריגע לאָנקעס — איינגאנצען צוריק געטרעטען און איצט האָבען מיר ערשט געהאט די געלעגענהייט צו קענען ריכטיג אָפּשאַצען דעם גרויסען שאָדען, וואָס די פארפלייצונג האָט אָנגעמאכט.

א סך פעלדער מיט זייערע תבואות זיינען געווען אזוי רואינירט, אז מען האָט געמוזט אלעס אויפסניי איבעראַקערען און פארזייען מיט פּראָסע און הרעטשקע. (ביידע סאָרטען תבואה קען מען זייען גאָר שפּעט און זיי ווערען אויך צום שפּעטסטענס פארטיג).

* * *

דאָס וועטער איז ווידער געוואָרען וואונדער־שעהן. עס זיינען גע־ ווען עטליכע ווארימע און לייכטע רעגענס, וואָס האָבען אביסעל ארונ־ טערגעשווענקט דעם זאמד און די „מודלינעס", וואָס דאָס געוויטער האָט מיט זיך געבראכט. מאנכע זאנגען, וואָס זיינען געווען פארגאָסען און צונויפגעדריקט פונ'ם רוישענדען וואסער, האָבען זיך צוריק אויפגעריכט און אויפגעהויבען די קעפּ און זיך אויפסניי צובליט.

אָבער אין אלגעמיינעם איז דער שאָדען געווען זעהר גרויס. א סך תבואות האָבען צופיל געליטען פון וואסער און זיי זיינען געווארען געל און אינגאַנצען אָפּגעדאַרט. די בוריקעס און די קארטאָפליעס, וואָס ליגען דאָך שטענדיג אין דער ערד, זיינען כמעט אלע פארפוילט געוואָ־ רען און זייער גערעטעניש איז געווען א נישטיגע.

אז עס איז ענדליך געקומען שניט־צייט, האָבען מיר נאָך מעהר געהאט די געלעגענהייט זיך צו דערוויסען דעם גרויסען שאָדען פון דער פארפלייצונג. א חוץ וואָס די זאנגען האָבען אין זיך געהאט גאָר ווייניג תבואה, האָט מען דערצו אויך געמוזט שניידען גאָר הויך. דאָס איז געווען דערפאר, ווייל אונטען זיינען די זאנגען געווען פול מיט זאמד און מען וואָלט די שטרוי און די פּליאָוועס, ניט געווען געקענט באַנו־ צען פאר די בהמות.

דאָס האָט אבער אויך ניט פיל געהאָלפען, כאָטש מען האָט גע־שניטען גאָר הויך איז נאָך אלץ געבליבען גענוג זאמד און „מודלינעס" אויף די זאנגען. און ווען מען האָט דערנאָך די תבואות געדראָשען אויפ'ן מאַשין, — אָדער אפילו מיט דער האַנד, איז דער שטויב געווען אזוי גרויס און געדיכט, כמעט ניט צום אויסהאַלטען.

די בהמות האָבען גאָר קיין חשק ניט געהאַט צו עסען די־דאָזיגע זאמדיגע שטרוי און אפילו היי. מיר האָבען דערמיט געהאַט גענוג צרות. מען האָט די שוין געדראָשענע שטרוי און אויך היי געמוזט נ;כאמאָל איבערדרעשען און שטאַרק שאָקלען מיט גראַבלים און ווידלעס (אזעלכע פעלד מכשירים), אז דאָס זאמד זאָל זיך דערפון אָפּזונדערען.

מיר האָבען זיך נאָך אן עצה געגעבען. מיר האָבען געקויפט א סך שטיין־זאַלץ (פונ'ם גראָבען און ביליגען סאָרט), עס צוקלאָפּט גאַנץ דין, אָדער עס געלאָזט צוגעהן אין הייסע וואסער, און דערמיט באַ־שפּריצט די נאָך אלץ זאמדיגע שטרוי, היי און פּליאָוועס. דערצו האָבען זיך די בהמות גאַנץ געשמאַק צוגעכאַפּט און דערנאָך געטרונקען א סך וואסער.

עס איז אבער געווען א טרויעריגער סוף: ענדע ווינטער זיינען א סך פון אונזערע בהמות — איבערהויפּט דאָס יונגוואַרג, די צוויי־און דריי יעהריגע — קראַנק געוואָרען אויף קאָליק (רוהר) און זיינען אוועק־גע'פּגר'ט. א היבש ביסעל פון זיי האָבען מיר נאָך פריער פאַרקויפט אין צייט. אָבער דער שאָדען, וואָס מיר האָבען געהאַט בלויז פון די בהמות, האָט אָנגעטראָפען שעהנע עטליכע הונדערט גולדען.

עס איז געווען פאַר אונז א שלעכט און א טרויעריג יאָהר. א חוץ געלד־פאַרלוסט, האָבען מיר דעמאָלט געהאַט אזוי פיל מיה און מאַטער און אומזיסטיגע ארבייט, א סך מעהר ווי אין די בעסטע יאָהרען, ווען מיר האָבען פאַרדינט א סך געלד.

* * *

נאָך איינמאָל — א דריי יאָהר שפּעטער — האָבען מיר געהאַט אזא, כאָטש אביסעל קלענערע פאַרפלייצונג. אָבער דאָס איז אויס־געקומען אין אזא צייט, וואָס מיר האָבען דערפון — א חוץ'ן שרעק — גאָר קיין שאָדען ניט געהאַט.

דאָס איז געווען סוף חודש פעברואר, אדער אָנהויב מערץ. דאָס אייז אויף דער ווייכסעל איז אין יענעם יאָהר געווען זעהר דיק, און ווען דאָס אייז האָט אָנגעהויבען „צו רירען", האָבען זיך אין די געבערג־געגענדען געמאַכט גאָר שטאַרקע רעגענס און דאָס שנעל־צופליסענדע

וואסער האָט נאָך אַלץ ניט געקענט צוברעכען די גרויסע מאסען אייז פֿון דער ווייכסעל.

דעמאָלט איז אויך געווען אַ „ספּאַטניצע". די וואסערען פֿונ'ם „ברען" און „ריבניצע" זיינען ניט געפֿלאָסען אין זייער שטענדיגער ריכטונג, אין דער ווייכסעל אריין, נאָר זיינען געפֿלאָסען אויף צוריק־וועגס און האָבען פֿארגאָסען די ארומיגע נידעריגערע דערפֿער און אויך אונזער גוט יאַזעפּאָוו.

ווייל די פֿעלדער זיינען אָבער נאָך געווען פֿעסט־געפֿרוירען, און אויף מאַנכע איז נאָך געווען שנעע, האָט דאָס געוויסער דאָס מאָל גאָר קיין שאָדען ניט אָנגעטאָן.

עס זיינען באַלד דערנאָך געקומען עטליכע ווארימערע רעגענס, און האָבען דעם זאַמד און די „מודלינעס" איינגעזאָפּען אראָפּגעשווענקט און מיר האָבען דעמאָלט דוקא געהאט אַ גוט יאָהר.

49 — דאָס טרוקענע יאָהר

אנאנדער יאָהר האָבען מיר ווידער געהאט אין יאָזעפאָוו, אין וועלכען מיר האָבען ניט געהאט צו ליידען פון צופיל וואסער, פון א פארפלייצונג, נאָר פארקערט, פון צו־ווענינ רעגען און פון אויסטער־לישער טרוקעניש. דער רעזולטאַט איז אבער פאר אונז געווען כמעט דערזעלבער. מיר האָבען פארלאָרען א סך געלד און אויך אונזער בהמות־באשטאַנד איז צוליב דעם גאָר שטארק פארקלענערט געוואָרען.

דאָס איז זיכער, אז ווען אין יאָזעפאָוו וואָלט געווען געוואוינט אנאַנדער פּאָסעסאָר, וואָלט עס איהם ניט מעגליך געווען די פּאַכט אָנצוהאלטען. ער וואָלט, ווי מען פלעגט צו זאָגען, „אנטלאָפען ביי דער לבנה".

מיין שווער איז אָבער געווען א גרונטאָווגער עושר, מיט א גרויסען קרעדיט און א גוט־געהענדען געשעפט דערצו. דערפאר האָט עס ביי איהם ניט פיל אויסגעמאכט אויב עס האָט זיך אין יאָזעפאָוו געמאַכט א שלעכט יאָהר און מען האָט געמוזט דערלייגען עטליכע טויזענד גולדען. זיין אייגענע גרויסע פּאָסעסיע, בראָניאָווסקי׳ס זגורסק, האָט אַלץ געדעקט.

איך געדענק איצט ניט גענוי, ווען די טרוקעניש איז פאָרגעקומען. אָבער מיר דוכט זיך אַז אין 1888.

עס האָט א גאַנצען זומער, פון אָנהויב מאַי, ביז ענדע אויגוסט, כמעט גאָר ניט גערעגענט. און אויב עס האָט אַמאָל א קליין ביסעל יאָ גערעגענט, האָט עס אויסגעזעהן, אַז די אַזוי אויסגעטריקענטע פעל־דער האָבען דאָס אפילו ניט דערפיהלט.

עס האָט געמעגט זיין ווי שטארק פארוואָלקענט, איז דער הימעל געבליבען טרוקען, אָהן דער מינדעסטער פייכטקייט. עס איז באמת מקוים געוואָרען דער פסוק „נשיאים ורוח וגשם אין"...

מיר, אין יאָזעפאָוו, האָבען פון דער טרוקעניש א סך מעהר געלי־טען ווי די אַרומיגע פּאָסעסאָרס ובפרט מיין שווער אין זגורסק.

עס איז אן אַלטער כלל אין דער לאַנד־ווירטשאַפט, אז פעלדער וואָס ליגען נידעריג, ליידען מעהר פון טרוקעניש, און זיי זיינען אויך פיל

שווערער צום באַארבייטען, ווי אַזעלכע וואָס געפינען זיך אויף אַ העכערען באָדען.

די תבואות, וואָס מען האָט געהאַט פאַרזייט אין פרילינג (האָבער און גערשטען) האָבען גאָר אַ סך געליטען פון דער טרוקעניש. די זון האָט זיי אומ׳ברחמנות׳דיג געברענט. די ערד איז יעדען טאָג געוואָרען וואָס אַמאָל מעהר אויסגעדאַרט, איהם געהאַלטען געוואַרגט ווי אין צוואַנגען און ניט געלאָזט זיך אַביסעל אָפּפרישען.

און אפילו די ווינטער־תבואות (ווייץ און קאָרן) כאָטש זיי זיינען שוין געווען פון פריער געדיכט געוואָקסען, האָבען נאָר שטאַרק גע־ליטען.

צוליב מאַנגעל אין פייכטקייט—אפילו דער טוי איז יענעם יאָהר געווען אַ גאָר קנאַפּער,—האָבען די זאַנגען קיין כח ניט געהאַט צו וואַק־סען. דאָס בליהעכץ איז געווען אַ זעהר שוואַכס און אַלעס האָט אָנגעהויבען רייף צו ווערען און אָפּצוטרוקענען פאַר דער צייט.

דאָסזעלבע איז אויך געווען מיט די קלעען און די טהימאָטהעען אויף די פעלדער און די גראָזען און הייען אויף די לאָנקעס. צוליב דער טרוקעניש איז זייער גערעטעניש געווען זעהר קליין, אפשר אַ פערט־חלק ווי אין די געוועהנליכע יאָהרען.

דער רעזולטאַט איז פאַר אונז געווען אַ ביז גאָר טרויעריגער. אַנשטאָט די פינף־זעקס הונדערט זאַק ווייץ, וואָס מיר פּלעגען אין אַ געוועהנליכען יאָהר פאַרקויפען, האָבען מיר דעמאָלט פאַרקויפט בלויז הונדערט און דרייסיג און צום סוף יאָהר, אַז עס האָט אויסגעפעלט פאַר אונז און אונזערע דינסטען ווייץ צום עסען — האָבען מיר גע־מוזט צוריק־קויפען אַן ערך פון אַ צוואַנציג זאַק ווייץ און נאָך טייער באַצאָלען.

אַ חוץ דעם זיינען די פעלדער אַזוי פאַרדאַרט און פאַרהאַרטעוועט געוואָרען, אַז עס איז כמעט ניט מעגליך געווען זיי צו צו אַקערען און באַארבייטען פאַר׳ן קומענדען יאָהר. פיר גרויסע און שווערע אָקסען (פערד זיינען שטענדיג שוואַכער און וועניגער פעהיג צו שווערער ארבייט), האָבען קוים געקענט צורייסען, מיט זעהר אַ סך אָנשטרענגונג, די אַזוי הארטע „שטיינערנע" ערד.

אָבער דאָס אַלעס וואָלט נאָך געווען צו דערלײדען. מיר זיינען אין יאָזעפּאָוו שוין געוואוינט געווען צו גרויסע היזקות און נאָך אַ פּאָר טויזענד גולדען וואָלטען אונז (דאָס הייסט, מיין שווער) שוין ניט אָרימער געמאַכט. דאָס ערגסטע איז אָבער געווען דאָס: ווען מיר האָבען ארונטערגענומען דאָס ביסעל פאַרדאַרטע תבואה פון די פאַר־

טרוקענטע פעלדער — אַן ערך אַ פערט־חלק ווי אין די געוועהנליכע יאָהרען — האָבען מיר, מיט גרויס שרעק, דערזעהען, אַז עס וועט אונז, בשום אופן, ניט מעגליך זיין אָנצוהאַלטען אונזערע אַלע בהמות, קיה, פערד, אָקסען און גאָר אַ סך קליינוואַרג, וואָס מיר האָבען געהאַט אַ סך מעהר ווי הונדערט שטיק. מיר האָבען געהאַט די בארעכטיגטע מורא, אַז מיר וועלען פאַר זיי ניט האָבען גענוג שטרוי און היי און עס וועט זיי זיכער אויסקומען צו פאַלען פון הונגער.

וועגען פאַרקויפען פערד און אָקסען האָט גאָר קיין רעדע ניט געקענט זיין. מיר האָבען זיי אַלע געדאַרפט אַזוי נויטיג האָבען צום באַארבייטען די פעלדער.

אויך אַנדערע בהמות, קיה און קעלבער, איז ניט מעגליך געוועזען צו פאַרקויפען. צוליב דער טרוקעניש, האָט יעדער געהאַלטען אין איין פאַרקויפען אַזוי פיל בהמות, וויפיל ער האָט נאָר געקענט. זייער פרייז איז געוואָרען אַזוי נידעריג, אַז אַ בהמה, וואָס איז פריער ווערט געוועזען אַ פופציג גולדען, האָט מען פאַר איהר איצט קוים באַקומען צעהן.

מיר האָבען איינגעזעהען, אַז מיר מוזען אונזער פיה־שטאַנד פאַר־קלענערען אויף אַ העלפט. אַ 20־30 האָט מיין שווער גענומען צו זיך קיין זגורסק. אויף איבער'ן ווינטער. עס איז אבער נאָך פאַרבליבען אַ פערציג בהמות, פון וועלכע מיר האָבען געמוזט פטור ווערען און מיר האָבען באַשלאָסען זיי צושטעלען אויף „בראַווע", זיי מאַכען פעט, אַז מיר זאָלען זיי קענען פאַרקויפען צו די קצבים, אָדער גאָר קיין קראָקע, אָדער ווין.

אין יעדער בראַנפען־ברענעריי ווערט דער בראַנפען געמאַכט פון תבואות (קאָרן אדער קוקורוז) אין אונזער געגענד — פון ערד־עפּעל.

דער צוקער־שטאָף דערפון ווערט פאַרוואַנדעלט אין אַלקאָהאָל און מיט'ן אָפּפאַל (בראַווע) ווערען געפיטערט בהמות. און אַז מען מישט דערצו נאָך קלאַיען, דאָס הייסט, דאָס אָרימערע מעהל פון תבואות, ווערען די בהמות גאַנץ פעט און באַקומען אויף זיך אַ סך פלייש.

אין אונזער געגענד זיינען געווען עטליכע אַזעלכע ברענערייען (גאָרזשעלנים) און איינע פון זיי האָט געהערט צו מיין שוועער'ס שוואָגער, משה לינד, אין דאָמבראָווקע, אַ מייל וועגס פון יאָזעפּאָוו, אָדער פון זגורסק.

אין זיין שטאַל האָט מען געקענט אוועקשטעלען אַ הונדערט גרויסע אָקסען, אָדער אַ קנאַפּע צוויי הונדערט קלענערע בהמות.

האָבען מיר ביי איהם אָפּגעדונגען בראַווע פאַר הונדערט בהמות. מיין שוועער און איך האָבען געשטעלט אַ זיבעציג שטיק, און די אנדערע

דרייסיג האָבען מיר אָנגענומען פון א צוויי־דריי פון אונזערע קרובים, די אָרומיגע פּאָסעסאָרס.

אָבער קיין גרויסע גליקען האָבען מיר אין דעם דאָזיגען געשעפט אויך ניט געמאַכט. עס זיינען געווען גרויסע הוצאות און ווענינ הכנסות. אז מיר זיינען דערמיט פארטיג געווארען, איז פאר אונזערע בהמות ניט פארבליבען פיל מעהר, ווי ווען מיר וואָלטען זיי געוועןן פארקויפט פאר שליידער־פרייזען, אָנהויב ווינטער.

דערפאר האָבען מיר אָבער אָ גאַנצען ווינטער געלעבט אָ גוטען טאָג, געגעסען און געטרונקען און געהאלטען אין איין שפּילען אין קאָרטען...

50 — דער פעטער משה לינד

משה לינד איז אין יענע צייטען געווען גאָר שטאַרק „אין די פעדערען". געווען א שעהנער עושר, געהאט א גרויסען קרעדיט און ליב געהאט צו פירען א ברייט הויז — מעשה פוילישער פריץ.

ער איז אפילו ניט געווען דער רייכסטער פון דער גאַנצער פאַמיליע. אין דער קעלקעווער משפחה זיינען געווען צוויי־דריי, וואָס האָבען פאַרמאָגט א סך מעהר פון איהם. אָבער ער האָט ליב געהאט צו פירען זיך ווי אַן אמת'ער שליאַכציץ.

ער האָט געהאט צעהן קינדער. צו די אינגלאך האָט ער געהאַלטען א לערער (ניט קיין מלמד) און צו די מיידלאך א גאָווערנאַנטקע. זיי האָבען געלערנט פויליש, אביסעל דייטש און פראַנצויזיש, און זיינען געווען די ערשטע אידישע מיידלאך אין דער גאַנצער געגענד וואָס האָבען אויך געלערנט... פיאַנאָ שפּילען.

ער און זיין ווייב, די מומע שרה'טשע, זיינען געווען פריינדליכע און צוגעלאָזענע מענשען און אָפט ליב געהאט אויפצונעמען געסט, ובפרט פון דער משפחה.

די קיך איז דאָרטען שטענדיג געווען באַשעפטיגט. צוויי קעכינס האָבען געהאַלטען אין איין קאָכען און באַקען פאַר'ן גרויסען בני בית און געסט.

א צוויי־דריי געבראָטענע גענזלאך, אָדער קאַטשקעס, און עטליכע קעסטלאך פלאַשען ביר, זיינען שטענדיג געווען גרייט. מען האָט שוין געוואוסט, אז ווען מען קומט צו משה לינד קיין דאָמבראָווקע, וועט מען שוין ניט פאַרהונגערען.

אז מיר האָבען אָפּגעדונגען די בראָווע, און אוועקגעשטעלט די בהמות, האָבען מיר עס זיך געמאַכט פאַר א פעסטען מנהג, א צוויי־דריי מאָל א וואָך דאָרטען צוצופאָרען — „א קוק טאָן צו די בהמות"...

וואָס צו זעהען איז אפילו ניט געווען. מיר האָבען דאָרטען אין דער שטאַל געהאט אונזערן אַ אידישען אויפזעהער און עטליכע פון אונזערע היימישע גויים, וואָס האָבען אכטונג געטאָן אויף די בהמות. אָבער מיר אַלע זיינען פונדעסטוועגען אַזוי אָפט געקומען „אַ קוק טאָן אויף די בהמות".

שבת־נאכט, באלד נאך הבדלה, בין איך ארויסגעפארען פון יאזוע־פאוו גלייך קיין בודזין, צום פעטער שמעון, וועלכער איז מיט מיר שטענדיג מיטגעפארען קיין דאמבראווקע, אויך „א קוק געבען" אויף די עטליכע בהמה׳לאך, וואס ער האט געהאט ביי אונז אין שטאל (פאר וועלכע ער האט טאקע גאר ניט געצאלט).

באלד נאך אונז פלעגט אנקומען מיין שווער און אונזערס א קרוב שמעון יאם, אדער וועלכער עס איז אנדערער קרוב.

קודם כל איז מען, פאר יוצא וועגען, פארפארען צו דער שטאל און איינציגוויז, אדער אלע צוזאמען, באטראכט די בהמות און אויף ווי געזאגט מבינות, וועלכע עס נעמט אויף זיך מעהר אדער ווייניגער פלייש, און פאר וועלכער עס איז א שאד די בראווע מיט׳ן ביסעל קלאיען, „וואס זי מאכט קאליע".

מען האט אביסעל געשמועסט מיט׳ן אידישען נאמן און די גוי׳איי־שע ארבייטער און צווישען זיי צוטיילט אביסעל געלד און געבעטען אכטונג צו טאן אויף די „כאדאבעס".

אז מען האט זיך שוין דערמיט אפגע׳פטור׳ט, און אויך א קוק געטאן צו אונזערע פערד אין אנאנדערער שטאל (איך פלעג ליב האבען צו פארען איינער אליין, מיט אן איינשפאנער. אבער מיין שווער האט דאס פאר זיך געהאלטען פאר א פחיתת הכבוד און ער איז אלעמאל געפארען מיט א קוטשער און די טייערע צוגאווע פערד), האבען מיר זיך אלע א לאז געטאן אינ׳ם הויף אריין, צום פעטער משה לינד.

קיין עסען און טרינקען, און טאקע פונ׳ם שעהנסטען און בעסטען, האט דארטען קיינמאל ניט געפעלט. אז מען איז פארטיג געווארען מיט דער אכילה ושתיה, האט מען זיך באלד אוועקגעזעצט ביי א גרינעם טישעל און זיך גענומען צו די קארטען. ווען עס זיינען געווען א סך מענשען, האט מען געשפילט ביי צוויי באזונדערע טישען.

אחוץ שבת־נאכט, האט מען דערנאך אויך אנגענומען דעם שטייגער צו קומען אין מיטען־וואך און פארברענגען ביים שפילען, ביז ארום צוויי אזייגער, ווען יעדער איז זיך געפארען אין זיין היים.

אזוי האבען מיר זיך „נעבאך געפלאגט" א גאנצען ווינטער. קיין גרויסע גליקען האבען מיר אין דער בראווע־שטאל ניט געמאכט. אבער מיר האבען דערוויל, בשעת מעשה, געהאט א היבש ביסעל „עולם הזה" און געלעבט גוטע נעכט.

* * *

אז עס איז געקומען פאר פסח, האט זיך די גאנצע ארבייט אין דער בראנפען־ברענעריי שוין געהאט געענדיגט. מיר האבען אונזערע

בהמות שוין געהאַט פאַרקויפט און די טרייבערס, וואָס די סוחרים האָבען געשיקט, זיינען געקומען זיי איבערנעמען.

איך, דער פעטער שמעון סאַנדהויז און אונזער קרוב שמעון יאָם, זיינען געווען דערביי. אַז אַלעס איז שוין געווען פאַראיבער און מיר האָבען שוין געוואָלט צוריק אהיימפאָרען, האָט אונז משה לינד איינגעלאַדען, אַז מיר זאָלען אַלע דריי מיט איהם מיטפאָרען אין'ם ניט־ווייטען דאָרף טשערמין, אַן ערך פון אַ האַלבען מייל פון דאָמבראָווקע.

טשערמין איז געווען אַ גרויס דאָרף, גאָר עהנליך צו אַ שטעדטעל. עס איז כמעט אינגאַנצען געווען באַזעצט פון דייטשע קאָלאָניסטען. ס'האָט פאַרמאָגט אַ פּאָסט־אַמט און עס זיינען דאָרטען געווען סטאַציאָנס־פּאָסטענס פון פינאַנצען און זשאַנדאַרען.

אָט צו דידאָזיגע פינאַנצען און זשאַנדאַרען, האָט דער גוטס־באַזיצער און בראַנפען־ברענעריי־אייגענטימער משה לינד גאָר אָפט געדאַרפט אָנקומען נאָך טובות. און כאָטש ער איז געווען ביי זיך אַ שטאָלצער פּריץ, אַ גאַנצער פּאַן, האָט ער אָבער דאָך געמוזט פאַרבויגען זיין כבוד און מיט זיי אַלעמען לעבען אויף אַ פריינדשאַפטליכען שטייגער.

אַזוי ווי די אַלע ארבייטען אין דער בראַנפען־ברענעריי האָבען זיך שוין געהאַט געענדיגט, האָט ער זיי אַלעמען געוואָלט פאַרשאַפען פאַרגעניגען און מיט זיי לעבען אַ גוטען טאָג, און דערצו האָט ער אויך אונז איינגעלאַדען.

די טשערמינער קרעטשמע (ווירטהויז, פלעגען עס די דאָרטיגע דייטשען רופען) איז געווען אַ גרויסע און באַקוועמע געביידע. זי האָט געהערט צום דייטשען דאָרף. דער אידישער פּעכטער, מאַשקע לינד, מיין שוואָגער'ס אַ קרוב, איז געווען אַ פיינער איד, האָט שטאַרק מקפּיד געווען אויף ריינקייט, און זיין ווירטסהויז איז געפירט געוואָרען אויפ'ן שטאָדטישען אופן, ניט ווי די אַפּגעלאָזענע דאָרפס־קרעטשמעס.

מיר זיינען אין צוויי ברישקעס פאַרפאָרען פאַר דער קרעטשמע און משה לינד איז אוועק צו די פינאַנצען און זשאַנדאַרען־פּאָסטענס, כדי אַלע וואָס זיינען געווען פריי פון דינסט, איינצולאַדען אַלס זיינע געסט פאַר'ן היינטיגען אָווענד.

עס האָט ניט לאַנג גענומען און זיי זיינען אַלע געקומען. אַ צעהן־צוועלף פאַרשוין.

מיר האָבען זיך באַלד אוועקגעזעצט אין אַ באַזונדערען צימער, אַ גרויסען און באַקוועמען, און זיך גענומען צו דער אכילה ושתיה.

די קרעטשמע איז געווען פאַרבונדען מיט אַ גאָר פיינעם דעליקאַטעסען־געשעפט און עס איז דאָרטען געווען פונ'ם בעסטען און שעהנס־

טען און אויך אַלערליי כשר'ע קראָקווער וואורשטען. מיר האָבען גע־האַלטען אין איין טרינקען פון די בעסטע בירען און אויסלענדישע שנאַפּסען און עס איז דערנאָך שוין מיט אונז געקומען אזוי ווייט — עד דלא ידע...

עס איז שוין געווען ארום צוויי שעה נאָך האלבער נאכט, ווען מאָשקע טשערמינער האָט אונז ארויסעקספּעדירט. די זשאנדארען און פינאנצען האָבען זיך ווי ס'איז דערשלעפּט אהיים. משה לינד איז צווישען אונז אלע געווען דער ניכטערסטער. ער איז געווען דער איינ־ציגער, וואָס האָט נאָך ניט געהאט דעם קאָפּ פארלאָרען.

ער האָט מיך און דעם קרוב שמעון יאַם, ארויפגעזעצט אויפ'ן וועגעלע. די בייטש האָט ער מיר אריינגעשטעקט אין דער כאָלעווע פונ'ם רעכטען שטיוועל און מיין פערד איז נאָכגעלאָפען זיין בריטשקע.

ווי אזוי איך בין אהיימגעקומען קיין יאָזעפאָוו (אן ערך פון איבער א מייל וועגס), איז אסור אויב איך געדענק. איך האָב אפילו ניט געפילט ווען שמעון יאַם איז אראָפּגעקראָכען פונ'ם וועגעלע, און אויף וועלכען פּלאַץ. מסתמא ביי עפּעס א באקאנטער קרעטשמע. און איך וויים נאָך ניט עד היום, ווי אזוי מיין פערד איז אריבער דאָס וואסער פונ'ם „ברען" (איבער וועלכען עס איז גאָר קיין בריק ניט געווען) און ווי אזוי איך בין בשלום אריבער דאָס שמאָלע בריקעל איבער דער „ריבניצע" (וועלכעס האָט גאָר קיין פּארענצעס ניט געהאט און איז געווען גאנץ היבש הויך איבער'ן וואסער און מ'האָט עס געמוזט זעהר פאָרזיכטיג דורכפאָרען)...

איך האָב אבער דערפילט, אז עס ווערט מיר קאַלט און אז איך האָב מיך איבערגעוועקט, האָב איך דערזעהען, אז דאָס וועגעלע געפינט זיך פאר מיין הויז, אויפ'ן יאָזעפאָווער הויף.

איך בין אריין אין שטוב און ווען איך האָב זיך געלייגט אין בעט אריין . . . בין איך אָפּגעשלאָפען א קנאַפּען מעת־לעת.

אָט אזוי האָבען מיר, אין די אינגערע יאָהרען, געדינט צו באקכוס, צום גאָט פון די טרינקער...

51 — אַרויס פון יאָזעפאָוו

די צייט איז ניט געשטאַנען אויף איין אָרט. די צוועלף־יאָהריגע פאַכט־צייט האָט זיך געזאָלט ענדיגען דעם פופצעהנטען מערץ, 1894.

וועגען באנייען דעם קאָנטראַקט, האָט מעהר קיין רעדע ניט געקענט זיין. דער אַלטער וועלוועלע דאמאַסק איז שוין דעמאָלט געווען טויט און די דעה איבער יאָזעפאָוו האָט געהאַט זיין עלטסטער זון, יאָזעף דאמאַסק.

ווייל די באַדינגונגען, לויט וועלכע מ'האָט געמוזט איבערנעמען דאָס גוט, זיינען גאַנץ שווערע, איז מיין שוואָגער געווען זיכער, אַז קיין אָפּנעמער וועט זיך ניט געפינען, און ער האָט דערפאַר ניט געוואָלט געבען מעהר ווי דריי טויזענד גולדען אַ יאָהר. דאָס הייסט, מיט גאַנצע טויזענד גולדען ווייניגער, ווי דער ביז איצטיגער פאַכט־צינז.

אָבער בשעת מיר האָבען אונטערהאַנדעלט מיט'ן יונגען הערר דאַמאַסק און איהם באַוויזען וויפיל געלד מיר האָבען שוין ביז איצט דערלייגט צום גאַנצען עסק, האָט זיך געגעבען אַ רוק אונטער אַנ־אַנדערער אָפּנעמער, וועגען וועמען מיר האָבען זיך גאָר ניט געריכט.

דאָס איז געווען מאיר אשהיים, אַ זון פון דעם אַזוי־רייכען און קאַרגען שכן אונזערן שמשון אשהיים (וועגען וועלכען איך האָב אויס־פירליך געשריבען אין אַ פריערען קאַפּיטעל).

אונז האָט זיך ניט געלוינט צו צאָלען דעם זעלבען פאַכט־צינז וואָס פריער. ער האָט אָבער געהאַט זיינע אייגענע חשבונות און ביי אונז די גרויסע מציאה אויסגעכאַפּט.

איידער דער הער דאַמאַסק האָט מיט איהם אָפּגעשלאָסען דעם קאָנטראַקט, האָט ער צו מיין שוואָגער געשריבען אַ בריף, אַז ער האָט אַ נייעם פאַכטער. אָבער ער וויל אונז ליבערשט האָבען אויף ווייטער.

מיין שוואָגער האָט איהם געענטפערט און געמאַכט אַן אויספיהר־ליכען חשבון, אַז ער האָט אין די לעצטע צוועלף יאָהר דערלייגט צו יאָזעפאָוו אַ סומע פון איבער פינף און צוואַנציג טויזענד גולדען און דערפאַר קען ער מעהר ניט צאָלען ווי דריי טויזענד גולדען.

א צוויי וואָכען שפּעטער האָבען מיר זיך דערוואוסט, אז מאיר אשהיים האָט געדונגען יאָזעפּאָוו, פאר די זעלבע פיר טויזענד גולדען, וואָס מיר האָבען געצאָלט. קיין גאָר גרויס עגמת נפש האָב איך וועגען דעם ניט געהאט... יאָזעפּאָוו האָט זיך מיר און מיין ווייב שוין געהאט שטארק דערעסען און מיר האָבען פון דאָרטען געוואָלט אוועק אין אנאַנדער גוט.

כאָטש מיין שווער איז ניט געווען אזא שווערער שותף, און מיר האָבען געהאט כלערליי פּריוויהייטען, זיינען מיר אבער דאך דערפון גאנץ מיד געווען און דוקא חשק געהאט צו זיין אונזערע אייגענע בעלי בתים און שטעהן אויף אונזערע אייגענע פיס.

מאיר אשהיים האָט אויסגעדונגען יאָזעפּאָוו אין פריילינג פון יאָהר 1893 און מיר האָבען נאָך געהאט צו וואוינען אין יאָזעפּאָוו א גאנץ יאָהר, אראָפּצונעמען פון די פעלדער, אָבער שוין מעהר גאָר ניט צו באארבייטען און צו פארזייען.

מיר האָבען דערפאר גענוג געהאט צייט זיך אומצוקוקען, וואו מיר זיינען אין דער וועלט.

מען האָט אונז פאָרגעשלאָגען עטליכע גרויסע גיטער, צו וועלכע מיר האָבען געקענט לייכט צוקומען און ווייטער פארבלייבען בשותפות מיט'ן שווער. מיר האָבען אָבער פאָרגעצויגען א סך א קלענערען פאָל־ווארק, אבי צו זיין אליין אָהן דער שותפות.

אזוי איז אוועק דער גאנצער זומער און דער הערבסט. מיר זיינען אין יאָזעפּאָוו געווען שטארק באשעפטיגט מיט'ן אראָפּנעמען די תבואות. מיר האָבען דעמאָלט גראָד געהאט א גרויס גערעטעניש און די פרייזען פון תבואה זיינען אויך געווען גאנץ הויכע.

52 — די שצוצינער לאָנקעס

קלעע, היי און לאָנקעס, זיינען אין גאליציע געווען א אידישער מסחר זייט א סך יאָהרען.

אָבער ווייל דערדאָזיגער ענין איז ניט אזוי באַקענט, און איך האָב אין ערגעץ ניט געפונען קיין שום באשרייבונג וועגען דעם, וועל איך דאָ דאָס אביסעל ארומרעדען מעהר באריכות.

ווי יעדער ווייסט, האָט אין גאליציע (די אנדערע לענדער אינטע־רעסירען מיך דאָ ניט), ביז צום יאָהר 1848 געהערשט די „פּאנטשיזנע", אדער „לייב־אייגענשאפט"; יעדער פּויער, צוזאמען מיט זיין ווייב און קינדער, זיינען געווען אייביגע קנעכט פון פּריץ און זיי האָבען פאר איהם — אָהן שום בעלוינונג — געמוזט טאָן אלע נויטיגע ארבייטען, אין די פעלדער, וועלדער און הויפישע מלאכות.

אבער כדי דער פּויער זאָל דאָך האָבען פון וואָס זיך צו דער־נערען — שקלאַפען מוזען דאָך אויך עסען — האָבען די פריצים געגעבען צו יעדער פּויערישער פאמיליע עטליכע אקער פעלד צום באארבייטען פאר'ן אייגענעם געברויך, און פון דעם האָבען זיי געצויגען זייער חיונה.

דאָס רעוואָלוציע־יאָהר 1848, וואָס האָט אָנגעמאכט גרויסע פּאָלי־טישע איבערקערענישען אין מעהרערע אייראָפּעאישע לענדער, האָט אויך געבראכט פרייהייט צו עטליכע מיליאָן פּויערים אין גאליציע, און פון אייביגע שקלאַפען זיינען זיי געוואָרען פרייע מענשען, איבער וועלכע דער פּריץ האָט שוין מעהר קיין שום רעכט ניט געהאט.

אָבער אז די פּויערים האָבען פאר'ן פּריץ שוין מעהר ניט גע־דארפט ארבייטען, איז עס דאָך במילא אויך געווען קלאָר, אז ער איז מעהר ניט פארפליכטעט די פּויערים אויפצוהאלטען מיט חיונה און זיי, אומזיסט און אומנישט, דערלויבען צו ציען פּרנסה פון זיינע פעלדער.

פון וואַנען זאָלען אָבער דידאָזיגע עטליכע מיליאָן מענשען דאָך לעבען ?

האָט זיך די עסטרייכישע רעגירונג, די הערשערין איבער גאליציע, אַן עצה געגעבען. זי האָט ביי די פּוילישע פריצים אָפּגעקויפט (אָדער

בעסער געזאָגט, זיי געצוואונגען צו פארקויפען), א גרויסען טייל פון זייערע פעלדער און זיי צוטיילט צווישען די פויערים.

צו דעם צוועק האָט די עסטרייכישע רעגירונג ארויסגעגעבען ווערט־פאפירען („גרונד־ענטלאסטונגס־אָבליגאציעס״ האָבען זיי געהייסען) אויף אַן ערך — דוכט זיך, פערציג מיליאָן גולדען — און דאָס געלד אויסגעצאָלט צו די פריצים פאר די אוועקגענומענע פעלדער.

די פויערים זיינען געבליבען ביי די פעלדער, וועלכע זיי האָבען פון פריער געהאט פון די פריצים. די פעלדער זיינען געוואָרען זייער אייגענטום. אָבער זיי, די פויערים, האָבען געמוזט צאָלען געוויסע שטייערען, כדי עס זאָל זיין פון וואָס צו צאָלען פאר די אָבליגאציעס, דעם פראָצענט מיט׳ן קרן.

איך ווייס ניט גענוי וויפיל אַקער לאַנד יעדער פויער האָט דעמאָלט באקומען. אָבער זיכער איז, אז ניט אלע האָבען געקראָגען גלייך, ווייל מעהרערע האָבען געהאט צו 15 און 20 אַקער לאַנד, און מאנכע קוים צו 2־3. אָבער ווארשיינליך האָט דערביי געמוזט זיין א געוויסער סיסטעם און אויסרעכענונג.

אָבער שוין א דרייסיג יאָהר שפעטער — און וואָס אמאָל מעהר — האָבען די פויערים אָנגעהויבען צו פיהלען א גאָר שטארקען ערד־מאַנגעל.

קינדער זיינען אונטערגעוואקסען — פויערים קינדלען א סך. מען האָט זיי געדארפט חתונה מאכען און העלפען גרינדען אַן אייגענע בעל־בתישקייט. באין ברירה, האָט אַזא פויערישער טאטע, געמוזט אוועק־נעמען פון זיינע עטליכע אַקער און געבען כאָטש א קליינעם טייל דער־פון, א צוויי־דריי אַקער, צו די פארהייראטע זין. צו טעכטער האָט מען אין אונזער געגענד קיין פעלד ניט געגעבען, נאָר בלויז „כאָדאָבעס״ — בהמות — אדער מזומן געלד.

איבערהויפט האָבען פויערים אָנגעהויבען צו ליידען א גרויסען מאַנגעל אין פוטער פאַר זייערע בהמות. גאַליציע איז פון אייביק אָן א לאַנד, וואו מען האָדעוועט א סך בהמות. גאָר א גרויסע צאָל שלאַכט־פי פלעגט פון דאָרטען יעדעס יאָהר ארויסגעשיקט ווערען קיין עסטרייך און אין די ארומיגע לענדער. אויך א סך טויזענדער פערד יעדעס יאָהר. די בהמות און די פערד האָבען אויסגעמאכט א גאָר גרויסען טייל פון די יעהרליכע איינקונפטען פון א גאַליצישען לאַנדווירט.

זומער־צייט געהען די בהמות און די פערד ארום אויף די פעלדער און זוכען זיך אליין זייער פאשע. אָבער א צייט פון איבער זעקס

חדשים פון יאָהר, פאַרברענגען זיי אין די שטאַלען און לעבען פון דעם וואָס זייער בעל הבית קען זיי געבען.

אָבער ניט יעדער פויער האָט גענוג פיטער פון זיין אייגען פעלד, אז עס זאָל זיין גענוג פאַר די עטליכע בהמות, וואָס געפינען זיך ביי איהם אויף קעסט. בלייבט פאַר'ן פויער דערפאַר קיין אנדערע ברירה ניט, ווי נאָר צו עפּענען זיין שטענדיג אַזוי־פעסט־פאַרמאַכטען געלד־בייטעל און צו קויפען פיטער פאַר זיינע „כאַדאָבעס".

אָבער דעם אזוי נויטיגען ארטיקעל קען ער דאָך ניט קויפען אין א פאַרטיגען פאַרברויכס־פעהיגען צושטאַנד. דאָס וואָלט איהם געקאָסט צו טייער און ער טוט דאָס נאָר דעמאָלט, ווען זיין פריערער זאַפּאַס האָט זיך שוין אינגאַנצען אויסגעלאָזט און ער האָט קיין אנדערע ברירה ניט. איבערהויפּט אין פרילינג, ווען ער דאַרף זיינע פערד, אָדער אָקסען בעסער צופיטערען, כדי מיט זיי צו קענען באַארבייטען זיינע פעלדער.

כמעט יעדער פויער וואָס האָדעוועט נאָר בהמות, גרייט זיך אָן זומער־צייט גענוג פיטער, כדי ער זאָל האָבען פאַר דער גאַנצער צייט, וואָס די בהמות מוזען פאַרבלייבען אין שטאַל.

אין די חדשים יוני ביז אויגוסט, געהען די פויערים ארום אין די פריצישע הויפען, אָדער צווישען די רייכערע פויערים און קויפען ביי זיי אָפּ קלעע (קאָניציניע) אָדער גאַנצע שטיקער גראָז. האַקען דאָס אָפּ און טריקענען עס און פאַרוואַנדלען עס אין היי. דאַן פירט מען דאָס אהיים און מען באַהאַלט דאָס אויפ'ן בוידים, אדער גאָר אין באַזונדערע סטויגען, כדי עס זאָל זיין גרייט פאַר די קאַלטע חדשים.

אין די זיבעציגער יאָהרען פון פאָריגען יאָהרהונדערט, איז פון אויסלאַנד קיין גאַליציע איינגעפירט געוואָרען אזא מין זאָמען, וועלכען מען רופט קלעע (קאָניציניע). ער האָט זיך דאָרטען זעהר גוט אַקלימאַ־טיזירט און צוואוואַקסען אויף א זעהר גוטען אופן.

דאָס ערשטע יאָהר קען מען איהם האַקען צוויי מאָל און די נערעטעניש — בפרט אויף די גוטע פעלדער — איז פינף־זעקס און אמאָל מעהר, הויך־געלאָדענע וואָגענס פון יעדען אַקער.

דאָס צווייטע יאָהר דאַרף מען שוין דעם קלעע מעהר ניט זייען. ער וואַקסט פון זיך אליין און גיט אויך ארוים נאָך דריי גוטע וואָגענס פיטער פון אן אַקער.

א צעהן יאָהר שפּעטער איז אויך איינגעפירט געוואָרען פון אמע־ריקא א זאָמען מיט'ן נאָמען טהימאָטהעע (וואַקסט צום בעסטען אין

נידעריגערע, הארטע פעלדער) און ער פארמאָגט די עהנליכע אייגענשאַפ־טען ווי דער קלעע.

גוטע, ערפארענע פאַכטערס, איבערהויפּט אין אונזער געגענד, האָבען אָנגעהויבען צו פארזעען א סך פעלדער מיט קלעע און טהי־מאָטהעע און דאָס האָט זיי געשטעלט אויף די פיס.

ווייל דער אידישער פּאָסעסאָר איז אָבער שטענדיג א פארנומענער מענש און כמעט קיינער פון זיי האָט ניט געוואָלט — און אויך ניט געקענט — האנדלען מיט׳ן פויער, וואָס איז א זעהר שווערער קונה, און א הארץ־אָפּעסער דערצו, כדי זיין קלעע טהימאָטהעע, אדער לאָנ־קעס צו פארקויפען לאחרים, האָט ער, דער פּאָסעסאָר, עס ליבערשט אין גאנצען פארקויפט אויף איינמאָל צו אַ אידישען סוחר, אַפּגענומען זיין געלד, און זאָל זיך יענער ארומרייסען מיט׳ן פויער...

מיט דער צייט זיינען אין אונזער געגענד, געווען מעהרערע שטאָדט־אידען, וואָס האָבען יעדען זומער געהאנדעלט מיט די פּאָסעסאָרס און ביי די דאָזיגע מסחרים היבש געלד פארדינט.

אז איך האָב געהאלטען ביים ארויסגעהן פון דער יאָזעפאָווער פּאָסעסיע, און ווערען אַ בעל הבית פאַר זיך, אָהן דער שותפות פון מיין שווער, איז מיר איינגעפאלען א געדאנק ווענען א נייעם מסחר.

ווי איך האָב שוין געשריבען אין די פריערדיגע קאַפּיטלאך, איז מיין דאָרף יאָזעפאָוו געווען אין גאנצען עפּעס א איבער א מייל ווענם פונ׳ם שטעדטעל שצוצין.

דאָס דאָזיגע שטעדטעל, צוזאמען מיט מעהרערע גיטער, זעהר גוטע פעלדער, ביי דער ווייכסעל, האָבען געהערט צו אַן אַלטער גרעפין, וואָס האָט געוואוינט אין קראָקע און די גיטער פארוואלטעט אויפ׳ן אייגענעם חשבון.

די דאָזיגע אלטע גויה האָט זעהר ניט ליעב געהאט קיין אידען און א חוץ עטליכע, צוויי־דריי, קרעטשמאַרעס, האָט קיין שום איד ניט געקענט האָבען קיין דריסת הרגל אין איהרע גיטער. אלע תבואות און די אנדערע ווירטשאפטליכע פּראָדוקטען זיינען געשיקט געווארען צו א קריסטליכער באַנק אין קראָקע און, כאָטש זי האָט ביי אידען געקענט באַקומען בעסערע פּרייזען, האָט זי דערפון אפילו ניט געוואָלט הערען. א איד, לא יזכר ולא יפּקד אין איהרע גיטער.

אז די פּריצה איז געשטאָרבען, זיינען אלע איהרע גיטער איבער־געגאַנגען בירושה צו איהרען אַן אייניקעל, די פּרוי פון פירסט ליובאָ־מירסקי פון פּשעוואָרסק, וועלכער איז אליין אויך געווען א רייכער

מאַן און זיך מעהר אָפּגעגעבען מיט'ן אַרומפאָרען איבער דער וועלט, מיט חיות־פאַנגען, איידער מיט לאַנדווירטשאַפט.

זיין פאַרטרעטער און פאַרוואַלטער פון אַלע גיטער, און אויך פון דער גרויסער צוקער־פאַבריק אין פשעוואָרסק, איז געווען אַ געוויסער גראַף מיטשעלסקי, אַן אַרונטערגעקומענער שליאַכציץ פון פּרייסען, וועלכער האָט געמוזט פון דאָרטען עוקר זיין, צוליב זיין שטאַרקען פּוילישען פּאַטריאָטיזם. צוליב דעם איז ער געוואָרען דער גאַנצער „כל ולך" ביים רייכען פירסט ליובאָמירסקי און איהם איז אויך איבערגעגעבען געוואָרען די פאַרוואַלטונג פון די נייע שצוצינער ירושה־גיטער.

צווישען דידאָזיגע גיטער איז אויך געווען אַ גרויס גוט מיט'ן נאָמען זאַברניע.

קיין אַקער־לאַנד איז דאָרטען כמעט ניט געווען (צו נידריג און צו־פּייכט פאַר תבואה), נאָר עס איז באַשטאַנען פון לויטער גראָז־לאָנקעס, אַזעלכע וואָס האָבען אַרויסגעגעבען זעהר פיל גוט היי.

דאָס גאַנצע גוט האָט געהאַט אַן ערך פון אַ זעקס הונדערט און פופציג אַקער (אחוץ אַ קליינעם פּאָלוואַרג מיט באַזונדערע לאָנקעס און אַביסעל אַקער־פעלד).

כל זמן די אַלטע גרעפין האָט געלעבט, פלעגט מען פאַרקויפען די לאָנקעס צו פּויערים און די גאַנצע הכנסה דערפון איז געווען אַ גאַנץ קליינע, פּשוט אַ שיבוש. די קריסטליכע פאַרקויפער האָבען אַלעס פאַרטאַכלעוועט, כמעט פאַר אומזיסט. דאָס איבעריגע געלד, פלעגען זיי צו'גנב'ענען און פאַר'שיכור'ען, און פאַר דער גרעפין איז כמעט גאָרניט פאַרבליבען.

אידישע סוחרים האָבען עטליכע מאָל געפּרואווט ביי דער גרעפין אָפּצודינגען דידאָזיגע „שצוצינער לאָנקעס", וועלכע זיינען געווען אַ שם דבר אין דער גאַנצער געגענד און געוואָלט געבען אַ פּרייז, עטליכע מאָל העכער ווי זי פלעגט באַקומען פון איהרע קריסטליכע פאַרקויפער. זי האָט אָבער דערפון ניט געוואָלט הערען: זי האַנדעלט ניט מיט קיין אידען! . . .

אַז פירסט ליובאָמירסקי, אָדער בעסער געזאָגט, גראַף מיטשעלסקי, האָט איבערגענומען די שצוצינער גיטער, האָט זיך דערהערט אַ קלאַנג, אַז עס וועלען דאָרטען אָנהויבען צו בלאָזען נייע ווינטען, און אַז מען וועט אידען גיכער צולאָזען צום מסחר. והא ראיה, אַז אין די גיטער אין פשעוואָרסק, האַנדעלט מען יאָ מיט אידען און דער פשעוואָרסקער פּראָפּינאַטאָר, ר' אייזיק ענגעלהאַרדט, איז אַ גאַנצער חשוב ביים גראַף מיטשעלסקי און ער מאַכט מיט איהם פאַרשידענע געשעפטען.

איז מיר איינגעפאלען א געדאנק, אז עס וואלט פאר מיר געווען א פלאן אפצודינגען דידאזיגע שצוצינער לאנקעס, וועלכע זיינען געווען אין מיין שכנות און איך האב געקענט זייערע מעלות און חסרונות.

איך האב אנגעשריבען א בריף צום גראף מיטשעלסקי, אנפרע־גענדיג, אויב ער וואלט מיר פארדינגען די לאנקעס פאר א צייט פון עטליכע יאהר.

א פאר טעג שפעטער, האב איך פון איהם באקומען אן ענטפער, אז אין א וואך ארום, וועט ער זיין אין שצוצינער הויף, זאל איך דע־מאלט צו איהם קומען, דאס געשעפט אויספיהרליכער ארומרעדען.

איך זאל אבער וויסען — שרייבט דער גראף אין זיין בריף — אז ביליגער ווי צעהן גולדען פאר א „יאך" וועט ער ניט נעמען.

אז איך האב דערהאלטען דעמדאזיגען בריף, איז די שמחה ביי מיר געווען זעהר גרויס, עד איז לשער. איך האב געקענט דעם ווערט פון די שצוצינער לאנקעס און געוואוסט, אז אויב עס וועט מיר נאר געלינגען זיי אריינצובאקומען פאר א צייט פון עטליכע יאהר — וואקס איך שוין זיכער אן עושר.

נאך אין זעלבען טאג בין איך אריבערגעריטען צום שווער קיין זגורסק און איהם וועגען אלעם דערצעהלט. ער איז דערפון גאר שטארק צופרידען געווען. אויך ער האט געקענט די שצוצינער לאנקעס און מיך געלויבט פאר מיין קלוגען איינפאל.

איהם אזוי שטארק אנצוזאגען, אז דער גאנצער עסק מוז נאך דערוויילע בלייבען בסוד, איז מיר גאר ניט איינגעפאלען, און ער וואלט זיך נאך דערפון געווען געפונען באליידיגט... איך, אזא יונגער שנעק, זאל איהם לערנען ווי אזוי צו פירען געשעפטען!...

מיין שווער איז אבער געווען — זאל ער עס מיר מוחל זיין — א שטיקעל באַרימער און ער האט ליב געהאט פאר זיינע פריינד, די ראדאמישלער נגידים, צו דערצעהלען אזעלכע זאכען, וואס וואלטען, על פי שכל, נאך געדארפט זיין גאר שטארק בסוד. אויך דאס איצטיגע מאל האט ער זיך ניט געקענט איינהאלטען און ניט דערצעהלען פאר עטליכע מענשען וועגען דעם גרויסען גליק וואס זיין איידים האט איצט שוין דערטאפט.

דאנערשטאג, אז איך בין געקומען קיין ראדאמישלא אויפ'ן ירידי, האבען מיר די צוויי גרויסע נגידים, די געלד־פארלייער, ר' אברהמ'לע אבערדאם און זיין שוואגער ר' משה'לע ראפאפארט, (א גרויסער תלמיד חכם און א זון פונ'ם דאמבראווער רב, ר' שעפסעל ראפאפארט) שוין געגעבען שלום עליכם מיט דער ברייטער האנד און מיר פריינד־

ליך געקלאַפּט איבער דער פּלייצע, ווי איינער רעדט: דו וועסט שוין זיין א לייט!

כאָטש זיי האָבען מיר גאָר ניט געזאָגט וועגען מיינע נייע מסחרים, האָב איך אָבער אָן זייערע מינעס פאַרשטאַנען, אַז זיי ווייסען שוין וועגען דעם.

עס האָט מיך אין הארצען שטאַרק פאַרדראָסען אויף מיין שווער, פאַר זיין ניט־אויסגעהאַלטענקייט און פּלוידערייען. איך האָב געהאַט דאָס פאַר־געפיל, אַז ער האָט מיר דערמיט גאָר א סך שאָדען געטאָן.

און אַז איך האָב רעכט געהאַט, האָב איך זיך דערוואוסט באַלד אויף דער צווייטער וואָך.

אַז איך בין דינסטאַג געקומען אינ׳ם שצוצינער הויף און מיך געמאָלדען צום גראַף מיטשעלסקי (וועלכער איז אינ׳ם זעלבען פריי־מאָרגען אָנגעקומען), האָט ער מיך גאַנץ פריינדליך אויפגענומען און, איז ווי א געניטער געשעפטס־מאַן באַלד צוגעטרעטען צום עסק.

ער האָט מיר תיכף אין אָנפאַנג געזאָגט, אַז ער באַדויערט זעהר שטאַרק, וואָס ער האָט מיר אין זיין בריף געשריבען, אַז ער פאַרלאַנגט פאַר די לאָנקעס צו צעהן גולדען פאַר א יאָך. ער האָט זיך דורך דער וואָך נאָכגעפרעגט און אויסגעפונען, אַז זיי זיינען ווערט פיל מעהר, לכל הפחות, צו פופצעהן גולדען. ועל כולם, האָט ער מיר געזאָגט — און אויף זיין פּנים האָט זיך געוויזען א שפּאָטישער שמייכעל — האָט ער טאַקע דאָ אהער היינט באַקומען א בריף פון צוויי אידען און זיי אָפּערירען איהם צו דרייצעהן גולדען פער יאָך.

ביי די ווערטער האָט ער מיר דערלאַנגט דעם בריף פון די צוויי אידישער סוחרים.

מיט א קורצען בליק האָב איך זיך איבערצייגט אין דער ריכ־טיגקייט פון זיינע ווערטער. דאָס זיינען געווען טאַקע מיינע „פריינד” און חברים, אַלטער שנור און אהרן וועקסלער. אין זייער קורצען בריוועל האָבען זיי געשריבען, אַז, באשר בכן, זיי האָבען געהערט, אַז דער גראַף האָט איצט בדעה צו פאַרדינגען די שצוצינער לאָנקעס, לאָזען זיי איהם וויסען, דאָס זיי זיינען זיינע נאָהענטע שכנים. זיי ווייסען דעם ווערט פון די לאָנקעס, און זיי זיינען וויליג צו צאָלען צו דרייצעהן גולדען פער יאָך. און דערצו אויך דעם יעהרליכען צינז יעדעס מאָל אין פאָראויס, דאָס הייסט, דעם ערשטען יוני, נאָך איידער זיי וועלען אָנהויבען צו פאַרקויפען די לאָנקעס צו איינצעלנע קויפער, לאחדים.

איך בין געבליבען געפּלעפט, ווען איך האָב דאָסדאָזיגע קורצע בריוועל איבערגעלייענט. אָבער דער גראף האָט מיך ניט געלאָזט לאַנג קלערען.

— דו זעהסט, סוחר, האָט ער צו מיר געזאָגט, וואָסערן אָנבאָט איך האָב דאָ אין מיין האנד? איך האָב מיך נאָכגעפרעגט ביי מיין פּאַרוואַלטער, פאָן לעוואנדאווסקי, און ער האָט מיר וועגעןביידען געגעבען גוטע אויסקונפטען.

ווייל דו ביסט אָבער דער ערשטער, וואָס האָסט מיר וועגען דעם געשריבען און דו זעהסט אויס צו זיין „פּאָסטשיוויע" (עהרליך), וואָלט איך ליבערשט געוואָלט מיט דיר האנדלען, אָבער באופן, אז דו זאָלסט אויך נאָכקומען זייערע באַדינגונגען.

א ברירה האָב איך געהאַט? איך האָב געוואוסט אז קענען מיך שטעהען אזעלכע צוויי לייבען, וואָס יעדער פון זיי פאַרמאָגט א סך מעהר פון מיר און איבערהויפּט זיינען זיי ניט אָנגעוויזען פון די שצוצינער לאַנקעס צו ציהען זייערע פרנסות. זיי האָבען געהאַט זייערע אייגענע, גוטגעהענדע געשעפטען.

זיי האָבען מיר געמאַכט א גרויסען שטריך אין מיינע חשבונות און צוקונפטס־פּלענער.

עס איז מיר איצט שוין ניט אזוי פיל געגאַנגען אין די דריי גולדען פון א יאָך, (אַן ערך פון א צוויי טויזענד גולדען א יאָהר) נאָר א סך מעהר אין די קאָנטראַקט־באַדינגונגען.

איך האָב שוין ביי זיך געהאַט אויסגעארבייט פּלענער, אויף וואָס פאַר אַן אופן דער פּאַכט־קאָנטראַקט זאָל געמאַכט ווערען, עס וואָלט געוועזען אויסגעקומען, אז איך וואָלט גאָר ווינציג מזומנים געדאַרפט אריינלייגען אין געשעפט.

איך בין נאָך איצט פעסט איבערצייגט, אז ווען דידאָזיגע צוויי פּאַרשוינען, וואָלטען זיך ניט געווען אריינגעמישט און אויפגעטראָטען אַלס קאָנקורענטען, וואָלט איך ביים פּריץ זיכער געווען געקענט פּועל'ן, אז ער זאָל איינגעהן אויף מיינע באַדינגונגען. ער וואָלט פון די לאַנקעס סאַי ווי געווען ארויסגענומען א סך מעהר ווי זיי פּלעגען פריער ברענ־נען פאַר דער אַלטער גרעפין.

איצט אָבער איז עס שוין געווען גאַנץ אַנדערש. איך בין געווען ביי איהם אין די הענד און געמוזט נאָכקומען זיינע פאַרלאַנגען. עס איז מיר קוים געלונגען ביי איהם צו פּועל'ן, דאָס אָנשטאָט צו געבען איהם דעם גאַנצען פּאַכט־צינז אין פאָראויס דעם ערשטען יוני, זאָל

איך נאָר געבען די העלפט און די צווייטע העלפט, זעקס וואָכען שפּע־טער.

איך האָב דעם גראף געגעבען פינף הונדערט גולדען האַנד־געלד און מיר האָבען אָפּגעמאַכט, אז אין צוויי וואָכען ארום, זאָל איך קומען קיין לעמבערג, און דאָרטען, ביי זיין אדוואָקאַט, אונטערשרייבען דעם קאָנטראַקט און נאָך צוזאָלען דריי טויזענד פינף הונדערט גולדען.

דידאָזיגע פיר טויזענד גולדען, אין מזומן, האָבען געזאָלט פאַר־בלייבען (מיט פינף פּראָצענט צינזען) ביים גראף דורך די גאַנצע פיר יאָהר, וואָס דער פּאַכט־קאָנטראַקט דאַרף לויפען.

אין א צוויי וואָכען ארום האָב איך פון א לעמבערגער אדוואָקאַט באַקומען א בריף, אז איך זאָל קומען קיין לעמבערג, און דאָרטען אונטערשרייבען דעם קאָנטראַקט און אויך מיטברענגען נאָך די דריי טויזענד פינף הונדערט גולדען, כדי מיט די שוין געגעבענע פינף הונדערט משלים צו זיין די ערבות (זיכערשטעלונג) פון פיר טויזענד גולדען.

אז איך בין געקומען קיין לעמבערג, איז דער קאָנטראַקט שוין געווען א פאַרטיגער און מיט'ן גראַפ'ס אונטערשריפט. איך האָב נאָר געדאַרפט אוועקגעבען דאָס געלד.

דער קאָנטראַקט, וועלכער האָט געזאָלט לויפען פיר יאָהר איז געווען א גאָר קורצער. אין גאַנצען בלויז צוויי בלעטלאַך. אבער אז איך האָב איהם איבערגעלייענט, האָב איך באַלד דערזעהען, אז ער איז פאַר מיר גאָר ניט גינסטיג.

דורך דער גאַנצער צייט, וואָס איז אריבער, זייט איך האָב מיט'ן גראַף אָפּגעמאַכט דאָס געשעפט, האָב איך אַלץ געהאַלטען אין איין נאָכטראַכטען, איבערדענקען, — און טאַקע אויפשרייבען אויפ'ן פּאַפּיר — די אַלע באַדינגונגען, וואָס איך האָב געוואָלט שטעלען ביים אָנ־שרייבען דעם קאָנטראַקט. איך האָב קודם כל געוואָלט, אז דער קאָנט־ראַקט זאָל לויפען, ווי ביי אַלע פּאַסעסיעס, פאַר א צייט פון צוועלף, אָדער לכל הפּחות ניין יאָהר.

איך האָב אין זינען געהאַט צו פּועל'ן די דערלויבעניש, אז אַזעלכע שטיקער לאַנקעס, וואָס זיינען א סך העכער און עס וואַקסט אויף זיי גאָר קנאַפּ גראָז, זאָלען מעגען אויפגעאַקערט און פאַרוואַנדעלט ווערען אין תבואה־פעלדער.

דערצו האָט מען אָבער אויך שוין געמוזט האָבען אַקער־בהמות, אָקסען און פערד און אויך געביידעס פאַר זייערט וועגען און אויך געביידען פאַר די תבואות, וואָס וועלען אָנוואַקסען. און דערצו האָט

מען שוין אויך, זעלבסטפארשטענדליך, געמוזט האבען א באקוועמע דירה פאר'ן פאסעסאר און זיינע דינסטען.

די פשיקאפעס (וואסער־גרובענס), וואס זיינען געווען א היבש ביי־סעל דורך אלע לאנקעס, זיינען אבער געווען אין אזא שלעכטען און פארוואָרלאזטען צושטאנד, אז מען האט געדארפט אויסגעבען כאטש א טויזענד גולדען, אז מען זאל זיי אביסעל פאררינכטען.

אויסערדעם זיינען אויך געווען א היבש ביסעל אנדערע פונקטען, און באדינגונגען (ווי א שטייגער בריקען, וועגען און עהנליכעס), וואס איך האב אין זינען געהאט איינצושרייבען אינ'ם קאנטראקט. איך האב חשק געהאט פון די שצוצינער לאנקעס צו מאכען א גרויס גוט, מיט א סך אקער־פעלדער, ווי אלע אנדערע וויכטיגע פאסעסיעס און איך האב געלעבט אין דער האפנונג, אז אויב עס וועט מיר געלינגען נאך בשעת'ן מאכען דעם קאנטראקט דעם גראף צו איבערצייגען, אין דער ריכטיגקייט און פראקטישקייט פון מיינע פארלאנגען — וועט ער זיכער נאכגעבען.

פון דעם אלעמען האט זיך אויסגעלאזט — א טייך.

דעם גראף האב איך שוין מעהר אין די אויגען ניט אנגעזעהען. דער אדוואקאט האט מיר דערלאנגט דעם קאנטראקט און געהייסען אונ־טערשרייבען און דערביי האט ער מיר, געשעפטסמעסיג, דערקלערט: אז דאס איז עס! מיט אנדערע ווערטער, אז איך קען יעצט דא קיין נייע באדינגונגען ניט שטעלען. ער האט מיר אויך געזאגט, אז ער האט אן אויפטראג פון גראף, אז אויב איך וועל פארלאנגען נייע פונק־טען, זאל ער מיר זאפארט צוריקגעבען מיינע פינף הונדערט גולדען און פונ'ם גאנצען געשעפט זאל גאר ניט ווערען.

צוזאמען מיט'ן קאנטראקט האט מיר דער אדוואקאט איבערגעג־געבען א מאפע, וואס אן אינזשעניר האט געמאכט פון אלע לאנקעס און עס האט זיך ארויסגעוויזען, אז עס איז געווען צוזאמען זעקס הונ־דערט און פופציג אקער.

איך האב געהאט א גאר גרויסען פארדרוס און א שטארקען עגמת נפש, ווען איך האב איצט דערזעהן, אז פון אלע מיינע צוקונפטס־פלענער איז גאר ניט געווארען — זיי זיינען צורונגען און צונישט געווארען.

אויף דער ערשטער, הייסער מינוט, האב איך אפילו חשק געהאט מיך צוריקציען פונ'ם גאנצען עסק און פונ'ם אדוואקאט אפצונעמען מיינע פינף הונדערט גולדען. אבער איך האב זיך באלד צוריק בארע־כענט, אז די שצוצינער לאנקעס זיינען נאך אלץ, אפילו אהן אלע

מיינע באַדינגונגען, אַ זעהר גוט געשעפט און אויב איך וועל זיך דערפון צוריקציען, וועלען עס אנדערע, תיכף ומיד, אויפכאַפּען, ווי אן אבן טוב.

ובפרט האָב איך מיינע קאָנקורענטען, אַלטער שנור און אהרן וועקסלער, ניט געוואָלט געבען די סאַטיספאַקציע אז זיי זאָלען די לאַנקעס באַקומען אזוי לייכט און אָהן מאַטער. די פּונקטען וואָס זיינען פאַר מיר געווען אזוי וויכטיג, האָבען זיי ניט אָנגעהויבען צו אַרען. זיי האָבען דאָך געהאַט זייערע אייגענע גיטער און געביידעס, וואו צו וואָהנען מיט זייערע פאַמיליעס.

באין ברירה, האָב איך דעם קאָנטראַקט אונטערגעשריבען און דעם אַדוואָקאַט אוועקגעגעבען די סומע פון דריי טויזענד פינף הונדערט גולדען אלס זיכערשטעלונג.

איך האָב פון איהם ארויסבאַקומען דעם צוזאָג, אז ער וועט איבער־רעדען מיט'ן גראַף, דאָס מען זאָל דאָרטען אויף די לאַנקעס אויפ־שטעלען אַ קליין הייזעל, אז איך זאָל האָבען וואו צו וואָהנען — ניט קיין ריכטיגע וואָהנונג — דורך די עטליכע חדשים, ווען דער פאַרקויף פונ'ם היי וועט אָנגעהן. און אויך אַ קליינע שטאַל, פאַר איין, אָדער צוויי, פערד.

איך בין, למזל, פאַר אַ צייט פון פיר יאָהר, געוואָרען דער פאַכטער פון די גרויסע שצוצינער לאַנקעס און יעדער האָט מיך גאַר שטאַרק מקנא געווען, פאַר דעם גוטען געשעפט וואָס איז מיר געלונגען צו מאַכען. איבערהויפּט, ווייל איך האָב שוין „ארייגעשטעלט אַ פוס" אינ'ם שצוצינער הויף, וועלכער איז ביז איצט געווען אזוי שטאַרק „יודען־ריין".

53 — אַשיצע

דאָס אַלעס איז פאָרגעקומען אינ'ם ווינטער פונ'ם יאָהר 1894.
דעם פופצענטען מערץ האָט זיך געענדיגט דער קאָנטראַקט אין יאַזעפּאָוו און איך האָב געמוזט דאָס גוט פאַרלאָזען, נאָכדעם ווי איך האָב דאָרטען אָפּגעוואָהנט אַ צייט פון איבער ניין יאָהר און האָב שוין ברוך השם פאַרמאָגט פינף קינדער.

נאָכדעם ווי מיינע פּלענער וועגען האָבען אַ וואָהנונג, אַנדערע געביידעס און בהמות אויף די שצוצינער לאָנקעס, זיינען צונישט גע־וואָרען, איז באַלד ארויפגעשוואומען די פראַגע וועגען אנאנדערער פּאָסעסיע און אַ באַשעפטיגונג פאַר מיין ווייב, דער אשת חיל.

איך, כשאני לעצמי, בין שוין, ברוך השם, געווען פאַרזאָרגט מיט אַ געשעפט, וואו איך וועל האָבען אַ סך צו טאָן. כמעט דעם גאַנצען יאָהר.

אָבער מיין ווייב האָט בשום אופן זיך ניט געוואָלט באַזעצען אין שטאָדט און ווערען אַ ליידיגגעהעריין. אָהן אַ פּאָסעסיע, האָט זי פּשוט ניט געקענט לעבען. דאָס איז געווען איהר גאַנצער חיות. איז ביי אונז פאַרבליבען, אַז מיר זאָלען דינגען אַן אַנדערע פּאָסעסיע, אָבער ניט קיין גרויסע, נאָר אַזעלכע וואָס זאָל האָבען אַ צוויי הונדערט אַקער, וואָס מיין ווייב זאָל קענען פירען אָהן מיין הילף, אבי עס זאָל זיין פרנסה און אַ באַשעפטיגונג פאַר מיין ווייב ובפרט אַ דירה צום וואָהנען.

אַז מיר האָבען אָנגעהויבען צו זוכען אַזאַ מין פּאָסעסיע, האָט זיך באַלד געפונען אַזעלכע, וואָס האָט געהאַט די אַלע זאַכען, וואָס מיר האָבען פונקט גענדאַרפט האָבען.

אין ראַדאָמישלאַ האָט געוואָהנט אַ איד, אַ גרויסער גביר, ר' מרדכי'לע גאָרליצער, וועמען מען האָט געשאַצט אין אַ ש' אלף גולדען.

זיין פאָטער ר' לייב (פאַזיק איז געווען זיין צונאָמען), האָט, מיט אַ סך יאָהרען פריער, באַלד נאָך דער „פּאָווסטאַניע" געהאַט אָפּגע־קויפט פון אַ פּויליזשען פּריץ, מסתמא פאַר אַ שיבוש, דאָס גרויסע גוט יאַשטשאָמבקא, מיט צוויי קלענערע פאָלוואַרקעס און דערצו איבער אַכט הונדערט יאָך שווערען און זעהר ווערטפולען וואַלד.

אז דערדאָזיגער ר׳ ליב איז געשטאָרבען, האָט ער איבערגעלאָזט בלויז צוויי קינדער: ר׳ מרדכי׳לי׳ן און א טאָכטער, וועלכע איז געווען פארהייראט צו א איד, א תלמיד חכם, און א גרויסער מיוחס, ר׳ ליפּעלע וויינבערגער פון דוקלאָ.

אין אָנפאַנג האָבעןביידע שוואָגערס צוזאמען פארוואַלטעט דאָס גרויסע פארמעגען, וואָס איז ווערט געווען איבער א האלבען מיליאָן גולדען.

ר׳ ליפּעלע האָט געוואָהנט אויפ׳ן גוט אי יאשטשאָמבקא (אן ערך פון איבער זיבען הונדערט יאָך אקער־פעלד מיט א גרויסען בראַנפען־ברויז), און דאָרטען געווירטשאַפט. ר׳ מרדכי׳לי האָט געוואָהנט אינ׳ם ניט ווייטען שטעדטעל ראדאָמישלא און געפירט געשעפטען, דאָס הייסט, ער האָט געליען געלד אויף פּראָצענט.

אָבער אַז די שוועסטער, ר׳ ליפּעלעס ווייב, איז געשטאָרבען, האָבען זיך אָנגעהויבען מחלוקת׳ן צווישען די צוויי שוואָגערס און מען האָט זיך אזוי לאַנג ארומגעקריגט, א שעהנע עטליכע יאָהר, ביז קרובים און פריינד האָבען זיך ארייגעלייגט און מען האָט זיי צוטיילט מיט׳ן גרויסען מאיאָנטעק.

ר׳ ליפּעלע איז געבליבען ביים גרויסען גוט און ביי איין פאָל־ווארק און מען האָט איהם נאָך צוגעגעבען א הונדערט יאָך וואלד. ר׳ מרדכ׳לי האָט באקומען דעם גרויסען יאשטשאָמבקער וואַלד, פון איבער זעקס הונדערט יאָך און דערצו אויך דעם פאָלווארק אָשיצע, פון א הונדערט און אכציג אקער פעלד, און אביסעל לאָנקעס.

אויף דעמדאָזיגען פאָלווארק אָשיצע, וועלכער איז געווען בלויז איין מייל וועגס פון ראדאָמישלאָ (אויפ׳ן וועג קיין טאַרנע), האָט, פאר היבשע עטליכע יאָהרען, געוואָהנט אַ איד—משה קשאָנז, האָט ער גע־הייסען.

אין אָנפאנג האָט ער געצאָלט עפּעס גאָר א שיבוש פאָר׳ן גאנצען פאָלווארק, אַן ערך פון א צוויי הונדערט גולדען. אָבער מען האָט איהם שפּעטער, צוביסלאך, אזוי ארויפגעצויגען, ביז ער האָט שוין געצאָלט גאַנצע פינף הונדערט גולדען.

אַז די חלוקה איז פארגעקומען צווישען די צוויי שוואָגערס, און ר׳ מרדכ׳לי איז געוואָרען דער איינציגער אייגענטימער פונ׳ם פאָלווארק אָשיצע, האָט ער זיך מישב געווען און געהייסען צאָלען גאַנצע אכט הונדערט גולדען א יאָהר.

משה קשאָנז, דער פריערער פּאָסעסאָר פונ׳ם פאָלווארק אָשיצע, האָט אָבער דורך די פריערע יאָהרען געהאט אָנגעזאמעלט א סך געלד.

א גרויסער קארגער איז ער געווען. ער האָט אויך געהאנדעלט מיט די דאָרפס־גוים מיט פּראָצענט, איז איהם דערפאר געלונגען אָנצושפּאָרען איבער צוואנציג טויזענד גולדען — גאָר א סך געלד פאר אזא פּראָסטען מענשען, ווי ער איז געווען.

דערפאר איז ער ביי זיך געווען תקיף, און אז ער האָט איינגעזעהען, אז ער וועט פאר אָשיצע שוין איצט מוזען צאָלען גאנצע אכט הונדערט גולדען, האָט ער עס אויפגעגעבען און זיך געדונגען א פּיל גרעסערע פּאָסעסיע, דאָס דאָרף דילטשע, אויך ביי ראדאָמישלא, ביי אן אנדערען ראדאָמישלאָר גביר, רפאל גוטווירטה, פאר א יעהרליכען צינז פון צוויי טויזענד פינף הונדערט גולדען.

אָשיצע איז איצט געווען צו פארדינגען. און כאָטש די פעלדער זיינען ניט געווען קיין זעהר גוטע, (זאמדיגע און מאנכע נאס־קאלטער ליים), זיינען אָבער דאָך אויף זיי געווען א היבש ביסעל בעלנים.

קודם כל איז עס געווען אין גאנצען איין מייל פון ראדאָמישלא (און א קנאפּע צוויי און א האלב מיילען פון דער גרויסער שטאָדט טאַרנע) און דערצו האָט דער פּאָלוואַרק געהאט זיין אויסרעכענונג. פון די לאַנקעס, וואָס מען פלעגט פארקויפען און די אַקערס, וואָס מען האָט פארדונגען צו פויערים, איז געווען א ריינע הכנסה פון א פינף הונדערט גולדען.

אָבער דער אייגענטימער ר׳ מרדכי׳לי, האָט זיך נאָך אַלץ ניט געאיילט דעם פּאָלוואַרק צו פארדינגען. ער איז געווען — ער זאָל עס מיר דאַרטען מוחל זיין — א גרויסער קארגער און זעהר ניט ליב געהאט קיין אָרימאַן. ער האָט זיך אַלץ געשראָקען, טאָמער וועט דער נייער פּאָסעסאָר ניט קענען צאָלען אזא הויכען פּרייז אלס פאכט־צינז, וועט ער איהם נאָך, חלילה וחס, דארפען דערפון נאָכלאָזען א פופציג גולדען, און אפשר גאָר נאָך מעהר...

האָט ער דערפאר געהאלטען אין איין זוכען פאר אַן אָפּנעמער א גאָר רייכען אידען, פאר וועמען ער זאָל ניט דארפען מורא האָבען, פאר אזעלכע זאכען.

אָבער אזא פּאָסעסאָר, ווי ר׳ מרדכ׳לי האָט געזוכט, האָט זיך פונקט דעמאָלט ניט געטראָפען. אידען מיט א סך געלד, האָבען געזוכט און אויך געפונען בעסערע און גרעסערע געשעפטען און זיך אויף אזא קליינעם פּאָלוואַרק ניט געוואָלט אומקוקען.

און דערפאר אז עס איז צו איהם געקומען זיינער א געשעפטס־פריינד און איהם פאָרגעשלאָגען, אז ער זאָל צו מיין שווער, דאָס הייסט פאר מיר, פארדינגען אָשיצע, האָט ער זיך אָן דעם אָנגעכאפּט מיט

ביידע הענד. ער האָט באַלד איינגעווילינט און געווען גרייט נאָכצו־געבען אזעלכע באַדינגונגען — ניט פונ'ם פּאַכט־צינז — וועלכע ער וואָלט אַן אנדערען זיכער ניט נאָכגעגעבען.

ער האָט מיין שווער געקענט נאָך אלס אינגעל און מיך זייט מיין חתונה, און ער האָט געוואוסט מיט וועמען ער האָט צו טאָן, אז מיר וועלען ביי איהם, חלילה, ניט בעטען אז ער זאָל אונז עפּעס נאָכלאָזען פונ'ם פּאַכט־צינז און דאָס איז ביי איהם געווען די הויפּטזאַך.

דאָס געשעפט איז געווען געשלאָסען, אויף א צייט פון זעקס יאָהר, צו אכט הונדערט גולדען, צום איבערנעמען דעם פופצענטען מערץ, 1894, דאָס הייסט, טאקע אינ'ם זעלבען טאָג, וואָס איך האָב געדאַרפט פאַרלאָזען יאָזעפאָוו.

ווייל דער אַלטער פּאָסעסאָר, משה קשאָנז, האָט נאָך דאָרטען גע־דאַרפט וואָהנען ביז צום 15טען יוני, — זיין פּאַכט אין דילטשע האָט זיך ערשט דעמאָלט אָנגעהויבען — האָט מען מיר דערוויילע אָפּגעגעבען א דירה אין אן אַלטער געביידע. שטאַלען זיינען דאָרטען געווען גענוג און עס איז געווען פּלאַץ פאַר מיינע בהמות, א חוץ פאַר די בהמות פונ'ם פריערען פּאָסעסאָר, וועלכער האָט שוין סאַי ווי געהאַלטען אין אריבערציען זיך אין זיין נייעם גוט אריין.

איצט בין איך שוין, ברוך השם, געווען פאַרזאָרגט מיט אַלעמען. אי מיט א גרויס און א סך־צוזאָגענדיג געשעפט, די שצוצינערער לאָנקעס, פאַר מיר אַליין און א פיינע וואָהנונג פאַר מיין בני בית און דערצו אויך א היבשע באַשעפטיגונג פאַר מיין ליב ווייב, דער אשת חיל.

54 — דער פעטער כאַצקעל

א גאַנצען ווינטער בין איך געווען זעהר שטאַרק באַשעפטיגט אין יאַזעפאָוו, ביים ארויסציען זיך פון דער פאָסעסיע.

עס איז גאַרניט קיין קלייניגקייט זיך צו רירען פון אַן אַלט אָרט, אין וועלכען מען איז געווען אַזוי פעסט פארפונדעוועט, דורך א לאַנגער צייט פון גאַנצע צוועלף יאָהר.

אחוץ דעם לעבעדיגען אינוועטאַר, דאָס הייסט, די קנאַפע צוויי הונדערט גרעסערע און קלענערע בהמות, פון וועלכע מען האָט געמוזט דעם גרעסטען טייל פארקויפען, זיינען אין דער ווירטשאַפט געווען גאָר אַ סך זאַכען, וואָס מיר האָבען מעהר ניט געדאַרפט האָבען און דערפאַר געזוכט פון זיי פטור צו ווערען.

מיין ווייב האָט זיך אויסגעקליבען די בעסטע בהמות, אָקסען, קיה, יונגוואַרג און פערד, וועלכע זי האָט געדענקט מיטצונעמען אין איהר נייער פאָסעסיע, אויף דער אָשיצע.

מיין שווער איז אין אַזעלכע זאַכען שטענדיג געווען נאָבעל און ברייטהאַרציג. דאָסזעלבע איז אויך געווען מיין שוויגער, די ליבע שיינדעל, זכרונה לברכה, וועלכע איז געווען א זעהר גוטהאַרציגע, וואָס איז שווער צו געפינען איהר׳ס גלייכען.

עס האָט זיי ניט אינטערעסירט און זיי האָבען זיך ניט געמישט אין מיין ווייב׳ס געשעפטען. אֵי, וואָס זי נעמט מיט זיך פון דער שותפות אַרויס אַזוי פיל בהמות? זי וויל אַזוי האָבען, זאָל זי עס באַנוצען געזונדערהייט . . .

דערפאַר האָבען מיר פון טויטען אינוועטאַר ניט געקענט פיל מיטנעמען אין דער נייער ווירטשאַפט. די ערד איז דאָרטען געווען א פיל לייכטערע צום באַארבייטען, ווי אין דעם נידעריגען און פייכטען יאַזעפאָוו, און דערפאַר האָט מען זיך מיט די מכשירים, פלוגעס, בראָנעס, און א סך אנדערע, ניט געקענט באַנוצען און מען האָט זיי געמוזט פאַרקויפען, בחצי חינם.

קיין קונים האָבען ניט געפעלט. רייכערע פויערים און אויך עטליכע אַרומיגע אידישע פאָסעסאָרס זיינען געקומען, אָנגעקוקט, פאַר־

דרעהט מיט דער נאָז, אָנגעבאָטען גאָר קליינע פּרייזען און אוועק־געפאָרען, אָדער דאָך עפּעס געקויפט.

אַז עס האָט זיך אָנגערוקט דער 15טער מערץ, און איך בין, פרייטאָג שפּעט ביינאַכט צום ערשטען מאָל אָנגעקומען קיין אָשיצע, איז מיין ווייב, וואָס איז שוין דאָרט געווען מיט די קינדער זייט א צוויי טעג, מיר אקעגנגעקומען מיט א פרעהליכען „גוט שבת!" טרערען פון פרייד זיינען מיר געקומען אין די אויגען...

איך בין געווען מיד און אויפגערעגט פון דער שווערער ארבייט אין די לעצטע עטליכע וואָכען. איך בין אָבער געווען גליקליך און צופרידען, וואָס אלעס איז שוין געווען פאָראיבער, און אַז עס דער־ווארטען אונז גוטע און אָנגענעמע צייטען.

א גאַנצען ווינטער זיינען די שצוצינער לאָנקעס געווען באדעקט מיט שנעע. ניט איך און אויך קיין אַנדערע ילוד אשה האָט דאָרטען זיין פוס אוועקגעשטעלט.

אָבער אַז עס איז געוואָרען פרילינג, האָב איך פארשטאַנען, אַז מען דאַרף שוין אָנהויבען צו מאַכען פילע פאָרבאַרייטונגען, כדי מעגליך צו מאַכען דעם איינצעל־פארקויף פון די לאָנקעס, ווען די ריכטיגע צייט וועט קומען.

די ערשטע זאַך וואָס איך האָב איצט געדאַרפט טאָן איז געווען אָנצושטעלען מענשען, וואָס זאָלען מיר באהילפיג זיין אין דער ארבייט. קודם כל האָב איך געדארפט האָבען א ריכטיגען געשעפטס־פירער, וואָס זאָל פארשטעהן ווי ארומצוגעהן ארום אזא גרויס געשעפט פון אויס־פארקויפען לאחדים צו הונדערטער פויערים אזוי פיל הונדערטער אקער לאָנקעס.

דער גורל צו ווערן מיין געשעפטס־פירער, אין די שצוצינער לאָנ־קעס, איז געפאלען אויף מיין ווייב'ס פעטער, א שוואָגער פון מיין שווער, יחזקאל בירנבוים, אדער ווי מען פלעגט אים רופען „דער פעטער כאַצקעל".

דאָס איז געווען א וואוילער, צוגעלאָזענער און קלוגער איד.

אין זיינע יונגע יאָהרען איז ער געווען א גוטס־פאַכטער, פאָסעסאָר, פונקט ווי אלע זיינע שוואָגערס, די איידעמס און זין פון'ם אלטען ר' ישראל קעלקאָווער. עס האָט זיך איהם אָבער פארגלוסט (זיך פארקוקט אויף זיינע אַנדערע שוואָגערס) צו ווערען אַן אייגענטימער פון א גוט, און ער האָט, צוזאַמען מיט איינעם פון זיינע קרובים, א שותף, אָפּגע־קויפט דאָס גוט רוזשע, וואָס ער האָט געהאלטען אין פאכט. דאָס האָט איהם אזוי באגראָבען, אַז ער איז אין גאַנצען ארונטער פון זיין מעמד

און ער איז דערנאָך ארוים פונ׳ם גוט, אָן דעם מינדעסטען שטיקעל פארמעגען.

דערצו איז ער אויך געווען, ווי מען רופט עס, א שטאָלצער קבצן, ער האָט פון זיינע רייכע שוואָגערס גאָר קיין הילף ניט געוואָלט אָננעמען און ער איז שוין טאַקע געבליבען א בלוטיגער אָרימאַן.

פונ׳ם גאַנצען גוט האָט ער קוים ארויסגעראַטעוועט א האַלב־איינגעפאַלענע קרעטשמע, און אויך א זעקס אקער פעלד און א דריי־פיר בהמה׳לאך. פונ׳ם פארמעגלאַכען גוטס־באַזיצער איז, טאַקע אינ׳ם זעלבען דאָרף, געוואָרען אַן אָרימער אָרענדאַר, וואָס פלעגט די פויערים פארקויפען א קוואָרט בראַנפען.

ווען ער וואָלט ניט געווען ארויסגעוויזען אזא עקשנות׳דיגען שטאָלץ נעגען זיינע רייכערע שוואָגערס, וואָלטען זיי איהם זיכער ניט געווען געלאָזט אזוי טיף ארונטערקומען. זיי וואָלטען איהם געווען געהאָלפען קומען צו אַן אנדערער פאַסעסיע, ווי זיי פלעגען אָפט ארויסהעלפען אַן אַנדערען אָרימען שוואָגער, דעם פעטער שמעון סאַנדהויז, למשל. אָבער כאַצקעל איז געווען, ווי שוין פריער געזאָגט, א שטאָלצער קבצן. איך האָב איהם, דערפאַר, שטענדיג ליב געהאַט, און ווען עס האָט זיך געמאַכט, אז איך האָב געדאַרפט האָבען א געשעפטס־פירער, האָב איך איהם פאָרגעצויגען און געגעבען די שטעלע, כאָטש עס זיינען געווען נאָך עטליכע אנדערע, וואָס האָבען זיך דערצו אויסגעטויגט, אפשר נאָך בעסער ווי ער.

דער פעטער כאַצקעל האָט אויך געהאַט אַ מעלה, וואָס די אַנדערע האָבען ניט פארמאָגט. ער האָט געקענט גוט פויליש, שרייבען און לעזען, און דערצו אויך געהאַט א גאָר שעהנע האנדשריפט. אין די עטליכע יאָהרען וואָס ער האָט זיך געמוטשעט מיט זיין גוט, ביז ער איז עס קוים פטור געוואָרען, האָט ער שטענדיג געהאַט צו טאָן מיט אדוואָקאַטען, געריכטען און בעאַמטע, ביז ער איז שוין אַליין געוואָרען א שטיק „אדוואָקאַט". דידאָזיגע ידיעות זיינע, זיינען גאַנץ היבש צו־נוץ געקומען ביי אזא גרוים געשעפט, ווי די שצוצינער לאָנקעס, וואו מען האָט געהאַט צו טאָן מיט אזוי פיל פויערים, פרעמדע און היימישע, און אויך אָפט מיט די געריכטען.

איך האָב דעם פעטער כאַצקעל געצאָלט אַ געהאַלט פון פופצעהן גולדען א וואָך — א היבשע סומע געלד אין יענע צייטען — און דאָס האָט איהם טאַקע אַ היבש ביסעל געשטעלט אויף די פיס.

באַלד נאָך פסח האָבען מיר זיך גענומען אויסמעסטען די שצוצינער לאָנקעס און זיי איינטיילען אין „דזשאַלקעס". אונטער

דער פריערער פירונג פון די באַמטע פון דער אַלטער גרעפין איז אַזא אָרדנונג קיינמאָל נים געווען.

א „דזשאַלקע" הייסט געוועהנליך אין דער פוילישער שפּראַך, אַן אָפּטיילונג, א שטיק לאַנד, וואָס האַלט דריי פערטעל אַקער לאַנד, און דערפאר דארף א „דזשאַלקע" האָבען צוועלף הונדערט קוואדראַטנע קלאַפטער.

אָבער דער פּריצה'ס בעאַמטע פון די פריערדיגע צייטען האָבען אויף דעם גאָר ניט מדקדק געווען. זיי האָבען געהאַט אַזעלכע דזשאַל־קעס, וואָס האָבען פאַרמאָגט איבער צוויי טויזענד קוואדראַט קלאַפטער און אַזעלכע פון א סך הונדערטער קלאַפטער ווייניגער. עס איז דאָרטען געווען א תוהו ובוהו און מען האָט דאָרטען קיינמאָל קיין טאָלק ניט געקענט דערגעהן.

מיר האָבען אָבער באַשלאָסען איבער'ן גאַנצען שטח פון די לאַנקעס צו מאַכען אַלע גלייכע „דזשאַלקעס". אָבער אַנשטאָט זיי צו מאַכען אַזעלכע, וואָס זאָלען האָבען צו צוועלף הונדערט קלאַפטער, האָבען מיר געמאַכט א סך קלענערע — פון בלויז טויזענד קלאַפטער.

דאָס אויסמעסטען פון די שצוצינער לאַנקעס איז צוגעגאַנגען אויף א זעהר אינטערעסאַנטען אופן, וואָס איז ווערט דאָ באַשריבען צו ווע־רען, ווייל דער געוועהנליכער אידישער מענש האָט א גאָר קנאַפּע השגה אין אַזעלכע זאַכען, און האָט אפשר דערפון נאָך קיינמאָל ניט געהערט.

ווי איך האָב שוין דערציילט, האָב איך די שצוצינער לאַנקעס געדונגען ביים גראף מיטשעלסקי, פאַר'ן פּרייז פון דרייצעהן גולדען פאַר יעדען אַקער.

עס איז ביים קאָנטראַקט־מאַכען אָפּגערעדט געוואָרען, אַז דער גראף דארף, אויף זיינע אייגענע הוצאות, לאָזען דורך אַן אינזשעניער אויס־מעסטען די לאַנקעס און ער זאָל פון די לאַנקעס מאַכען א מאַפּע. וויפיל אַקער ער וועט אויסמעסטען, אַזוי פיל דרייצענער גולדען דארף איך צאָלען יעהרליכען צינז.

אָבער דער איידעלער העדר גראף איז דאָ באַגאַנגען אַזא ביליגען שווינדעל, וואָס גראַמט זיך זיכער ניט מיט א ברייטען פוילישען שליאַכ־ציץ.

ווייל ער האָט געוואָלט שפּאָרען געלד, — עס האָט איהם געדאַרפט קאָסטען עטליכע הונדערט גולדען — האָט ער פּשוט פון א יונגען אינזשעניער, פאַר א פּופציגער, געלאָזט מאַכען א קאָפּיע פון אַן אַלטער מאַפּע, וואָס האָט זיך געפונען אין דער הויפישער קאַנצעלאַריע.

די אַלטע מאַמע האָט געוויזען זעקס הונדערט און פופציג אַקער לאַנקעס. אין אמת'ן האָט דאָרטען שוין געפעלט אַן ערך פון א פערציג אַקער, ווייל אינ'ם לויף פון די יאָהרען זיינען היבשע שטיקער לאַנקעס, וואָס זיינען געווען נאָהענט פונ'ם הויפּישען פעלד, אויפגעאַקערט און פאַרוואַנדעלט געוואָרען אין תבואה־פעלד.

איך האָב אין אָנפאַנג דערפון ניט געוואוסט. און ווען איך בין שפּעטער דערפון געוואָר געוואָרען, האָט דער הערר גראַף זיין רויב שוין מעהר ניט געוואָלט אַרויסגעבען און פּראָצעסירען זיך מיט איהם האָב איך דעמאָלט ניט געוואָלט.

אַלזאָ, דער גראַף האָט מיר איבערגעגעבען א מאַפּע פון זעקס הונדערט און פופציג אַקער לאַנקעס און איך האָב דאָס געדאַרפט איינ־טיילען אין גלייכמעסיגע „דזשאַלקעס" פון טויזענד קלאַפטער יעדע.

ווער זשע זאָל טאָן דידאָזיגע אַרבייט, סיידען אַן אינזשעניער? און איהם וואָלט איך געווען געמוזט צאָלען דעם געוועהנליכען פּרייז פון איין גולדען פון יעדער „דזשאַלקע" און דאָס וואָלט מיך געווען אַריינגעטריבען אין א נייער הוצאה פון לכל הפחות א טויזענד גולדען.

און דאָ איז מיר געקומען צו הילף ר' אייזיק מרדכי בערנשטיין און מיך אַרויסגעראַטעוועט פון מיין פאַרלעגענהייט.

ווער איז געווען דערדאָזיגער ר' אייזיק מרדכי בערנשטיין? עס וועט זיכער אינטערעסאַנט זיין זיך צו באַקענען מיט אַט דעמדאָזיגען פיינעם אידען. אַזאַ מין טיפּ איז היינטיגע צייטען וועניג־וואָס בנמצא.

55 — ר׳ אייזיק מרדכי בערנשטיין

דער פּאָלוואַרק אָשיצע, וועלכען איך האָב געדונגען, ווען איך בין ארויס פון יאָזעפאָוו, איז געווען ארומגערינגעלט מיט גאָר א סך וואַלד, וואָס האָט איין אָנפאַנג באַלאַנגט צו צוויי שוואָגערס, און איז שפּעטער צווישען זיי צוטיילט געוואָרען.

דער הויפּט אַכטונג־געבער, וואָס האָט געמוזט באַשטעטיגט ווערען פון דער רעגירונג אלס „לעשניצע״, איז געווען זייער א נאָהענטער קרוב, ר׳ דוד׳ל בערנשטיין.

דערדאָזיגער ר׳ דוד׳ל האָט אבער אזא שייכות געהאט צום וואַלד, פּונקט אַזוי ווי איהר אָדער איך.

דאָס איז געווען א איד, פון די אַלטע חסידים, וואָס האָט וואָכען און חדשים פאַרבראַכט ביים רבי׳ן, און ווען ער איז אפילו יאָ געווען אין דער היים, איז ער געזעסען איבער דער גמרא אָדער איבער׳ן זוהר. ער האָט ניט געוואוסט קיין צורת מטבע און ניט פאַרשטאַנען קיין איין וואָרט פּויליש, און ער איז דאָס געווען דער פון־דער רעגי־רונג באַשטעטיגטער אויפזעהער איבער׳ן גרויסען וואַלד פון איבער פופצעהן הונדערט אַקער.

די גאַנצע פיהרערין פונ׳ם געשעפט און די אמת׳ע אשת חיל, איז געווען די „באָבע הענעלע״. זי האָט געפיהרט די גרויסע ווירטשאַפט, כאָטש זי האָט געהאט א היבש ביסעל קינדער. זי האָט זיי חתונה געמאַכט, געגעבען נדנים — אַלץ פון די אָרימע עטליכע רייניש וואָס איז געווען זייערע שכירות — און דער מאַן האָט אַלץ „געקוועטשט די באַנק״ ביי זיינע חסידישע רביים.

אויף די עלטערע יאָהרען זיינען זיי ביידע אוועק קיין ארץ ישראל. זי, די „באָבע הענעלע״, האָט אָבער ניט געקענט סובל זיין דאָס שטענדיגע ארומגעהען ליידיג און זי איז פּלוצלינג צוריק געקומען צו איהר וואַלד. ר׳ דוד׳ל איז דאָרטען אין ארץ ישראל שפּעטער נפטר געוואָרען.

ווען זיי זיינען אוועק קיין ארץ ישראל, האָט די שטעלע פון א „לעשניצע״ (וואַלד־אויפזעהער) איבערגענומען זייער עלטסטער זון, ר׳ אייזיק מרדכי בערנשטיין.

ער איז אויך געווען א שעהנער תלמיד חכם, אפשר א סך מעהר פונ'ם אלטען פאטער. דערפאר אבער פיל ווענינער חסיד פון איהם. כאטש פון יוצא וועגען פלעגט ער זיך אמאל אריבערכאפען אין דער ניט־ווייטער שטאדט אריין, קיין דעמביץ, צו רבי אלטער'ן, וועגען ועמען איך האב שוין פריער דערצעהלט.

אין וואלד־ענינים איז ר' אייזיק מרדכי געווען א גרויסער קענער און ער האט דארטען איינגעפירט גאר א סך פראקטישע רעפארמען, בפרט איז ער געווען א וויכטיגער פאכמאן אין פארפלאנצען נייע שטרעקעס מיט יונגען וואלד, אויפ'ן ארט פון דעם אלטען וואלד, וועל־כען מען האט געהאלטען אין איין אויסהאקען.

באזונדערס האט ר' אייזיק מרדכי געהאט א שטארקע ידיעה אין חכמת החשבון — אין וואלד און פעלד־אויסמעסטונג.

בשעת דער חלוקה פונ'ם גרויסען וואלד צווישען די צוויי שוואַ־גערם, די יורשים פונ'ם יאשטשאמבקער מאיאנטעק, און ביי אנדערע אנגעלעגענהייטען, ווען זיי האבען פארקויפט גרויסע שטיקער וואלד, האבען דארטען אפט געארבייט עטליכע אינזשינירען, וואס האבען גע־האלטען אין איין מעסטען די וועלדער און פעלדער און מאכען פון זיי פארשידענע, גרעסערע און קלענערע מאפעס.

דורך דער גאנצער צייט איז ר' אייזיק מרדכי, דער וואלד־אויפ־זעהער פון זיי א שריט ניט אפגעטראטען. און דער פועל־יוצא דערפון איז געווען, אז צוליב זיינע גרויסע קענטעניסען אין חכמת החשבון, האט ער זיך גרינטליך אויסגעלערנט די קונסט פון פעלד און וואלד־מעסטען, פונקט אזוי גוט ווי דער בעסטער אינזשעניער.

מען פלעגט איהם גאר אפט רופען, ווען מען האט געדארפט אויס־מעסטען אדער צוטיילען שטיקער פעלד, און ער האט דערפון געהאט א גאנץ היבשע נעבען־הכנסה.

איך האב איהם נאך געקענט פון פריער, ווען מיר זיינען געווען צוזאמען אין דעמביץ ביים רבי'ן. אבער זייט איך בין אנגעקומען אויף דער אשיצע, וואו אונזערע דירות האבען זיך געפונען אין נאהנטער שכנות — טאקע אויפ'ן זעלבען הויף — זיינען מיר באלד גאר נאהענט באפריינדעט געווארען. עס איז פשוט געווען א פארגעניגען מיט איהם און זיינע בני בית צו פארברענגען.

ר' אייזיק מרדכי האט מיר פארגעשלאגען, אז ער וועט פאר מיר אויסמעסטען די גאנצע שצוצינער לאנקעס און זיי איינטיילען אין „דזשאלקעס".

קודם כל, אזוי איז געווען זיין פּלאַן, וועט ער די גאַנצע ארבייט טאָן ביי זיך אין דער היים. און ווען ער וועט דערמיט פאַרטיג ווערען, וועלען מיר דאַן ארויספאָרען אויף די לאָנקעס און אין א צייט פון בלויז דריי טעג, וועט דאָרטען אויפ'ן אָרט, געטאָן ווערען די גאַנצע אויסמעסטונג־ארבייט.

איך האָב אין יענער צייט געהאַט א גאָר קנאַפּען באגריף וועגען פעלדער־אויסמעסטונג און איך האָב פשוט ניט פארשטאַנען זיינע ווערטער.

— וואָס הייסט, ער וועט די ארבייט אָפּטאָן ביי זיך אין דער היים?! ווי איז מעגליך, אז מען זאָל, זיצענדיג אויף דער אָשיצע, ביי זיך אין שטוב, אויסמעסטען לאָנקעס, וואָס געפינען זיך דריי מייל אוועק, אזש לעבען שצוצין?!

ער האָט געשמייכעלט, ווען ער האָט געהערט מיינע ספקות.

ער האָט מיך געבעטען צו איהם אריבערצוברענגען מיין מאַפּע, וואָס איך האָב געהאַט פון די שצוצינער לאָנקעס. זי איז געווען עטליכע איילען לאַנג און א דריי איילען ברייט.

ער האָט זי באַלד, מיט דער הילף פון זיין זון, אוועקגעלייגט אויף א באַזונדערן טיש, אייגענס פאַר אזעלכע זאכען, צוזאמענגעשלאָגען פון לאַנגע ברעטער, און מיט קליינע טשוועקעלאך זי באפעסטיגט. ער האָט געהאַט אלע נויטיגע אינסטרומענטען און כלי מכשירים וואָס אינזשי־נירען באַנוצען זיך מיט זיי.

דאַן האָט ער פונ'ם שיפלאָד ארויסגענומען עטליכע לינעאַלען, דריי־עקיגע און מעהר־עקיגע, און פון זיי אויסגעקליבען איינס און צו מיר געזאָגט:

— אָט מיט דעם וועל איך אויסמעסטען אלע שצוצינער לאָנקעס!

דאָס דריי־עקיגע שטיקעל האָלץ, וואָס ער האָט מיר איצט געגעבען אין האַנד, איז געווען לאַנג אַן ערך פון א צוועלף צאָל און אויף אלע דריי זייטען זיינען געווען פארשידענאַרטיגע שטרעכעלאך און ציפערען.

— אָט דאָס הייסט א „מאַסשטאַב", און דערמיט מעסטען די אינ־זשענירען אוים אלע זייערע מאַפּעס און לויט זיי אויך די פעלדער אדער וועלדער.

אויף יענער זייט איז פאַראַנען אַן אנדערער „מאַסשטאַב". אויף איינעם ווערט גערעכענט טויזענד שטרעכעלאך צו א מעטער. אויפ'ן צווייטען זיינען די שטרעכעלאך געווען א סך געדיכטער און זיי ווערען גערעכנט צו צוויי טויזנד צו א מעטער און די דריטע זייט, איז דריי טויזענד אויף א מעטער.

דעם אמת־זאָגענדיג, איז מיר, טראָץ די אַלע דערקלערונגען, דער גאַנצער ענין נאָך ניט געווען גאָר קלאָר. אָבער ר' אייזיק מרדכי האָט זיך באַלד גאַנץ געשמאַק גענומען צו דער ארבייט און שוין אין דעם טאָקע באַלד אָנגעהויבען עוסק צו זיין.

גאַנצע טעג און אויך שפּעט אין אָוונט איז ער, אין אַ באַזונדערען צימער, געזעסען איבער דער גרויסער מאַפּע, אין איין האַנד האָט ער געהאַלטען דעם „מאַסשטאַב" און אין דער צווייטער אַ בליי־פעדער, אָדער אַ צירקעל, און ער האָט געהאַלטען אין איין מעסטען און אין איין רעכענען און דערנאָך פאַרצייכענען אויף דער מאַפּע — שטרע־כעלאַך און פאַרשידענע ציפערען און צייכענס.

אַן ערך פון אַ צוויי וואָכען האָט ער אַזוי געארבייט, ביז ער האָט מיר איינמאָל דערקלערט, אַז ער איז שוין אין גאַנצען פאַרטיג און אַז קומענדע וואָך וועלען מיר זיך שוין קענען נעמען צו דער ארבייט, ארויספאָרען אויף די שצוצינער לאַנקעס און דאָרטען, אין אַ משך פון עטליכע טעג, אָפּטאָן די גאַנצע פּראַקטישע ארבייט פון איינטיילען אין „דזשאַלקעס" פון טויזענד קלאַפטער יעדע.

די גרויסע מאַפּע איז איצט געווען איינגעטיילט אין צעהן גרויסע סעקציעס. זי איז געווען פול מיט שטרעכעלאַך, ציפערען און נומערען, און ער האָט אויך געמאַכט באַזונדערע צעהן מאַפּעס: אויף אַ גרעסע־רען „מאַסשטאַב" באַזונדער.

דערצו האָט ער אויך געמאַכט דריי באַזונדערע ביכעלאַך — פאַר'ן געברויך פון מיינע מענשען, די פאַרקויפערס פון די „דזשאַלקעס". יעדע „דזשאַלקע" האָט געהאַט אַ באַזונדערען נומער און עס איז געווען פאַר־צייכענט גענוי איהר לייננג און ברייט, און עס איז דאָרטען, אין די ביכעלאַך, אויך געווען געגונג פּלאַץ צו פאַרשרייבען דעם נאָמען פונ'ם קויפער און דעם פּרייז, וואָס מען האָט פאַר איהר באַקומען.

עס זיינען דאָרטען אויך געווען אַ סך „קלינעס", דאָס הייסט, ניט קיין גאַנצע, רעגעלע „דזשאַלקעס". זיי זיינען געווען שמאָל אָבער לאַנג, אָדער קורץ און ברייט, (לויט זייער לאַגע אינ'ם פעלד און די וואַסער־אָפּלאָזען, אָדער בריקלאַך, וואָס האָבען דורכגעשניטען די לאַנקעס).

דידאָזיגע „קלינעס" האָבען פאַרמאָגט מעהר אָדער ווענינער הונ־דערטער קלאַפטער און לויט דעם איז באַשטימט געוואָרען זייער פּרייז.

דאָס אַלעס האָט ר' אייזיק מרדכי בערנשטיין — אַ איד, וואָס האָט קיין שולען קיינמאָל ניט באַזוכט און אויף זיין לעבען קיינמאָל ניט געזעהען קיין מאַטעמאַטישע לערן־ביכער — געמאַכט אויפ'ן בעסטען

אופן, וואָס האָט זיך דערנאָך ארויסגעוויזען פאר פּראַקטיש, גוט און נוצליך.

אין דער צייט וואָס ר' אייזיק מרדכי האָט זיך גע'עוסק'ט מיט זיינע חשבונות צו מאַכען די מאַפּע, האָב איך דערווייל אין א וואַלד געקויפט בוימעלאָך, זיי געלאָזט צוזעגען און אויסארבייטען אין פּלעקער, וואָס האָבען געהאט צו איין מעטער די לענג יעדע.

די פּלעקער זיינען פון איין זייט געווען צוגעשפּיצט, אז מען זאָל זיי לייכט קענען אריינשלאָגען אין דער ערד אריין און פון דער צווייטער, דער אויבערשטער זייט, האָט מען זיי מיט העק געמאַכט פלאַך פון ביידע זייטען, אז מען זאָל אויף זיי קענען אויפשרייבען די נומערען פון די „דזשאָלקעס". אפילו דער קלענסטער „קלין" האָט געהאט א באַזונדערען נומער, סיי אויף די מאַפּעס און אויך אין די ביכלאָך פון מיינע פּאַרקויפערס.

אויף דער צווייטער וואָך, באַלד מאָנטאג אין דער פרי, בין איך, צוזאמען מיט ר' אייזיק מרדכי'ן, שוין געווען אויף די שצוצינער לאָנ־קעס. מיין געשעפטס-פירער, דער פעטער חאצקעל, איז דאָרטען שוין געווען זייט עטליכע טעג פריער.

ער האָט שוין געהאט אָנגעגרייט א צוואַנציג פלינקע און געשיקטע יונגע גוים. די ארבייט איז צוגעגאנגען אזוי שנעל — פשוט ווי א כשוף.

צוויי ארבייטער האָבען געשלעפּט א דינע דראָט-קייט פון צעהן קלאַפטער די לענג. זי האָט געהאט אונטער־אָפּטיילונגען, פון האַלבע און גאַנצע קלאַפטערס.

אָנגעהויבען צו מעסטען האָט מען פון איין זייט לאָנקעס, וואָס איז געווען ביי דער דאָרפישער גרעניץ און האָט געהאט א הויכען וואַל. ר' אייזיק מרדכי, מיט איינער פון די קלענערע מאַפּעס אין האנד, איז געגאַנגען פאָראויס און אויסגערופען „פערציג קלאַפטער!" די צוויי גוים, די קייט-ציער, זיינען געגאַנגען גאַנץ גיך ביז זיי האָבען פיר מאָל דערגרייכט די לענג פון דער קייט.

דאָרטען זיינען שוין געשטאַנען גרייט צוויי אנדערע גוים, און מיט שווערע האַמערס, וועלכע זיי האָבען געהאַלטען אין זייערע הענד, האָבען זיי איינעם פון די פּלעקער, וועלכען אן אנדערער ארבייטער האָט שוין געהאַלטען גרייט, אריינגעטריבען אין דער ווייכער ערד אריין, ביז צו דער טיף פון א האַלבען מעטער.

אנאַנדערער, א שרייב-קונדיגער־ארבייטער האָט זאָפאָרט מיט א פּענזעל און שוואַרצע פאַרב אויפגעשריבען אויף די פּלעקער פון ביידע

זייטען דעם נומער פון דער „דזשאָלקע", לויט ווי ער האָט איהם געהאַט אין די מאַפּעס און אין די ביכלאך פון די פּאַרקויפער.

די ארבייט איז געגאַנגען סיסטעמאַטיש און זעהר שנעל. אז מען איז פאַרטיג געוואָרען מיט איין סעקציע, אין איהר גאַנצער לענג, האָט מען זיך גענומען מעסטען אין דער ברייט און אויף אַזאַ אופן זיינען אויסגעמאָסטען געוואָרען איין סעקציע נאָך דער צווייטער.

פרייטאג אין דער פרי זיינען מיר כמעט אינגאַנצען פאַרטיג גע־וואָרען מיט דער אויסמעסטונגס־ארבייט. עס זיינען בלויז פאַרבליבען די „קלינעס", די עקיגע, אומרעגעלמעסיגע, זייטען פון שטיקלאך און ברעקלאך, וואָס האָבען פאַרלאַנגט א סך ארבייט און זיי זיינען דערפאַר אָפּגעלייגט געוואָרען אויף אַ צוויי וואָכען שפּעטער.

איך בין — אפילו נאָך היינט צו טאָג — ווייניג־וואָס באַהאַוונט אין דער קונסט פון פעלדער־אויסמעסטונג, און איך בין שטאַרק אין ספק, אויב עס איז מיר געלונגען דאָ צו געבען א ריכטיגע באשרייבונג פון ר' אייזיק מרדכי'ס קונסטפולער און זעהר מיה־פולער ארבייט.

אַז ער איז שוין דערמיט אינגאַנצען פאַרטיג געוואָרען, און איך האָב איהם א פרעג געטאָן: מה יקר? וויפיל ער וועט מיר רעכענען פאר זיינע לייסטונגען? האָט ער פון געלד נעמען אפילו ניט געוואָלט הערען. ער האָט עס געטאָן — אזוי האָט ער מיר ערנסט דערקלערט — אויס ריינער פריינטשאַפט און איבערהויפּט „מחמת ליבע צו דער זאַך" עס איז פאר איהם געווען א גרויסער גענוס און אויך א כבוד, אויסצו־מעסטען די גרויסע שצוצינער לאָנקעס, לויט זיין אייגענעם שטייגער און ער איז געווען איבערצייגט, אז ער האָט דידאָזיגע ארבייט אויסגע־פירט, על צד היותר טוב, פונקט ווי דער פעהיגסטער אינזשעניר, דאָס איז זיין שטאָלץ און באַלוינונג.

קוים, נאָך א היבש ביסעל מיה, האָט מיין ווייב גע'פועל'ט ביי זיין פרוי, אז זי זאָל פון איהר אָנעמען, בתורת מתנה, א גוטע מילך־קוה, פון מיין שטאַל.

56—מיינע גליק-געשעפטן אין שצוצינער לאָנקעס

אָבער ניט געקוקט אויף די אַלע גרויסע פּאַרבאַרייטונגען און דער סכּנה, וואָס יעדער האָט געפילט צו מיין גליקליכען געשעפט, מיינענדיג, אַז איך וועל פון די שצוצינער לאָנקעס שטאַרק נתעשר ווערען, האָט זיך דאָס עסק אַרויסגעוויזען פאַר אַ דורכפאַל. אָבער איך האָב מיר כסדר „געקניפּען די באַקען, אַז די פּאַרב זאָל שטעהן", אַז מען זאָל זיך דערפון ניט דערוויסען.

אורזאַכען פאַר'ן שלעכטען געשעפט, זיינען געווען גאָר אַ סך.

אַ היבשער טייל דערפון איז געווען אינ'ם געשעפט גופא.

איך האָב דעם פּרייז צופיל איבערגעצאָלט. עס זיינען געווען אַ היבש ביסעל אַזעלכע אַקערס, וואָס זיינען אפילו קיינע פינף גולדען ניט ווערט געווען. מען האָט פון זיי ניט געקענט פּטור ווערען. מען האָט אויף זיי געמוזט אָפּהאַקען דאָס גראָז און דערפון מאַכען היי און דער־נאָך איז עס ערשט גאָרניט ווערט געווען.

אַז דער פּריץ, דער גראַף מיטשעלסקי, האָט מיך באַשווינדעלט און איך האָב געמוזט איהם באַצאָלען יעדעס יאָהר פאַר אַ קנאַפּע פער־ציג אַקערס, וואָס איך האָב גאָרניט געהאַט, ווייסט מען שוין.

דערצו זיינען די פּאַכט־באַדינגונגען, אונטער וועלכע איך האָב גענומען די לאָנקעס, געווען גאָר שלעכטע. איך בין דעמאָלט געווען אַ „פּריץ", אַן אומערפאַרענער יונגערמאַן, אָבער דאָס געשעפט האָט דער־פון זעהר שטאַרק געליטען.

די לאָנקעס זיינען געווען נידעריגע און די וואַסער־אָפּצוגען (פּשי־קאָפּעס) זיינען געווען אין אַ זעהר שלעכטען צושטאַנד. זיי האָבען גאָר קיין וואַסער ניט אָפּגעפירט אין די צוויי נאָהענטע וואַסערען „ברען" און „ריבניצע", אַז עס איז געקומען אַ גרויסער רעגען, זיינען אַ סך לאָנקעס פאַרגאָסען און רואינירט געוואָרען.

קיין בריקען איבער די פּשיקאָפּעס זיינען אויך ניט געווען און דאָס האָט געפירט צו נאָך גרעסערע פאַרפּלייצונגען פון די נידעריגערע שטיקער לאָנקעס.

דערצו האָב איך צוויי מאָל געליטען פון גרויסע פארפלייצונגען. דאָס וואסער האָט פארמוליעט, פארגאָסען מיט זאמד און בלאָטע, די בעסטע און טייערסטע לאָנקעס.

איך פון מיין זייט — דאָס האָב איך צו שפּעט איינגעזעהן — האָב זיך אויך ניט געפירט ווי עס דארף צו זיין.

דאָס פּולווארקעל אָשיצע, וואו איך האָב געוואוינט און מיין ווייב האָט געפירט די ווירטשאַפט, האָט זיך אויך ארויסגעוויזען פאר א זעהר ניט גוט געשעפט און איך האָב דאָרטען געמוזט צולייגען און אריינ־לייגען א היבש ביסעל געלד. אויסער דעם זיינען מיין פרוי און מיינע זעקס קינדער גאָר אָפט ניט געזונד געווען, געמוזט האָבען דאָקטוירים און פאָרען אין די ווארים־בעדער, און אזעלכע הוצאות האָבען אָפּגע־קאָסט א הון רב.

ועל כולם, בין איך שוין דעמאָלט געווען א בעל חוב פון מעהרערע טויזענדער גולדען. (מען האָט מיך געהאַלטען פאר א שעהנעם עושר און מיין קרעדיט איז שטענדיג געווען גוט). פּראָצענטען האָב איך געמוזט צאָלען פּינקטליך און כדי איך זאָל אימשטאנד זיין נאָכצוקומען די־דאָזיגע פאָדערונגען, האָב איך אָפט געמוזט באָרגען נייע געל־דער און איך בין געוואָרען וואָס אמאָל מעהר פארבאָרדען אין חובות.

און כדי אָנצוהאַלטען דעם קרעדיט, האָב איך שוין געמוזט לעבען אביסעל ברייטער ווי מיינע פינאנציעלע כוחות האָבען דאָס דערלויבט און זיך אומעטום געמוזט שטעלען שעהן און נאָבעל.

אז איך בין שוין געווען א בעל חוב — נאָך פיר יאָהר האלטען די שצוצינער לאָנקעס — פון אן ערך פון א פופצעהן טויזענד גולדען, האָט דאָך דער „בלאָטער" געמוזט פּלאַצען און... איך בין אוועק קיין אמעריקא. מיין שווער און מיין ווייב האָבען דערנאָך אָפּגעמאַכט מיט די בעלי חובות.

דאָס איז געווען אינ'ם אָנפאנג פונ'ם יאָהר 1898.

57 — מיין שווער און זיינע שונאים

אויך דאָ אין'ם גאָלדענעם לאַנד, האָב איך אַ סך מיטגעמאַכט. און אויך דאָ בין איך געקומען אין בארירונג מיט אַלערליי טיפּען מענשען.

עס וואָלט זיכער געווען אן אינטערעסאַנטע ארבייט צו באַשרייבען די פּרנסות, וואָס איך האָב דאָ געהאַט אין אמעריקא, ביז איך בין געוואָרען אַ אידישער שרייבער. אויך וועגען די מענשען מיט וועמען איך האָב געהאַט א געלעגענהייט זיך דאָ צו באַגעגענען. יעדער פון זיי איז דאָך געווען א באַזונדערער אָריגינאַל אויף זיין אייגענעם שטייגער. אָבער דאָס אַלעס מוז איך איבערלאָזען אויף שפּעטער, און איך האָף, אז איך וועל נאָך אימשטאַנד זיין דאָס צו טאָן.

אָבער איצט פיהל איך, אז מיין לעבענס-געשיכטע אין דער אַלטער היים וואָלט ניט געווען פולשטענדיג ווען איך זאָל ניט צוגעבען נאָך— אפילו אַ לענגערען—קאַפּיטעל וועגען מיין שווער, וועגען זיינע שונאים; די יאָהרען-לאַנגע מחלוקות'ן, וואָס זיי האָבען געפירט צווישען זיך, ווי די דאָזיגע פיינטשאַפט האָט, סוף כל סוף, זיי אַלעמען רואינירט און אַ טייל פון זיי געבראַכט כמעט אויף בעטעל-ברויט.

דאָס איז אַ שטיק געשיכטע, וואָס האָט זיך אָנגעהויבען מיט איבער זעכציג יאָהר צוריק. אַזעלכע זאַכען קומען שוין מעהר ניט פאָר אין די היינטיגע דורות און דערפאַר איז עס זיכער ווערט פאַר־שריבען צו ווערען לזכרון עולם.

* * *

דאָס איז אַן עפּיזאָד, וואָס האָט געשפּילט אַ גאָר וויכטיגע ראָלע אין דעם לעבען פון מיין שווער ר' מרדכי דוד שטיגליץ, און וואָס האָט שוין, פאַרשטעהט זיך, אויך געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף מיר און מיין משפּחה.

ווי איך האָב שוין פריהער דערצעהלט, האָט מיין שווער געהאַט אַ שווער מיט'ן נאָמען ר' ישראל רודער. אויף זיינע עלטערע יאָהרען

האָט מען איהם גערופען אויפ'ן נאָמען פון זיין נייער פּאָסעסיע — ר' ישראל קיעלקאָווער.

דערדאָזיגער ר' ישראל, האָט, אין זיינע אינגערע יאָהרען, גע־וואוינט אינ'ם דאָרף רודי, ניט ווייט פונ'ם שטעדטעל ראַדאָמישלאָ, א קנאַפּע פיר מייל פון טאַרנע.

שפּעטער האָט ר' ישראל רודער געדונגען (ביי א ראַדאָמישלער גביר) דאָס גרויסע גוט קיעלקאָוו, וואָס איז גאָר נאָהענט ביים שטעדטעל רזאָכאָוו, און ניט ווייט פון די שטעדטלאך פּשעצלאָוו, מעליץ און ראַדאָמישלאָ. דאָס גוט קיעלקאָוו איז געווען א גרויס מיט זעהר גוטע פעלדער (אלע ביים טייך ווייסלאָק). דערמיט איז אויך געווען פאַרבונ־דען א ברויז, א גרויסע בראָנפען־ברענעריי און א בראַווע, וואו מען האָט יעדעס יאָהר פעט געמאַכט א סך בהמות.

ר' ישראל קיעלקאָווער (מען האָט איהם שוין מעהר ניט גערופען רודער), האָט אינ'ם גוט שטאַרק מצליח געווען און געוואָרען אן עושר. בעלי צדקות זיינען ער, און איבערהויפּט זיין ווייב, די באָבע רבקה, געווען גאָר גרויסע.

דאָס שטעדטעל רזאָכאָוו, וואָס איז גאָר נאָהענט פון קיעלקאָוו (בלויז אריבערצוגעהן דעם טייך ווייסלאָק), איז אין יענע צייטען געווען א קליינס, מיט אן ערך פון א פופציג אידישע פאַמיליעס (און אפשר נאָך אביסעל וועניגער). כמעט אלע זיינען זיי געווען אָרימע און א גרויסער טייל פון זייער פּרנסה האָבען זיי, אויף איין אָדער אן אנדערען אופן, געצויגען פון ר' ישראל'ן, דעם גוטהאַרציגען פּאָסעסאָר פון קיעלקאָוו.

און ניט בלויז מיט פאַרשידענע תבואות, קאַרטאָפּליעס און שאר ירקות, זיינען זיי פאַרזאָרגט געוואָרען פון קיעלקאָוו, נאָר אפילו מיט בראָנפען אויף קידוש און הבדלה. יעדען פרייטאג נאָכמיטאג, אין משך פון א סך יאָהרען, פלעגען אלע מעהר דערוואַקסענע קינדער פונ'ם שטעדטעל אריבערשפּרייזען דעם טייך ווייסלאָק און קומען אין קיעל־קאָווער גוראַלנע, נאָך בראָנפען. יעדעס קינד האָט געהאַט א לעדיג פלעשעל פון א קוואַרט אָנגעהאַנגען אויף א שטריקעל איבערן האלז. די באָבע רבקה, ווי באַשעפטיגט זי האָט ניט געזאָלט זיין, האָט זיך קיינ־מאָל ניט אָפּגעזאָגט פון דער „גרויסער מצוה", אליין, מיט איהרע אייגענע הענט, אָנצוגיסען די פלעשלאך בראָנפען, פאַר קידוש און הבדלה. און אויב א אָרימער איד פון רזאָכאָוו איז אמאָל געפאַלען אויף אן המצאה, און ער האָט גאָר געשיקט, אָנשטאָט איין קינד, צוויי קינדער,

נאָכ'ן פלעשעל בראָנפען, און כאָטש די באָבע רבקה האָט אַלע קינדער גוט געקענט און געוואוסט ווען זיי זיינען, האָט זי אָבער דערפון קיינמאָל קיין עסק ניט געמאַכט, גאָר ניט געזאָגט, נאָר פאַר ביידע קינ־דער אָנגעפילט זייערע פלעשלאַך.

אחוץ דעם האָט יעדעם קינד, יעדען פרייטאג נאָכמיטאג, באַקומען צעהן גראַצער „פאַרן וועג".

דאָס האָט אזוי אָנגעהאַלטען א רייה פון יאָהרען.

ווען אן אָרימער בעל הבית פון רזאָכאָוו האָט געדאַרפט חתונה מאַכען אַ קינד, אָדער סתם געמוזט האָבען עטליכע גולדען, האָט ער שוין געוואוסט, אז ביי ר' ישראל'ן אָדער גאָר ביי זיין ווייב, וועט ער עס זיכער באַקומען. ער האָט זיך אין דידאָזיגע האָפנונגען קיינמאָל ניט אָפגענאַרט.

אויף זיינע עלטערע יאָהר'ען איז ר' ישראל קיעלקאָווער קראַנק געוואָרען. ער האָט באַקומען א לעהמונג (פאַראַליזיס) אויף א האַלבען קערפער און, נאָכדעם ווי ער האָט זיך אָפגעמוטשעט אַ דריי יאָהר, איז ער געשטאָרבען אין עלטער פון זיבעציג יאָהר.

עס פאַרשטעהט זיך, אז מען האָט איהם געדאַרפט ברענגען צו קבורה אויפ'ן אַלטען בית עולם, אינ'ם נאָהענטען שטעדטעל רזאָכאָוו. וואָרים, וואו דען? ערשטענס, געהערט דאָך דער ישוב קיעלקאָוו צום שטעדטעל רזאָכאָוו. והשנית, איז ער, ר' ישראל, דאָך געווען דורך א צייט פון אזוי פיל יאָהרען, דער גאַנצער שפייזער פונ'ם שטעדטעל. איז עס אָבער אַזוי גלאַט ניט צוגעגאַנגען. און איידער דער אַלטער ר' ישראל איז געקומען צו קבורה, זיינען אַוועק א סך שטונדען, און עס זיינען פאָרגעקומען א היבש ביסעל קריגערייען. מען האָט זיך אפילו געשלאָגען אויך און עס איז געווען א גרויסער בזיון פאר'ן בכבוד'ן מת.

ווי איך האָב שוין געזאָגט, איז דאָס שטעדטעל רזאָכאָוו כמעט אינגאַנצען באַשטאַנען פון לויטער אָרימע לייט. זייער פיהרער איז געווען א יונגערמאן, א פאָסעסאָר פון א ניט־ווייטען דאָרף מיט'ן נאָמען יאַנקעל ליימאַן. ווי נאָר ער האָט זיך דערוואוסט, אַז ר' ישראל קיעלקאָווער איז געשטאָרבען, און אַז מען וועט איהם באַלד ברענגען אין שטעדטעל אַריין האָט ער זיך צוגעאיילט און איז געקומען קיין רזאָכאָוו. ער האָט באַלד פאַרופען אַן אסיפה פון אַלע שטעדטעל־דיגע אידען, געהייסען א שענקער אריינברענגען עטליכע טעפ בראַנפען, ביר און אַנדערע משקאות און דערצו אויך גאַנץ פיין צו פאַרבייסען. אַלע האָבען זיך דערצו צוגעכאַפט, געגעסען און נאָך מעהר געטרונקען, ביז זיי זיינען שוין געווען האַלב־שכור'לאַך.

איצט האָט זייער פירער יאַנקעל ליימאַן פאָרגעלעגט, באשר בכן, דאָס שטעדטעל איז ביטער־אָרים און אחוץ דעם האלב־איינגעפאַלענעם בית המדרש'ל, האָבען זיי אפילו ניט קיין שטאָדטישע באָד אדער א „הקדש", על כן איז איצט געקומען די ריכטיגע צייט, אז ס'שטעדטעל זאָל אויפגעריכט ווערען און אלעם האָבען פונקט ווי אלע אנדערע אידישע שטעדט און שטעדטלאך.

אזוי ווי ישראל קיעלקאָווער איז געשטאָרבען און עס איז פון איהם געבליבען אזא גרוים פארמעגען און די גאַנצע משפחה איז אזוי שטאַרק רייך, אז זיי דאַרפען אפילו גאָר ניט זיין ירושה, דערפאַר דאַרף דאָס שטעדטעל פאַר'ן קבר פארלאַנגען לכל הפחות א סומע פון דריי טויזענט גולדען. און ווייל מען ווייסט דאָך—האָט ער ווייטער געקנעלט מיט די שוין האַלב־שכור'ע אידען, וואָס האָבען אויפגעשטעלט מויל און אויערען — אַז הבטחות און צוזאָגאַכצען האָבען אין אזעלכע פאַלען גאָר קיין שום ווערט ניט, על כן, איז זיין מיינונג, אז מען זאָל אנדערש ניט טאָן און דעם מת ניט ברענגען צו קבורה, סיידען מען וועט פריהער סילוק'ן די גאַנצע דריי טויזענט גולדען במזומנים! זיינען אלע דערצו מסכים?

ס'פארשטעהט זיך, אז קיין איינציגער רזאָכאָווער איד איז ניט געווען דאגעגען. אזא גליק פאר'ן שטעדטעל! ס'וועט זיך מאַכען אביסעל פרנסה און יעדער האָט שוין ביי זיך אין זינען געהאַט, אז אויך ער וועט מסתמא דערפון א ביינדעל אָפּלעקען. דריי טויזענד גולדען אויף איין מאָל אין אזא אָרים שטעדטעל!...

נאָך א צוויי אידען פון די „ריש בריוני", פונ'ם שטעדטעל, האָבען גערעדט עטליכע ווערטער און געגעבען צו פארשטעהן, אז יאַנקעל ליימאַן האָט רעכט, און אַז ער האָט אין זינען טובת העיר. דערפאַר דאַרפען אַלע זיך האַלטען שטייף און פעסט און פונ'ם גאַנצען סכום בשום אופן ניט ארונטערלאָזען אפילו פרוטה אחת.

* * *

אין קיעלקאָוו, וואו דער מת, דער אַלטער ר' ישראל איז געלעגען, האָט מען נאָך פון גאָרניט געוואוסט.

עס זיינען זיך צוזאַמענגעפאָרען די זין און די איידעמס און די אַנדערע משפחה־לייט און מען האָט אַלץ געוואָרט אז פון רזאָכאָוו זאָלען ארויסקומען עטליכע אידען, די וואָס געהערען צו דער חברה קדישא, זיי זאָלען דעם מת זיין „רעכט טאָן" און איבערפירען אין שטאָדט אריין אויפ'ן שטעדטעלדיגען בית עולם. עס איז אבער אוועק

איין שעה און צוויי און קיין איינציגער איד פון רזאָכאָוו האָט זיך נאָך אַלץ ניט באוויזען.

איצט האָבען די אבלים שוין אָנגעהויבען צו פאַרשטעהן אז „לא דבר הוא" און אז די „רזאָכאָווער קבצנים" האָבען שוין עפּעס אין זינען.

צוויי פון די איידעמס זיינען אוועק אין שטעדטעל און באַלד צוריקגעקומען מיט דער ידיעה, אז אַלע אידען פון רזאָכאָוו זיינען האַלב־שיכור און זיי האַלטען נאָך איצט אין איין טרינקען, און יאַנקעל ליימאַן, דער פירער זייערער, פאַרלאַנגט אז מען זאָל איהם פריער אויפצעהלען גאַנצע דריי טויזענט גולדען איידער די חברה קדישא וועט זיך צורירען צום מת.

דידאָזיגע ווערטער האָבען אַלעמען געטראָפען, ווי מען זאָגט, ביז'ן ביין... סטייטש, די „רזאָכאָווער קבצנים", זאָלען גאָר האָבען די העזה אַזוינס צו פאַרלאַנגען! יאָהרען לאַנג האָבען זיי כמעט אַלע געלעבט און געהאַט א היבשען טייל פון זייער פּרנסה פונ'ם קיעלקאָווער הויף און צום סוף איצט, אין אַזאַ עת צרה, ווערען זיי גאָר אַזעלכע עזות פּנים'ער!

עס איז איצט צווישען דער משפּחה געוואָרען א חלוקי דעות, וואָס מען זאָל טאָן? מאַנכע האָבען געוואָלט, אז מען זאָל דעם מת אוועק־פירען אין אַנאַנדערער שטאָדט אריין: קיין מעליץ, פּשעצלאָוו אדער גאָר צום גלייכסטען קיין ראַדאָמישלא און „לאָזען די רזאָכאָווער קבצנים שוויצען".

די ווייבער אָבער און איבערהויפּט די אלמנה, די אַלטע באָבע רבקה, האָבען פון אַזעלכע זאַכען זאַכען ניט געוואָלט הערען. זיי האָבען דוקא געוואָלט אז די קבורה זאָל זיין אין רזאָכאָוו, אויפ'ן בית עולם, וואו עס ליגען אַזויפיל גרויסע צדיקים און אפילו א נביא...*)

*) עס איז פאַראַנען אן אַלטע לעגענדע, אז דאָס היינטיגע קליינע שטעדטעל רזאָכאָוו איז פאַרצייטענס, מיט הונדערטער יאָהרען צוריק, געווען א גרויסע אידישע קהלה, אן „עיר ואם בישראל". עס האָבען דאָרט, לויט דער לעגענדע, געוואָהנט א סך גרויסע צדיקים און אפילו אויך א אידישער נביא מיט'ן נאָמען „זכריה הנביא". און ווייל דידאָזיגע צדיקים און אויך דער נביא האָבען שוין מעהר קיין מצבות ניט, איז עס דערפאַר אין רזאָכאָוו אן אַלטער מנהג, וואָס ווערט אָפּגעהיט ביז'ן היינ־טיגען טאָג, אויף קיין שום קבר קיין מצבה ניט צו שטעלען. דער רזאָכאָווער בית עולם האָט קיין איין מצבה ניט. אויף די נייערע קברים זיינע, בלויז פאַראַנען קליינע ברעטלאַך, אז מען זאָל וויסען ווער דאָרט ליגט. אז די ברעטלאַך ווערען פאַרפוילט, ווייסט מען שוין טאַקע מעהר גאָרניט.

איינזעהענדיג אז די ווייבער האבען רעכט, האבען די מאנזבילען דערצו געמוזט מסכים זיין.

מיין שוועגער און אויך די צוויי־דריי איידעמס (געוועזן צוויי זין און זיבען איידעמס), זיינען געוועזן היציגע און שטארק־איינגעשפארטע פאר־שוינען. זיי זיינען געוועזן אויסער זיך, וואס אזא „פארך, ווי יאנקעל לייזאן", זאל דאס זיינע אויספירען.

אויב דאס שטעדטעל דארף האבען א פאר הונדערט גולדען, זיינען דאך די יורשים מענשען מיט אידישע הערצער און זיי וועלען שוין אליין איינזעהן וואס זיי דארפען טאן. יענע דארפען אבער קיין „שקצים" ניט זיין!

מיין שוועגער און זיינע צוויי־דריי שוואגערס, האבען מעהר ניט געוואלט ווארטען. מען האט דעם מת ארויפגעלייגט אויף א וואגען און צוגעדעקט מיט אלטע קליידער און איהם אוועקגעפירט אינ'ם שטעדטעל, קיין רזאכאוו, דארטען וועט מען שוין זעהן ווער עס וועט זיין שטאר־קער: זיי, די גאנצע קיעלקאווער משפחה, אדער „יאנקעל פארך", מיט זיינע רזאכאווער קבצנים.

אנקומענדיג אין שטאדט, האט זיך קיין איין איד ניט צוגערירט צום וואגען, כדי „אפצוהויבען" דעם מת און זיך נעמען צו דער טהרה. אלע זיינען זיי געוועזן פארזאמעלט אינ'ם בית המדרש'ל, וואו עס זיינען אויף די טישען געשטאנען עטליכע פלעשלאך בראנפען און קיכלאך צום פארבייסען און יעדער, וואס האט נאר געוואלט, האט זיך דערמיט דאס הארץ אונטערגעלעהנט.

דערווייל זיינען אנגעגאנגען פארהאנדלונגען מיט יאנקעל לייזאן און זיינע צוויי־דריי ארויסהעלפער.

אין אנפאנג האט זיך די משפחה — מיט מיין שוועגער אלס אנפירער — געהאלטען פעסט ביי זייערע פאדערונגען: קודם כל, זאל מען דעם מת ברענגען צו קבורה און נאך דער שבעה וועלען זיי שוין אליין זעהן וואס זיי דארפען טאן פאר'ן ארימען שטעדטעל.

אבער יאנקעל לייזאן איז נאך אלץ געוועזן פעסט איינגע'עקשנ'ט: דריי טויזענד גולדען אין מזומנים — ניט איין פרוטה וויניגער.

דערווייל איז געווארען פארנאכט. (עס זיינען דעמאלט געוועזן די קורצע חשון־טעג) און עס האט אויסגעזעהן, אז דעם טאג וועט שוין קיין קבורה ניט זיין, האט די משפחה באשלאסען דעם מת ארונטער־צונעמען פונ'ם וואגען, אין וועלכען ער איז נאך אלץ געלעגען און איהם דערווייל אוועקלייגען אין א ווינקעל אין בית המדרש.

די רזאָכאָווער שטאָדט אידען האָבען דאָס ניט געשטערט צו טאָן. אָבער קיין איינער פון זיי האָט ניט געהאָלפען אַראָפּנעמען דעם מת פון'ם וואָגען. די אייגענע משפחה האָט דאָס געמוזט טאָן.

בשעת די וויטערדיגע פאַרהאַנדלונגען מיט יאַנקעל ליימאַן, האָט זיך מיין שוואָגער און דער פעטער כאַצקעל (צוויי שטאַרקע אידען) אַזוי צוהיצט, אַז זיי האָבען זיך געכאַפּט שלאָגען און איידער מען האָט זיי צוריסען, האָט יאַנקעל דערווייל אַריינגעכאַפּט עטליכע גוטע קלעפּ.

נאָכ'ן געשלעג, האָט די משפחה — שוין מיט דער הסכמה פון די ווייבער — באַשלאָסען דאָך דעם קערפּער אַוועקצופירען קיין ראַדאָמישלאַ, אַ מהלך פון דריי מייל פוילישען (שלעכטען) וועג. מען האָט שוין געשיקט קיין קיעלקאָוו, נאָך פרישע פערד, מיט דער כוונה צו פאָרען אַ גאַנצע נאַכט און פאַרטאָג אָנקומען קיין ראַדאָמישלאַ.

אָבער איצט האָבען זיך די רזאָכאָווער אידען אַריינגעמישט און בשום אופן ניט געלאָזט דעם מת רירען פון אָרט.

— פריער — האָבען זיי געשריען און געמאַכט קולות, — איידער דער מת איז געווען ביי אונז אין שטאָדט, האָט איהר איהם געמעגט פירען וואו איהר וואָלט נאָר אליין געוואָלט. אבער איצט, איז ער אונזער און ער וועט שוין פאַרבלייבען אונזעריגער!

עס האָבען צוליב דעם ווידער אויסגעבראָכען געשלעגען. פּעטש, קלעפּ און בוכצעס זיינען געפלויגען פון אַלע זייטען און וויל עס איז שוין דערווייל געוואָרען גוט פינסטער, האָט עס אויך געטראָפען, דאָס יעדער צד האָט געכאַפּט קלעפּ פון זיינ'ע אייגענע מענשען, אָנשטאָט פון די געגנער.

אַ היבש ביסעל גבורות האָט דעמאָלט אַרויסגעוויזען (— און ער פלעגט שפּעטער זיך שטענדיג באַרימען: אי, האָב איך זיי געקלאַפּט!—) דער פעטער ר' יחיאל משה פעפער פון מעליץ, וואָס איז אין זיינע יונגע יאָהרען געווען אַ „פליסיאַק" אויף דער ווייכסעל*).

מענשען, אייגענע און שטאָדטישע, האָבען זיך אַריינגעלייגט און מען איז, סוף כל סוף, דאָך געקומען צו אַ פאַרגלייך.

---

*) צווישען די אידישע פּרנסות, וועלכע זיינען שוין לאַנג אונטערגעגאַנגען און דער לעזער פון די היינטיגע דורות ווייסט שוין אפילו ניט זייער באַטייט, געהערט אויך, אהן אַ שום ספק, די פּרנסה פון אַ „פליסיאַק".

פאַרצייטענס זיינען גרויסע שטרעקעס לאַנד אין גאַליציע (אויך אין אַנדערע טיילען פון די סלאַווישע לענדער) געווען באַדעקט מיט וועלדער פון דיקע און לאַנגע ביימער. די ביימער האָט מען כסדר געהאַלטען אין איין האַקען און זיי (איבערהויפּט ווינטער צייט), אויף שליטענס אוועקגעפירט צו די ברעגעס פון די גרויסע טייכען,

יאַנקעל ליימאַן האָט גאָר א סך נאָכגעלאָזט פון זיינע ערשטע פּאָדע־רונגען און די משפחה איז, באין ברירה, אויך ווייכער געוואָרען.

מען איז געקומען צו א פאַרגלייך אויף זעכצעהן הונדערט גולדען. אין אָנפאַנג האָט זיך יאַנקעל גאָר שטאַרק געהאַלטען ביי דאָס זייניגע, אַז ער וויל דוקא האָבען דאָס געלד במזומנים, אָבער אַז מען האָט איהם באַוויזען אַז ס'איז אונמעגליך, ווייל קיינער פון די זין, אדער איידעמס, האָט מיט זיך ניט מיטגעהאַט אַזוי פיל געלד, האָט ער דאָך מסכים געווען צו נעמען צירונג אלס משכנות. וועקסלען האָט ער בשום אופן ניט געוואָלט אָננעמען, כאָטש אַלע יורשים זיינען געווען גרויסע בטוחים.

נאָך אין מיטען דער נאַכט איז דאָס צירונג, אין א ווערט פון איבער צוויי טויזענד גולדען, באַשאַפען געוואָרען. מען האָט געבראַכט דאָס צירונג פון דער באָבע רבקה און פון מיין שוויגער און מען האָט אַלעס אוועקגעגעבען צו יאַנקעל ליימאַן, מיט'ן צוזאָג, אַז באַלד נאָך דער שבעה, וועט מען עס ביי איהם אויסלייזען און איהם אוועקגעבען מזומנע זעכצעהן הונדערט גולדען.

באַלד אויפצומאָרגענס, אַז די רזאָכאָווער אידען האָבען זיך אויס־געשלאָפען און אויסגעניכטערט, האָט מען דעם אַלטען ר' ישראל קיעלקאָווער געבראַכט צו קבר ישראל, נאָכדעם ווי ער האָט דורך א גאַנ־צען מעת לעת, געליטען אַזוי פיל בזיונות, וואָס ער האָט זיכער ניט פאַרדינט.

וואו מען האָט זיי „גע'קושר'ט (געבונדען) אין לאַנגע „טראַטוועס" און זיי זיינען מיט'ן וואַסער, מיט דעם ווייכסעל, אַזוי לאַנג געשוואומען ביז זיי האָבען דערגרייכט זייערע באַשטימטע פּלעצער: טהאָרן, איבערהויפּט דאַנציג, וואו זיי זיינען פאַרקויפט געוואָרען אלס בוי־האָלץ און שיפס־מאַטעריאַל (מאַסט־בוימער און עהנליכעס) צו דייטשע סוחרים. דאָס האָלץ־געשעפט איז געווען גאָר א גרויס און איינגאַנצען געלעגען אין אידישע הענט. סוחרים זיינען דערפון גאָר רייך, אדער שטאַרק בדלות געוואָרען. אַזעלכע „טראַטוועס" מיט האָלץ זיינען געשוואומען וואָכען אדער חדשים לאַנג ביז זיי האָבען דערגרייכט זייער באַשטימונגס־אָרט. עס איז געווען אָפּהענגיג אין הויכען אדער נידעריגען שטאַנד פונ'ם וואַסער. אויף אַזאַ „טראַטווע" (וועלכע איז באַשטאַנען פון מעהרערע קלענערע) האָבען געאַרבייט א פערציג־פופציג גוים און איבער זיי איז געווען א אידישער אויפזעהער, דער „פליסיאַק", וועלכער האָט געפיהרט דאָס גאַנצע געשעפט און פון איהם האָט גאָר א סך אָפּגעהאַנגען דער שיקזאַל פונ'ם סוחר, אויב די „טראַטוועס" זיינען בשלום אָנגעקומען, אדער זיי זיינען צוריסען געוואָרען פון די שטראָמענדע און ברויזענדע וואַסערען.

דאָס לעבען פון אַזאַ „פליסיאַק" איז געווען זעהר א שווערס און אויך אַן איינ־זאַמס, אָבער אויך פול מיט... „ראָמאַנטיק". מען האָט נעדאַרפט האָבען א סך פיזישען כח, מוט און אויסדויער, צו קענען זיין א „פליסיאַק" אויף דער שטורמישער ווייכסעל, וואו דאָס לעבען איז אָפט געווען אין גרויס געפאַהר.

58 — דער שטראָף פּראָצעס

די שבֿעה־וואָך איז אַוועק און יאַנקעל ליימאַן, און מיט איהם די אַנדערע רזאָכאָווער אידען, האָבען זיך שוין באַצייטענס געגרייט אַ גרויסען בייטעל און געמאַכט פּלענער, אויף וואָס פריער צו פאַרנוצען די זעכצעהן הונדערט גולדען, וועלכע זיי וועלען היינט־מאָרגען, אַריינ־קריגען פון ישראל קיעלקאָווער׳ס יורשים.

אודאי, איז דריי טויזענד גולדען מעהר ווי זעכצעהן הונדערט, און עס וואָלט זיכער געווען מעהר מיט וואָס זיך די הענד צו צופּירען און אויפצובויען אַלע קהל׳שע געביידעס, לויט ווי מען האָט זיך שוין לאַנג פאַרגענומען.

אָבער בדיעבד, אַז עס האָט זיך שוין אַזוי געמאַכט, און מען האָט ביי די יורשים ניט געקענט מעהר מוציא זיין, דאַרף מען אויך צו־פרידען זיין און זעהן וואָס מען קען טאָן מיט דער דאָזיגער — אויך ניט קליינער — סומע געלד.

דאָס זיינען געווען, בערך, די געדאַנקען פון יאַנקעל ליימאַן און עטליכע פון זיינע פריינד, וואָס האָבען גערעדט פאַר׳ן גאַנצען שטעדטעל.

אָבער מיין שווער, וואָס איז אין דעם ענין געווען דער פאַרטרעטער פון אַלע יורשים, האָט זיך נאָך אַלץ ניט געאיילט אַרויסצוקומען מיט די זעכצעהן הונדערט גולדען און אַרויסנעמען דאָס פאַר׳משכונ׳טע צירונג פון יאַנקעל ליימאַנ׳ס הענד.

דאָס אויסצאָהלען פונ׳ם געלד האָט זיך אַזוי לאַנג פאַרשלעפּט, מחמת צווישען די יורשים זיינען געווען חילוקי דעות, וואָס מען זאָל טאָן. געווען אַזעלכע, וואָס האָבען געהאַלטען, אַז מען דאַרף אַוועקגעבען די גאַנצע זעכצעהן הונדערט. און עק, אַ סוף, און פּטור ווערען אַן עסק!

די צווייטע, היציגערע „פּאַרטיי", מיין שווער, דער פעטער באַצקעל און איבערהויפּט דער יונגסטער זון, משה לינד, דער הויפּט־יורש און דער איצטיגער פּאָסעסאָר פון קיעלקאָוו, זיי אַלע זיינען געווען פלאַם־פייער, געשריען און געליאַרמט, אַז מען טאָר די „רזאָכאָווער קבצנים" קיין איין גראָצער ניט געבען און זאָל „יאַנקעל פּאַרך" ווייזען וואָס ער קען...

יאַנקעל ליימאַן האָט אָבער ניט געוואוסט וועגען דעם סכסוך, וואָס קומט פאַר צווישען די יורשים. ער האָט די געדולד פארלאָרען און האָט דורכ'ן רזאַכאָווער בית המדרש שמש געשיקט א אידיש בריוועל, אז אויב מיין שוואַער וועט דאָס פאַר'משכונ'טע צירונג ניט אויסלייזען, אין א צייט פון א וואָך — וועט ער עס פארקויפען אויף א ליציטאַציע!

מיין שוואַער האָט דעם שליח, דעם שמש, גאַנץ פיין אויפגענומען, מכבד געווען מיט א טרונק בראַנפען און איהם נאָך געגעבען א גאַנצען גולדען „פאר'ן וועג" (דער אָרימער שמש איז, נעבאך, דעם גאַנצען וועג פון רזאַכאָוו, ביז צום „קאָניעץ" — איבער א מייל וועגס — געגאַנגען צופוס). אָבער יאַנקעל ליימאַנ'ען האָט ער געהייסען זאָגען, אז ער זאָל ניט זיין קיין נאַר און אויב ער וויל דוקא דאָס צירונג פארקויפען, מעג ער דאָס טאָן. אָבער סאַי ווי, וועט ער פון איהם, פון מיין שוואַער, באַלד הערען...

א צוויי־דריי טעג שפּעטער איז מיין שוואַער אריינגעפאָרען אין דער בעצירקס־שטאָדט טאַרנע (טאַרנאָוו) און דער רעזולטאַט איז געווען, אז מען האָט געמאַכט געגען יאַנקעל ליימאַן און צוויי פון זיינע נאָכ־שטופּערס א שטראָף־קלאַגע, פאר אויספּרעסען געלד.

עס האָבען זיך אָנגעהויבען אונטערזוכונגען, פּראָטאָקאָלען און עדות, פון ביידע צדדים.

ביי דעם געריכטס־פּראָצעס האָבען די אָנגעקלאָגטע געהאַט דעם בעסטען און פעהיגסטען פארטיידיגער, דעם אידישען אדוואָקאַט און גלענצענדען רעדנער, דר. אדאָלף גאָלדהאַמער און איהם איז טאַקע געווען צו פאַרדאַנקען, וואָס די אָנגעקלאָגטע האָבען באַקומען, פאַרהעלטנים־מעסיג קליינע שטראָפען: יאַנקעל ליימאַן, דריי מאָנאַטען „שווערען קערקער" און זיינע צוויי ארויסהעלפערס, איינער זעקס וואָכען און דער צווייטער א חודש.

דאָס צירונג האָט מען, זעלבסטפארשטענדליך, געמוזט צוריקגעבען און די רזאַכאָווער אידען זיינען, נעבאך, געבליבען — און אפשר ביז אויפ'ן היינטיגען טאָג — אָהן א באָד און אָהן א הקדש, בלויז ביים האַלב־איינגעפאַלענעם בית המדרש'ל.

און דאָס אַלעס איז געווען דערפאַר, ווייל יאַנקעל ליימאַן האָט געוואָלט „צופיל איבערציען דאָס שטריקעל" און ארויסווייזען זיין „תקיפות", אויף א גאָר גרויסען שטייגער.

כאָטש דאָס גרויסע גוט קיעלקאָוו איז ווייטער געפירט געוואָרען פון דער באָבע רבקה און איהר אינגסטען זון, משה, איז אָבער דאָס היבשע ביסעל שטיצע פון די רזאַכאָווער אידען — מיט בלויז א צוויי־

דריי אויסנאַמען—אינגאַנצען אַפּגעשניטען געוואָרען. זיי האָבען זיך ניט געטאָרט ווייזען אין הויף, האָבען דאָרט גאָר ניט געקענט באַקומען און נעבאך געמוזט קידוש־מאַכען איבער די חלות און ניט — ווי פריער — איבער׳ן קיעלקאָווער בראַנפען.

און טאָמער האָט די גוטע אַלטיטשקע, די גרויסע בעלת צדקה, די באָבע רבקה, וועלכע האָט ניט געקענט צוזעהן אימיצען מאַכען א „קרום פּנים", פאָרט מיט עפּעס געוואָלט מהנה זיין א רזאָכאָווער איד, האָט זי עס, נעבאך, געמוזט טאָן „בגנבה". איהר אינגסטער זון, משה, אליין א ברייטער און גוטהאַרציגער מענש, האָט שטאַרק מקפּיד געווען, עפּעס צו געבען צו א רזאָכאָווער איד...

איך געדענק, אַז מיט א צעהן יאָהר שפּעטער, ווען איך האָב געגעסען קעסט ביי מיין שווער, אין זגורסקער הויף, איז איינמאָל געקומען א רזאָכאָווער איד. מיין שוויגער האָט איהם מקרב געווען — זי איז געווען זעהר א גוטע און א בעלת צדקה — און געגעבען אביסעל תבואה און אויך עטליכע זעקסערלאך געלד, און ער איז אוועק.

אַרויסגעהענדיג פון הויף, האָט איהם מיין שווער באַגעגענט. ער האָט אויף איהם אפילו ניט געוואָלט א קוק טאָן, אבער אויף דער שוויגער האָט ער זיך שטאַרק געבייזערט (געווען א איד, א כעסן) און אויפ׳ן קול אויסגערופען:

— איך האָב דיר שוין ניט איינמאָל געזאָגט, אַז איך וויל ניט, אַז א רזאָכאָווער איד זאָל מיין שוועל איבערטרעטען!

די קיעלקאָווער משפּחה און די ליימאַן משפּחה, זיינען זיך פאַר־בליבען פאַרביטערטע שונאים, אַזוי לאַנג ווי זיי האָבען געלעבט. אבער קיין מגע־ומשא האָבען זיי צווישען זיך ניט געהאַט און אויך איינער דעם צווייטען האָט קיין שלעכטס ניט געטאָן.

דאָס האָט אַזוי אָנגעהאַלטען אַן ערך פון א צוואַנציג יאָהר — ביז מיין שווער האָט זיך ווידער פאַרטשעפּעט מיט יאַנקעל ליימאַן און ער האָט איהם געמאַכט פאַר אַן אָרימאַן, עד יום מותו.

59 — פּיקאָלאָווקא

מיין שוואָער איז ניט געווען פון די מענשען, וואָס האָבען א קורצען זכרון און פארגעסען באַלד אז מען האָט זיי א רעה געטאָן, אדער גאָר געגען זיי באַגאַנגען א פארברעכען.

איך האָב פון איהם קיינמאָל ניט געהערט, אז ער זאָל דערמאָנען דעם נאָמען פון זיין שונא, יאנקעל ליימאַן, אדער גאר וועגען איהם רעדען און דערצעהלען, וואָס פאר א גרויסע עוולה, ער איז באַגאַנגען געגען דעם אלטען ר׳ ישראל קיעלקאָווער און זיין משפחה. אבער — בלבו שמר את הדבר!

יאָהרען-לאַנג — אן ערך פון א צוואַנציג יאָהר — האָט ער גע־ווארט, ביז עס איז געקומען זיין טאָג, און ער האָט געקאָנט פון זיין אַלטען שונא נעמען נקמה. די מעשה דערפון איז אזוי געווען:

ווי איך האָב שוין דערצעהלט, האָט מיין שוואָער געדונגען דאָס גרויסע גוט (פון א קנאַפּע טויזענד אקער), זגורסק, ניט ווייט פון ראַדאָמישלא, ביי דעם הולטאַיסקען פּריץ בראָניאָווסקי. אבער נאָכדעם איז — מיט א צעהן יאָהר שפּעטער — געקומען אַנאַנדער פאַמיליע, באַיער, און צולעצט די פירסטליכע פאַמיליע ליובאָמירסקי און זיי האָבען אַלע גיטער פון בראָניאָווסקי׳ן איבערגענומען אין באַזיץ.

מיין שוואָער׳ס פּאַכט־קאָנטראַקט האָט זיך, פּונקט אין יענע יאָהרען געהאַט געענדיגט און, ווייל ער האָט זיך מיט די נייע פּריצים ניט געקענט אויסגלייכען, האָט ער די זגורסקאָ׳ר פּאָסעסיע געמוזט אויפגעבען און פאַר זיך זוכען אַנאַנדער געשעפט.

גרויסע און גוטע גיטער זיינען ניט אָפט דאָ צום פּאַרדינגען. מיין שוואָער האָט געהאַלטען אין איין ארומזוכען, אָבער דערווייל ניט געקענט געפינען דאָס, וואָס ער האָט געוואָלט, ובפרט אז ער האָט שטענדיג חשק געהאַט צו אזא פּאָסעסיע, וואָס זאָל זיין פארבונדען מיט א בראַנפען־ברענעריי און א שטאַל צו פיטערען א סך בהמות צום פעט־ווערען (בראַווע).

אַזוי ווי אַזאַ געשעפט האָט זיך איהם דערווייל אַלץ ניט געטראָפען, האָט ער זיך מישב געווען און איז דערווייל געוואָרען אַ שטאָדט־מאַן. ער האָט זיך באַזעצט אין זיין געבורטס־שטאָדט ראַדאָמישלא. ער האָט דאָרט, נאָך פריהער, געהאַט זיינס אַ הויז, מיט עטליכע ווירטשאַפטס־געביידעס און דערצו (טאַקע באַלד הינטערן שטאָדט) אַ צעהן אַקער פעלד.

האָט ער זיך אַריבערגעצויגען אין שטאָדט אַריין און די שוויגער מיינע—וועלכע האָט, בשום אופן, ניט געקענט אַרומגעהן ליידיג, נאָר גע־מוזט האָבען עפּעס אַ באַשעפטיגונג—האָט דערווייל געהאַט איהרע אַ ווירטשאַפט, כאָטש אויף אַ קליינעם מאַסשטאַב, גאָר ניט צו פאַרגלייכען מיט׳ן פריערען גרויסען זגורסק. דעם „לעבעדיגען אינווענטאַר״, די פערד, אָקסען, קיה, און די אַנדערע בהמות, האָט מיין שווער, באַצייטענס, אויספאַרקויפט און פאַר זיי גענומען גוטע מקחים. דעם „טויטען אינ־ווענטאַר״, די אַלע כלי מכשירים פון פעלד־ווירטשאַפט, האָט ער מיט־גענומען קיין ראַדאָמישלא און געהאַלטען אין די ווירטשאַפטס־געביידעס ארום זיין הויז.

ער האָט אָבער נאָך אַלץ געהאַלטען אין איין זוכען אַ ריכטיגע פּאָסעסיע. טאַרנער און קראָקאָווער גיטער־מעקלער האָבען איהם כסדר פאָרגעשלאָגען געשעפטען. איך אליין בין מיט איהם עטליכע מאָל געפאָרען אָנקוקען געשעפטען. עס איז אָבער פון אַלע גאָרניט געוואָרען. יעדעס גוט האָט געהאַט אַנדערע חסרונות און דערווייל האָט מיין שווער געוואוינט אין שטאָדט.

* * *

יאַנקעל ליימאַן, מיין שווער׳ס אַלטער שונא, איז אין משך פון די יאָהרען, וואָס זיינען אַריבער זייט ר׳ ישראל קיעלקאָווער׳ס לויה, געוואָ־רען אַ גאַנץ אַנדערער מענש, מיט אַ גוטען נאָמען און אַ שעהנעם פיהרעכץ.

אין זיינע יונגע יאָהרען האָט ער געוואוינט אויף אַ קליינער פּאָ־סעסיע, לעבען שטעדטעל רזאָכאָוו. ער האָט דאָרטען גאַנץ גוט פאַר־דינט, אָבער ער איז געווען אַ גאַנץ פּשוט׳ער איד, ווי אַלע אַנדערע דאָרפס־אידען.

האָט זיך געמאַכט, אַז ער איז געבליבען אַן אַלמן, מיט עטליכע קינדער און ער האָט דערנאָך געהייראַט אַ טאָכטער פון אַ בכבוד׳ן פּאָסעסאָר פון דאָרף רזעמיען, אויך ביי רזאָכאָוו.

אָט די נייע פרוי איז געווען אַן אינטעליגענטע, שוין אַ היינט־וועלטיגע און זי האָט דעם פּשוט־פּראָסטען יאַנקעל ליימאַן, אָנגעהויבען אויסצומענשלען און איהם געמאַכט פאַר אַ לייט. זי האָט פאַרשטאַנען

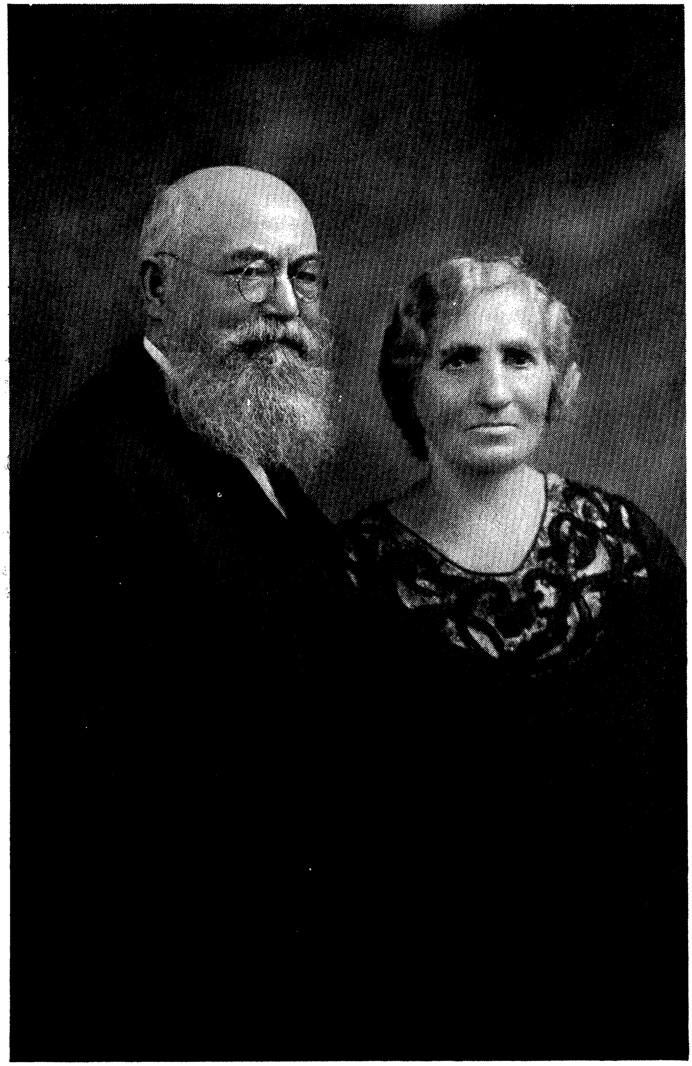

יוסף מאַרגאָשעס און זיין פרוי לאה רחל, צו זייער „גאָלדענער חתונה".

ווי צו פירען א שעהן הויז, זיך פירען בעל־בתיש און יאנקעל האָט זיך פון איהר געלאָזט לערנען. זיין נאָמען איז געוואקסען און מען האָט שוין אין דער גאנצער געגענד איהם אָנגעהויבען צו האלטען פאר א חשוב׳ן מענשען וממילא אויך שוין פאר א בטוח, צו וועמען מען פלעגט ברייננגען נדן־געלדער, אָדער פון יתומים און אלמנות און זיך ביי איהם איינבעטען, אז ער זאָל דאָס צונעמען בתורת הלוואה און דערפון צאָלען אפילו קליינע פראָצענט׳ען.

זיין שטערן האָט גאָר אָנגעהויבען אויפשיינען, ווען עס איז איהם געלונגען צו באקומען אין פאכט, פאר א צייט פון ניין יאָהר, דאָס גרויסע גוט פיקאָלאָווקא, ביי פשעצלאָוו.

דער פשעצלאָוור פריץ, גראף רעי, איז געווען א מטופל מיט מעה־דערע גיטער, ארום פשעצלאוו און אויך ביי טארנאָפּעל. כמעט אלע גיטער זיינען פון איהם אליין געפירט געווארען אויפ׳ן אייגענעם חשבון, מיט דער אויסנאם פון בלויז עטליכע.

אין דער פשעצלאָוור געגענד איז פיקאָלאָווקא געווען דאָס איינ־ציגע גוט, וועלכע ער פלעגט געוועהנליך פארדינגען צו א אידישען פאָסעסאָר.

פיקאָלאָווקא (מיט׳ן פולווארק מיראָווקא) האָט פארמאָגט א קנאפע זיבען הונדערט אקער, זעהר גוטע פעלד. און האָט אויך געהאט א גרויסע בראָנפען־ברענעריי. עס האָט זיך געפונען הארט ביים טייך ווייסלאָק און אויף דער צווייטער זייט וואסער איז געווען דאָס שטעדטעל פשעצלאָוו, א סך גרעסער און פיל לעבעדיגער ווי דאָס שטעדטעל רזאָכאָוו, וואָס איז געווען א מייל ווייטער. דערצו איז אין גאנצען געווען פונ׳ם גוט א פערטעל מייל ביז צו דער באהן־סטאנציע דאָמביא (פון דער באהן־ליניע דעמביץ־טארנאָברזעג), וואָס איז א גרויסע מעלה פאר א גוט.

בקצור, פיקאָלאָווקא איז געווען א פאָסעסיע מיט כל המעלות, כמעט די בעסטע אין דער גאנצער געגענד.

יאנקעל ליימאן (פיקאָלאָווקא׳ר האָט מען איצט שוין גערופען), האָט צום גראף רעי געצאָלט א יעהרליכען פאכט־צינז פון זיבען טויזענד גולדען.

כאָטש די פאָסעסיע איז, אפשר, ווערט געווען א סך מעהר, האָט אָבער יאנקעל דאָרטען קיין גליקען ניט געמאכט.

ערשטענס, האָט ער, ווען ער איז אריין אינ׳ם געשעפט, ניט געהאט זיין אייגען געלד גענוג פאר אזא גרויסער פאָסעסיע, מיט א בראָנפען־ברענעריי און א סך בהמות צו שטעלען אויף דער בראָווע. ער האָט

צאָלד געמוזט אָנקומען צו די אידישע וואָכערניקעס אין ראַדאָמישלאַ, מעליץ און טאָרנע און ער האָט געמוזט אַלע זיינע יאָהרען האַלטען אין איין „שטעלען און מעקען זיך" און צאָלען הויכע פּראָצענטען.

והשנית, איז ער געווען אַ גרויסער בעל הוצאה. זיין פרוי האָט געשפּילט אַ ראָלע פון אַ דאַמע. מען האָט געפירט אַ הויף אויף אַ ברייטען, פּריצישען שטייגער, מיט אַ סך דינסטען (פאַר'ן הויז, אַחוץ דער ווירטשאַפט), געהאַלטען מלמדים און לערערס צו די קינדער און איין זון האָט שטודירט אין טאָרנע און דאָס אַלעס האָט אָפּגעקאָסט אַ הון רב, אַ סך מעהר ווי פּיקאַלאָווקע האָט געקענט איינטראָגען.

דער אייגענטימער, גראַף רעי, וועלכער האָט געוואוינט אין נאָענטען שכנות, אין פּשעצלאַוו, איז געווען אַ פּוילישער שליאַכציץ, פון'ם „אַל־טען שרויט און קאָרן", און אַ שטיקעל קאַרגער פּאַרשוין דערצו און איהם ניט שטאַרק ניחא געווען, וואָס זיין אידישער פּאַסעסאָר פירט אַזאַ ברייטען שטאַט. ער האָט איהם ניט שטאַרק ליב געהאַט און ביי זיך באַשלאָסען, אַז ווען די ניין יאָהר פון'ם פּאַכט־קאָנטראַקט וועלען זיך ענדיגען, וועט ער מעהר דעם אָפּמאַך ניט באַנייען.

עס קאָן אָבער אויך מעגליך זיין, אַז ווען גראַף רעי וואָלט ניט געווען געוואוסט אַז מיין שווער זיצט איצט אין ראַדאָמישלאַ אָהן אַ געשעפט און אַז ער און יאַנקעל ליימאַן זיינען זיך ביטערע שונאים זייט לאַנגע יאָהרען (גראַף רעי איז געבאָרען און אויפגעצויגען געוואָרען אין פּשעצלאַוו. ער האָט יעדען איד אין דער גאַנצער געגענד גוט גע־קענט און גערעדט אַ גאָר גוטען אידיש. ער איז געווען אַ זון פון'ם אַלטען גראַף רעי, וועלכער איז אינ'ם יאָהר 1846, געווען דער אָנפירער פון'ם אומגליקליכען אויפשטאַנד, און איז דעמאָלט פון די פּויערים גע'הרג'ט געוואָרען. עס געהען וועגען איהם ביי אידען אַרום אַ סך לעגענדעס. איך האָב זיי באַשריבען אין „מאָרגען זשורנאַל").—ווען דער גראַף וואָלט דאָס אַלעס ניט געווען געוואוסט — און אפילו די אורזאַכען פון זייער שנאה — וואָלט, וואַרשיינליך, אַלעס געווען פּאַר־בליבען ביים אַלטען און ער וואָלט יאַנקעלע'ן יאָ געווען באַנייט דעם קאָנטראַקט.

און דאָס וואָלט געווען דערפאַר, ווייל קיין אידישער פּאַסעסאָר וואָלט זיך ניט געווען געוואָלט צורירען צו אַזאַ גוט, אין וועלכען עס וואוינט אַנאַנדערער איד.

אוועקנעמען די „חזקה" און אויסדינגען אַ געשעפט, איז אין יענער צייט געווען אַ גאָר הארבע זאַך און קיינער וואָלט ניט געווען געוואגט צו טאָן.

אָבער, וואו עס האַנדעלט זיך וועגען שונאים און מען זוכט נקמה צו נעמען, קוקט מען ניט אויף קיין דינים און איסורים, צי מען מעג צי מען טאָר ניט . . .

דערצו האָט מיין שווער — און אויך די שוויגער — געהאַט אַ זעהר גוטען נאָמען צווישען אַלע ארומיגע פּריצים, אַז זיי זיינען שטאַרק ארבייטזאַמע מענשען און פארשטעהען אַן עסק, ווי אַזוי צו פירען גרויסע גיטער.

* * *

גראַף רעי האָט געשיקט אַ בריף צו מיין שווער און איהם איינגע־לאַדען איהם צו באַזוכען. ער וויל מיט איהם רעדען וועגען אַ וויכטיגען געשעפט, ווייל ער וויל אבער ניט, אַז עס זאָל זיך עמיצער דערוויסען פון זיין באַזוך, שלאָגט ער פאָר, דאָס ביידע זאָלען זיך, אין אַ באַשטימ־טען טאָג, טרעפען אין אַ געוויסען האָטעל, אין קראָקע.

אַז מיין שווער האָט באַקומען דאָסדאָזיגע גרעפליכע בריוועל, האָט ער שוין באַלד פארשטאַנען, — אָדער אינסטינקטיוו געפיהלט — וועגען וואָס עס האַנדעלט זיך. ער האָט געוואוסט, אַז יאַנקעל ליימאַנ׳ס פּאַכט־קאָנטראַקט ענדיגט זיך אין עטליכע חדשים ארום. און אויב ניט וועגען דינגען פּיקאָלאָווקא, וואָסערע געשעפטען קאָן דער גראַף מיט איהם האָבען? סיידען, איהם אפשר וועלען פאַרדינגען אנאנדער גוט? מי יודע?

אַז מיין שווער און דער גראַף זיינען זיך צוזאַמענגעקומען אין קראָקע, אינ׳ם האָטעל, האָט דער גראַף, ווי אַ געניטער געשעפטס־מאַן, באַלד, אָהן לאַנגע הקדמות, אָנגעהויבען צו רעדען וועגען דעם עסק.

— וויל פּאַן שטיגליץ ביי מיר דינגען פּיקאָלאָווקאַ?

— וואהרשיינליך יאָ, אבער וואָס וועט זיין, האָט מיין שווער צוריק־געפרעגט, מיט׳ן איצטיגען פּאָסעסאָר? (ער האָט ליימאַנ׳ס נאָ־מען אפילו ניט דערמאָנט).

— איהם וויל איך — האָט דער פּריץ געענטפערט — סאַי ווי ניט האָבען. אויב פּאַן שטיגליץ וועט ניט נעמען פּיקאָלאָווקאַ, וועל איך עס, אליין איבערנעמען.

עס האָט ניט לאַנג געדויערט און ביידע זיינען מושווה געוואָרען.

מיין שווער דאַרף צאָלען דעם זעלבען פּאַכט־צינז, וואָס יאַנקעל ליימאַן, זיבען טויזענד גולדען אַ יאָהר, אָבער דער פּריץ האָט איהם גענעבען אזעלכע הנחות (צוויי הונדערט קלאַפּטער האָלץ אַ יאָהר, פּאַר׳ן הויף און די שנאַפּס־ברענעריי און נאָך אנדערע זאַכען), וואָס זיינען ווערט געוועזען מעהר ווי טויזענד גולדען אַ יאָהר. מיין שווער

האָט איהם באַלד געגעבען טויזענד גולדען, און אָנגאָבע אויפ'ן געשלאָ־סענעם געשעפט. דער פּאַכט־קאָנטראַקט דאַרף געשלאָסען ווערען דעם ערשטען יאַנואַר און מיין שווער דאַרף איהם דעמאָלט צוגעבען נאָך זעקס טויזענד גולדען, אַלס יעהרליכע ערבות פאַר'ן גוט.

ביידע צדדים האָבען זיך צוגעזאָגט, דעם גאַנצען עסק צו האַלטען שטאַרק בסוד, לכל הפחות, ביז צום ערשטען יאַנואַר, ווען דער קאָנ־טראַקט וועט שוין זיין אונטערגעשריבען.

מיין שווער האָט דעמאָלט געהאַט דעם גרעסטען און פרעהליכסטען טאָג פון זיין לעבען: אי ער האָט אריינבאַקומען, פאַר א צייט פון גאַנצע ניין יאָהר, אַזאַ גוטע און גרויסע פּאַססעסיע ווי פּיקאָלאָווקא איז געווען. ועל כולם, די הויפּט־זאַך דערביי פאַר איהם איז געווען, אַז עס איז איהם געלונגען צו נעמען נקמה פון זיין אַלטען שונא און איהם אוועקצונעמען דעם ביסען פון מויל...

* * *

האָבען אָבער דאָך „הימעל און ערד געשוואָרען, אַז קיינע סודות זאָלען אויף דער וועלט ניט זיין", איז איידער עס זיינען אוועק צוויי וואָכען איז דער סוד „אויסגערונען", און דער גאַנצער געגענד האָט זיך דערוואוסט די נייעס:

— מרדכי דוד שטיגליץ האָט געדונגען פּיקאָלאָווקא!

א טייל מענשען, שונאים און ניט פאַרגינערס, האָבען ניט געזאָגט „געדונגען", נאָר צוגעזעצט נאָך א זעהר וויכטיגע און אויסדרוקספולע זילבע „אויס" — אויסגעדונגען!

וואו מען איז, אין די אַרומיגע דערפער און שטעדטלאַך נאָר געגאַנגען און געשטאַנען, זיינען געווען רעדלאַך מענשען (אפילו דאָר־פישע גוים), וואָס האָבען גערעדט און דיסקוטירט וועגען דער דאָזיגער וויכטיגער פּאַסירונג. מען האָט געשמועסט און זיך דערצעהלט וועגען דער אַלטער שנאה פון דער קיעלקאָווער משפחה—וועמען יעדער איינער האָט זעהר גוט געקענט.

אין איין וועגס האָט מען שוין, ברייט און לאַנג, דערמאָנט די אורזאַך פון זייער פיינדשאַפט און דערצעהלט — מיט א היבש ביסעל גוזמאות און איבערטרייבונגען, — ווי עס איז צוגעגאַנגען, מיט איבער צוואַנציג יאָהר צוריק, אין רזאַכאָוו, ביי דער לויה פון דעם אַלטען ר' ישראל קיעלקאָווער און די גרויסע, אומזיסטע חרפות, וואָס מען האָט איהם דאָרט אָנגעטאָן.

ווי דער שטייגער ביי אַזעלכע שמועסען, זיינען באַלד געווען צוויי צדדים, איינער האָט געהאַלטען מיט מיין שווער, אַז ער האָט ריכטיג

געהאנדעלט: נקמה איז זיס און אז „דער הונט איז ווערט דעם שטע־קען"; אנדערע ווידער, האָבען געשריגען און געליאַרעמט: עס איז א גרויסע עולה, „פשוט א רציחה, וואָס איז נאָך ניט געהערט געוואָרען", אז מען זאָל א אידען, א טאַטען פון קינדער, ארויסרייסען דעם ביסען פונ'ם מויל, אויסדינגען א געשעפט, אין וועלכען ער וואוינט שוין כמה שנים. לא יעשה כן במקומנו! און נקמה איז זיכער ניט קיין אידישע מידה!...

* * *

אין פיקאָלאָווקא, אין דער היים פון יאַנקעל ליימאַן, האָט דידאָזיגע ידיעה פשוט געטראָפען ווי א שווערער דונער אין א שעהנעם טאָג.

דער בעל דבר, יאַנקעל ליימאַן, איז אין דער ערשטער צייט, פשוט ארומגעגאַנגען ווי א צומישטער, רחמנא לצלן.

ערשטענס, האָט עס זעהר שטאַרק געטראָפען זיין שטאָלץ, וואָס זיין אַלטער שונא, מרדכי דוד, האָט איבער איהם געזיגט און גענומען אזא גרויסע נקמה. והשנית, די הויפט־זאַך איז געוועזן, וואָס ער אליין האָט געוואוסט זיין מעמד. כאָטש קיין געלערנטער מענש איז ער ניט געוועזן, האָט ער אָבער דאָך פאַרמאָגט א היבש ביסעל פּראַקטישען פאַר־שטאַנד און ער האָט צו־גוט פאַרשטאַנען, אז אויב ער וועט איצט מוזען פאַרלאָזען פיקאָלאָווקא, בלייבט ער שוין אן אָרימאַן — לעולם ועד.

כל זמן ער שטעהט נאָך אינ'ם גרויסען גוט, דרעהט זיך נאָך דאָס רעדעל און ער האָט די מעגליכקייט זיך צו „שטעלען און צו מעקען". ביי דעם נעמען א פרישע הלוואה כדי אנאַנדערען, א מעהר צודרינג־ליכען, „דעם פיסק צו פאַרשטופּען". טאָמער וועט ער אָבער איצט מוזען אוועק פון פיקאָלאָווקא, איז „ביטער כמו גאַל!" אלע בעלי חובות וועלען איהם באַפאַלען, איהם צורייסען און ער וועט אפילו ניט אימ־שטאַנד זיין פאַר זיך צו נעמען א פיל קלענערע פּאַסעסיע. און דאָס אלעס האָט ער צו פאַרדאַנקען דעם הינטישען מרדכי דוד'ן, וועלכער וויל אלץ ניט פאַרגעסען די נאַרישקייטען, וואָס זיינען פאָרגעקומען מיט איבער צוואַנציג יאָר צוריק...

* * *

קיין גרויסער חסיד איז יאַנקעל ליימאַן קיינמאָל ניט געוועזן און זייט ער האָט חתונה געהאַט מיט'ן צווייטען ווייב, איז ער געוואָרען נאָך מעהר אויפגעקלערט און צו קיין חסידישען רבי'ן איז ער קיינמאָל ניט געפאָרען.

אָבער אז עס איז אויף איהם געקומען די צרה, וואָס מען האָט איהם אויסגעדונגען פּיקאַלאָווקא, האָט ער זיך פּלוצים דערמאָנט אז עס זיינען פאַראַנען חסידישע רביים, און ער איז צו זיי געפאָרען נאָך הילף.

ער איז אוועק צום גרויסען חסידישען רבי'ן רבי יחזקאל האלבער־שטאם, אין שיענאָווא, א זון פונ'ם וועלט־באַריהמטען צדיק ר' חיים האַלבערשטאַם, אָדער „דברי חיים" פון סאַנז.

איהם האָט יאַנקעל ליימאַן (ער האָט אויך מיטגענומען דאָס ווייב, וועלכע האָט געהאַט א פּיל בעסערען מענה־לשון פון איהם) געגעבען א קוויטעל מיט א פּדיון און איהם דערצעהלט די גרויסע עוולה, וואָס מרדכי דוד שטיגליץ האָט איהם געטאָן און אז ער וועט צוליב דעם זיכער ווערען א מחוסר לחם.

דער שיענאָווער רבי האָט דעם עסק גענומען זעהר ערנסט. סטייטש, א חזקה! א אידען אויסצודינגען א געשעפט און איהם מקפח פרנסה זיין!

ער האָט געהייסען אין זיין נאָמען (ער האָט עס אליין אויך גע־חתמ'עט), אָנשרייבען א בריף צו מיין שווער, אז ער זאָל זאָפאָרט צוריקטרעטען פונ'ם גאַנצען עסק, פאַרפאַלען לאָזען די טויזענד גולדען, וועלכע ער האָט געגעבען צום גראף רעי און דערצו נאָך צוהעלפען יאַנקעל ליימאַן צוריק צו באַקומען די פּאָסעסיע. צולעצט זיינען אויך געווען עטליכע שורות, אז אויב מיין שווער וועט ניט פאָלגען — אזי מרה תהי אחריתו! ער וועט זיכער ניט האָבען קיין גוטען סוף...

אז מיין שווער האָט באַקומען דעמדאָזיגען בריף און איהם זיך געלאָזט פאָרלייענען (ער איז געווען א קנאַפּער קענער אין לשון קודש, בלויז געקענט אָנשרייבען א קורצען אידישען בריוועל), האָט ער איהם גאַנץ פּשוט באַהאַלטען אין קעשענע אריין און זיך וועגען דעם גאָר ניט ווייטערדיג געמאַכט. אויספאָלגען איהם — דאָס אודאי ניט...

אויך ער איז, פּונקט ווי יאַנקעל ליימאַן, געווען א גאַנץ קנאַפּער חסיד. אָבער פון יוצא וועגען, פלעגט ער אמאָל פאָרען צום רבי'ן קיין דעמביץ און אויף די עלטערע יאָהרען אויך קיין בעלז, וואו ער פלעגט זיך „שעהן שטעלען" און לאָזען קאָסטען געלט. קיין שיענאָווא, צום רבי'ן, איז ער קיינמאָל ניט געפאָרען, איהם ניט געהאַלטען פאַר „זיין" רבי'ן און דערפאַר זיין בריף אזוי קאַלטבלוטיג אויפגענומען.

יאַנקעל ליימאַן מיט'ן ווייב זיינען נאָכאמאָל געווען אין שיענאָווא און דער רבי, וואָס האָט עס זיכער געמיינט זעהר ערנסט, האָט געהיי־סען אָנשרייבען צו מרדכי דוד שטיגליץ א נאָך שטרענגערען בריף.

אָבער דער שווער איז געווען א גאַנץ נישקשה'דיגער עקשן. געהן צוריק, האָט ער אויך שוין מעהר ניט געקענט און ניט געוואָלט, האָט דעם רבינ'ס צווייטער בריף אזוי ווינציג געווירקט ווי דער ערשטער.

דער פאַכט־קאָנטראַקט איז דעם ערשטען יאַנואַר אונטערגעשריבען געוואָרען פון ביידע צדדים. און דערמיט איז פּיקאָלאָווקא איבערגע־גאַנגען אין אַנדערע הענט.

דעם 15טען מערץ 1896, האָט יאַנקעל ליימאַן געזאָלט דאָס גוט פאַרלאָזען און מיין שווער עס איבערנעמען.

60 — דאָס איבערנעמען פון פיקאַלאָווקא

די צייט איז ניט געשטאַנען. די צוויי און א האַלב חדשים פון ניי־יאָהר ביז צום 15טען מערץ זיינען גיך אוועק.

יאַנקעל ליימאַן האָט טאַקע קיין אנדערע פּאָסעסיע נאָך ניט גענומען (זיינע פינאַנציעלע אומשטענדען זיינען דעמאָלט שוין ניט געווען גענוג פאַר א גרויסען געשעפט) און ער האָט דערוויילע א טייל פון „לעבעדיגען" אינווענטאַר און דעם גאַנצען „טויטען", אוועקגעשיקט צו זיין שווער אין רזעמיען און אליין האָט ער זיך באַזאַרגט מיט א דירה אין דעם נאָהענטען רזאָבאָוו, דאָס שטעדטעל, וועלכען ער האָט געהאַט צו פאַרדאַנקען זיינע אַלע איצטיגע צרות...

מען קאָן זיך שוין לייכט פאָרשטעלען ווי פאַרביטערט און פאַר־צווייפעלט ער איז, נעבאַך, געווען די גאַנצע צייט, ווען ער האָט געמוזט פאַרלאָזען פיקאַלאָווקא, אָהן גרויסע האָפנונגען פאַר א בעסערער צו־קונפט.

* * *

פּונקט צום טאָג, דעם 15טען מערץ, זיינען מיר אַלע, א גרויסער טייל פון דער משפחה זיך צוזאַמענגעקומען אנטייל צו נעמען ביי דעם איבערנעמען פון פיקאַלאָווקא.

מיר האָבען פאַרשטאַנען — און אינסטינקטיוו געפיהלט — אַז גלאַטיג וועט דאָס זיכער ניט אָפּגעהן און מיר האָבען דערפאַר געוואָלט אַז עס זאָלען זיין וואָס מעהר מענשען.

ארום ניין אזייגער אין דער פריה זיינען מיר, א צוואַנציג פאַרשוין — איך און מיין געשעפטס־פירער, דער פעטער כאַצקעל, אויך צווישען זיי—געווען פאַרזאַמעלט אין דער קרעטשמע פון שמעיה וויגאָדער, אויף דער זייט ווילאַק, שוין גאַר נאָהענט פון פיקאַלאָווקער הויף.

נאָכדעם ווי מיר האָבען אָפּגעגעסען א גוטען אָנבייסען און אריינגעוואָרפען, פון קוראַזש וועגען, נאָך צו א צוויי־דריי גלעזלאַך בראַנפען, זיינען מיר אַלע — אחוץ מיין שווער און שוויגער, וועלכע זיינען פאַרבליבען ביי שמעיה'ן אין קרעטשמע — אויף דריי וואָגענס אוועק קיין פיקאַלאָווקא, איבערצונעמען דאָס גוט. מיט אונז זיינען

אויך געווען א פינף־זעקס גוים, וואלד־היטערס, מיט געלאָדענע ביקסען, מיט זייערען אַן אויבער־לעשניצע, וואָס דער פריץ, גראף רעי, האָט אונז געשיקט, פאר אונזער הילף, שוץ און פארטיידיגונג.

אַז מיר זיינען אָנגעקומען אויפ'ן הויף, האָבען מיר דאָרטען אָנגע־טראָפען א גרויסע צאָל מענשען, אפשר א הונדערט, פונקט ווי אויף א יריד.

עס זיינען דאָרטען געווען די גאַנצע משפחה ליימאנ'ס און כמעט אַלע אידען פון רזאָכאָוו וואָס זיינען געווען יאנקעל'ס פריינד און מיין שווער'ס שונאים, און אויך נאָך א היבש ביסעל אידען ליידיג־געהערס פון די ארומיגע דערפער, וועלכע זיינען אהער דאָ צוזאמענ־געלאָפען ווי אויף א בייז־וואונדער.

מיר זיינען אַלע געווען גאַליציאַנער אידען און מיר האָבען — א לויב צו השם יתברך — קיינמאָל קיין פאָגראָם ניט מיטגעמאכט און דערפאַר ניט געהאט קיין שום פאָרשטעלונג, ווי עס זעהט אויס נאָך אזא פאָגראָם.

אָבער ווער עס איז דעמאָלט, דעם 15טען מערץ 1896, געווען אויפ'ן פיקאָלאָווקער הויף, האָט שוין געקענט האָבען א גאַנץ גוטען באַגריף, ווי אזוי אזא מין פאָגראָם מוז אויסזעהען.

אַלע געביידעס, סיי די דירות און די הייזער פון דער גרויסער ווירט־שאַפט, זיינען געווען אָפען און אין גאַנצען פוסט און ליידיג. טיר און טויער אומעטום אויפגעפראַלט. כמעט אַלע פענסטער פון די גרויסע צימערן און די שטאַלען צובראָכען און צושלאָגען. די גרויסע קיך איז געווען פול מיט ציגעל, אַש און האָלץ. אַלע קאָך־ און הייץ־אויוועגס צובראָכען און צונומען.

יאַנקעל ליימאַן איז דאָ ניט געווען. ער האָט זיך ניט געיאָוועט, כדי מ'זאָל איהם ניט קענען האַלטען פאראַנטוואָרטליך פאר די גרויסע שאָדענס וואָס זיינען דאָ געמאכט געוואָרען. בלויז דאָס ווייב זיינס איז דאָ געווען און זי האָט, מיט א ביטערען חוזק־שמייכעל, צוגעקוקט ווי די אַלע אידען וואָס זיינען דאָ געווען, האָבען אָנגעטאָן שאָדענס וויפיל זיי האָבען נאָר געקענט — שיער ניט די ציגעל פון די ווענט ארויסגעריסען.

מיר פון אונזער זייט, האָבען דאָס אפילו געקענט שטערען צו טאָן ובפרט, אז מיר האָבען מיט זיך מיטגעהאט די וואלד־היטער, מיט די געלאָדענע ביקסען, אָבער דער פעטער כאַצקעל, וועלכער איז געווען אונזער אָנפירער, האָט דערפון אָפּגעטראָטען.

— אדרבא, האָט ער געזאָגט — זאָלען זיי טאָן וואָס זיי ווילען. יאַנקעל וועט סיי ווי דערפאַר באַצאָלען און ביי זיי וועט דער כעס אביסעל געשטילט ווערען.

דער פעטער כאַצקעל איז געוועזן אַ גוטער פּאָליטיקער און אַ פיינער מענשען־קענער. ער האָט שוין געהאַט אַ סך מיטגעמאַכט אין זיין לעבען.

* * *

אַז מיר זיינען אנגעקומען אויפ׳ן הויף, האָבען מיר אָנגעטראָפען דעם גרויסען עולם שוין האלב־שיכורלאך און זיי האָבען אַלעמאָל — אַ קאַלטער טאָג איז דעמאָלט געווען — געהאַלטען אין איין דערגיסען.

קוים האָבען זיי אונז נאָר דערזעהען אריינפאָהרענדיג אויפ׳ן הויף, זיינען זיי אַלע אונז אנטקעגען־געגאַנגען מיט אַ קאַצען־מוזיק. איך וויים ביז היינט ניט, פון וואַנען זיי האָבען דאָס גענומען אַזוי פיל אַלטע בלעכענע כלים, מסתמא אָנגעגרייט פון פריער, אדער גאָר מיט־געבראַכט פון דערהיים.

אָבער כמעט יעדער פון דידאָזיגע אידען — אַלע האָבען אין מיינע אויגען דעמאָלט אויסגעזעהען ווי בייזע און ווילדע רוחות — האָט געהאַלטען אין האַנט אַן אַלטען בלעכענעם טאָפּ, אדער אַ שיסעל, און מיט אַלע זיינע כוחות האָט ער מיט אַ שטעקען אַזוי שטאַרק געקלאַפּט, אַז מען האָט שיער געקאָנט טויב ווערען און דערביי האָבען זיי אַלע געשריען און געגוואַלדעוועט מיט באַנומענע קולות.

מיר האָבען בלויז געשמייכעלט און זיי גאָרניט געענטפערט. מיר זיינען אַרויף אויפ׳ן הויף און אַראָפּ פון די וואָגענס. די פערד זיינען נאָך געבליבען צוגעשפּאַנט, ווייל מיר האָבען דאָך דאָס גוט ניט געהאַט איבערגענומען (דעם פּריצ׳ס קאָמיסאַר איז געקומען שפּעט פאַרנאַכט) און ניט געהאַט וואו די פערד אריינצופירען.

אָנהויבען מיט זיי האָבען מיר ניט געוואָלט. זיי האָבען נאָר ארוים־געקוקט אונז צו פאַרטשעפּען אין אַ געשלעג. זיי זיינען געווען עטליכע מאָל אַזוי פיל ווי מיר, און דערפאַר האָט אונזער „סטראַטעג און פּאָלי־טיקער", דער פעטער כאַצקעל, אונז כסדר געזוכט אָפּצוהאַלטען, כאָטש מאַנכע פון אונז האָבען שטאַרק חשק געהאַט זיי ניט צו פאַרשווייגען.

די „קאַצען־מוזיק" האָט אַזוי אָנגעהאַלטען אַן ערך פון אַ האַלבער שעה, ביז זיי זיינען דאָך מיד געוואָרען און אויפגעהערט צו באַראַ־באַנעווען.

זיי זיינען אַלע אריין אין די אָפענע דירות און דורך די אָפענע און צובראָכענע פענסטער, האָבען מיר געקענט זעהען ווי זיי נעמען

זיך אָן מיט מוט פאַר נייע אָנגריפען. מיר זיינען געשטאַנען אָדער אַרומ־שפּאַצירט אויפ'ן גרויסען הויף — אויסגעמיטען צו זיין נאָהענט פון די דירות — און געוואַרט אויפ'ן קאָמיסאַר, וועלכער איז אבער נאָך אַלץ ניט געקומען.

פּלוצים זיינען זיי אַלע — ווי די אמת'ע ווילדע — אַרויס פונ'ם הויף און עטליכע, א צעהן־צוועלף פון זיי זיינען אריין אין א שטאַל. באַלד זיינען זיי צוריקגעקומען און פיר פון זיי האָבען געטראָגען א „נאָשידלע" (אַזאַ געשטעל אויף וועלכען מען טראָגט אַרויס דאָס מיסט פון די בהמות). אויף איהר איז געלעגען אביסעל מיסט, צוגעדעקט מיט א זאַק, און זיי האָבען געשריען: — צדקה תציל ממות! דאָס טראָגט מען מרדכי דוד'ן אויפ'ן בית עולם!

זיי זיינען מיט דער „נאָשידלע" מיסט אַזוי עטליכע מאָל אַרומ־געגאַנגען איבער'ן גרויסען הויף, מאַנכע פון זיי האָבען געבילען ווי די הינט, אַנדערע געמיוקעט ווי די קעץ, אַדער געהאַלטען אין איין באַראַבאַנעווען זייער „קאַצען־מוזיק" און געהאַלטען אין איין שרייען: „צדקה תציל ממות! מרדכי דוד איז גע'פגר'ט!"

דער פעטער כאַצקעל האָט געמוזט אָנווענדען זיין גאַנצע קונסט, אונז צוריקהאַלטען, אַז מיר זאָלען זיך ניט וואַרפען אויף זיי און פאַרפירען א געשלעג אויף טויט און אויף לעבען...

דער ספּעקטאַקעל פון דער „נאָשידלע" מיט'ן „צדקה תציל ממות" איז זיי אַזוי געפעלען געוואָרען, אַז זיי האָבען איהם עטליכע מאָל ווידערהאָלט. זיי האָבען דאָס נאָר איבערגעריסען, ווען זיי זיינען אריין אין הויף, כדי זיך אונטערצואוואַרימען מיט אביסעל בראַנפען פון א גאַנץ נישקשה'דיגער פעסעלע, וואָס זיי האָבען מיט זיך געהאַט.

אַזוי ווי מען קען קיין מלחמה ניט פירען אָהן פולווער, אַזוי מוז מען דערצו שטענדיג אויך האָבען אביסעל בראַנפען...

* * *

מיר זיינען דערווייל נאָך אַלץ געשטאַנען אין דרויסען און גאַנץ היבש געפרוירען געוואָרען, כאָטש אונז האָט אויך קיין בראַנפען ניט געפעלט.

ביי מיר האָט אָנגעהויבען די געדולד צו פּלאַצען און איך האָב באַשלאָסען, אַז יעבור עלי מה, מוז איך דידאָזיגע פאַרשווינען, וועלכע זיינען דאָך סוף כל סוף אַלע אידען, אַרויסזאָגען מיין מיינונג וואָס איך דענק וועגען זיי.

איך האָב אָפּגעוואַרט א מאָמענט, ווען דער פעטער כאַצקעל איז פונקט געווען באַשעפטיגט אין אַן אַנדער ווינקעל פונ'ם גרויסען הויף

און אין דער באַגלייטונג פון בלויז איין בחור, פון א יאָהר צוואַנציג, האָב איך זיך, מיט גיכע טריט, דערנעהענטערט צו די דירות, אין וועלכע דער גרויסער עולם איז פונקט דעמאָלט געווען פאַרזאַמעלט, כדי זיך אביסעל אָנצואוואַרימען און אָפּצורוען פון די גרויסע געשרייען, וואָס זיי האָבען ביז איצט געמאַכט, און אין איין וועגס טאַקע אויך צו נעמען צוביסלאַך משקה און ברויט מיט הערינג, וואָס איז דאָרט גע־שטאַנען אויף אַן אַלטען, צובראָכענעם קיך־טיש. אין איין מינוט, בין איך שוין געווען צווישען זיי.

זיי זיינען אזוי איבעראַשט געוואָרען פון מיין פּלוציםדיגען אריינ־קום, דאָס זיי האָבען בלויז אויף מיר געקוקט און מיר קיין איין וואָרט ניט געזאָגט, כאָטש איך האָב זיך געריכט אויף אַ גאַנץ מעשה׳ידיגען „ברוך הבא״, אָדער גאָר א קלאַפּ און אַ צופּ...

איך בין צוגעגאַנגען צו פרוי ליימאַן, א דאַמע פון א יאָהר עטליכע פערציג, פון אַ גאַנץ שעהנעם אויסזעהן, וואָס איז געווען אָנגעטאָן אין אַ פיינעם פוטער, לויט דער לעצטער מאָדע. איך האָב זיך פאַר איהר פאַרנויגט און געזאָגט, אַז אזוי ווי דערווייל איז זי נאָך די בעל־הבתי׳טע פונ׳ם הויז, דערפאַר בעט איך פון איהר דערלויבעניש, אַז איך זאָל מעגען רעדען צו דעם פאַרזאַמעלטען עולם...

ווי עס האָט מיר אויסגעזעהען, האָט מיין אויפפירען זיך אויף איהר געמאַכט א גינסטיגען איינדרוק. זי האָט אפילו מיר גאָר ניט געענטפערט, נאָר בלויז געשאָקעלט מיט׳ן קאָפּ אַז יאָ, איך מעג רעדען.

— מיינע ליבע אידען! האָב איך אָנגעהויבען, זיך אוועקשטע־לענדיג אין א ווינקעל (כדי צו זיין באַהיט פון א הינטערשטען קלאַפּ פון אימיצען פון דער חברה) פונ׳ם גרויסען צימער — איך וועל אייך איצט דאָ דערצעהלען א מעשה, פון אונזער גרויסען קעניג, דוד המלך, עליו השלום. עס איז ביי איהם — אזוי דערצעהלט דער פּסוק אין שמואל ב׳ — אמאָל קראַנק געווען א קינד. ס׳איז געווען געפערליך קראַנק. דוד האָט איינגעלעגט וועלטען, ניט געגעסען, ניט געטרונקען, געגאַנגען אָנגע־טאָן אין אַ זאַק, מיט אַש אויפ׳ן קאָפּ און געהאַלטען אין איין תפלה טאָן צום רבונו של עולם. אָבער קיין שום זאַך האָט ניט געהאָלפען און דאָס קינד איז דאָך געשטאָרבען. האָבען זיינע הויפּס־האַרען, פּשוט מורא געהאַט איהם וועגען דעם אויסצוזאָגען. זיי האָבען צווישען זיך געדעט: „מה־דאָך, וואָס דער קעניג האָט אזוי פיל זיך מצער געווען און וועלטען איינגעריסען, ווען דאָס קינד האָט נאָך געלעבט — וואָס וועט נאָך זיין איצטער, אַז דאָס קינד איז שוין ניטאָ אויף דער וועלט?״

דער קעניג האָט אָבער דאָך באמערקט אַז די מינעס פון זיינע הויפס־הארען, אז דאס קינד לעבט שוין ניט מעהר, און ער האָט זיי א פרעג געטאָן א קורצע פראגע, פון בלויז צוויי ווערטער: „המת הילד? איז דאָס קינד שוין געשטאָרבען?״ און אז זיי האָבען שוין קיין אנדער ברירה ניט געהאט, נאָר איהם אויסצוזאָגען דעם שרעקליכען אמת, האָט ער באלד פון זיך אראָפּגעוואָרפען דעם זאק מיט אש פונ׳ם קאָפּ, זיך ארומגעוואשען, אוועקגעזעצט ביים טיש און געהייסען דערלאנגען א פיינעם, קעניגליכען מאָלצייט. די הויפס־האַרען זיינען געוועזן איבער־ראשט, און זיי האָבען דערזעהן זיין מאָדנע אויפפירונג, אָבער איהם עפּעס פרעגען וועגען דעם האָט קיינער ניט געוואגט.

דער קלוגער דוד המלך האָט אבער פארשטאנען, וואָס זיי איז דאָ וועגען איהם קשה, האָט ער צוגערופען זיינע הויפס־הארען און צו זיי געזאָגט: „כל זמן דאָס קינד האָט נאָך געלעבט, האָב איך כסדר גע־פאסט און מתפלל געוועזן צו השם יתברך, אז ער זאָל דאָס קינד לאָזען לעבען. איצט אבער, אז דאָס קינד לעבט שוין ניט מעהר, איז שוין אלעס פארפאלען! מיין פאסטען און תפלה טאָן וועט שוין מעהר גאָר ניט העלפען! איך וועל געהן צו איהם — אָבער ער וועט זיך שוין מעהר ניט צוריקקערען!...

דאָסזעלבע, מיינע פריינד — האָב איך אויפגעהויבען מיין שטימע מיט עטליכע טענער העכער — איז אויך דאָ דער פאל מיט פּיקאָלאָווקא! אייערע אלע קולות, געשרייען און געוואלדעס און די אנדערע נאריש־קייטען קענען שוין מעהר ניט העלפען! פּיקאָלאָווקא איז פאר דער פאמיליע ליימאן טויט און קען שוין מעהר ניט לעבעדיג ווערען! איהר אלע, האָט באַגאנגען א גאָר גרויסען פעהלער, וואָס איהר האָט דאָ היינט אנגעמאכט אזויפיל שאָדענס, איהר ווייסט אליין ניט, ווער עס וועט פאר דעם אלעם באצאָלען, אפשר גאָר דער הער ליימאן אליין! די בעסטע עצה, וואָס איך קען אייך געבען, איז אז איהר זאָלט, געזונטער־הייט, יעדער געהן צו זיך אהיים און פּיקאָלאָווקא איבערלאָזען אויף גאָט׳ס באראָט.

אָט אין דעם זין האָב איך נאָך אביסעל גערעדט, און ווי איך האָב געקענט באמערקען, האָבען מיינע ווערטער, און איבערהויפּט דאָס מעשה׳לע מיט דוד המלך, געהאט א געוויסע ווירקונג. מעגליך, אז פון איצט אָן וואָלט שוין אלעס געוועזן אָפּגעגאנגען א סך רוהיגער און שטילער, ווייל מאנכע פון די דאָרפס־אידען האָבען אָנגעהויבען זיך, איינציגווייז, ארויסצורוקען און זיך לאָזען אהיים געהן.

האָט אָבער דער פעטער כאַצקעל באַלד באַמערקט ווי איך בין „פאַרשוואונדען" פון זיין לאַגער און געוואָר געוואָרען אַז איך בין אַריין, „צווישען די שונאים".

און אַז ער האָט דערהערט ווי איך רעד אַזוי הויך, און דורך די פענסטער האָבען זיך געטראָגען קולות, האָט ער איצט גאָר איינגאַנצען פאַרגעסען אָן זיין חכמת הסטראַטעגיקע און צוזאַמען מיט אַלע אונ־זערע מענשען און אויך מיט די פינף־זעקס גוים, אונזערע באַשיצערס, איז ער, מיט גרויס אימפּעט, אַריין אין די אָפענע דירות, כדי מיך אַרויסצוראַטעווען פון „שונא'ס" הענט.

ווען ניט די גוים, וואָלט אונזער צד זיכער געווען גאַנץ שלעכט אָבגעשניטען.

קוים זיינען אונזערע מענשען אַריין אין די גרויסע צימערען, האָט באַלד אויסגעבראָכען אַ געשלעג. די רזשאַכאָוועער זיינען געווען אין דער גרויסער מעהרצאָל (אָן ערך פון פינף צו איינעם). די גוים מיט זייערע שטעקענס און קאָלבעס פון די ביקסען האָבען אַלע זייערע פאַרשוינען אַרויסגעיאָגט און פאַרטריבען אין דרויסען. איצט זיינען מיר, צוזאַמען מיט אונזערע באַשיצער געבליבען פון אינעווייניג.

עס וואָלט נאָך אפשר געווען געקומען צו אַ נייעם געשלעג, אָבער צו אונזער גרויסען גליק — עס איז שוין געווען אַרום דריי אַ זייגער נאָכמיטאָג — איז פּונקט אָנגעקומען דעם גראַף'ס קאָמיסאַר, אונז צו איבערגעבען דאָס גוט.

פאַר אַ פּריץ האָט אַ איד שטענדיג גרויס אָפּשיי. קוים האָבען זיי דערזעהן דעם קאָמיסאַר, האָבען זיי תיכף אָנגעהויבען זיך אַרויסצו־רוקען פונ'ם הויף, און מיט די וואָס זיינען נאָך פאַרבליבען — פון ליימאַנ'ס משפּחה — האָט דער קאָמיסאַר געמאַכט גאָר קליינע מחזקות און געהייסען זיינע וואַלד־היטער גאַנץ פּשוט זיי אַרויסטרייבען פונ'ם הויף.

פרוי ליימאַן האָט ניט געוואַרט אויף כבוד. ווען זי האָט נאָר דערזעהן דעם קאָמיסאַר, האָט זי זיך אויפגעהויבען און איז אוועק־געפאָרען.

אַ קליינע ווײַלע שפּעטער איז דער גאַנצער הויף פון פּיקאָלאָווקא אָפּגערייניגט געוואָרען פון אונזערע „שונאים" און מיר זיינען דאָרטען פאַרבליבען די אַליין־הערשער.

דער קאָמיסאַר איז אַרומגעגאַנגען איבער די צימערן און די אַנדערע הויפּט־געביידען און אָנגעקוקט די שאָדענס, וואָס זיי האָבען דאָ אָנגע־

מאכט און כסדר ארויסגעזאָגט פונ׳ם מויל דאָס איינע וואָרט „וואריאַטי!״ (משוגעים).

ער האָט ארויסגענומען פון קעשענע א פּאַפּיר, געהייסען מיר אונ־טערשרייבען און איז אָפּגעפאָרען זיין וועג.

דערמיט האָט זיך געענדיגט דאָס איבערנעמען פונ׳ם גוט פּיקאָ־לאָווקא, אין וועלכען מיין שווער האָט דערנאָך געוואוינט גאנצע ניין יאָהר און דאָרט געמאכט א סך געלט.

אזא אויסטערלישע פּאַסירונג און די אומשטענדען, וואָס זיינען דערמיט געווען פארבונדען, דינען ווי א „קולטור־בילד״ פון א טייל אידען אין גאַליציע מיט צוויי דורות צוריק.

61 — שטראָף אָדער צופאַל?

מיט פיר יאָהר שפּעטער, איז ווידער מיין שווער באַשערט געווען, אַז מען זאָל אומעטום רעדען וועגען איהם. דאָס מאָל איז עס געווען צוליב אַ גרויסע צרה, אין וועלכער ער איז — צוליב זיין היציגען טעמפּעראַמענט — אריינגעפאַלען. ער האָט גע׳הרג׳ט אַ מענשען!!

טאַקע אומגערן, און דער געשעדיגטער איז געשטאָרבען ערשט מיט אַ פיר און צוואַנציג שטונדען שפּעטער, אבער דער אמת איז געווען און קיינער, — אפילו ער אליין — האָט ניט געקענט אָפּלייקענען, אַז ער איז געווען דער איינציגער שולדיגער און גורם געווען דעם טויט פון אַ מענשען.

אומעטום, אויף מיילען ווייט, אין אַלע אַרומיגע שטעדט, שטעדט־לאַך און דערפער, האָט מען וועגען דעם גערעדט און מענשען האָבען געהאַלטען אין איין דיסקוטירען און ארויסזאָגען פאַרשידענע מיינונגען.

די מעהר אויפגעקלערטע האָבען באַהויפּטעט, אַז אַזוינס איז אַן אָפּטע ערשיינונג, כאָטש אַ זעהר טרויעריגער צופאַל, און אַז דאָס געהערט צו די „מעשים בכל יום”, אַז איין מענש זאָל דעם צווייטען אומגערן טויטען.

די גרעסערע צאָל אידען — אפילו פויערים האָבען דאָס אַזוי באַטראַכט און אַזוי אויפגענומען.—דער המון עם, אָבער איז געווען פעסט איבערצייגט, אַז דאָס איז אַן עונש מן השמים, פאַר זיין פריערען חטא, וואָס ער האָט יאַנקעל ליימאַנ׳ען אויסגעדונגען דאָס גוט פּיקאַ־לאָווקא און געמאַכט פאַר אַן אָרימאַן.

חסידים זיינען געווען גאָר שטאַרק געהויבען. זיי זיינען געווען זיכער, אַז דאָס איז געווען אַ „מופת” פונ׳ם אַלטען שיניעווע׳ר רבי׳ן, ר׳ יחזקאל האַלבערשטאַם, וועלכער האָט, נאָך מיט עטליכע יאָהר פריער, פאָראויסגעזאָגט, אַז „מרה תהי אחריתו”, אַז ער וועט זיכער ניט האָבען קיין גוטען סוף!

מי יודע? ווער קען טאַקע באמת זאָגען צי דאָס איז געווען בלויז אַ צופאַל, אָדער אַן עונש מן השמים?...

די טרויעריגע פּאַסירונג איז געווען אַזאַ:

עס איז געווען זומער, שניט־צייט. די ארבייט האָט פּשוט גע־ברענט. מען האָט געפירט בינטלאך תבואה פון די פעלדער אין די סטאָדאָלעס. די זון האָט שוין געהאַלטען ביים אונטערגעהן און די פּאַראָבקעס האָבען שוין אריינגעבראכט די לעצטע פורען תבואה.

פּלוצים האָבען זיך באוויזען וואָלקענס. און ווייל מיין שווינער, די גרויסע בעל־הבית'טע האָט מורא געהאַט, אז די בינטלאך תבואה אין פעלד וועלען שטארק פארנעצט ווערען, האָט זי די פּאַראָבקעס געבעטען, אז זיי זאָלען נאָך איין מאָל פאָרען אין פעלד נאָך בינטלאך.

אלע פּאַראָבקעס האָבען געפאָלגט. זיי האָבען מיין שווינער שוין גוט געקענט און געוואוסט, אז זי וועט שוין זיי באַלוינען פאר דער איבעריגער אַרבייט, מיט בראָנפען, אָדער מיט אַ פּאָר גראָצער.

בלויז איין פּאַראָבעק האָט ניט געוואָלט אויספאָלגען דער „פּאַ־ני'ס" בקשה. ער האָט זיך ניט וויסען געמאַכט און גענומען אויס־שפּאַנען די פערד, כדי זיי צו פירען אין שטאַל אריין.

פּונקט אויף דערדאָזיגער אומגליקליכער מינוט איז מיין שווער אָנגעקומען. אז ער האָט דערזעהן וואָס דאָ געהט פאָר, האָט ער צום פּאַראָבעק אַ שטרענגען זאָג געטאָן, אז ער זאָל זאָפאָרט פאָרען, פּונקט ווי די אנדערע, נאָך בינטלאך. דער גוי איז אבער געווען אַ שטיקעל עקשן און צוריקגעענטפערט, אז ער האָט היינט שוין גענוג געאַרבייט און וועט ניט פאָרען אין פעלד אריין. דערביי האָט ער עזות'דיג ווייטער גענומען אויסשפּאַנען די פערד.

אַ וואָרט צו אַ וואָרט, ביז מיין שווער איז אריין אין כעס און האָט אויפגעהויבען די האַנט... דער פּאַראָבעק, וועלנדיג זיך וועהרען, האָט אָנגעכאַפּט דעם שווער פאר דער לאַנגער באָרד. כדי זיך צו באַ־פרייען פונ'ם גוי'ס הענט, האָט איהם מיין שווער אַ שטויס געטאָן מיט'ן רעכטען פוס, און... ער איז תיכף אנידערגעפאַלען אין חלשות. דער פּאַראָבעק איז געווען אַ געבריכטער און דער שטויס האָט איהם געטראָפען אויף'ן געפערליכסטען אָרט.

מען האָט באַלד גערופען צוויי דאָקטוירים, אבער זיי האָבען גאָר־ניט געקענט טאָן. אין פיר און צוואַנציג שעה שפּעטער איז דער אומ־גליקליכער פּאַראָבעק שוין מעהר ניט געווען צווישען די לעבעדיגע. מען האָט איהם באַגראָבען אויף מיין שווער'ס הוצאות...

* * *

וואָלט אַזאַ אומגליקליכער צופאַל פּאַסירט ביי אַנאַנדערען פּאָסע־סאָר, וואָס האָט ניט אַזעלכע שונאים, וואָס זאָלען איהם וועלען געהן אויפ'ן לעבען, וואָלט מען עס געקענט אַזוי „אָפּוואַשען" אין דער שטיל,

אַז עס זאָל בלויז אויסגעהן צו געלט, צו עטליכע הונדערט גולדען. מען וואָלט דער גויה, דער אלמנה, געגעבען עטליכע הונדערטער און אפשר וואָלט וועלכער עס איז גריכטס־באַאַמטער אויך דערפון אָפּגעלעקט א ביינדעל און... שאַ־שטיל...

ביי מיין שווער איז עס אָבער געווען גאַנץ אַנדערש. די שונאים זיינען דערפרעהט געוואָרען און באַלד זיך גענומען צו מסירות און לויפען צו דער גוי'עטע איהר אויפקלערען, אַז דאָ האָט זי א געלעגענהייט פשוט רייך צו ווערען און צו פאַרלאַנגען פאַר איהר געטויטעטען מאַן, לכל הפחות, צוואַנציג טויזענד גולדען...

מיין שווער איז אבער אויך קיין נאַר ניט געווען און ער האָט גאַר ניט געוואַרט, אַז די שונאים זאָלען איהם פאַר'מוסר'ן און לאָזען אַרעסטירען דורך זשאַנדאַרען.

נאָך אין דערזעלבער נאַכט, וואָס דער גוי איז געשטאָרבען, איז ער אוועק קיין טאַרנע און זיך פרייוויליג איבערגעגעבען צום באַצירקס שטראָף־געריכט. דאָס איז געווען א פּראַקטישער שריט, ווייל צוליב דעם זיינען א סך פאַרקירצט געוואָרען די אונטערזוכונגען, און עס האָט גענומען בלויז זעקס וואָכען, ביז עס איז געקומען צו א פּראָצעס.

זיין פאַרטיידיגונג איז געווען, אַז ער האָט דעם פּאַראָבעק געטויטעט אין זעלבסט־פאַרטיידיגונג. וואָרים בשעת ער האָט איהם געגעבען דעם שטויס מיט'ן פוס, האָט יענער איהם פעסט געהאַלטען און געריסען ביי דער באָרד.

די צוועלף געשוואָרענע (לויטער קריסטען) האָבען די פאַרטיידיגונג אָנגענומען, אַרויסגעבענדיג זייער ווערדיקט: „שולדיג, אין צוויטען גראַד מאָרד!" און דאָס געריכט האָט איהם פאַראורטיילט צו צוויי יאָהר שווערען קערקער. ער איז אָבער אָפּגעזעסען בלויז איין יאָהר, ווייל די שטראָף איז איהם פאַרקלענערט געוואָרען.

די גאַנצע טרויעריגע געשיכטע האָט אַרום און אַרום אָפּגעקאָסט אַן ערך פון עשרת אלפים כסף.

* * *

דאָס איז די לאַנגע, אבער זעהר אינטערעסאַנטע געשיכטע פון מיין שווער און זיינע שונאים, און אויך פון מיין לעבען אין דער אַלטער היים. איך האָב דאָ גאָר ניט פאַרפּוצט, ניט פאַרשעהנערט, אָדער אויף אימיצען מלמד זכות געווען. איך האָב בלויז פאַרצייכענט זאַכען לויט ווי איך האָב מיט א סך יאָהרען צוריק געהערט פון באַגלויבטע מענשען און וואָס איך האָב אַליין געהאַט די געלעגענהייט מיטצומאַכען און דערביי צו שפּילען א שטיקעל ראָלע.

אזעלכע פּאַסירונגען און אזוינע פירונגען, גלויב איך, קומען שוין מעהר ניט פאָר אין די היינטיגע דורות. די אומשטענדען האָבען זיך אינגאַנצען געענדערט און צוליב זיי אויך די מענשען.

סדר היחס למשפחת מאַרגאָשעס

●

מלאכת ידי הרב

ר׳ אליעזר ליפא גאָרטענהויז

(ממשפחת מאַרגאָשעס)

א) זקננו הרב הגאון הגביר המפורסם ר׳ יוסף מאַרגאָשיש ז״ל, מנוחתו כבוד בק״ק לבוב, אצל קבר אביו הרב המפורסם ר׳ אליעזר מאַרגאָשיש ז״ל, נאמן ד׳ ארצות וחקוק על מצבת קבורת זקננו הרב הרי״ם הנ״ל: נכד רבנו ר׳ אפרים פישל, נשיא ד׳ ארצות ונשיא דארעא דישראל. וקבר זקננו ר׳ פישל הנ״ל הוא מראשותי של זקננו הרב ר׳ יוסף מאַרגאָשיש הנ״ל.

ב) זקננו רבנו אפרים פישל בן הרב צבי ז״ל, היה אב״ד ומנהיג ד׳ ארצות ונשיא דארעא דישראל. נפטר בלבוב בשנת תי״ג, וחרות על מצבתו:

„מבוכה וצרה בו נלקה האורה, בפ׳ כי לקח אותו אלוקים ליצירה. יצאה בטהרה נשמתו. אלוף פאר ראש ישראל אב״ד ומנהיג הקהלה והמדינה, אבן בוחן ופינה. ווי ווי קברניטא דספינה, פה מפיק מרגליות רב תבונה, ראש גולת אריאל גבאי דצדקה ומרא דארעא דישראל, ידו פתוחה לעניים אוכלי לחמו נודע בשערים שמן תורק שמו, מורנו ורבנו הרב הגאון רבי אפרים פישל בן מו״ה צבי. חכם עדיף מנביא, פיזר נתן לאביונים בצדקה וגמילת חסדים ושאר מעשים טובים, כספיר ויהלום בגופו ונפש במרומים שמה מעשיו הנעימים יעלו כריח ניחות וכקטורת הסמים להסתירו בסתר כנפיו לעולמים״.

ג) הרב ר׳ צבי הנ״ל היה בן הגאון ר׳ אפרים פישל ז״ל אבד״ק בריסק, הובא בב״ח, או״ח סימן רע״ו ובדרישה יו״ד סימן ט״ז ובפרישה או״ח סימן כ״ה—כ״ז, ואה״ע סימן קכ״ט בהג״ה ס׳. ובסמ״ע חו״מ סי׳ ס״ט סק״כ. — והיה חתן רבנו המרש״ל ז״ל. ושם אשתו וואלענטינא.

ד) אשת רבנו אפרים פישל הנ״ל, מרת גיטל בת הרב ר׳ מרדכי, נפטרה יום ה׳ ב׳ דר״ח חשון תי״ג. עיין מצבת קודש ח״א 1 סימן ס״א וחלק ב׳ 2 סימן קי״ח. גיסו של הגאון ר׳ אברהם שרענצילש ראַפּאָפּאָרט, בעה״מ הס׳ שו״ת איתן האזרחי, כי גם הגאון בעל איתן האזרחי היה חתנו של ר׳ מרדכי הנ״ל.

ה) הרב ר׳ מרדכי הנ״ל היה בן הגאון הקצין ר׳ יצחק, ראש ומנהיג הקהילה והמדינה, אשר הרב ר׳ יצחק ובנו הר׳ מרדכי והרב נחמן בעל האשה החשובה המפורסמת מרת רוזא, הנודעת בשמה רוזה של זהב (די גאָלדענע רוזא), בנו ונדבו הבית הכנסת מלבוב

בתוך העיר, אשר הכומרים לקחוהו מהם ועל השתדלותם החזירו את הבית הכנסת, כנודע למכביר. — וחרות על מצבתו:

„פה טמון תמים דעים, הרב מו"ה מרדכי בן הרב הקצין מ"ה יצחק. תורתו הגדולה עשה לחוק תמידין כסדרן. גם פיזר ממונו לקרובים ולרחוקים, האלוף בתורה ראש ומנהיג הקהילה והמדינה, עסק בצרכי צבור באמונה, והעמיד ישיבות הקהלה כבראשונה, טרח בפדיון שבוים כדת וכדין, שלח מעותיו לעניי ארץ ישראל תמידין כסדרן, התעסק בתענית זמן רב, גם נדב בית לבית החולים וגם נדב הכיפה שלו להרחיב הבית הכנסת שבנה הוא, הוא בנה בית האורחים ונדב ממון הרבה להכנסת כלה, ואין לשער רב חסדו וצדקתו. בזכות זה תהא נשמתו צרורה בצרור החיים ורוחו ונפשו תתלונן בצל שדי, זכותו יעמוד לנו ולכל ישראל, אמן."

וכן נמצא בספר מצבת קודש „יזכור", אשר העתיק מן הפנקס דהבית הכנסת הישנה דתוך העיר. וזה לשונו:

„יזכור אלוקים את נשמת הרב החסיד והעניו מהר"ר מרדכי במוה"ר יצחק, בעבור שעסק כל ימיו בצרכי צבור באמונה ועליו היה מוטל כל צרכי המדינה, ומסר נפשו להחזיר בית המקדש מעט עטרה ליושנה עם חצי הרחוב קריה נאמנה, ועסק במצוה רבה פדיון שבוים ולגמול חסד עם עניי ירושלים ומסר סך רב להעלות פירותיהן לעניים ולהכנסת עניי כלות הגונות והלוות לעניים בשעת דחקם על משכנות ולהלביש ערומים ולשכור למוד תורה לעניי נערים ולחלק מהם לעניים בכל שלש רגלים, ונדב בנדבת לבו היקר הכיפה שלו כדי להרחיב בית מקדש מעט בית הכנסת החדשה אשר לנו למורשה, ולכן בעל הרחמים יסתירהו בסתר כנפיו וכו'."

וכן נמצא בספר מצבת קודש נוסח מצבתו של אחיו ר' נחמן הנ"ל וזה לשונו:

„הגה נהי אעורר כי פה נטמן צנצנת המן, פאר הזמן רועה נאמן, איש קדוש נדיב ורחמן, ה"ה האלוף הגדול מוהר"ר יצחק, מרא דארעא קדישא, שר וטפסר וקצין וראש המדברים נגד מלכים וקצינים ושרים, פיו ולשונו מדבר אבירים חכמה ותבונות. תמימים וישרים תורה לא נעדר ממנו כי היה גדול בתורה בשם טוב. הרים קרני גמילות חסד הרבה מהם עומדת לעד צדקת פזרונו, וגם הכניס אורחים לביתו, בזכות זה בצרור החיים תהא נשמתו צרורה, אמן".

ו) הרב ר' מרדכי הנ"ל היה חתן הרב הגאון רבן של כל בני הגולה מו"ה יוסף כץ, אב"ד דק"ק קראקא, בעל המחבר שו"ת „שארית יוסף". כי אשתו מרת רבקה היתה בת הגאון בעל שארית יוסף. (כן נמצא בספר „דור ישרים", אבל הדבר עוד לא ברור אצלי ורק אולי אביו הרב ר' יצחק היה חתן הרב הגאון בעל שארית יוסף, וכמדומה לי שראיתי מצבת מרת רבקה בלבוב, ושם לא נחקק שם אביה כמו שכתוב בספר „דור ישרים" ורק מה שמצא בסוף

ספר שו״ת „איתן האזרחי״, שמא סובב על ר׳ יצחק שהיה חתן שא״י. וכן סדר השנים מוכיח. וצ״ע).

הגאון בעל שארית יוסף הדפיס והגיה ספר „האגודה״ והיה גיסו של הרמ״א כי אשת הרמ״א היתה אחותו של זקננו בעל שארית יוסף (ועיין בסדר היחס להגאון ר׳ אפרים זלמן מרגליות מבראָד זצ״ל).

הגאון ר׳ יוסף כ״ץ, בעל שארית יוסף, היה בן הגאון המפורסם ר׳ מרדכי גרשון כ״ץ ממגורשי ווינא. וזה נוסח מצבתו בספר מצבת קודש:

„בזאת המערה, יקיר איש אלוקי האלוף התורני מו״ה יוסף בר׳ מרדכי גרשון כ״ץ, שהיה אב״ד וראשי ישיבה פ״ק יותר מחמשים שנה. יוסף להיות עניו מאוד מכל אָדם, הוא הרביץ תורה בישראל והאיר עיננו בשו״ת ש״י וביאורים על חו״מ וביאורים על המרדכי. נפטר ביום ב׳ שבט שנת נשא ראש בני גרשון. — ואצלו טמונה אשה חשובה והגונה זוגתו מרת שפרינצא, הרבנית בת הקצין הפרנס ומנהיג הנכבד כמ׳ משה עבערליש זצ״ל. כל ימיה עסקה בג״ח וביקור חולים ולבעלה היתה עטרת, נפטרה ביום א׳ ד׳ טבת שנת של״ה לפ״ק ועליה נקבר בינה הילד הקטן גרשון בר׳ משה בנה ועליהם נקבר הגאון בהגאון ר׳ תנחום בהגאון ר׳ יוסף כץ, היה כל ימיו דיין וגבאי, ונפטר ביום ד׳ בחודש שבט שנת שע״ח לפ״ק.

ז) הג״מ מרדכי גרשון כ״ץ, בן הקדוש הגאון ר׳ חיים כ״ץ זצ״ל.

ח) הגאון מו״ה חיים כ״ץ, אחי הגאון ר׳ עקיבא כ״ץ מאובן, פרנס ומנהיג בעיר פראג ז״ל, בנו הגאון מו״ה יצחק כ״ץ, אב״ד במגרשי גאלאנטא ופעררע, אשר בקאָנשטאנטינא הבירה, בהגאון עקיבא כהן צדק ס״ט, אבד״ק סאַלאָניקי ז״ל, מגולי ספרד ונתקבל לאב״ד בסאלאָניקי.

ט) אשת הגאון בעל שארית יוסף מרת שפרינצא (לעיל אות ו׳), בת הקצין פרנס ומנהיג בקראָקא הנכבד כ׳ משה עבערילש.

י) ר׳ משה עבערילש הנ״ל היה בן הגביר ר׳ אברהם עבער ממשפחת אַלטשולער בפראג ז״ל. והיה גביר עצום. בערך שנת ר״פ עזב עיר פראג מקום מולדתו ויקח את כל הונו ורכושו ויבוא לשכון עיר קראָקאָ.

ר׳ אברהם עבער הנ״ל מחצבתו מחסידי פרובינצו אשר הגלו משם ביום השישי, הוא העשירי לחודש אָב, שנת ששים ושש לאלף השישי. והאי ר׳ אברהם עבער גדול מאוד בתורה ויראתו קודמת, לו בית והון נחלת אבות, נדב ועשה חסד זקן ונשוא פנים ורועה נאמן של העדה, וימת בשיבה טובה ושם מנוחתו כבוד.

יא) הגביר ר' משה עבער הנ"ל היה חתן הגאון מו"ה אליעזר טריבוש, אב"ד בשלעטשטאדט ושם אשתו מרת חנה.

יב) הגאון ר' מרדכי גרשון הנ"ל (באות ז') היה חתן הגאון ר' יצחק קלויבער זצ"ל והגאון ר' יצחק קלויבער ז"ל היה אבי אמו של המהרש"ל זצ"ל, מגזע רש"י.

אינהאלט:

קאפיטעל		זייט
1.	פאמיליען־זכרונות	5
2.	מיין מאמעס משפחה	8
3.	מיין פאטער	10
4.	ר׳ מרדכי פעלץ	15
5.	דער בעלזער רב	20
6.	איגנאץ דייטש	29
7.	דער קראקעווער רב	33
8.	די צייטונג	40
9.	הכנסת אורחים	44
10.	דער טאלנער רבי	48
11.	מיין טאטענ׳ס אפשטארבען	51
12.	יה״ש	54
13.	יעקב ווערבער דער בעל „העברי״	56
14.	מיינע קינדער יאהרען	62
15.	מלמדים	65
16.	גמרא־מלמדים	70
17.	מיינע צוויי חבר׳טעם	75
18.	השכלה	79
19.	ר׳ וואוטשי׳ס שול	87
20.	אין טארנע	88
21.	די טארנער קלויז	90
22.	קלויז־בחורים	93
23.	ר׳ נפתלי ר׳ פסח׳ס	95
24.	שידוכים	99
25.	איך ווער א חתן	104
26.	מיין חתונה	109

קאפּיטעל		זייט
27.	נאָך דער חתונה	112
28.	דאָרפס־ארבייט	115
29.	איך ווער געשאָסען	119
30.	איך ווער „געבונדען"	123
31.	רייטען אויף פערד	127
32.	איך ווער א סוחר	135
33.	יאָזעפאָוו	139
34.	וועלוועלע דאמאסק	147
35.	ראדאָמישלא	153
36.	אַ געפאַלענער „תקיף"	158
37.	אין דעמביץ ביים רבי'ן	165
38.	א סטרייק אין זגורסקער הויף	173
39.	אידען און פויערים	179
40.	פריצים, זשאַנדאַרען און גלחים	187
41.	פריצים, זשאַנדאַרען און גלחים (פאָרטזעצונג)	201
42.	די „חתונה"	213
43.	שמשון אשהיים	226
44.	גנבות	232
45.	שצוצין	245
46.	דאָס פאַרקויפטע פארמעגען	254
47.	נאַסע און טרוקענע יאָהרען	259
48.	דאָס נאַסע יאָהר	261
49.	דאָס טרוקענע יאָהר	266
50.	דער פעטער משה לינד	270
51.	ארוים פון יאָזעפאָוו	274
52.	די שצוצינער לאַנקעס	276
53.	אָשיצע	287
54.	דער פעטער כאַצקעל	291
55.	ר' אייזיק מרדכי בערנשטיין	296

קאפיטעל		זייט
.56	מיינע גליק-געשעפטען אין שצוצינער לאַנקעס	302
.57	מיין שווער און זיינע שונאים	304
.58	דער שטראָף פראָצעס	312
.59	פיקאָלאָווקא	315
.60	דאָס איבערנעמען פון פיקאָלאָווקא	324
.61	שטראָף אדער צופאל ?	332
	סדר היחס	337